

MI‘RÂCÜ’L-EYÂLE

Âşık Çelebi’nin Siyâsetnâmesi

ÂŞIK ÇELEBÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 105

Bilim ve Felsefe Serisi : 38

Kitabın Adı : Mİ'RÂCÜ'L-EYÂLE VE MİNHÂCÜ'L-ADÂLE
Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi

Müellifi : Âşık Çelebi (ö. 979/1572)

Özgün Dili : Osmanlı Türkçesi

Hazırlayan : Arş. Gör. Muhammed Usame Onuş
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Arş. Gör. Abdurrahman Bulut
Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Ahmet Çelik
Syracuse University

Editör : Doç. Dr. Özgür Kavak
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Hızır Murat Köse
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Proje Koordinatörü : Dr. Göker İnan

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Reisülküttab No. 1006
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Nuruosmaniye No. 2315
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa No. 1556

Kapak Görseli : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu No. 281, vr. 25^b

Yapım : Yüksel Yücel

Baskı : İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sok. No: 1, Bahçelievler / İstanbul
Tel.: 444 62 18 / www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Âşık Çelebi

Âşık Çelebi'nin Siyâsetnâmesi, *Mi'râcü'l-Eyâle ve Minhâcü'l-Adâle*

1. Âşık Çelebi, 2. Mi'râcü'l-Eyâle, 3. İbn Teymiyye, 4. es-Siyâsetü's-Şer'iyye, 5. Siyâsetnâme

ISBN: 978-975-17-4110-3

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

Mİ'RÂCÜ'L-EYÂLE

ÂŞIK ÇELEBİ'NİN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

ÂŞIK ÇELEBİ
(ö. 1572)

Hazırlayan
Muhammed Usame Onuş
Abdurrahman Bulut
Ahmet Çelik

Editör
Özgür Kavak
Hızır Murat Köse

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ	9
GİRİŞ	
ÂŞIK ÇELEBİ VE <i>Mİ'RÂCÜ'L-EYÂLE</i> BAŞLIKLİ ÇEVİRİSİ ÜZERİNE	19
A. Âşık Çelebi'nin Hayatı	20
B. Eserleri	23
C. Bir Tercüme (Telif-Şerh) Olarak <i>Mi'râcu'l-Eyâle</i>	25
Neşir Notları	33

Mİ'RÂCÜ'L-EYÂLE

Mukaddime	37
Hikâyet	64
Hikâyet	66
Fasl: Lâzım Oldur ki Her Hâlde Aslah-ı Mevcûd İhtiyâr Oluna	66
Fasl: Bu Dahi Ma'lûm Olmak Gerekdir ki Kuvvet ve Emânet İkisi Bir Kimesnede Cem' Olmak Az Vâki' Olur	90
Fasl: Ammâ Emânete İhtiyâc Velâyetden Eşedd Olsa, Ol Vakit Kavîden Takdîm ve Tercîh Olunur	92
Fasl: Bu Bâbda Ehemm ve Etemm Oldur ki Velâyetden Maksûdun Ma'rifetine ve Tarîk-i Maksûdun Ma'rifetine Ârif Oluna	93
Fasl: Emânâtıdan Kısım-ı Sâni Emvâldir	97
Fasl: Emvâl-ı Sultânî Üç Nev'dir: Mâl-ı Ganîmet, Mâl-ı Fey', Mâl-ı Sadakadır	100
Fasl: Mâl-ı Sadakât	103
Fasl: Mâl-ı Fey'	104
Fasl: Cem' Olunan Mâl Üç Nev'dir: Kabzı Lâzım, Ahzı Haram, Ahzı İhtilâfı	106
Fasl: Masârıfda Vâcib Oldur ki el-Ehem fe'l-Ehem ile Amel Oluna	112

Fasl: Beyne'n-Nâs Hüküm, Hudûd ve Ukûkda Olur	120
Fasl: Bu Cümle Cihâddandır Ya'nî Ukûbet-i Muhâribîn	130
Fasl: Katl-i Meşrû' Seyfle Darb-ı Rakabedir	132
Fasl: Bu Cümle Onlara Zafer Bulunup Kâdir Olduklarındadır	135
Fasl: Fî İkâmeti'l-Hudûd	142
Fasl: Hudûdun Biri Dahi Hadd-i Zinâdır	144
Fasl: Hudûdun Biri Dahi Hadd-i Şûrbdür	146
Fasl: Ve Me'âsî ki Mukâbelesinde Hadd-i Mukarrer Yokdur	149
Fasl: Meşrû' Olan Celd Sevt ile Celd-i Mu'tedildir	153
Fasl: Allâh'a ve Resûl'üne Âsî Olanlara Meşrû' Olmuş Ukûbât İki Nev'dir	153
Fasl: Ukûbât Terk-i Vâcibâta ve Fî'l-i Muharremâta Dâ'î Olanlara Meşrû' Olmuşdur	170
Fasl: Benî Âdem İçin Ta'yîn Olunan Hudûdun Biri Nüfûsdur	172
Fasl: Cürûhda Dahi Kısâs Sâbitdir	177
Fasl: A'râzda Dahi Kısâs Meşrû'dur	178
Fasl: Hudûdun Bir Nev'i Hadd-i Kazıfdır	179
Fasl: Hukûkun Biri Dahi Ebdâ'dır	180
Fasl: Emvâlde Beyne'n-Nâs Hüküm Adl ile Vâcibdir	181
Fasl: Veliyyü'l-Emre Hiçbir Hâlde Müşâvereden Gınâ ve İstiğnâ Yokdur.	182
Fasl: Emr-i Nâsa Vâlî Olmak A'zam-ı Vâcibât-ı Dîndendir	184
Lâhika Mukaddimesi	191
Fezleke Der Âdâb-ı Harb ve Levâzım-ı O	211
Hâtime	232
LÜGATÇE	245
KAYNAKÇA	259
DİZİN	265

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

İslâm siyâset düşüncesi, İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri ilgilendiren bir alandır. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâm ilimlerindeki zengin malumatın yanında, felsefe tarafından da konu edilen siyâset; “edeb literatürü” çerçevesinde değerlendirilen siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerin de merkezinde yer almaktadır. Klasik dönem İslâm siyâset anlayışını belirlemek, tüm bu eserlerin yanında bu türler altına girmeyen tarihten coğrafyaya, bilimsel eserlerden şiire ve hatta mimariye kadar geniş bir literatür ile meşhur tarihçi ve devlet adamı İbn Haldun’un (ö. 1406) *Mukaddime*’sinde ortaya çıktığı haliyle nevi şahsına münhasır bazı eserlerin de aralarında bulunduğu geniş bir birikimi dikkate alan kapsamlı bir yaklaşımla mümkün olabilir. Tüm bu eserler bir bütün halinde incelendiğinde İslâm siyâsî düşünce geleneğinin farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de Allâh’ın mutlak hükümrânı olduğu kâinatı idare eden ve hükümler veren bir yaratıcı olarak tavsif edilmesi Müslüman zihin üzerinde hâkim bir yöneticinin varlığı kabulüne yer açmıştır. Hikmetle hükmeden Allâh, imtihan etmek üzere insanları bu dünyaya göndermiş ve onlara iki dünya saadetinin yolunu din sayesinde göstermiştir. Akıl ve irade sahibi mükellefler, hâkim-i mutlak olan bu yöneticiye itaat edip O’nun rızası doğrultusunda salih amellerde bulunarak bu sonuca erişebilirler. Kur’ân-ı Kerîm’de siyâsetle ilgili bir çerçevede anlaşılmaya ve yorumlanmaya elverişli âyetlerin bulunması klasik dönem tefsir metinlerinin siyâsî düşünceye kaynaklık edecek değerlendirmeleri havi olmasına vesile olmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.), Allâh’tan aldığı dini tebliğ ederken, aynı zamanda özellikle Hicret sonrası Medine’deki inananların siyâsî lideri olmuş, bu çerçevede hükümler vermiş, yöneticiler atamış, savaşlar yapmış, ateşkes antlaşmaları imzalamıştır. O, bu yönüyle Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz.

Yusuf ve Hz. Musa gibi kendisinden önceki bazı peygamberlere benzemektedir. Onun yönetim faaliyeti, yöneticiler ve raiyyeyle ilgili bir dizi hadisi sonraki yıllarda muhtelif vesilelerle dinî ilimlerde kendisine yer bulmuştur. Dolayısıyla tefsir ilmiyle benzer bir şekilde hadis ilminin de İslâm siyâset düşüncesine kaynaklık ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle imâretle ilgili olanlar başta olmak üzere “siyâsî hadisler” olarak niteleyebileceğimiz bir dizi hadis ve bunları ele alan hadis şerhleri incelenmeyi bekleyen alanlar olarak beklemektedir.

Kur’ân ve Sünnet gibi iki ana kaynaktan beslenen İslâm siyâset düşüncesi metinlerinin kahir ekseriyetine göre Kıyamet’e kadar baki kalacağı bildirilen bu dinin layıkıyla yaşanabilmesi, getirdiği hükümlerin hakkıyla tatbik edilebilmesi ve tüm yeryüzüne teşmil edilmesi siyâsî bir otoritenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Yine “İnsanları hak yol üzere tutan bir kişi olmadığında ümmetin birliğinin dağılacak olması” da siyâsî iktidarın gerekliliği için öne sürülen bir diğer gerekçedir. Dolayısıyla özellikle oryantalist literatürde gündeme taşınan “Hz. Muhammed’in, gönderildiği toplumda siyâsî bir yapı olmaması hasebiyle mecburen böyle bir vazife üstlendiği” iddiası bu metinlerin yazarları açısından anlamsız bir iddiadır. Bu otorite Hz. Peygamber’in vefatının akabinde ona “halef” olan kişiler eliyle kullanılacaktır. Bu zorunluluk kelâm ve fıkıh literatüründe daha ziyade icma kavramıyla delillendirilmekte ve böylece tüm Müslümanları mutlak manada bağlayıcı olan *katiyyat* sahasına dâhil edilmektedir.

Dinin temel kaynaklarında ve dört halife uygulamalarında ana çerçevesi belirlenen “siyâset” olgusu Kitap ve Sünnet üzerinde şekillenerek tevhid, takva, adâlet, bey’at, itaat, istişâre, emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker gibi bir dizi kavramı esas almış ve tarih içerisinde İslâm düşünce ve ilim geleneğindeki muhtelif disiplinleri ilgilendiren bir alana dönüşmüştür.

Hz. Ali ve Hz. Muâviye ihtilafının zamanla Şii-Sünnî ayrışmasına dönüşmesi ve bu çerçevede Müslümanların siyâsî liderliği konusunun fazlasıyla

gündeme gelmesi, kelâm literatürü içerisinde hilâfet bahislerinin bir fasıl olarak yer almasına yol açmıştır. Şia'nın ümmetin siyâsî liderinin nasla atanması gerektiği iddiası Hz. Ali dışındaki Râşid Halifelerin meşruiyetini tartışma konusu yapmış; Ehl-i Sünnet kelâmcılarının önemli bir kısmı, hilâfet bahsinin fıkıh ilminin bir konusu olduğunu vurgulasalar da, ashabın büyük çoğunluğunun nassa muhalif davranmış oldukları sonucunu da beraberinde getiren bu iddianın geçersizliğini göstermek üzere konuyu kelâm kitaplarına taşımışlardır. Ehl-i Sünnet kelâmcıları ayrıca ilk dört halifenin efdaliyet sırasının olduğu şekliyle kabul edilmesinin gerekliliği, Hz. Muâviye'nin hilâfetinin mahiyeti ve hilâfet için gerekli şartlar gibi hususları ele almaktadır.

İslâm siyâset düşüncesinin en özgün kaynaklarından bir diğerini *fıkıh* ilmi teşkil eder. Bu alanda kaleme alınan usûl-i fıkıh ve fîrû-ı fıkıh gibi ana türler ile ahkâm-ı sultâniyye, siyer, siyâset-i şer'îyye, harac, emvâl, hisbe vb. alt türlerden oluşan fıkıh külliyatı siyâset düşüncesi açısından zengin verileri hâvidir. Fıkıh ilminin doğası gereği “amel” kavramını merkeze alarak devlet başkanı, devlet görevlileri ve reaya ile ilgili hükümleri belirlediği gibi, gayr-i müslimlerle ve gayr-i müslim dünyayla ilişkilere de bir çerçeve çizen müstakil eserler “siyâsetin İslâmî olanı” hakkında temel kaynakları teşkil ederler. Özellikle ilk örnekleri Ebü'l-Hasen Mâverdî (ö. 1058), Ebu Ya'lâ Ferrâ (ö. 1066) ve İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (ö. 1085) tarafından verilen ahkâm-ı sultâniyye türü içerisinde kaleme alınan eserlerde siyâsî liderliğin elde edilinde ehl-i hal ve'l-akdin bey'ati, şûrâ ve istihlâf gibi ilkelere tâbi olan, şeriatı tatbik eden, bu çerçevede iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan, tebaaya adaletle muâmele ederek onları zulümden koruyan, cihad farzını yerine getirerek bir yandan İslam'ın hakikatlerini tüm dünyaya teşmil ederken öte yandan Müslümanları düşmana karşı muhafaza eden idareci (imâm/halîfe) üzerinde hassasiyetle durulmakta, bu kimsenin sahip olması gereken vasıflar ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. İlim, takva, kudret ve kifayet gibi gerekli vasıfları kendisinde toplayan ve amellerinde böylesi

bir tutarlılığı sağlayan yöneticiye itaat etmek ise raiyyenin vazifesi olarak belirlenir. Bu eserlerde raiyye, siyâsî yapıyla sürekli bir mücadeleye girişerek haklar elde etmeye çalışan, bunun için sözleşme yapan “bireyler” yerine; masiyet olmayan hususlarda idarecilere itaat eden, onlara nasihat edip yardımcı olan, masiyet içeren her türden meselede ise siyâsîler dâhil hiç kimseye itaat etmeyip bu meselenin doğrusunu doğrudan hata içerisinde bulunan kişilere söylemekle yükümlü tutulan “mükellefler” olarak ele alınır. Raiyye ayrıca emr-i bi'l-ma'rûf ilkesi uyarınca toplum içi ilişkileri denetleme vazifesini de deruhte eder.

Dinin zâhirî ve bâtinî boyutlarına dikkat çekerek, bâtinî yönünü incelemeye özel bir önem atfeden tasavvuf eserlerinin bir kısmında yer alan siyâset anlayışı bir yandan “ricâlî'l-gayb” anlayışının bir uzantısı olarak maddî ve manevî dünyada tasarrufta bulunan ve zaman zaman zâhirî halife ile aynı kişi olabilen “kutub” kavramına atıfta bulunurken; öte yandan bu ilmin değer atfettiği bir dizi konunun yöneten ve yönetilen seviyesindeki bütün insanların tutum ve davranışlarında yer almasına matuf düşünceleri dile getirir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) *et-Tedbîrâtü'l-Îlâhiyye* adlı kitabı daha ziyade kutub nazariyesi çerçevesinde bir siyâset anlayışı geliştirmekte iken, Necmeddin-i Dâye'nin (ö. 1256) *Mîrsâdü'l-İbâd* adlı eseri bu ikinci kategoride yer alır. Selçuklu sultanı Alâeddîn Keykubad'a (ö. 1237) ithaf edilen bu eserdeki tasavvufî-ahlâkî ilkelerin aralarında devlet başkanı ve yardımcılarının da bulunduğu ümmetin/toplumun bir arada yaşayan farklı kesimlerinin davranışlarında yer almasına matuf değerlendirmeler kaleme alındığı ilk dönemlerden itibaren bu eserin bir nevi siyâset metni olarak okunmasına imkân vermiştir. Dâye, bu kitabında insanı merkeze taşıyan bir yaklaşımla bir arada yaşayan herkese vücut organlarından bir yer vermekte, ele aldığı kesimlerin Allâh'a yakınlaşma yolunda (seyr-i sülûk) dikkate almaları gereken aralarında adalet, ihsan, infak, kardeşlik ve zikrin de olduğu temel dinî-tasavvufî ilkeleri zikrederek aynı zamanda ideal bir insan

topluluğunun nasıl şekillenmesi gerektiğine dair de bir çerçeve çizmektedir. Metinde özellikle sultandan vezirlere, kadılardan tüccarlara ve çiftçilere kadar herkese ihtiyaç fazlası mal biriktirmek yerine bunları vakıf haline getirerek tüm mahlukatın istifadesine sunmalarının salık verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Soya dayalı bir kardeşliğin yanında dine dayalı bir ikinci kardeşlik anlayışının bu çerçevede temellendirilmesi de hususi bir ihtimamı hak etmektedir. Eserde “akıl” mesabesinde görülen ve pâdişâh başta olmak üzere havas ve avamın tamamının kendisiyle müşâvere ettiği âdil, âlim ve emîn vasıflarına sahip olan vezirin, Allâh, padişah, askerler ve raiyye ile olan ilişkilerinde dikkat etmesi gereken dört kavram ve bunların açılımı, eserin özetı mahiyetindedir. Bu kavramlar, ihlâs ve güvenilirliği de içerisine alacak bir anlam aralığına sahip sayılan “doğruluk”; kibir, tamah ve düşüklükten uzak kalarak erdemli bir hayat sürmeyi içeren “yüce gönüllülük”; doğru bildiği hususlarda sabitkadem olup başkalarının taarruzlarına aldırmamak olarak görülen “sebât”; sabırlı olmayı da kapsayacak denli geniş bir anlam aralığına sahip olan “tahammül”dür.

Siyâseti felsefe zemininde ele alan eserlerin ilk önemli örnekleri Fârâbî (ö. 950) tarafından telif edilmiştir. Yunan ve İslâm medeniyetlerinin ilk karşılaşma dönemine ait olmaları hasebiyle, Antik Yunan’dan gelen kavram ve tasniflerin büyük oranda kabul edildiği bu eserlerde çoğunlukla ilimler tasnifinde pratik felsefe alanında ahlâk ve ev idaresiyle birlikte üçüncü bir alanı temsil eden siyâset de ele alınmaktadır. Bu alanı ilk defa bir arada alan Nasîrüddîn Tûsî (ö. 1274) ile onu takiben Celâleddîn Devvânî (ö. 1502) ile Kınalızâde Ali Efendi (ö. 1572) çizgisinde ilk dönemin siyâsî-felsefî mirası büyük oranda tevarüs edilmekle birlikte bu alanda kaleme alınan eserler Fârâbî’den itibaren gerek ülke tasavvurlarının şehir-devleti aşan bir konumda olması, gerekse peygamber-krala, filozof-kralın üstünde bir konum biçimleri açısından özgün İslâmî katkılar taşımaktadırlar. Yine siyâset ve toplumun temel kurucu ilkesini “insanların varlıklarını sürdürebilmek

için birbirine ihtiyaçlarının olmasına” bağlayan kadim algıyı sürdürmekle birlikte bu birlikteliğin kimi zaman Tûsî’de gördüğümüz haliyle “muhabbet” kavramıyla temellendirilmesi, kimi zaman ise İbn Rüşd’deki (ö. 1198) haliyle “ahlâkî kemâle ermenin bir vasıtası” olarak ortaya koyulması, bir başka ifadeyle “fert olarak insanın ahlâkî faziletleri ancak toplumla birlikte yaşamak ve yardımlaşmak suretiyle kazanabileceği” düşüncesi de benzer katkılar arasında yer alır. Özellikle İbn Sînâ’nın (ö. 1037) “peygamberin yasa koyuculuğu” başlıklı pratik felsefeye metafizik ilkelerini veren yeni bir ilim ihdas etmesi, siyâsetin felsefî zeminini büyük oranda Yunan felsefesinin tasnif ve kavramlarının ötesine taşımıştır.

Benzer bir şekilde İslâm ahlâk düşüncesi literatürünün temel kabullerinin de birçok siyâset metninde dikkate alındığı, temel ahlâkî faziletlerle donanımlı olup reziletlerden kaçınmanın öncelikle siyâsîler açısından elzem olduğunun hususiyetle vurgulandığı da belirtilmelidir. Bu metinlerin kahir ekseriyeti, devlet başkanının ahlâkî seviyesinin toplumun hemen her katmanına sirayet edeceğini, bir başka ifadeyle toplumun buna göre şekilleneceğini vurgularlar. Dolayısıyla aslında devlet başkanı için zikredilen ahlâkî nitelikler, toplumun tüm kesimi için de zikredilmiş olmaktadır. Nitekim “İnsanlar yöneticilerinin dinleri üzeredir” ifadesi bir yönüyle bu anlama gelmektedir.

Bir üst başlık olarak “edeb literatürü” olarak nitelenmesi mümkün olan nasihatnâme ve siyâsetnâme eserleri de İslâm medeniyet havzasında sıklıkla gördüğümüz telif türleri içerisinde yer alır. Siyâsetin ötesinde genel anlamda ahlâklık bir yaşam sürmek için tavsiyeler içeren nasihatname literatürünün zaman zaman siyâsî konulara odaklandığı görülmektedir. Bu literatür türü daha ziyade siyâsetnâmeler olarak nitelenmektedir. Özellikle Fars siyâsî tecrübesini İslâm dünyasına aktaran bu tür metinler, büyük oranda ortak insanlık aklından hareketle belirlenen pratik siyâsî ilkeleri idarecilere tavsiye etmek vazifesi görür. Bu alanın temel metinlerinin başında Büyük Selçuklu

veziri Nizamülmülk (ö. 1092) tarafından kaleme alınan *Siyâsetnâme* gelir. Bu eser, İslâm dışı geleneklere ait siyâsî tecrübeyi İslâmî tecrübe ile harmanlamakta, pratik tavsiyelerini ahlâkî-İslâmî ilkelerle birlikte takdim etmektedir. Nitekim yazar bu eserini “hiçbir hükümdarın okumaktan kendini müstağini göremeyeceği” bir el kitabı olarak takdim etmektedir.

Genel bir tür olan siyâsetnâmeler kendi içinde farklı alt türlere ayrılabilir. Sözgelimi bizim “siyâsî nasihatnâme” olarak kavramlaştırmayı tercih ettiğimiz alt literatür esas itibarıyla “idarecinin sahip olması gereken olumlu nitelikler ile idaresini dayandırması öngörülen temel dinî-ahlâkî ilkelere” yönelik nasihatleri ele almaktadır. Bu türün ilk örnekleri arasında yer alan Abbasî Halifesi Me'mun (ö. 833) döneminin en etkili devlet adamlarından olan Tahir b. Hüseyin'in (ö. 822) oğlu Abdullah'a (ö. 844) gönderdiği mektup İslâm siyâset düşüncesine ilişkin birçok ilkeyi vurgulayan erken dönem eseri olmakla dikkat çekmektedir. Mektup fıkıh ilmine ait bir metin olmamakla beraber, özellikle “amel” kavramını merkezine almakta, daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, kurumsal bazı yapılara doğrudan atıfta bulunmayıp daha ziyade siyâset makamında bulunan şahıs veya şahısların evsaf ve amellerine odaklanmakta, bu çerçevede dinî/ahlakî nasihatlere yer vermektedir. Hatta mektubun neredeyse bütünüyle emir/tavsiye ile nehiy/kerahiye ikilikleri çerçevesinde yazıldığını söylemek dahi mümkündür. Nitekim Tahir'in, mektubuna son verirken, “yazdığı hususlar üzerinde derinlemesine düşünmesini” ve “bu hususlar uyarınca amel etmesini” oğluna kesin bir dille salık vermesi müellifin temel hedefinin bu iki hususu birleştirmek ve özellikle oğlunun siyâsî hayatında mektupta anlatılan matlup hususların yer edinmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Kitapta yöneten-yönetilen ve yönetim çerçevesinde hemen her alanda yer verilen dikkate değer buyruk ve tavsiyeler arasında en dikkat çekici olanı şu şekildedir: “Ey oğul! Asla ‘Ben mutlak söz sahibiyim, dilediğimi yaparım’ anlayışına sahip olma. Çünkü bu durum artık senin sağlıklı düşünme imkânını ortadan kaldırır ve bir olan,

ortağı bulunmayan yüce Allâh'la olan ilişkini zedeler. Samimî niyet ve itikad sahibi ol, bu yollara meyletme!”

Daha ziyade Osmanlı inhitat literatürü içerisinde değerlendirilen ve 16. yüzyıldan itibaren kaleme alınan bir takım “ıslahat” eserleri de edeb literatürü içerisinde değerlendirilebilir. Bu türden eserlerin önemli bir kısmı, Osmanlı siyâset düşüncesi açısından merkezî bir yeri bulunan *nizâm-ı âlem*-de, *kânûn-ı kadîm*den sapma sebebiyle ortaya çıkan bozulmaların somut sebeplerini tespit edip bunları “ıslah” etme yolunda öneriler sunmalarıyla temâyüz etmektedirler. Lütî Paşa'nın (ö. 1564) *Asafnâme*'si, Âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1600) *Nushatü's-Selâtîn*'i, *Koçi Bey Risalesi* ile Katip Çelebi'nin (ö. 1657) *Düstûrül-Amel li Islâhi'l-Halel* gibi eserleri bu türün temsil gücü yüksek örnekleri arasında yer alır.

Burada sıralanan yaklaşımların dışında, siyâseti kendilerine has ve özgün biçimde ele alan müellifler de bulunmaktadır. Bunlar arasında günümüzde genellikle “tarihî-sosyolojik” yaklaşımla kaleme alındığı ifade edilen İbn Haldun'un *Mukaddime*'si zikredilmelidir. Bu eserde geliştirilmeye çalışılan “umran ilmi” çerçevesinde yer alan “asabiye” anlayışıyla devlet ve toplumların yükseliş ve çöküşünün de arasında bulunduğu bir dizi siyâsî olguya kapsamlı açıklamalar getirmeye çalışan ve bu haliyle İslâm siyâset düşüncesine farklı bir açılım kazandıran bu eser, kendisinden sonraki yüzyıllara ve özellikle Osmanlı düşünce dünyasına da tesir etmiştir. Yine İbnü'l-Ezrak'ın (ö. 1491) “siyâset ahlâkı” olarak nitelenebilecek bir yaklaşımı benimsediği *Bedâiü's-Silk fî Tabâi'i'l-Mülk* başlıklı eseri de İbn Halduncu bir çizgide yer almakla birlikte nevi şahsına münhasır bir eserdir.

Ayrıca şiir, dil, tarih, coğrafya ve bilim kitaplarındaki siyâsî telmihleri havi değerlendirmeler dâhil olmak üzere geniş bir literatür, yukarıda yer verilen yaklaşımlarla bir bütün halinde incelendiğinde İslâm siyâsî düşünce geleneğinin farklılıkları içerisinde barındıran zengin bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Burada resmetmeye çalıştığımız haliyle oldukça geniş bir disiplin ağı içerisinde zengin bir literatüre sahip olan İslâm siyâset düşüncesini konu edinen çalışmalar çağdaş İslâm düşüncesinde ağırlık kazanmaya, Batılı literatürün de artan bir ilgisine mazhar olmaya başlamıştır. Mamafih ikincil literatürdeki tüm bu çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğunu ve bir disiplin olarak tüm kavram, konu ve meseleleri ortaya konulan müstakil bir İslâm siyâset düşüncesi alanının henüz teşekkül etmediğini söylemek mümkündür. Siyâset olgusunun modern öncesi dönemdeki serencamı göz önüne alındığında İslâm medeniyetinin bu olguya dair kendisine has bir yaklaşım geliştirip geliştirmedigi ile dinin temel metinlerinin bu olguya dair neler söylediği sorularıyla birlikte ele alındığında esaslı bir meseleye dönüşen bu hususa dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için yukarıda bahsi geçen disiplinlerde kaleme alınan siyâset metinlerinin incelenmesi ve mukayeseli çalışmalara konu edilmesi elzem görünmektedir.

Oldukça tafsilatlı değerlendirmelere ihtiyaç duyan tüm bu sorulara mütevazı bir cevap arayışının uzantısı olarak yayına hazırlanan elinizdeki çalışma İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye* adlı kitabının Âşık Çelebi tarafından yapılan yorumlu tercümesinin neşridir. Memlûk dönemi siyâset metinlerinin Osmanlı havzasına etkisine yönelik temsil gücü yüksek bir metin olan *Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle* başlıklı bu tercüme Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesindeki İslam siyâset düşüncesi metinlerinin neşredilmesine yönelik projenin bir yayınıdır.

Memlûkler döneminde müstakil siyâset metinlerinin sayısında gözle görülür bir artış bulunmakta, bu eserlerin önemli bir kısmı ise doğrudan sultanlara yahut üst düzey siyâsîlere takdim edilmektedir. Takiyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 1328) *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye'si*, Bedreddîn İbn Cemâa'nın (ö. 1333) *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm'ı*, Necmeddîn Tarsûsî'nin (ö. 1357) *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibü en Yu'mele fi'l-Mülk*'ü gibi Hanbelî, Şafî ve Hanefî âlimlerin kaleme aldığı eserlerde

görüleceği üzere daha ziyade fıkıh ağırlıklı siyâset kitaplarının yanı sıra Cemâleddin Vâtât'ın (ö. 1318) *Gurerü'l-Hasâisi'l-Vâzıha ve Urerü'n-Nekâisi'l-Fâzıha*'sı gibi ahlak ağırlıklı metinler ile Ali Gazzâlî'nin (ö. 1474) *Tahrîrüs-Sülûk fî Tedbiri'l-Mülûk*'u gibi ahlâk, siyâset ve hukuku bir arada ele alan metinler de kaleme alınmıştır. Bu metinler Osmanlı siyâset düşünürleri tarafından keşfedilip farklı formatlarda bunlardan istifade etme yoluna gidilmiştir. Farklı yüzyıllarda muhtelif tercüme çalışmalarına konu edilen İbn Teymiyye'nin eseri ise bu açıdan merkezî bir konumu hâizdir.

Elinizdeki kitap Muhammed Usame Onuş, Abdurrahman Bulut ve Ahmet Çelik'in müşterek çalışmasıyla yayına hazır hale getirildi. Metni kapsamlı bir şekilde tahlil eden giriş yazısı Ahmet Çelik tarafından kaleme alındı. Uzun yıllara yayılan bu neşir sürecindeki çabaları ve sabırları için kendilerine müteşekkirim.

Kitabın son okumasını büyük bir titizlikle ve yazma nüshalarla mukayese de etmek sûretiyle Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan Göker İnan yaptı. Metinde Âşık Çelebi tarafından tercüme edilmeden aktarılan Farsça beyitler ise aynı kurumdan Abdullah Okal tarafından tercüme edildi. Kıymetli katkıları için kendilerine teşekkür ederim.

Eserin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde yayınlanması için her türlü desteği veren başta kurum başkanı Sayın Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Ferruh Özpilavcı'ya, siyâset düşüncesi metinleri neşir projesini birlikte üstlendiğimiz kıymetli hocam Hızır Murat Köse'ye ve yayın aşamasında emeği geçen herkese müteşekkirim.

Gayret bizden, tevfiğ kuşkusuz Yüce Allâh'tan...

Özgür Kavak

GİRİŞ

ÂŞIK ÇELEBİ VE *Mİ'RÂCÜ'L-EYÂLE* BAŞLIKLİ ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

İslam siyaset düşüncesinin temel metinlerinden biri olan İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'îyye* isimli eserini Osmanlı döneminde ilk defa Türkçeye tercüme eden isim Âşık Çelebi'dir.¹ Osmanlı'da XVI. asırda Arapça ve Farsçadan Türkçeye pek çok eser tercüme edilmiştir. İbn Teymiyye'nin kendine özgü bir içerik ve üsluba sahip bu eseri Osmanlı ilim dünyasında yoğun ilgi gören metinler arasındadır. Âşık Çelebi'nin bu tercümesinin kütüphanelerde birçok yazması mevcuttur.² İlginç bir şekilde bu tercüme daha sonra Kadızâde Mehmed İlmî Efendi tarafından aynen yazılarak IV. Murad'a arz edilmiştir.³ Yine bu tercümenin anonim olarak kayıtlı bazı yazma nüshalarının yanında,⁴ Âşık Çelebi'ye ait olduğu kaydedilen pek çok yazma nüshasının bulunması; gerek İbn Teymiyye'nin eserinin gerekse Âşık Çelebi'nin tercümesinin Osmanlı'da kazandığı önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Âşık Çelebi'nin *Mi'râcü'l-Eyâle ve Minhâcü'l-Adâle* adını verdiği bu çevirisi bugünkü tercüme anlayışından farklı olarak mütercimnin metne bazı müdahalelerini ve eksik gördüğü bazı konuların ilavelerini içermektedir. Bu sebeple bu tercüme bir eserin sadece farklı bir dile nakledilmesinin ötesinde

1 İbn Teymiyye'nin bu eserine yapılan tercümelerin değerlendirildiği çalışmalar için bkz. Ahmet Hamdi Furat, "Selefliliğin Osmanlıya Etkisi Bağlamında Kullanılan Bir Argüman: İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* İsimli Eserinin Osmanlı Dünyasında XVI. ve XVII. Asırdaki Tercümeleleri", *Marife Dergisi*, sy. 3 (2009), s. 215-226; Derin Terzioğlu, "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, c. 31/2 (2007), sy. 2, s. 247-275; Ahmet Çelik, *Âşık Çelebi'nin Miracü'l-Eyale ve Minhâcü'l-Adale Adlı Eserindeki Siyaset Düşüncesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2014); Hüseyin Yılmaz, *The Sultan and The Sultanate: Envisioning Rulership in The Age of Suleyman Lawgiver (1520-1566)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, Middle Eastern Studies, Massachusetts: 2005), s. 55-56.

2 Hüseyin Yılmaz, s. 55.

3 Terzioğlu Kadızâde Mehmed İlmî Efendi'nin yapmış olduğu tercümenin Âşık Çelebi'den "aşırma" olduğunu ve sadece girişte bazı küçük değişiklikler yaparak eseri kendisine mâl ettiğini belirtmektedir. Derin Terzioğlu, s. 249.

4 Ahmet Hamdi Furat, s. 215-226.

anlamlar taşımaktadır. Zira Âşık Çelebi'nin yapmış olduğu müdahaleler bize kendi dönemiyle ilgili bazı ipuçları vermekte ve Osmanlı siyâset düşüncesi hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Âşık Çelebi'nin yaşadığı dönemin Osmanlı siyâseti ve bürokrasisi için kaynaklık teşkil edebilecek böyle bir eseri latinize ederek hem eserin daha geniş bir kitleye ulaşmasını hem de vurguladığımız konularda yapılabilecek çalışmalara bir katkı sağlamasını amaçladık.

Bu çalışmada ilk olarak Âşık Çelebi'nin hayatı kısaca özetlenecek ve eserleri zikredilecektir. *Mi'râcü'l-Eyâle*'nin içeriği hakkında tanıtıcı kısa bir malumattan sonra bu eserin latin harfleriyle neşrine yer verilecektir.

A. ÂŞIK ÇELEBİ'NİN HAYATI

Osmanlı topraklarında yaşamış olan Âşık Çelebi, Osmanlı şairlerini içeren biyografik eseri *Meşâîruş-Şuarâ*'nın etkisiyle daha ziyâde edebiyat çevrelerinin dikkatini celb etmiş ve kendisi hakkında yapılan çalışmalar bu alanda yoğunlaşmıştır. Son dönemlerde, Âşık Çelebi'nin hayatını *Meşâîruş-Şuarâ*'da dağınık olarak yer verdiği bilgilerden hareketle ortaya koyan çalışmalar kaleme alınmıştır.¹

Aslen Bağdatlı olan Âşık Çelebi'nin ailesi XIV. asrın sonlarına doğru Bağdat'tan ayrılarak Bursa'ya yerleşmiştir.² Âşık Çelebi'nin dedelerinden Seyyid Muhammed Nattâ, Yıldırım Bayezid döneminde Ebu İshak zaviyesine şeyh ve mütevellî olmuş, aynı zamanda kendisine nakibûleşraflık görevi de verilmiştir.³ Vezir İshak Paşa'nın kızıyla evlenen Seyyid Muhammed'in bu evlilikten Zeynelâbidin isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. Zeynelâbidin Fatih ve II. Bayezid dönemlerinde babasının yaptığı vazifeleri devam ettirmiş

1 Âşık Çelebi'nin *Meşâîruş-Şuarâ* isimli eserini esas alarak hayatı hakkında önemli bilgiler veren çalışmalar için bkz. Hatice Aynur, "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü" *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, drl. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu, İstanbul: Koç Üniversitesi, 2011, s. 19-55; Filiz Kılıç (haz.), *Meşâîruş-Şuarâ: İnceleme-Metin/Âşık Çelebi*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 27-43; Meredith Owens, *Meşâîruş-Şuarâ: Tezkere of Âşık Çelebi*, Cambridge: E. J. W. Gibb Memorial, 1971; M. Fuad Köprülü, "Âşık Çelebi", *İA*, I, 695-701.

2 Hatice Aynur, s. 21.

3 Günay Kut, "Âşık Çelebi", *DİA*, III, 549.

ve kendisinin Seyyid Ali isminde bir oğlu olmuştur.⁴ Âşık Çelebi'nin babası olan Seyyid Ali, tahsilini tamamladıktan sonra İnegöl, Üsküp, Sofya gibi muhtelif bölgelerde kadılık yapmış ve son görev yeri olan Filibe kadılığı sırasında 35/1534 yılında vefat etmiştir.⁵ Âşık Çelebi'nin annesi de II. Bayezid dönemi kazaskerlerinden Müeyyadzade'nin kızıdır.⁶ Ailesi ile ilgili verdiği bilgilerde Âşık Çelebi, iki hususu öne çıkarır. Bunlardan ilki, ailesinin Hz. Peygamber soyundan gelmesi, ikincisi ise Osmanlı'nın erken dönemlerinde Anadolu'ya gelen dedelerinin Osmanlı devlet adamlarınca ilgi görmeleri ve çeşitli görevlere getirilmeleridir.⁷

Asıl adı Pîr Mehmed olan Âşık Çelebi 1520 yılında, babası Seyyid Ali'nin Üsküp kadısı iken teftiş için gittiği Prizren'de dünyaya gelmiş,⁸ önce annesini ardından da on dört yaşındayken babasını kaybetmiştir. Âşık Çelebi 1535 yılında İstanbul'a gelerek tahsilini burada tamamlamış⁹ babası ile dedesinin Osmanlı bürokrasisindeki konumlarının da yardımıyla çok geniş bir çevre edinmiştir.¹⁰ Nitekim yaşadığı dönemin önde gelen şairleri ile tanışma fırsatı bulduğu ve onlarla teşrik-i mesai içinde olduğu ifade edilmektedir.¹¹ Bu dönemde Âşık Çelebi'nin ders aldığı hocalarından dikkat çeken isimler arasında Sürûrî, Taşköprizâde, Arapzâde Abdülbâki Efendi, Ebussuud Efendi, Emir Gîsû Efendi ve Muhyiddin Fenârî'yi zikretmek mümkündür. Âşık Çelebi'nin bu isimlerin bir kısmından ders okuduğu, bazısının yanında danışmend veya kâtip olarak görev yaptığı nakledilmektedir.¹²

Âşık Çelebi'nin Osmanlı bürokrasisinde üstlendiği ilk görev 1541 yılında, henüz yirmi bir yaşında iken atandığı Bursa'daki mahkeme kâtipliğidir. Daha sonra Emir Sultan vakfına müteveli olarak tayin edilince

4 Mehmed Halid, "Âşık Çelebi", *Hayat Mecmuası*, III, sy. 72 (1928), s. 383-384.

5 Mehmed Halid, s. 383-384.

6 M. Fuad Köprülü, s. 695.

7 Hatice Aynur, s. 25.

8 M. Fuad Köprülü, s. 695.

9 Filiz Kılıç, s. 31.

10 Günay Kut, s. 549.

11 M. Fuad Köprülü, s. 696.

12 Hatice Aynur, s. 35.

bu görevinden ayrılmak zorunda kalır.¹ Buradaki görevinden azledilince, beş yıl kaldığı Bursa'dan 1546 yılında İstanbul'a döner. Burada mahkeme kâtipliği ve Ebussuud Efendi'nin fetva kâtipliğini yapar. Bu süre zarfında, kadılık için gerekli olan icazetnameyi alarak ilk kadılık vazifesine 1550 senesinde Silivri'de başlar, daha sonra sırasıyla Priştine ve Narda kadılığına tayin edilir. Kendisinden önce Narda kadılığı yapan Yenişehirli Musa Kadı ve Narda voyvodası Ferruh Kethüda'nın Âşık Çelebi aleyhine ortaya attıkları suçlamalar ve haksız isnatlar² yüzünden İstanbul'a sürekli şikâyetler gelmeye başlar.³ Bunun üzerine Narda kadılığından azledilen Âşık Çelebi, 1562 yılında Manavgat'a bağlı Alâiyye'ye tayin edilir.⁴ Tezkiresinde bu olayı geniş bir şekilde ele alan ve kendisine yapılanları zulüm olarak nitelendiren⁵ Âşık Çelebi latinize ettiğimiz bu eserinde tercümeyle kadılık mesleği ile ilgili bir bölüm ilave edip kadıların yol açtığı haksızlık ve zulümden bahsetmektedir.⁶

Âşık Çelebi Rumeli dışındaki ilk görev yeri Manavgat'ta çok kalmaz. Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi" mısraı ile başlayan gazeline yazdığı tahmisin padişah tarafından beğenilmesi⁷ Niğbolu kadılığına atanmasına vesile olur.⁸ Buradan 1563 yılında Rusçuk'a bağlı olan Çernovi kadılığına getirilen Âşık Çelebi'nin, padişaha mahsus kayığın da içinde bulunduğu Ali Reis idaresindeki Osmanlı filosunu karşılamamasından dolayı 1566 senesinde bu görevine son verilir.⁹ Kanunî'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu II. Selim'e Belgrad seferi dönüşünde takdim ettiği gazel sayesinde kendisine, 1569 yılında azledileceği ve bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Karatova kadılığı verilir.¹⁰

1 Filiz Kılıç, s. 32.

2 M. Fuad Köprülü, s. 697. Köprülü'nün anlatımında bu suçlama ve isnatların asılsız olduğu zikredilmektedir.

3 Mehmed Halid, s. 383-384.

4 Günay Kut, s. 549.

5 Filiz Kılıç, s. 36.

6 Âşık Çelebi, *Mî'râcü'l-Eyâle*, vr. 31^b-34^a. Ayrıca Âşık Çelebi bu eserin sonuna yaptığı ilavede yine o dönemdeki kadılar, müfettişler ve işbirliği yaptıkları diğer devlet adamlarının gerçekleştirdiklerini iddia ettiği haksızlıklardan bahsetmektedir. Bkz. Âşık Çelebi, *Mî'râcü'l-Eyâle*, vr. 143^b-146^a.

7 Mehmed Halid, s. 383-384.

8 Filiz Kılıç, s. 37.

9 M. Fuad Köprülü, s. 697.

10 Mehmed Halid, s. 383-384.

Âşık Çelebi'nin defalarca kadılık görevinden azledilmesine rağmen aynı göreve tekrar atanabilmesinde, ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelmiş olmasının ve beraber eğitim gördüğü, kendisini himâyeye edecek birçok kişinin Osmanlı ilmiye sınıfında ve bürokrasisinde kritik görevlerde yer almalarının etkisi bulunmaktadır.¹¹

Âşık Çelebi, uzun zaman üzerinde çalıştığı *Meşâiru's-Şuarâ* isimli tezkiresinin II. Selim adına düzenlendiği mukaddimesinde o zamana kadar çektiği sıkıntılardan bahsetmektedir. Padişahın o dönemde yaşayan şairlere gösterdiği lütuflara değinen Âşık Çelebi, vazifesi sırasında birçok sıkıntıya maruz kaldığı kadılık mesleği peşinden koştuktan usandığını, padişah kapısında ufak bir hizmete dahi razı olacağını dile getirirerek neticede hak ettiğini düşündüğü nakibüleşraflık hizmetini talep eder.¹² Bu dönemde sadrazam Sokullu Mehmed Paşa adına hazırladığı Arapça *Zeylû's-Şakâ'ik*'i tamamlar ve sadrazama takdim eder.¹³ Bunun üzerine kendisine kayd-ı hayat şartıyla Üsküp kadılığı verilir.¹⁴ Yaklaşık üç yıl kadılık yaptığı Üsküp'te hastalanır ve 1572 yılında, elli iki yaşında iken burada vefat eder.¹⁵

B. ESERLERİ

Âşık Çelebi'nin, kültür seviyesi yüksek bir aile ve ilmî çevrede yetişmiş olması, onun kuvvetli bir edebî kültüre ve sağlam bir ilmî altyapıya sahip olmasını sağlamıştır.¹⁶ Âşık Çelebi sahip olduğu bu imkân ve birikimleri değerlendirerek başta *Meşâiru's-Şuarâ* olmak üzere birçok telif ve tercüme eser ortaya koymuştur.

Âşık Çelebi Tezkiresi olarak bilinen *Meşâiru's-Şuarâ* kendisinin en önemli eseri olarak kabul edilmektedir.¹⁷ Bu eserde kendi dönemine kadar

11 Hatice Aynur, s. 49.

12 M. Fuad Köprülü, s. 697. Âşık Çelebi, *Siyâset-i Şer'iyye* tercümesine yazdığı mukaddimede kadılık görevi dışında bir vazife talebinde bulunmaktadır. Bkz. Âşık Çelebi, *Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhacû'l-Adâle*, vr. 13^b.

13 Günay Kut, s. 549.

14 M. Fuad Köprülü, s. 697.

15 Filiz Kılıç, s. 40.

16 M. Fuad Köprülü, s. 698.

17 Günay Kut, s. 550.

yaşamış olan Osmanlı şairlerinin biyografilerine yer vermektedir. Bunun dışında şiirlerinin büyük kısmını topladığı bir *Divan*'ı¹ da bulunmaktadır. Diğer eserleri ise; *Sigetvarname*, *Mecmûa-i Sukûk*, *Şehrengiz-i Bursa*, *Zeylûş-Şakâ'ik*, *Tercüme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, *Ravzatü's-Şüheda ve Şerh-i Ehâdis-i Erbaîn*'dir.²

Âşık Çelebi'nin bu eserlerinin yanında siyâsete dair, henüz neşredilmemiş üç tercümesi daha bulunmaktadır. Bunlar arasında bu çalışmaya konu olan İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* isimli eserinin tercümesi ve ilavelerle genişletilmiş hali olan *Mi'râcü'l-Eyâle ve Minhâcü'l-Adâle* de yer almaktadır. Diğer iki eser Gazzâlî'nin *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*³ isimli eserinin tercümesi ve kendisi ile aynı dönemde yaşayan Hatibzade lakabıyla meşhur Osmanlı âlimlerinden Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (940/1534) Arapça kaleme aldığı *Ravzu'l-Ahyâri'l-Müntehab min Rebi'i'l-Ebrâr*⁴ kitabının tercümesidir.⁵

Âşık Çelebi'nin siyâset konularına yer verdiği ve birer mukaddime içeren bu tercümeler ile ilgili kısa bir bilgi verilmesi faydalı olacaktır. Bu eserlerden *et-Tibru'l-Mesbûk* tercümesine Âşık Çelebi, yaklaşık dört sayfalık bir mukaddime yazar. Burada sultanların nasihat ve uyarılara en çok ihtiyaç duyan insanlar olduğunu ve bu sebeple Hz. Peygamber'in yöneticilere nasihat etmeyi emrettiğini belirtmektedir. Bu nedenle sultanlara nasihat ve tembihler içeren nice risale ve kitaplar kaleme alındığını, bunlardan biri olan Gazzâlî'nin Selçuklu sultanı Melikşah için telif ettiği eserin mezkûr maksadı gerçekleştirebilmek üzere anlaşılır bir dille Kanunî Sultan Süleyman ve Sadrazam Rüstem Paşa adına tercüme edildiğini ifade etmektedir.⁶

1 Bu eser hakkında yapılan detaylı bir çalışma için bkz. Filiz Hançerlioğlu (Kılıç), *Âşık Çelebi Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 1988.

2 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1333/1917, c. 2, s. 307, Günay Kut, s. 549-550, Filiz Kılıç, *Meşâiru's-Şuarâ: İnceleme-Metin/Âşık Çelebi*, s. 44.

3 Âşık Çelebi, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3741.

4 Âşık Çelebi, *Ravzu'l-Ahyâri'l-Müntehab min Rebi'i'l-Ebrâr Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3925.

5 Ali Turgut, "Muhyiddin Mehmed Hatibzade", *DİA*, XXXI, 84.

6 Âşık Çelebi, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*, vr. 1^b-3^b.

Mukaddimededen sonra eseri tercümeyle başlayan Âşık Çelebi başka ilave bölüm ve konulara yer vermeden tercümesini tamamlar.

Diğer çalışma ise, Zemahşerî'nin muhadarat türünde telif ettiği *Rebî'û'l-Ebrâr* kitabını ihtisar eden ve yöneticilere dair bölümlerinde önemli derecede eklemeler ve düzenlemeler yaparak yeniden yazan Hatibzâde'nin⁷ *Ravzu'l-Ahyârî'l-Müntehab min Rebî'î'l-Ebrâr* isimli eserinin tercümesidir. Muhadarat ve siyâsetname türü olarak kabul edilen bu eser, Âşık Çelebi tarafından Osmanlıcaya çevrilmiş ve zamanın şehzadesi olan II. Selim'e takdim edilmiştir.⁸ Kısa mukaddimesinde Âşık Çelebi, ilm-i nâfi olan muhadarat türünde kaleme alınmış Zemahşerî'nin eserini ihtisar eden ve ilavelerle yeniden yazan faziletli kimselerin, Arapça telif nedeniyle bu eserin faydasını umumîleştiremediklerini belirtmektedir. Böyle bir eseri Sultan Selim'in işaretleriyle Osmanlıcaya çevirerek Arapça bilmeyenlerin de istifadesine sunduğunu ifade etmektedir.⁹

C. BİR TERCÜME (TELİF-ŞERH) OLARAK Mİ'RÂCU'L-EYÂLE

İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*'sini baştan sona tercüme eden Âşık Çelebi, esere kendi dönemine ait önemli bilgileri ihtiva eden birtakım ilavelerde bulunur. Tercüme öncesinde Osmanlı siyâset düşüncesine dair önemli bilgilerin yer aldığı uzun bir mukaddime kaleme alır. Mukaddimededen sonra henüz başladığı tercümeyle ara vererek kadılık müessesesini ve kendi dönemindeki kadıların durumunu anlattığı uzun bir bahis açar. Tercümenin sonuna ehl-i zimminin hukukuna dair Hz. Peygamber (s.a.) ve Hz. Ömer (ra) dönemine ait anlaşma metinlerini, Ebussuud Efendi'nin Osmanlı arazi hukuku ve beytûlmâl hakkındaki beş fetvasını, beytûlmâlin gelir ve giderlerinin açıklandığı bir bölümü ve Aristoteles'e nispet edilen "Âdâb-ı harb ve uslûb-i cenk" isimli risalenin tercümesini ilave eder.¹⁰ Osmanlı padişahı II.

7 Hüseyin Yılmaz, s. 54-53.

8 Hüseyin Yılmaz, s. 54-53.

9 Âşık Çelebi, *Ravzu'l-Ahyârî'l-Müntehab min Rebî'î'l-Ebrâr Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3925, vr. 1^b-2^a.

10 Âşık Çelebi, *Mî'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttap 1006, vr. 112^b-152^a

Selim'e takdim edilen bu eser, bir taraftan Osmanlının en görkemli dönemi- ni tasvir ederken, diğer taraftan devlet bürokrasisinde baş göstermeye baş- layan problemleri dile getirmektedir. Bu sebeple Âşık Çelebi'nin neredeyse eserinin yarısına denk gelen bu yorum ve ilaveler, XVI. asırdaki Osmanlı bürokrasisinin işleyişi, bu dönemdeki siyâset anlayışı, idare, maliye, yargı ve savaş hukuku gibi konularda önemli bilgiler içermektedir.

Âşık Çelebi'nin esas metne yapmış olduğu ilaveler, ilk bakışta farklı konuların bir araya getirilmesiyle oluşmuş karışık bir görüntü verse de, bunların tercüme ile tutarlı bir bütünlük içinde olduğunu söylemek müm- kündür. Âşık Çelebi siyâsî-fikhî hükümleri ihtiva eden eserlerin içeriğine mutâbık gelecek bir şekilde ilk olarak, siyâsetin teorik konularına yer ver- diği bir mukaddime ile başlamaktadır. Burada, toplum halinde yaşama- nın zorunlu sonucu olarak bir otoritenin gerekliliğini aklî delillerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Âşık Çelebi'ye göre iyilik ve kötülüğün insanların fitratında var olması sebebiyle, kötülüğü engelleyip iyiliği muhafaza edecek bir otoritenin gerekliliği, siyâsete olan ihtiyacın en önemli delilidir. Böyle bir otorite, Allâh'ın bildirdiği ve insanlığın iyiliği için gerekli olan hüküm- leri insanlara ulaştıran peygamberler ile bu hükümleri uygulayan sultanlar arasında paylaşılmaktadır. Burada peygamberlerin ilahi hükümleri insanla- ra tebliğ ettikleri, sultanların da bu hükümlere göre toplumu yönettikleri şeklinde bir vazife dağılımından bahsedilmektedir. Hem peygamber hem de siyâsî erkin başkanı olması bakımından bu iki vazifeyi şahsında cem eden Hz. Peygamber (s.a.) vefat ettikten sonra, Allâh'ın bildirdiği hüküm- leri uygulayacak olan otorite, devleti idare eden sultanlar nezdinde devam etmiştir. Kendisinden önceki müslüman devletler gibi Osmanlı Devleti de peygamberlerin getirdiği hükümleri uygulayarak adaleti sağlamaya çalışmış ve bu özelliğiyle büyük bir devlet haline gelmiştir.

Âşık Çelebi, eserin sonunda kaza, beytûlmâl ve âdâb-ı harb gibi siyâset alanının esas konularıyla ilgili bazı açıklamalara yer vermektedir. *Siyâset-i*

Şer'îyye'deki kadılar ile ilgili kısımdan sonra, kendisinin yazmış olduğu kadılara dair bir bölüm ile çeviri metnini bölerek tercüme arasına uzun bir konu ilavesi yapar. Burada Âşık Çelebi, meşru kadılık görevinin toplumdaki önemli işlevine dikkat çektikten sonra sultana hitap ederek, mevcut kadıların görevlerini hakkıyla yerine getirmemelerinin ve halka zulmetmelerinin caiz olmadığını ifade etmektedir. Bu sorunu çözebilecek tek kişinin de sultan olduğunu belirtmektedir.

Âşık Çelebi eserin sonunda devletin sürekliliğini sağlayabilmesi için zaruri olan beytûlmâl gelirlerinden haraç, cizye ve diğer bazı vergilerin muhatabı olan zimmîlerin hak ve sorumluluklarının belirlendiği ahitnamelere yer vermektedir. Bu ahitnamelerden iki tanesi, Hz. Peygamber dönemine ait iken, bir tanesi Şam bölgesinde yaşayan Hristiyanların Hz. Ömer'e gönderdikleri ahitnamedir. Ahitname metinlerinin Arapça asıllarına yer verdikten sonra Âşık Çelebi, metinlerdeki hükümleri Osmanlıca izah ve tefsir etmektedir.

Beytûlmâlin gelirleri ile ilgili olarak Âşık Çelebi, fetva kâtipliğini yaptığı hocası Ebussuud Efendi'nin Osmanlı arazi hukukuna dair fetvalarını nakletmektedir. Ebussuud Efendi'ye göre Osmanlı topraklarının çoğunluğunu teşkil eden Rumeli ve Anadolu toprakları, öşür ve haraç toprağı olmayıp, mîrî arazi statüsündedir. Mülkiyeti devlete ait olup, âriyet veya kiralama yoluyla halkın kullanımına verilen mîrî toprak sisteminin işlevlerinden birisi miras yoluyla toprağın bölünüp küçülmesini ve ürün veremez hale gelmesini önlemektir. Aslen haraç arazisi olan bu toprakların mülkiyeti belirtilen kaygıdan dolayı devlete bırakılmıştır. Mîrî araziler aslen haraç arazileri olduğu için, buralardan toplanan vergiler de haraç sayılmaktadır. Osmanlı Devleti çift vergisi adı altında harâc-ı muvazzaf, öşür adı altında da harâc-ı mukâseme vergilerini toplardı. Hem toplumun hem de bazı yönetici ve kadıların durumu kavrayamamaları nedeniyle çıkabilecek karışıklığı önlemek üzere Ebussuud Efendi, bir kısmı Osmanlı kanunnamelerinin başlarında

yer alan arazi hukuku ile ilgili fetvalarını kaleme almıştır. Âşık Çelebi, mîrî, haraç ve öşür arazileri ile bunlardan alınan vergilerle ilgili açıklamaların yer aldığı dört fetvayı naklettikten sonra, Ebussuud Efendi'ye ait uzun bir fetva nakletmektedir. Ebussuud Efendi bu fetvada, beytûlmâlin gelir kalemleri içerisinde yer alan mülk araziye sahip gayrimüslimlerden alınan haraç vergisi, cizye vergisi, tüccarlardan alınan gümrük vergisi, arazi kayıtlarının tutulduğu tahrir-i vilayet, beytûlmâlin birtakım giderleri ve kendi dönemindeki bazı hâdiseler hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Ayrıca rüşvet ve haksız kazanç elde etme olaylarına karışan bazı yönetici ve kadılara yönelik eleştirilere yer vermektedir. Âşık Çelebi'nin kadılar ve diğer bazı devlet memurları için dile getirdiği eleştirilerle paralellik arz eden bu tespitler, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı bürokrasisinde çeşitli problemlerin meydana gelmeye başladığı görüşünü¹ desteklemektedir. Ayrıca bu eserin böyle bir dönemde, yargı ve hazine konularındaki bir takım yanlış uygulamalara dikkat çekilerek padişaha sunulması İbn Teymiyye'nin, devlet işlerinin yürütülmesinde ve hazine işlerinin idaresinde görev verilecek kimselerin ehil kimselerden seçilmesine yaptığı vurgu ile birlikte düşünüldüğünde Âşık Çelebi'nin tercüme için bu eseri bilinçli olarak tercih ettiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Zikredilen fetvaların akabinde Âşık Çelebi, Osmanlı bütçesinde yer alan dört kalem geliri ve bunların sarf yerlerini ele almaktadır. Her bir kalemde yer alan gelirlerin, yine o kalem için belirlenen harcama yerlerine sarf edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Birinci kalemde müslümanlardan alınan zekat, sadaka ve diğer vergiler, Kur'ân-ı Kerim'de belirlenen sekiz sınıfa; ikinci kalemde yer alan ganimet, maden ve defineler, yetim, fakir ve yolculara; üçüncü kalemde gayrimüslimlerden alınan haraç, cizye ve diğer vergiler, savaşa katılan askerler ve ülkenin güvenliğiyle ilgili harcamalar ile müslümanların umumi ihtiyaçlarına; son kalemde yer alan vârisleri olmayan kimselerin öldükten sonra bıraktığı mallar ise müslümanların

1 Coşkun Yılmaz, "Siyasetname", *DİA*, XXXVII, 307.

hastane ve ilaç giderleri ile fakir kimselerin nafaka ve cenaze masraflarına sarf edilmelidir.

Hâtimeden önce son olarak Aristoteles'e nispet edilen adab-ı harb hakkında bir risalenin tercümesi yer almaktadır. Osmanlı'da başka tercümeleri de bulunan bu risale; ordu düzeni, askerlerin yer tayini, casusluk, savaş taktikleri, askeri birlikler, kale fethi ve savunması gibi konuları ihtiva etmektedir. Ülkeyi savunmak ve düzeni sağlamakla yükümlü sultanın, bu sorumluluğu yerine getirmede en büyük desteğinin askerî güç olduğu² ve bu dönemde Osmanlı padişahlarının ordunun başında sefere çıktıkları dikkate alındığında, askerî stratejilerin işlendiği böyle bir eserin tercüme edilerek sultana sunulmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Âşık Çelebi'nin tercüme etmek üzere İbn Teymiyye'nin eserini tercih etmesinin ve ilavelerde bulunmasının sebepleri hakkında şu tespitler yapılabilir. Osmanlı XVI. asrı, siyâset konusunda telif veya tercüme eserlerin yoğunluk kazandığı bir dönemdir.³ Osmanlı Devleti'nin çok güçlü olduğu bu dönemde, devlet bürokrasisinde ve bir takım kamu işlerinde rüşvetin, adam kayırmanın, liyakat sahibi olmayan kimselerin çeşitli görevlere getirilmesi, halktan haksız yere vergi alınması gibi bir takım problemlere şahit olunabilmektedir. XVI. asrın sonları ve XVII. asrın başlarında mezkûr problemlerden ötürü çeşitli eserler hazırlanıp sultanlara takdim edilmiştir.⁴ Âşık Çelebi'nin tercümeyle ilave ettiği kısımlarda gerek kendisinin dile getirdiği eleştiriler gerekse hocası Ebussuud Efendi'nin çeşitli tenkitlerde bulunduğu fetvalarına yer vermesi bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Bu dönemde tercüme eserlerinin artışının bir diğer önemli sebebi ise Arapça ve Farsça eksikliği bulunan devlet adamlarının, bu dillerde yazılmış eserleri aslından okuma imkânı bulamamalarıdır.⁵

2 Askerî gücün, toplumlar için hem varlık hem de ortadan kalkma sebebi olması görüşü hakkında bkz. Sun Tzu, *The Art of War*, (İngilizce'ye çeviren: Thomas Cleary), Shambhala publication, Boston, 1988, s. 41.

3 Coşkun Yılmaz, s. 307.

4 Coşkun Yılmaz, s. 307.

5 Hüseyin Yılmaz, s. 42.

Muhtevası itibariyle İbn Teymiyye'nin eseri, şer'î bir siyâsetin genel ilke ve esaslarını ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Eserin içeriğine baktığımızda ele alınan konular emanet (ehliyet-liyakat) ve adalet başlıkları altında incelenmektedir. İbn Teymiyye emanet başlığı altında, devletin çeşitli kurumlarında ehil kişilerin göreve getirilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Yine bu bölümde devletin gelir ve giderlerinin düzenlenmesi, yerinde kullanılması ile alakalı beytülmal konusu incelenmektedir. Adalet başlığını taşıyan ikinci bölümde ise mazlumların korunması ve suçluların cezalandırılması ile ilgili İslam ceza hukuku konuları olan had, kısas ve ta'zîr bahisleri işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise toplumda yöneticinin gerekliliği ve meşveret konularına değinilmektedir.¹ İbn Teymiyye, Nisâ Sûresi'nin 57-58. âyetlerine referansla bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir.² Umerâ âyetleri olarak da bilinen bu âyetlerde meâlen Allâhu Teâlâ, emanetleri ehline vermeyi ve insanlar arasında adaletle hükmetmeyi, Allâh'a, Resulüne ve yöneticilere itaat etmeyi emretmektedir. İbn Teymiyye'ye göre bu âyetler şer'î siyâsetin özünü oluşturmaktadır.³ İbn Teymiyye'nin bu eseri, XVI. asırda Osmanlı devletindeki uygulamaların meşruiyetini şariat ilkelerini esas alarak değerlendiren âlimlerin yaklaşım ve eleştirileri ile aynı çizgide buluşmaktadır.⁴ Âşık Çelebi'ye göre kendi döneminde yaşanan sıkıntıların en başında, ehil olmayan cahil kimselerin başta kadılık olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde görev almaları ve bunların yaptıkları haksızlıklarla ortaya çıkan adaletsizlik yer almaktadır. Ayrıca İbn Teymiyye'nin, başta halifenin kureyşîliği olmak üzere halifede aranan şartlar gibi hususlara değinmemiş olması da eserinin tercih edilmesinde önemli bir etken olarak kabul edilebilir.⁵

1 İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî İslâbi'r-Râ'i ve'r-Ra'iyye*, (thk. Ali b. Muhammed el-İmran), Mekte: Daru Âlemi'l-fevâid, s.4-6. İbn Teymiyye'nin bu eserinin Türkçe tercümesi için bkz. Vecdi Akyüz, *Siyaset: es-Siyasetü's-Şer'iyye*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.

2 İbn Teymiyye, s. 4-5.

3 İbn Teymiyye, s. 3-5.

4 Hüseyin Yılmaz, s. 56.

5 Hüseyin Yılmaz, s. 55-56.

İbn Teymiyye ile Âşık Çelebi'nin siyâsetle ilgili görüşleri *Mi'râcû'l-Eyâle* bağlamında benzerlikler yanında farklılıklar da arz etmektedir. Her ikisi de toplumu yöneten meşru otorite anlamında devlet başkanının (*ulu'l-emr*) gerekliliğini, insanların toplu halde yaşama iradelerine dayandırmaktadır.⁶ Ancak otorite sahibinin kim olduğu konusunda farklı düşünmektedirler. İbn Teymiyye'ye göre meşru otorite sahipleri umerâ ve ulemâdır.⁷ Âşık Çelebi'ye göre insanlık tarihi boyunca otorite peygamberler ve sultanlar arasında paylaşılmıştır. Peygamberler ahkâm-ı ilâhîyi tebliğ ederler, sultanlar ise bu ahkâm-ı ilâhîyi gereği gibi icra ederlerdi. Hz. Muhammed (s.a.) ise her iki otorite biçimini şahsında topladı. Onun vefatıyla birlikte niyabet-i nübüvvet umerâya intikal etti.⁸ Böylece ulu'l-emrin vazifesini sultanlar yüklenmiş oldular. Ancak devletin varlığını devam ettirebilme şartı olan şeriâtın bekası ulemâ ile mümkün olmaktadır.⁹ Böylece İbn Teymiyye'nin farklı misyonlar yüklediği umerâ ve ulemâ ilişkisi,¹⁰ Âşık Çelebi tarafından da neticede kabul edilmiş olmaktadır.

Sonuç olarak, Âşık Çelebi'nin tercüme için İbn Teymiyye'nin eserini tercih etmesi, bu eserin İslam siyâset düşüncesi ve siyâsî-fikhî hükümleri ela alan literatür açısından önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte gerek yapılan tercüme gerekse ilave edilen konuların muhtevası, Osmanlı Devleti'nin kendinden önceki İslâmî mirası tevârüs ederek İslam ilim ve siyâset geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir. Siyâset-i şeriyye kavramı ve uygulamasının XVI. asır Osmanlı dönemindeki güncelliğini ortaya koyan bu eser; ayrıca mezkûr dönem hakkında önemli bir kaynak mesabesindedir. Osmanlı dönemine ait eserlerin gün yüzüne çıkarılması ve tahlil edilerek günümüz ilim dünyasının istifadesine sunulması, daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasına da imkân sağlayacaktır.

6 İbn Teymiyye, s. 138; Âşık Çelebi, *Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle*, vr. 2^b-3^a.

7 İbn Teymiyye, s. 136.

8 Âşık Çelebi, *Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle*, vr. 3^b-4^a.

9 Âşık Çelebi, *Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle*, vr. 6^a-6^b.

10 İbn Teymiyye, s. 136-138.

Mi'râcü'l-Eyâle ve Minhâcü'l-Adâle (İçindekiler)

- a)** Âşık Çelebi'nin yazdığı mukaddime: 1^b-15^b
- Allâh'a hamd, Hz. Peygamber'e (s.a.) salavat ve ashabına övgü,
 - Âlemin ve insanın yaratılışı ve otoritenin gerekliliği,
 - Dini ve siyâsi otorite sahipleri ve Osmanlılara kadar siyâsi otoriteler,
 - Osmanlıların üstün özellikleri, Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim'e övgüler,
 - Sebeb-i telif ve eleştiriler.
- b)** İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'îyye* isimli eserinin ilk kısımlarının tercümesi: 16^a-22^a (Birinci bölümün başlangıç kısımları)
- c)** Âşık Çelebi'nin yazdığı Kadılık hakkındaki ilave: 22^a-34^a
- Kadılığın meşruiyeti,
 - İyi ve zalim kadılar ile Âşık Çelebi'nin kendi dönemindeki kadıların durumları.
- d)** İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'îyye* eserinin tercümesinin geri kalan kısmının tamamlanması: 34^a-112^b
- e)** Âşık Çelebinin tercüme sonuna yazdığı ilave bölüm: 112^b-152^a
- Mukaddime-Fıkıh konularının taksimi (ibâdât, muâmelât, ukûbât)
 - Ehl-i zimmet hakkındaki ahitnameler,
 - Ebussuud Efendi'nin Osmanlı arazi ve vergi hukukuna dair fetvaları,
 - Beytûlmâlin gelir ve giderleri,
 - Bazı devlet görevlilerine yönelik eleştiriler,
 - Aristoteles'e nispet edilen Âdâb-ı harb hakkındaki risalenin Osmanlıca tercümesi,
 - Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden yapılan seçmeler ve hâtîme.

Ahmet Çelik

NEŞİR NOTLARI

Âşık Çelebi'nin yapmış olduğu bu tercüme yayına hazırlanırken en erken tarihli Reisülküttab 1006 tasnif numarasına sahip nüsha esas alınmıştır. Bu nüshanın istinsah tarihi 1008 yılı Zilkade ayı olarak kayda geçmiştir. Gerekli durumlarda Nuruosmaniye 2315 ve Şehidalipaşa 1556 tasnif numaralı nüshalara da başvurulmuştur. Nuruosmaniye nüshasının istinsah tarihi 1009 yılı Safer ayı olarak kaydedilmiş, Şehidalipaşa nüshasında ise istinsah tarihi bulunmamaktadır. Çalışmada Reisülküttap nüshası RK, Nuruosmaniye nüshası NO ve Şehidalipaşa nüshası ŞAP rumuzları ile gösterilmiştir. Tercümenin 1^b-51^a arası Muhammed Usame Onuş, 51a-98a arası Abdurrahman Bulut ve 98^a-152^a arası Ahmet Çelik tarafından latinize edilmiştir.

Yazma nüshanın varak numaraları sayfa başları esas alınarak köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir. Reisülküttab nüshasındaki istinsah hataları ve eksikler diğer iki nüshayla karşılaştırılarak düzeltilmiş ve bu duruma dipnotlarda işaret edilmiştir. İlaveler köşeli parantez ile [] gösterilmiştir. Okunuşu hakkında tereddüte düşülen ifadelerin yanına parantez içinde soru işareti (?) konulmuştur.

Eserin latinize edilmesindeki amaç dil ve edebiyat açısından değerlendirme değildir. Bu nedenle imlâda büyük oranda metne sadık kalmaya çalışılmakla birlikte özel transkripsiyon işaretlerine genelde yer verilmemiştir. Sadece Arapça'daki hemze (أ) harfi tırnak ('), ayın (ع) harfi ise ters tırnak (') ile gösterilmiştir. Kelime baş ve sonlarındaki hemze harfine büyük oranda işaret edilmemiştir. Ayrıca bazı kelimeler takibi kolaylaştırmak amacıyla bugünkü imla kurallarına göre yazılmıştır. Başka kelimelerle karışma ihtimali bulunan bazı ifadelerin yanına parantez içinde orijinal halleri konulmuştur.

Esas metinde gösterilen bazı kısaltmalar bu çalışmada muhafaza edilmiştir. Meselâ (رضي الله عنه) ifadesinin kısaltması olan (ض) harfi, çalışmada (r.a.) olarak, (صل الله عليه وسلم) ifadesinin kısaltması olan (ص) harfi (s.a.) olarak

gösterilmiştir. Ancak müstensih tarafından açık bir şekilde yazılan bu ifadeler aynı şekilde latinize edilmiştir. Tercümede Arapça olarak yer almış olan âyet ve hadisler Arapça dizilmiş ve âyetlerin meali ile hadislerin tercümesine dipnotta yer verilmiştir. Metinde geçen Arapça ve Farsça şiirler Arap harfleri ile dizilmiş, tercümeleri ise dipnotta verilmiştir. Fakat Âşık Çelebi tarafından metin içinde tercüme edilmiş Arapça ifadelerin ayrıca tercümesi yapılmamıştır. Âyetlerin meali Elmalılı Hamdi Yazır'ın mealinden alınmıştır. Sûre isimleri ve âyet numaraları dipnotta gösterilmiştir.

Neşrin sonuna giriş kısmı ile latinize edilen kısımda kullanılan eserlerin bir kaynakçası eklenmiştir. Ayrıca tercümenin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere bazı kelimeler için bir lügatçe oluşturulmuş ve dizin hazırlanmıştır.

Metnin hazırlanış sürecinde bizlere her daim destek olan ve sürekli teşvik eden kıymetli hocamız Özgür Kavak'a teşekkürü bir borç biliyoruz. Metnin yayına hazırlık sürecindeki değerli katkıları için Göker İnan'a ve Farsça beyitleri tercüme eden Abdullah Okal'a da çok teşekkür ederiz.

Gayret bizden, tevfik Allâh'tandır.

21 Haziran 2017/26 Ramazan 1438

Hazırlayanlar

Mİ‘RÂCÜ’L-EYÂLE

ÂŞIK ÇELEBİ

TENKİTLİ METİN

[MUKADDİME]

[1^b] Mahmedet-i bî-intihâ ol mahmûd-ı hakikîye ki ünvân-ı menşûr-ı mülk-i lâ yefnâ-i melekûtî ki ¹ «قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ» dir, tuğrâ-yı garrâ-yı kıbâle-i müstehilü'l-istihâle-i bekâ-yı satvet-i ceberûtî ² «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ» dir. Bu müdde'ânın şâhid-i sübût-ı mazmûn-ı sıhhat-nümûnu «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ» ³ dir.

Kullarının kendine takarrubuna nass-ı kâtî'ı «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» dir. ⁴ Ve her emirlerinde kazâ ve kader-mezâ ve nefâz-iktizâsı terakubuna burhân-ı sâtî'ı ⁵ «وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ» ve ⁶ «يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ» dir. Gâh cemâl ile tesellîsinin vech-i cemîli «وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» dir ⁷ ve gâh celâl ile tecellîsinin delîl-i celili «أَنْ بَطَشَ رَبُّكَ لَشَدِيدٍ» dir. ⁸ Ye'cûc-fiten ve Me'cûc-mihen dârü'l-mülk-i emn ü emâna ve ser-hadd-i huzûr u itmi'nâna yol bulmaya siyâset ⁹ «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ» bir sedd-i sediddir ve bilâd u ibâda zulm ü ceberût ile tasallut-i istilâ edenlerin hıyâb ve hasârı hakkında va'îd-i ¹⁰ pür-tehdîdi «وَحَابُّ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٌ» dir ¹¹ ve dürûd-ı senâ-vürûd ki menba'-ı ayn-ı arş ü ayn-ı şer' den ber-mûceb-i ¹³ «فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ» ¹² ede ve mîzâb-ı kalem-i beyân ü benânla riyâz-ı na't-ı cemîli Resûl-i celîle revân etmekle sebzezâr-ı merkad-i seyyid-i sâdât-ı rusûl ü enbiyâyı şâdâb ü sîrâb edip rûh-ı pâkların şâd u

1 Dekî: Ey mülkün sahibi Allâh'im! (Âl-i İmrân, 3/26)

2 Her şey belâktedir. (Kasas 28/88)

3 Ona ne önünden ne ardından bâtil yaklaşılamaz, bütün kâinatın övdüğü hamid bir hakîmden indirilme bir tenzîl. (Fussilet 41/42)

4 Biz ona habl-i veriddenden daha yakınızdır. (Kâf 50/16)

5 Ve Allâh ne isterse yapar. (İbrâhîm 14/27). (RK'de âyet “يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ” şeklinde istinsah edilmiştir. Yazma nüshalarda âyetlerin istinsahı ile ilgili hatalar göz ardı edilmiş ve metinde âyetin doğru ibâresi gösterilmiştir. Bundan sonra bu gibi durumlarda dipnotta sadece âyetin yazma nüshada nasıl geçtiğine değinilecektir.)

6 Allâh ne isterse hükmeder. (Mâide 5/1)

7 Yoksa Rabbin kullara zulümkar değildir. (Fussilet 41/46)

8 Hakikat, Rabbinin tutuşu şediddir. (Târik 85/12)

9 Kendisinde müthiş bir güç bulunan demiri yarattık. (Hadîd 57/25)

10 RK'de “adîd”, Tashîh ŞAP vr. 1^b.

11 Hem de hâib oldu her cebbâr-ı anid istediler. (İbrâhîm 14/15)

12 Mü'min'in kalbi Rahmân'ın arşıdır.

13 Onlarda iki kaynak olur revân. (Rahmân 55/50) (RK'de âyet “فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ” şeklinde istinsah edilmiştir.)

revân ede ki gürûh-ı ümmeti sûy-i selâmet ü sedâda delîl oldu. Me'âşir-i reh-revân-ı dîn-i şevârî' zann ü tahmîninde gümrah-ı tebâh hâl-i tebâh olmak için şümû'-ı şe'âir-i şerâyi'-i İslâmîlâ hâdî's-sübûl oldu, bâb-ı şerre ayn-ı şer'i nigahbân olup bâğ-ı şer'i adîmü'l-adîl oldu, ümmeti hayr-ı ümmet ve şer'i ahsen-i şerâyi' olmakla dîni dâim ve bâğ-ı şer'i bedî'ü'l-adîl oldu. Şer' ve sünnetine ittibâ' eden etbâ' hakkında dünyâda imdâd u i'âneti şâfi ve şâmil olduğunun beyyine-i pür-hidâyeti ¹ «وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» dir. Ve dâire-i halka-ı şer'den ser-pîç edip akârib dahi olursa ecânib gibi şefâ'atden ba'îd olduğunun âyeti ² «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» dir. Ve salât-ı salavât-ı vâsîlât Hazret-i Sıddîk-i Ekber'in revânına ki evvelâ ehl-i riddeti katle ikâmet etmekle kâmet-i dîni râst eyledi. Ve Ömer-i Fârûk'un revânına ki dürre-i adâleti turre-i zülf-i İslâm edip Hazret-i Zinnûreyn sehâb-ı hayâ-yı istihyâsiyla ol bâğ-ı cemâle âb verdi ve Ebu'l-Hasaneyn Ali el-Murtazâ şâne-i dendâne-i seyf ü sinânla ol turreye tâb verdi. Ve sâir âl ü ashâbın [2^b] revân-ı pâkine olsun ki her biri evvelâ gülistân-ı İslâm'dan hâr ü haşâk-ı küfrü izâle için gazv ü cihâd eylediler ve sâniyen ol bâğın gülleri şükûfte vü handân ve çemenleri tâze vü reyyân olmak için seylâb-ı adl ü dâd ile sırâb etmeye teşmîr-i sâk-ı ictihâd eylediler.

Ve ba'd, erbâb-ı ukûl ve ashâb-ı idrâk-i ma'kûl ü menkûle hads ü kıyâs ile müberhen belki bi'l-bedâhe müşâhed ve mu'ayyendir ki bu küllî mahlûkât bir Hâlik'a ve dükeli merzûkât bir Râzîk'a muhtâc olduğuna kesret-i mevcûdât ve vefret-i masnû'ât şâhid-i adldir ki ³ «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا» ⁴ çünkü hızâne-i mazmûnunun tılsım-ı kümûnu miftâh-ı irâdet-i ilâhiyyeyle meftûh olup üstüksâtı-ı erba'a ve ihlîcât-ı selâse⁵ ve tezâdd-ı emzice ve ihtilâf-ı ebniye ile me'âdin zuhûr etdi. Ba'dehu terkîb-i sânde nefsi nebâtî zuhûr etti, terkîb-i sâlisde nefsi hayvânî bürûz edip derece-i râbî'ada ki çarh-ı çehârom sipihr-mihr-i dâirden⁶ beşer hâsıl olmuşdur.

1 *Ve sana ittibâ' eden müminlere kanadını indir.* (Şu'arâ 26/215)

2 *Hem en yakın hissılarını inzâr et.* (Şu'arâ 26/214)

3 *Yerde, gökte Allâh'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsîd olmuş gitmişti.* (Enbiyâ 21/22)

4 Gizli bir hazine idim. (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 132)

5 RK'da "ثلث". ŞAP vr. 2^b ve NO vr. 3^a'da "ثلث" şeklinde geçmektedir.

6 RK'de "dasirdir" Tashih ŞAP vr. 2^b.

mûcebi üzere izhâr-ı kenz-i mahfiden gâyet u garaz bu hubbdur.

﴿خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾⁸ muktezâsınca cümle mevcûdât kısr ve insân lübbdür. Ve mukaddemât-ı mevcûdâtdan netîce zümre-i beşerdir ki mazhar-ı ahkâm-ı nef ü zarr ve mevrûd-ı şüyûn-ı hayr u şerrdir, bu asla müteferri'dir. [3^a] İnsânın esnâfı olup meşmûlâtının cins-i âlîsi tekmîl-i nefsi-nâtika ve tehzîb-i ahlâk-ı beşeriyye ve imdâd-ı kuvvet-i kudsiyye ile efdaliyyet ale'l-melâike merâtibine râkî olduğu ve onların ulemâsı enbiyâ-yı Benî İsrâîl'e muvâzî idüğü haber-i sâdık-ı Şâri'le sâbitdir ve nev'-i sâfili⁹ ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾ medlûlu üzere seg ü hûk leng ü levkden dûn [ve]¹⁰ mağlûk olup kezâlik ulemâsı dahi ﴿كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ﴾¹¹ mûcebince hâb-ı hurde mesel-i har avâlim-i tekaddesden ayâlim-i tedennese düşdükleri sebebdan hardan bile mu'ahhardir. Binâ'en alâ zâlik kiminin fitratı adl üzere meftûr ve kiminin fitnatı zulm üzere mecbûrdur. Kimi salâh u sedâd üzere sirîşt olmuştur ve kiminin alnına çîn-i cebîn yerine fîsk u fesâd ser-nüvişt olmuştur.

Şi'r:

وفي الناس أقدار وفي الناس أنجم	وفي الناس دينار وفي الناس درهم
وفي الناس أصداف وفي الناس جوهر	وفي الناس ذو نطق وفي الناس أبكم
وفي الناس من لو سألت رأيته	هو التيس ¹² إلا أنه يتكلم
وكم بغلة تمشي بسرج مذهب	أبوها عليها راكب متعمم ¹³

7 Bilinmemi istedim. (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 132)

8 O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır. (Bakara 2/29)

9 İşte bunlar behâim gibi, hattâ daha şaşkındırlar. (A'râf 179/7)

10 İlave ŞAP vr. 3^a.

11 *Kişilerin meseli, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin haline benzer.* (Cum'a 62/5)

12 RK'de "التيس", Tashiğ ŞAP vr. 3^a.

13 Bazı insanları aydır, bazıları yıldız
Bazıları dînâr, bazıları dirhemdir.
Bazıları sedeftir, bazıları cevher
Bazıları konuşur bazıları ise dilsizdir.
İnsanların bir kısmı vardır ki soruşturduğunda [onları]
Bir keçi sûretinde görürsün, ancak konuşmaktadır.
Nice katırlar görürsün, altın yaldızlı eğerleriyle yol alır
Ve babası (at) üzerine kurulmuş bir şeyh edasıyla.

Binâ'en alâ zâlik ve i'tinâ'en limâ zükira hünâlik ümûr-ı nâsı tenkîd¹ ve ahkâm-ı ilâhiyyeyi tenfiz için bir ulü'l-emrden lâ-büddür ki mazlûmları zâlimlerden hirâset ve zâlimlere mazlûmlar için siyâset ede. Onlar dahi iki kısım idi. [3^b] Bir kısmı rusûl ü enbiyâ ve bir kısmı selâtîn u ümerâ. Kısım-ı evvel ²﴿أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا﴾ tebliğ-i ahkâm-ı ilâhî ederlerdi ve kısım-ı sâni ol ahkâm-ı ilâhiyyenin³ icrâsını kemâ hiye ederlerdi.

﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ﴾⁴ Bu vechle ol iki vedî'a-yı bedî'a zamân-ı Resûlullâh'a gelince müs-ned ve mürsel-i eyâdî enbiyâ vü ümerâda mütedâvil oldu.

Beyt:

نزد خرد شاهی و پیغمبری چون دو نگینند و یک انگشتری⁵

Tâ ol zamâna dek ki nevbet-i saltanat-ı nübüvvet ol mahrem-i harem-i esrâr-ı rabbânî ve muharrem-i harîm-i isrâ-i subhânî, dârisu'l-ulûmi's-şerâyî' ve dârisu rusûmi's-şenâyî', el-maksûd min îcâdi'l-memâlik, escâdu'l-melâik Muhammed Resûlullâh vezâyif-i nezâyif-i salavât ve letâif-i zarâfet-mahmedât ki hulûs-ı ihlâs ve husûs-ı ihtisâs ile ta'biye ve nesîm-i tesnîm-i teslîm-i hitâmı misk ü abîr-i anber-âmîz-i tevkîr ü karîn ile ta'bîr ola ve sunûf-ı surûf-ı duhûr u mürûr u kurûr-ı şühûr ile gayr-ı kâbilü't-ta'bîr ola, onun rûh-ı revânına nisâr ola.

Ve alâ âlihi ve ashâbihi ve ahibbâihi ve ahabbihi ve alâ aşiretihi ve etbâ'îhi ve alâ ümmetihi ve eşyâihi hazretinin nâmına uruldu. Defter-i enbiyâya dürrüldü ve âhirete hâtem-i hâtımiyye örüldü. Evvel-i sır mektûm oldu ve evvel-i bâb mahtûm oldu. Niyâbet-i nübüvvet dahi ümerâyâ

1 RK'de "tenfiz", Tashih ŞAP vr. 3^a; NO vr. 3^b.

2 *Ardı ardına Resûllerimizi gönderdik.* (Mü'minûn 23/44)

3 RK'de "ilâhinin", Tashih NO vr. 3^b.

4 *Allâh'ın insanları birbiriyile defetmesi olmasa idi arz, mutlak fesâd bulmuş gitmişti ve lâkin Allâh'ın ze-vi'l-ukûl âlemlerine bir fazlî var.* (Bakara 2/251)

5 Akıl nazarında sultanlık ve peygamberlik

Bir yüzükte iki taş gibidir.

intikâl [4^a] eyledi. Ümerâ vü selâtîn firâz-ı küngür-i ikbâle pervâz eylemeğe tâlî onlara hilâfet-i hakkiyyet ve niyâbet-i nübüvveti per ü bâl eyledi.

﴿جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا﴾⁶ âyet-i şâmilü'd-dirâyetinde olan tertîb yerin buldu. Ol ezmândan beri ümûr-ı şer' u adl ü ahkâm-ı necdet ve be's ber-mûceb-i 7 ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ﴾ ba'de'l-Hulefâi'r-Râşidîn ve'l-e'immeti'l-mehdiyyîn gâh Emeviyyûn ve gâh Abbâsiyyûn ve gâh Meğâ-ribe ve gâh Sakâlîbe ve gâh Sebüktegînî ve gâh âl-i Büveyh, gâh Sâsâniyyân ve gâh Sâmâniyyân gâh Çerâkise, gâh Eyyûbiyyân ve gâh Selçûkiyân tâife-sine teslim olup onlar âleme fermân-ber ve Benî Âdem'e server olup karnen ba'de karnin ahlâfları eslâflarına mübâya'at ve müşâya'at edip birbirinden tedâvül ü tenâvüb ü te'âküb eylediler. Ve bu dahi ma'lûmdur ki eğerçi Hudâ-yı mecîdin ümûru ber-vefk-ı 8 ﴿وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ ve 9 ﴿يُحْكُمُ مَا يُرِيدُ﴾ çûn u çerâdan ârîdir, lâkin her hükmü nice hükmü mütezammin ve her ser-kârda nice sırr kâmin olduğu zâhir ve gayr-ı mütevârîd[dir].¹⁰ Ve li-hâzâ hikmet-i bâliğa-i rabbâniyye bunu tekâzâ eyler ki gâhî halk mazhar-ı celâl u ceberût ve mevrûd-ı satvet ü rehebût olup ibâdullâh ahkâm-ı ubûdiyyeti tağyîr edip 11 ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ mücebince Hakk Te'âlâ'dan ni'metin [4^b] tağyîr edip kefere ve zalemenin üzerine ﴿وَكَذَلِكَ﴾ mücebince kefereden Cengiz ve zalemeden Timur-ı nâçîz bilâd-ı ibâda musallat ve müstevlî olalar. Ol ukû-bete müstehak ve kahr u gazaba lâıyk olanlarla bile niçe bî-günâhlar dahi 13 ﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً﴾ mazmûnu üzere kuru yanınca yaş bile yanar dedikleri üzere ol hâkim-i zâlimin zulmüne bile mazhar olurlar. Ammâ kefereden olan hâkim şol müsîlim ile bir değildir ki velâyet-i

6 Zira içinde Peygamberler vücûda getirdi ve sizi mülûk yaptı. (Mâide 5/20)

7 Hem o günler, biz onları insanlar arasında evirir çeviririz. (Âl-i İmrân 3/140)

8 Ve Allâh ne isterse yapar. (İbrâhîm 14/27) (RK'de âyet "يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ" şeklinde istinsah edilmiştir.)

9 Allâh ne isterse hükmeder. (Mâide 5/1)

10 İlave ŞAP vr. 4^a.

11 Her halde Allâh, bir kavme verdiğini onlar nefislerindeki bozmadıkça bozamaz. (Ra'd 13/11)

12 Ve işte biz, zalimlerin bazısını bazısına kesbleri sebebiyle böyle dost ederiz. (En'âm 6/129)

13 Ve öyle bir fitneden sakının ki hiç de içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz. (Enfâl 8/25)

İslâm'a musallatdır. ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾¹ كمن لا يشرح ve ehl-i İslâm'dan olan vâlî dahi mâdem ki câdde-i adlden udûl ede, dünyâda ve âhi-rette rütbe ve derecesi hâkim-i müslim-i adlden indallâh ve inde'n-nâs sahtdır. ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾²

Binâ'en alâ zâlik devr-i cevri âhir olup أيام دهرکم في أن لربکم نفخات emr-i hilâfet ve hıfz-ı hatm-i nübüvvet selâtîn-i Âl-i Osmân'a erdi, nev-arûs-ı devlet onlara el verdi. Bunlar bir Osmânîdir ki nigîn-i şer'î mülk-i yemîn ve tîğ-i adli mülk-i nikâhlarına almakla zinnûreyndir ve dâd ü dihiş ve guşîş ü güşâyîşde ve bahş⁴ ü bahşâyîşde gûşîş ile mecma'ul-bahreyn-dir bir Osmânî'dir ki hutût içinde resm-i Osmânî gibi kânunları mu'teberdir ve bir Osmânî'dir ki nûr-ı îmânlarından şeyâtîn-i [5^a] a'dâ gürîzân olmakda iblîsden bed-terdir. Bunlar nice yüzyıldan ki diyâr-ı Rûm'a hükümrândır ve her biri güneş gibi [tîğ-i]⁵ hûn-âşâmla kişvergîr ve gîtî-sitandır, selâtîn-i mâziye ki kimi Cengiziyân ve kimi Çerâkise olmakla silsileleri elbette ya mecûsa ya Urûs veya Engürüs'e erişip gâyet-i a'lâsının cedd-i a'lâsı Nûşîn-revân'dır ki ma'bedleri kunişt-i Zerdüş't ve rehberleri mûbidân ve ma'bûd-ları nâr-ı sûzândır. Bunların ecdâdında gebrân olmayıp pâklıkda nitekim gevher-i cidd-i bârândır, bunların ecdâdı Peygamberândır erbâ'-ı rub'-ı meskûnda eyyâm-ı hareket ü sükûnda, **şî'r:**

لیبضة دین الله حام و حارس و باسط عدل للأنام و سائس

وقد فاز كل العالمين برئيتهم وأحيوا علوم الدين وهو دوارس⁶

1 Her kimin Allâh bağırını İslâm'a açmış... (Zümer 39/22)

2 Yoksa o kötülükleri yapıp duran kimseler, kendilerini o îmân edip salih ameller yapan kimseler gibi yapacağız, hayat ve memâtlarını müsâvî kılacağız mı sandılar? Ne fena hükmediyorlar! (Câsiye 45/21)

3 Kuşkusuz Rabbinizin bulunduğunuz döneme denk gelen bir takım nefhaları vardır. O nefhaları yakalamaya çalışmaz mısınız?! (Bkz. Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 233-234.)

4 RK'de "بخشش", Tashih ŞAP vr. 4^b.

5 İlave ŞAP vr. 5^a.

6 Allâh'ın dininin koruyucu ve bekçileri vardır.

İnsanlar için adalet dağıtan ve yöneten vardır.

fehvasın imâm edip adl ü dâd ettiler ve civârlarında olan ümerâyı dahi islâh [ü]⁷ irşâd ettiler. Onlar dahi fi'len ve kavlen «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ»⁸ diye onlara tâbi' olup âlemi salâh u sedâd ile âbâd ettiler. Memleketleri⁹ «مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ» ve¹⁰ ehl-i hakka metâf ve müyesser ve erbâb-ı ilim u fazla merci' ve masîr olmakla devletleri rûz-efzûn ve saltanatları du'â-yı hayr-ı erbâb-ı kulûb ü küşûf ile imtidâda makrûn oldu.

Beyt:

[5^b] برومند بادا همي آن درخت که در سایه آن توان برد رخت
که از میوه آرایش خوان بود که از سایه آسایش جان بود¹¹

ve bir haslet-i seniyye ve âdet-i semiyyeleri bu olduğu urve-i vüskâ şer'-i ilâhiye mütemessik ve zühd ü takvâ ile sünnet-i risâlet-penâhiye mu'tasım olmakla¹² «وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» karîn-i hâlleri olup ve bir makbûl seciyeleri i'ânet-i du'afâ ve iğâset-i lühefâ olup ve هل¹³ rait yimn az yimin u rait yisar az yisar¹⁵: mısra' her diyâra ki azm ettiler, feth ü zafer istikbâlleri oldu ve her yana ki asker gönderdiler, şümûl u husûl-i me'mûlât bihterîn evkâtde merzûkları ve âyet-i feth ü nasr fâlları oldu.

Tüm âlemler re'yleri mucebince erişirler/elde ederler/kazançlı çıkarlar.
Ve yok olmaya yüz tutmuş dîn ilimlerini ihya ederler.

7 İlave ŞAP vr. 5^a.

8 Ah, n'olaydım onlarla beraber olaydım da büyük bir murâda eriydim! (Nisâ 4/73)

9 ...her derin vadiden... (Hacc 22/27)

10 ...ve bütün uzak beldelerden... (Ebu Şâme, er-Ravzateyn, I, 422)

11 Meyvedar olsun o ağaç
Ki altında mesken tutulur,
Meyvesiyle sofrayı süsler,
Gölgesiyle de cana huzur verir.

12 Halbuki her kim Allâh'a sıkı tutunursa o, muhakkak bir doğru yola çıkarılmıştır. (Âl-i İmrân 3/101)

13 Zayıflarınız olmasa onlara yardım edilir ve rızık verilir mi? (Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 76)

14 RK'de (ع) rumuzu ile gösterilmiş, Tashih NO vr. 6^b. ŞAP'de ise bu kısımda boşluk bulunmaktadır. Bkz. ŞAP vr. 5^b.

15 Bereket sancağı sağdan, kolaylık sancağı ise soldan.

سأل بعض السلاطين من واحد من الأولياء إلى متى يكون قيام خيام دولتنا فأجاب
 1 iktizâ ettiği üzere adl ü dâdı pîşe
 edinmekle zamân-ı devletleri mütemâdî olmak hasb-i hâlleri oldu. Şu'â'-ı
 şems gibi saldıkları kılıçları etrâfa girdi, ve zıll-i tûbâ gibi sâye-i istilâsı
 eknâfa erişdi. Ednâ hâdimleri Mısır'a sultân olup azebleri mülk-i Arab'a
 mâlik oldular. Voynukları Basra ve Bağdâd-ı Selâm'ın ve kürekçileri der-
 yâ-yı Muhît ve Sebte peyâmın ırgürdü. Habeş'e ceş gönderdiler. Yemen'in
 nuhûsetin yümne döndürdüler. Kemendleri çini mülk-i Mâçîn'e erdi. Tîğ-i
 Hindîler velâyet-i sindbâr beglerine zahm [6^a] ırgürdü. Müşâ'sa'-ı vilâyetin
 şa'sa'a-yı seyf ü sinânla maşırık-ı (مشرق) dîn eylediler. Tatar memleketin bir
 konak eylediler. Eflâk² kılıçlarından iflâh bulmayıp diyârların allak ve bullak
 eylediler. Leh serdârların çeh-i gamda esîr, sipahsâlarına "leh bu ne belâdır"
 diye redd etdiler. Ru'ûs-ı serhadd-ı Rûs'u pâmâl ettiler. Boğdan boğ-ı dân
 deyinca azâb ü nekâl etdiler, Frenk'e renkler verdiler, Alaman'a el-amân
 dedirttiler. Macar'ın mâcerası niçe kitâb olur. Hırvat'ın kanı ile her vâdî
 pür-seylâb olur. Rîm-pop'un kilisasın yıktılar, çanına otlar tıkdılar. Kızıl
 Elma'da sîb-i Müslimi peydâ ettiler, ehl-i nârın kârını feryâd ü îvâ ettiler.
 Memâlik-i mahrûselerinde işâ'a-yı ma'rûf ve igâse-yi³ melhûf etmeyi kâr ve
 şer'le temessükü gir-dâr ve adli şî'âr edindiler. Dînin bekâsı şer'le ve şer'in
 bekâsı ilimle ve ilmin bekâsı ulemâ ile dir. Ulemâyı dahi iki fırka kıldılar: Bir
 kısmı müderrisîn tâifesidir ki onların vazîfeleri kâbiran an kâbir ve âbiran
 an âbir halefen an selef müdârese vü münâvele ve mûmârese vü müzâvele ile
 ilmi inkırâzdan ve ilim sebebi ile şer'-i dîni intikâzdan hıfz eylemekdir. Bir
 kısmı kudât tâifesidir ki bilâdda ve ibâdda vâkî olan kazâyâyı ahkâm-ı şer'
 ve fetâvâya tatbîk edip icrâ-ı şer' ve ibkâ-i asl ü fer' etmekle re'âyânın ehl ü
 iyâlin ve dimâ vü emvâlin siyânet u hirâset ederler ve müteferri'ât-ı kazâdan
 [6^b] mühimmât-ı saltanat olan nazm-ı ahvâl ve tahsîl-i mâl-ı beytûlmâl

1 Sultanlardan birisi velilerden birisine sormuş: "Devletimiz ne zamana kadar kâim kalır?" O da "Adalet bu tahtta serili olduğu sürece" şeklinde cevap vermiş.

2 RK'de "eflâh", Tashih, ŞAP vr. 5^b.

3 RK'de "امانة", Tashih ŞAP vr. 6^a.

ümûrun ri'âyet ederler ve alâ mâ yektezîhi'l-hâl ve yested'îhi'l-mâl müste-hak olanlara alâ vefkî's-şer' siyâset ederler. Lâ-cerem selâtîn-i mûmâ ileyhim ri'âyet-i ilm ve ta'zîm-i ulemâyı âsiyâb-ı devletlerinden bilip ve mücebât-ı kıyâm-ı hıyâm-ı rifatlerinden kılıp her birine bi-hasebi tefâvût-i merâti-bihim ta'yîn-i menâsıb ve tahsîl-i me'ârib ve tertîb-i revâtib edip fırka-yı ûlâ menâsıb-ı cemîle ve mevâhib-i cezîle ile ri'âyet takdîr edip bu tarîk ile kifâflarına kifâyet ettiler. ⁴ العبد من طين muktezâsınca ve العبد من طين ⁵ fehvâsınca vüzerâ ve ümerâsı dahi onların isrine iktidâ ve eserlerine ittibâ ile ihtidâ ettiler. Te'yîd-i İlâh ve tedvîr-i sipîhr-i pür-mihr ü mâh ile revsen-tünd-i inân-ı saltanat sultân-ı âşîr ve ahyâr-ı ümûru's-saltanata خیر مباشر السيف المسلول على أعناق أعداء الله وأعداء الرسول الغازي في سبيل الله والمجازي لمن اتخذ إلهه سواه سلطان السلاطين الذي قرئ الخطبة باسمه الأسما في أقصى بلاد الصين صاحب es-Sultân Süleymân-ı zamân saltanatı oldu ve onların kıyâm-ı hıyâm-ı eyyâm-ı saltanatı evtâd-ı murûr-ı dühûr ile müştêd ve zılâl-i câh ü celâl-i mâh ü sâl hengâm-ı hükûmeti imâd-ı kürûr-i şuhûr ile mümte'd oldu. [7^a] Maşrıkda gün gibi sancak açdı. Magrib-zemîn serhaddine şafak gibi tîğ-ı gazâsından kan saçdı, zamân-ı saltanatında vezîri olanların kulları pertevi terbiyeti ile bend-i mas-tabâ-ı vüzerâta ve mertebe-i sadârete erdi ve beylerbeylerinin oğulları mihr-i himmeti ile âlemi uçdan uca tutup kimi ser-pîşe-i diyâr-ı Budun ve kimi rıdvân-ı behîşt-i Yemen olmuşdur. Belki kulları bile kimi hasâil-i hamîde ve kimi şemâil-i mahmûde ile sultân-ı Mısır ve kimi âhenîni ile Diyârbe-kir'e ve Bağdâd'a İskender-i sedd-i fiten olmuşdur. Kazaskeriliğinde kadri bülend olanlardan mülâzîm olanlar hâmid-i na'mâsı olduğu sebebeden yine kazasker oldu. Defterdârlarında mukâta'acı şâgirdi olanlar ol bâb-ı şerîfe -zâdellahu şerefen- hizmet eylemekle yine defter[d]âr olup erkân ve a'yân-ı

4 İnsanlar meliklerinin dîni üzeredirler. (Aclûnî, *Kefû'l-Hafâ*, II, 311)

5 Kul mevlasının toprağındandır.

6 Kınından sıyrdığı kılıcını Allâh'ın ve peygamberin düşmanlarının boynuna en güzel bir şekilde indiren, Allâh yolunun gâzisi, Allâh'tan başkasını ilâh edinenlerin cezalandırıcısı, yüce adına en uzak Çin diyarlarında [bile] hutbe okunan sultanlar sultanı, Arab'ın, Acem'in ve Rum'un efendisi, kahramanlar kahramanı, mücahid, gâzi, savaş meydanlarının aslanı.

dîvâna ser-defter oldu. Kihter-i mihterleri sâhib-i tabl u alem olup başlı başına mehter oldu. Âhir ¹ ما تعيشون على mücebince ol gâzî muhâsara-ı Kal'a-i Sigetvâr'da şehîd oldu. Saltanat-ı dünyâ ile kanâ'at etmeyip saltanat-ı âhireti dahi kılıcı ile aldı. Velâyet ve kerâmetine halkın i'tikâdı mezîd oldu.

Şi'r:

سلام وغفران على ذلك الثرى فروح وريحان على هذه المشوى²

Çün Sünnet-i Seniyye-i İlâhiyye bu minvâl üzere cârîdir ki selâtîn-i âlem ale't-te'âkub ve't-tenâvüb halefleri seleflerine [7^b] nâib-i münâb olalar ve halk-ı âleme merci' ve me'âb olalar.

Kıt'a:

قياس اين ز شب و روز و ماه و خور ميکن که چون يکی برود دگری بگيرد جای
بروج را ز پی يکدگر طلوع بود ستاره گان بتناوب شوند چهره گشای³

Şi'r:

كأن نجوم الأرض أصحاب نجده إذا غاب منهم واحد لاح واحد⁴

Ya'nî ol sultân-ı azîmu's-şân-ı refi' u'l-mekân râfi'-i elviyetü'l-milleti'l-İs-lâmiyye ve kâmi'-i câhidihâ ve mu'âdihâ ve hâfidu menâsıbı'l-fitneti's-şey-tâniyye ve kâtî'u evsâli âzıdihâ ve mevâlîhâ el-câmi'u li-eştâtî'l-mehâmid⁵ ve'l-me'âsiru'l-mütenessim min zirveti'l-mülki mâ aceze an irtikâ'ihâ'l-evâili ve'l-evâhiri el-bârru'r-rahîm ve'l-veliyyü'l-hamîm sâhibu'l-ismi's-selîm ve'l-kalbi's-selîm ve'l-lutfi'l-amîm.

1 Yaşadığınız gibi ölürsünüz. (Benzer rivâyet için bkz. Ebu Nuaym el-İsfehânî, *Sıfatu'l-Cenne*, II, s. 145)

2 Selam ve gufran olsun bu yeryüzüne
Esenlik ve reyhan [kokuları dolsun bulunduğu] yere.

3 Bunu gece ve gündüzle, ay ve güneşle kıyasla
Onlardan biri gidince diğeri gelir.
Burçlar birbiri ardınca doğar,
Yıldızlar nöbetleşe görünür.

4 Yeryüzünün yıldızları adeta onun celaletinin yoldaşları gibidir
Onlardan biri yitip gitse bir başkası çıkagelir.

5 RK'de "الجامع الاشتات", Tashih ŞAP vr. 6^b.

Beyt:

Mazhar-ı te'yîd-i Yezdân-ı Alîm

Hüsrev ü sâhib-kırân Sultân Selîm

kudûm-i meymenet-rusûmüyle serîr-i salatanatı müşerref eyledi. Ve âvâz-ı kûs-ı saltanatı⁶ heft kûşede gûş-ı âlemiyân ve âdemiyânı muşennef eyledi.

Beyt:

جہا نرا شادمانی تازہ کردید شریعت را جوانی تازہ کردید

چراغ شمع احمد را بر افروخت برای خود ثواب سرمد اندوخت⁷

Eğerçi ol pâdişâh-ı dîn-penâhın اَیَّدَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی بِنَصْرِهِ وَاَیَّدَ کَافَّةَ الْمُسْلِمِینَ kitâbı câmi' hezâr fasl ve bâb olur ammâ esrâr-ı [8^a] esmâdan ism-i şerîfle-rinin hasâisi ki sâir pâdişâhlardan rüchân-ı müş'irdir, birkaçı rakam-zede-i kilik-i belâgat-şî'âr olmak revâ görüldü ki onunla bu nâme-i tâcu'r-resâil ve minhâcü'l-vesâil ola. Evvelâ bu pâdişâh-ı velâyet-penâhın اَعَزَّ اللّٰہُ بِنَصْرِهِ اَنْصَارُهُ Evvelâ bu pâdişâh-ı velâyet-penâhın hasâyıs-i ism-i kerîmlerindendir ki bu ism-i kerîm ki dört harfdir. Hakk Te'âlâ'nın ism-i zâtı -ki Allâh'dır- dört harfdir. Ve esmâ-i hüsnâ ki doksan dokuz isimdir, yetmiş üç ismi dört harf üzeredir, yirmi yedi ismi vezinde berâberdir ki sîgada fa'îl bi-ma'na fâ'ildir. Kezâlik Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ'nın sıfât-ı semâniyesi ki sekiz isimdir, onlar hak-kında "لا هو ولا غيره"¹⁰ denilmiştir. Ol isimlerin dahi altısı dört harfdir ki Semî', Basîr, Alîm, Mürîd ve dördü vezinde muvâfıkdır ki fa'îl bi-ma'nâ fâ'ildir. Kezâlik Resûlullâh'ın ism-i kerîmi -ki Muhammed'dir ve Ahmed ve Mâhî ve Hâşir ve Âkib ve Kâsım'dır- dörder harfdir. Ve lakab-ı şerîfleri -ki

6 RK'de "satveti", Tashih NO vr. 9^a; ŞAP vr. 6^b.

7 Saadetli bir kişi cihana hayat verdi.

Bir yiğit kimse şeriâtı taze kıldı.

Ahmed'in [dini] kandilini tutuşturdu,

Kendine sınırsız sevap biriktirdi.

8 Allâh onu nusretiyle ve müslümanların kadrinin artmasıyla ve emrinin kelimesinin yüceliğiyle müeyyed kılsın.

9 Allâh yardımıyla onun yardımcılarını yüce kılsın ve Allâh'ın tevfikini elde etmekle basiretini teyid etsin.

10 O değildir, O'ndan gayrisi da değildir.

Resûl ve Habîb ve Halîl'dir- dörder harfdır, kezâlik elkâb-ı enbiyânın ekseri dörder harfdır. Misl-i Halîlullâh ve Zebîhullâh ve Kelîmullâh ve Emînullâh ve Kelimetullâh ve sâhib-i Kitâb olan enbiyânın isimleri ki Mûsâ ve Dâvûd ve Îsâ ve Muhammed'dir, isimleri dörder harfdır. Ve bu pâdişâhın ba'zı hasâyısında mâ-bihî'l-iştirâkleri ki Yûsuf aleyhisselâmdır, onun ismi dahi dört harfdır. Kezâlik evzâ'-ı [8^b] ilâhiyye ve ahkâm-ı şer'îyye ve ulûm-i edebiyeden ekserinin harfleri dört harfdır. Meselâ anâsır dördür ve tabâyı' dördür, fusûl-i sene dördür. Aksâm-i ilm-i şer' dördür: Kitâb ve Sünnet ve kıyâs ve icmâ'. Ve envâ'-ı ibâdet dördür, salât ve zekât ve savm ve haccdır. Ve ekser-i salavâtın reke'âtı dördür. Ashâb-ı irs dördür. Karâbet, nikâh ve velâ ve cihet-i Îslâm. Ve mevânî'-i irs dahi dördür. Katl ve rikk ve ihtilâf-ı millet ve dâr. Ve elkâb-ı binâ dördür. Elkâb-ı i'râb dördür. Lâ-cerem bunlarla iştirâk olacak bu mezkûrâtın te'sîrâtı ve hasâyısının ekseri vucûd-ı şerîflerinde bulunmak lâzımdır ammâ her ismi dört harf üzere olanda bu ahkâm bulunmak lâzım gelmez. Zîrâ ekser-i te'sîrât saltanat kuvveti ile müeyyed min indillâh olmak mukâreneti ile olur. Ve bu mukaddime dahi ma'lûm gerekdir ki kelâm-ı Kur'ân'de vâki' olan tevâfuk-ı a'dâdın ehl-i hesâb uluları ba'zı esrâr-ı hafîyye istinbât eylemişlerdir. Nitekim menâzil-i kamer üç yüz altmış beşdir. Kur'ân-ı Kerîm'de vâki' olan ¹ «وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ» âyetinde vâki' olan “kaddernâhu” âyeti dahi hesâb olursa üç yüz altmış beş aded hâsıl olur demişlerdir. Bu mukaddimeye binâ'en bu ism-i şerîfde olan tevâfuk-ı a'dâd ki delîl-i sa'âdetdir, zikr olursa aceb değildir. Muhakkıkîn-i ehl-i hesâb bilir ki merâtib-i a'dâdın usûlü üçdür: Âhâd-ı [9^a] aşarât ve mi'âtır mâ fevki fûrûdur. Bu ism-i kerîmin hurûfu cümle aşarâtır ki âhâd mi'ât mâ-beynidir. Lâ-cerem hadd-i vasatı olmuş olur.

﴿جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾² diye ümmet-i Muhammed'e minnet eder. Ümmet udûl ve hıyâr olmakla tefsîr olunmuşdur. Bu âyet-i kerîmede evsetuhum diye buyurur. Onda dahi hayruhum ve a'delühüm diye tefsîr olunmuşdur.

1 Aya da; menzil menzil ona miktarlar biçmişizdir... (Yâsin 36/39)

2 Sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüten bir ümmet kıldık. (Bakara 2/143)

Ve Resûlullâh ³ عَلَيْكُمْ بِالنِّمَطِ buyurur. Bir hadîsde dahi ⁴ وَالْأَوْسَطِ buyurur ki İmam-ı Râzî *Kitâb-ı Mahsûl*de vasat ya'nî tarafeyn olan ifrât ve tefrîtten ba'îd ola diye tahkîk eylemiştir.⁵ Lâ-cerem hatt-ı vasatda hayr ve adl olduğu sâbit olur. Ve bilcümle bu ism-i şerîfde a'dâda müte'allik esrâr çokdur. Lâkin tafsîl, tasdî'-i zât ve tazyî'-i evkât ede diye hazer olundu. Bu ism-i kerîmin bir şerefi dahi budur ki lafz-ı selîmin iştikâkı selâmetten-dir ve selâmet bir vasf-ı cemîldir. Hakk Te'âlâ kalbi onunla tavsîf eyleyip ⁶ «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» buyurdu ki mehbat-ı envâr-ı tecellî ve âyîne-i nûr-ı îmân ve menât-ı hayr ü şerr ve nef' ü darr ve maht-ı rihâl-i hidâyet ü idlâl, i'zâz ve izlâl ve mazhar-ı şu'ûnât-ı celâl ü cemâldir. Nitekim ⁷ الْقَلْبُ بَيْنَ الْأَصْبَعِينَ buyurmuşdur. Hikâyet-i meşhûre üzere şeytân [9b] kâlib-i Âdem'e kable hulûlî'r-rûh dühûl eyledikde cemî'-i menâfiz-i a'zâya hulûl edip ancak kalbe yol bulmamışdır. Hakk Te'âlâ'ya ityâna ya'nî vusûl eylemeye sebep kalb-i selîmle ityân olup kalbe lâzım olan vasf, ilm-i hâss olıcak fazilet ü meziyyet ziyâde olduğunda şek yokdur. Ve bir fazilet budur ki sîga sîga-i selîmdir ki fa'îl bi-ma'nâ fâ'ildir, mübâlağâ vardır. Yukarıda mezkûr olduğu üzere esmâ-i hüsnâdan yirmi yedisi bu sîga üzeredir. Ol sebebdan Hakk Te'âlâ'ya Rahmânü'd-dünyâ derler, Rahmân-ı âhiret demezler. Ammâ Rahîmü'l-âhire ve Rahîmu'd-dünyâ ve'l-âhire derler ve Benî Âdem'i bununla tavsîfi revâ görmezler. Hattâ Resûlullâh ⁸ الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمْ hadîs-i şerîfin ki buyurmuşdur, Rahmân lafzının cem'î olan râhimûn lafzın îrâd edip rahîm lafzının cem'î olan ruhemâ⁹ lafzı ile îrâd eylememişdir. Sebebine çok vech beyân olunmuşdur. Tafsîli tasdî' iktizâ eder ve bir vech-i meziyyet budur ki kırk yaşını tekmîl eyledikten sonra serîr-i salatanata culûs etmişdir ki sinn-i rüşd oldur ki Hakk Te'âlâ buyurur

3 Ümûrun en hayırlısı vasat olanıdır. (İbnu'l-Esir, *Camî'u'l-Usûl*, I, 318)

4 Benzer bir rivâyet için bkz. Kasım b. Sellam, *Garibu'l-Hadis*, III, 482.

5 Bkz. Fahreddin er-Razi, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh*, IV, 71-72.

6 *Ancak Allâh'a selim bir kalb ile varan başka.* (Şu'arâ 26/89)

7 Kalp Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Onu dilediği gibi evirip çevirir. (Benzer rivâyet için bkz. Ali el-Müttaki, *Kenzu'l-Ummal*, I, 390)

8 Allâh, merhametli olanlara rahmetle muâmele eder. (Ebu Dâvûd, "Edeb", 58; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 16)

9 RK'de "rahmân", Tashih ŞAP vr. 8°.

إني خمرت طينة آدم بيدي ve hadîs-i kudside «إني جاعلٌ في الأرض خليفة»¹
 aded-i erba'ın tamâm olmadan Âdem, hulûl-ı rûha kâbil olma-
 dı ki halîfe olmak müyesser ola. Kezâlik Mûsâ Peygamber «وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ
 [10^a] ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ»³
 münâcâtâ lâyük olmadı ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem sinn-i
 erba'ını tekmîl etmeden «وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ»⁴ mefhûmuna mâ-sadak
 olmadı ve kâmet-i hilâfetine hil'at-i bi'set i'tâ olundu. Ve hazret-i risâlet
 buyurduğu «من أخلص لله أربعين يوما ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه»⁵
 hadîs-i şerîfî dahi bu ma'nâya işâretidir. Ve sultân-ı mûmâ ileyhın sinn-i
 erba'ını tekmîlden sonra saltanatları dahi cedd-i bozurgvârları Sultân
 Selîm merhûm ile cümle mâ bihi'l-iştirâklarındandır. İştirâk-ı ismîlerin-
 den gayrı müddet-i saltanatlarında onlar dört kişver feth etmişlerdir ki
 Arab ve Acem ve Diyârbekir [ve] Zülkadriyye. Mercûdur ki bunların niçe
 dört kerre dört kişver feth edip saltanatlarında gâlib oldukları gibi âsâr-ı
 saltanatlarında gâlib olalar.

Beyt:

این سعادت که دیده جزویست کار کلی هنوز در قدراست
 باش تا صبح دولتت بدمد کین هنوز از نتایج سحرست⁶

Ve babaları ki Sultân Süleymân'dır ve Süleymân dahi lafızda ve hat-
 tâ Selîmân şeklidir ki iki Selîm demektir. Hakâyık-ı esmâ ve dakâyık-ı
 ma'nâya habîr olan hurde-gîr-i nâkid ü basîre hafî değildir ki bu ma'nâdan

1 Ben yerde muhakkak bir halife yapacağım. (Bakara 2/30)

2 Âdem'in (yaratıldığı) balçığı kırk sabah boyunca ben elimle mayaladım. (Benzer rivâyet için bkz. Bey-
 hakî, *el-Esmâ ve's-Sfât*, II, 150)

3 Bir de Mûsâ'ya otuz geceye vaad verdik ve onu bir on ile tamamladık. (A'râf 7/142)

4 Şanım hakkı için İbrahim'e rüşdünü vermiştik. (Enbiyâ 21/51). (RK'de âyet "وَأَتَيْنَاهُ رُشْدَهُ" şeklinde istinsah
 edilmiştir.)

5 Kim kırk gün Allâh'a ihlâsla amel ederse, kalbinden lisanına hikmet çeşmeleri fişkırmaya başlar. (İbn
 Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 80)

6 Gördüğün bu saadet tam değildir,
 İşin tamamı henüz gerçekleşmemiştir.
 Bahtının sabahı doğana kadar bekle
 Ki bunlar daha seher vakti olanlardır.

Ahlâk-ı hamîdelerinin binde biri yazılsa mekârim-i ahlâkdan bir kitâb olur. Etbâk-ı nüh-nitâk-ı eflâkın yedi pâye nerdübânın bir eylese akl ednâ pâyesine ermez. Velez süllimekum süllime sûtûr-ı şî'r ü inşâ sakf-ı kasr-ı kuvvet-i mütehayyileden inşâ ve fikr-i çâbü-kdest-i şeb-rev peyk-i hayâl ile nâm-ı kasr-ı nihâyât-ı müdrikât-ı ukûle irtikâ kasd eylese kemend-i habâl-i hayâl ve rîsmân-ı sefid ü siyah-ı leyl ve nehâr ü evtâr müddet-i i'mâr ile peyveste olsa ol me'âricin medâricine el vermez. Ve şehzâde iken hod âsâr-ı himmeti pertev-i hurşîd gibi nîk ü bedde şâmil idi. Husûsen ashâb-ı isti'dâd-ı nümüvv ü sümüvve ki kâbil-i şân ola, hüsn-i terbiyeti ve lutf-i tenmiyeti derece-i kemâle vâsıl idi. Hadaka-ı hâ'-ı himmet ve nihmeti ehl-i hünere dört gözle bakar ve halke-i mîm mürüvveti gerden-i irâdet-i merdâna kemend atardı. Nazar-ı bî-hemâl ü bî-nihâyesi şehîr-i hümâ gibi kime sâye salsa iklim-i murâdâtına bî-ihmâl sultân olur imiş. [11^b] Ve iksîr-i âtifet-esîr-i te'sîri farazâ mess-i her müstemend-hâle dokunsa işi altın olup mâlik-i mülk-i şâyegân olurmuş. Lâ-cerem bu sultân-ı felek-kîş ve melîk-ceyş نصره الله بنصره العزيز وأيده بالفتح المبين وحشر آباءه أجداده مع من أنعم الله عليهم من النبيين hazretlerinin culûs-ı hümâyûnunda cemî'-i âlem fâl-i sa'âdet-me'âl ittihâz edip mesrûr u şâdân oldular. Ve ba'zı nesneden fâl ittihâz eylemek Resûlullâh'dan sâdır olmuşdur. Mervîdir ki bir gün buyurdular ki bu gece vâkı'amda gördüm Ukbe bin Râfi'in evinde idik. Ebî Tayyib rutabından rutab getirdiler. Te'vîl edip fâl ettim ki dünyâda rif'at ve âhiretde âfiyet bizim ola ve dînimiz tayyib ola. Binâ'en alâ zâlik her âyîne-i suver-i ahvâl-i kâr ve kirdâr-ı ahvâl-ı sultânı kendinin âyîne-i kudretinde sûret-güster ve hakikatde ve bu şem'î zılliyet-i nûr-ı niyâbet-i nübüvvetden şu'le-âver olup

Beyt:

شاه چون سایه خدا باشد سایه از نور کی جدا باشد²

1 Allâh ona yüce yardımıyla yardım etsin. Apaçık bir fetih ile onu desteklesin. Ecdadını Allâh'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler ile beraber onu haşreylesin.

2 Sultan Allâh'ın gölgesi iken
Gölge ışıktan ayrı olur mu?

mefhûmu kible-nümâ olup ve terbiyet-i enâmda ve tertîb-i merâm-ı hâss u avâmda ve ³﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾ vefkin medâr-ı a'mâl ve أنزلنا الناس ⁴من منازلهم tıbkın nümüvdâr-i ef'âl edinmişlerdi. Âsitânelerine teveccüh edenlere ⁵﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ mefhûmu [12^a] üzere evkâtların sâf etmişlerdi ve sâir ebvâb ve esbâbdan tenezzüh edenlere من سألنا بالشكر تدوم ⁶أوجب الله علينا حقه mersûmu üzere iltifâtların vakf etmişlerdi. ⁷بالنعم diye i'tâ-i mansıb ve ulüvv-i himmeti şükr-i ni'met ve sebep-i idâmet bulurdu. Ve ⁸«الشكر قيد الموجد و صيد المفقود» diye işâ'a-yı şükr ile isticlâb-ı rif'at kıları. Binâ'en alâ zâlik ihsâna ehliyet lâzım. **Şî'r:**

إن الصنعة لا يكون صنعة حتى يصاب بها كرام المصنع

mûcebin şart-ı mütehattimdir diye fukarâ-yı erbâb-ı istihkâki'l-ulemâ-yı gurebâ li-kesreti'l-cuhhâl gurbetinden halâs bulup **beyt:**

از آن آمدی بر سر این سریر که افتاده گان را شوی دستگیر¹⁰

mazmûnu ikdâmı ile ikdâm ve fakr ü fâka müneffir¹¹ değildir belki mürac-cahdır diye, **rubâ'î:**

ز قصر قیصر اگر ناگه افکند روزی
همای سایه دولت بفرق درویشان
بظل نور فشانش مضرتی نرسد
ولی ز اوج فلک بگذرد سر ایشان¹²

i'lâmı ile ahvâllerin i'lâm ettiler ve şimdiye dek ki lâ asle lehü sâbit ve lâ fer'a

3 Bizden ise her birimiz için bir makam-ı ma'lûm vardır. (Sâffât, 37/164)

4 Ve insanları kendi menzillerine yerleştirdik.

5 Ve sana itibâ' eden mü'minlere kanadını indir. (Şu'arâ 26/215)

6 Her kim ki bizden bir şey isterse Allâh onun hakkını bizim üzerimize vâcib kılar.

7 Şükür ile nimetler daim olur.

8 Şükür var olanı korur, olmayanı elde etmeyi sağlar.

9 Bir ihsan gerçek ma'nâda ihsan olmaz
O ihsan nedeniyle iyiliksever cömertler imtihan edilmedikçe.

10 Düşkünlerin elinden tutasın diye
Bu tahta oturdun.

11 RK'de "müteferrid" Tashih NO vr. 14^b.

12 Bir gün olur da hükümdarın sarayından bir hüma
Lütuf gölgesini fukaranın üzerine salarsa
Onun nur saçan gölgesinden bir şey eksilmediği gibi
Ötekilerin başı göklerin zirvesine ulaşır.

lehü nâbit câhil-i mechûlu'n-neseb efles min tanbûrin bilâ vitrin fi'l-ilmi ve'l-edeb rüşvet vermeye mütevağğil ve rüşvet almaya müşteğil pür-gıışş ü gıll-i erâzil ü esâfil rif'atlerde olmağa¹ اتضع الرفع¹ fehvâsı zâ-hir olup [12^b] onların mâh-ı tâli'leri çâk-ı hâk-ı vasat-ı rif'atde ve bunların sehmu'l-gaybleri mehâf-ı zilletde idi. **Beyt:**

هما کجا فکند سایه شرف هیئات بدان دیار که طوطی کم از زغن باشد²

hâlâ ki ehl-i isti'dâdın tekmi'l-i merâm ve tahsîl-i mehâmında ihmâl ve imhâl tecvîz olunmayıp ashâb-ı makâlât ve erbâb-ı mübârâtın mekr ü şeydinden berî ve hisâm-ı fitne-i ehl-i hisâmın gadr ü keydinden ârî olduğun bildiler³ ﴿مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾³ ve beled-i sahîk ol bâba müteveccih olup dehân-ı ezhân-ı erbâb-ı elbâb ve âzân-ı iz'ân-ı ashâb-ı ihtisâb müttehidu'l-himme ve müttefiku'l-kelime bu güft ü şunûda meşgûl oldular. **Şi'r:**

لك الدهر طوع ليس فيه تمرد لك الخير طبع ليس فيه تصنع
ومنك لأرزاق الكرام تقسم ومنك لأعناق اللئام تقطع⁴

ol muhâl-ı ni'âl-i metâyâ ki medâr-ı tekmi'l-i atâyâdır, عارض السماء سمّوا⁵ bu vechle eyyâm-ı devletin add ile ittisâmın ve fazl ile irtisâmın ve bezl ile ibtisâmın görüp cümle âlemîn ve içlerinden eşrâf-ı nâs ki zümre-i âlimîndir cümle-i ebnâ ve verese-i cümle-i enbiyâdır ve sulehâ ki kulûbları mehbat-i (مهبط) tecelliyât ve mahbat-i (محبط) bihâr-ı hütûf u ilhâmâtıdır ve sâdât ki **şi'r:**

بآل محمد عرف الصواب وفي أبياتهم نزل الكتاب⁶

1 Aşağıda olan yüceltilirse, yüce olan da alçalır.

2 Tutilerin kargalardan az olduğu diyarda Hüma kuşu şeref gölgesini nereye salsın?

3 ... her derin vadiden... (Hac 22/27)

4 Zaman sana mutidir, olmaz onda bir serkeşlik. Hayır senin için tabiidir, yoktur onda yapmacıklık. Senden dağıtılır cömertlerin rızıkları Ve senden kesilir boyunları mücrimlerin.

5 Yükseklikte semayla yarıştı, yücelikte cevzâ (ikizler) burcunu geçti.

6 Âl-i Muhammed ile bilindi doğrular Onların evlerine indi Kur'an.

Şî'r:

يكن قلب واله حب النبي وآله⁷

cenâhaynı ile firâz-ı necâha pervâz etmişlerdir. [13^a] Siyyemâ sîmâ-i ilm ve siyâdeti cem' edenler ki havz-ı haseneyn ve hırz-i hasebeyn edip husûsen bu hânedânın mevrûs kulları ve du'â-i devlet-i meşgûlleri bu kemâlle kendilerin mümtâz kılmışlardır. En'âma biz sâirden hakîk ve ikrâma cümleden halîkız diye zamân-ı evvelde gördükleri kazâ için telâkî mâ fât eder ve bu zamân-ı emân-ı damân ü adl-i tev'emânda taleb-i mükâfât ederlerdi. Bu fakîri dahi gerçi kader-i kazâyâ sevk etmiş idi lâkin **beyt**:

قضى الله أمرا وجف القلم وفيما قضى ربنا ما ظلم⁸

diye sabrederdim. **Kıt'a**:

Sabır kıl derd ü mihnete âşık
Eyleme mihnet ile dert ile âh
Ol kim rahm edip diye Allâh
Festecabnâ lehü ve neccaynâh

derdim. Zâhiren kâdî ve hâkim idim ammâ de'âvâ ve devâ'iden sâlim idim. **Beyt**:

Kâdî olaldan gönül mihnet-i beyâbânındadır
Bilmezem kimdir dîn-i devlet kazâ yanındadır.

Ne ân ki ilm ü fazlda akrânımdan dûn idim ammâ ekâbir-i sıhhat-nese-bim bilip bana nezr etmekle zebûn idim.

Şî'r:

جار الزمان علينا في تصرفه وأي دهر على الأحرار لم يجز⁹

7 Kalp olur meftûn

Nebinin ve âlinin sevgisiyle.

8 Allâh hükmünü verdi ve kalem kurudu.

Rabbimiz hükmünde zalim olmadı.

9 Onun tasarrufu altında zaman üzerimizden akıp geçti

Hangi zamandır ki hürlerin üzerinden geçmedi.

Şâ'ir ve münşî idim ki hıttâ-i hatt ü inşâ[da] kalem verdim kal'a-i kumkuma ki sarh-ı mümerred ü müdevver ve kal'a-i devât ki tarh-ı müsevverdir¹ evim idi. Sagır-i hâme-i kebûter haber-berim ve hüdhüd bir nakş-ı nâme-i misk-i hitâma peyk-i peygâm-âverim idi. Hâme takdîm-i merâsim-i a'zârdan sonra önüme [13^b] gelir dest-bûsumla ser-furû eyler. Ve devât kapağın açıp teslim-i hâtem-i zinhârdan sonra feyz-i zülâl-i efdâl ile tahsîl-i âb-rû eyler.² **Şîr:**

ما ضر من جاز³ التأدب والنهى أن لا يكون من آل عبد مناف⁴

niçin eytâm-ı hânedân-ı Muhammedî bu zekât-ı in'âm-ı âmmdan mahrûm ola. Âyâ Hâşimilik bu zekâta mâni' olur mu? لكل شيء زكوة وزكوة الجاه إعانة لکل شيء زكوة والضغفاء، أفضل الصدقة أن تعين بجاهك لمن جاء له قرين⁵ emelim âbâd olmakla tâli'im, burc-ı şerefden tâli' olur mu? **Rubâ'i:**

ما نیز بعشق تو هوایی داریم ما نیز چو دیگران رجائی داریم

محظوظ ز لطف همه کس ما محروم ما نیز خداوند و خدایی داریم⁶

Kıt'a:

Reşk odu câna kâr eder gâyet
Âdemim bana da gelir gayret
Nisbet-i Hâşimiyye mi bilmem
Gayret-i câhiliyye mi bilmem

ve kazâdan gayrı mansıb i'tâda ve yâhûd te'lîf-i kitâbla me'mûr olup inşâ vü inşâda ve kazâdan müteferri' olan tahrîr-i vilâyât ve teftîş-i emvâl-i mukâ-ta'atda imtihân olursa **beyt:**

1 RK'de "müteverredir" Tashih ŞAP vr. 15^a.

2 RK'de bu kısımda "بلى" ifadesi yer almaktadır. Bu ifade NO vr. 13^b'de yer almamaktadır.

3 RK'de "جازی" Tashih ŞAP vr. 15^a.

4 Abd-i Menâf oğullarından olmaması

Edebe sâhip olup sınırlarını bilen kimse için problem teşkil etmez.

5 Herşeyin bir zekâtı vardır. Makam-mevkinin zekâtı zayıflara yardım etmektir. Sadakanın en faziletlisi sâhip olduğun konumunla buna muhtâc olan kişiye yardım etmendir.

6 Senin aşkından bizim de muradımız vardır.

Diğerleri gibi bizim de bir arzumuz vardır.

Herkes senin lütfunla hoşnut iken biz mahrum,

Bizim de bir Rabbimiz, Tanrımız vardır!

خوش بود کر محک تجربه آید بمیان تا سیه روی شود هر که دروغش باشد⁷
aksâ-yı murâd-ı kazâdan halâs idi ki **beyt:**

Îlâhî eylemedin dünyeden celâ-yı vatan
Müyesser eyle kazâdan bana kazâ-yı vatar

Ol mes'ûlün husûlû için ol bâb-ı âlem-me'âba dest-âvîz ile [14^a] varmak resm-i kadîm ve uslûb-ı kerîm olmağın⁸ جند الدعاء وجند الوغا⁸ mû-cebince cünd-i du'â takdîm ve نصرة الخلق باللسان فوق نصرة السنان sinân-ı kattâlden lisân-i kavvâl akdem olmağın cümle-i tuhfeden tuhfe-i kelâm ihtiyâr olunup ve her nev' makûlâtıdan ve her makûle kelimâtıdan şol kelimât ki kâ'ili hem emr-i bi'l-ma'rûf ve hem nehy-i münker ede ve hem ol esnâda arz-ı hâl ede, müstemî'ler dahi istimâ'⁹ كلام الملهوفين صدقة⁹ mûcebince tahsîl-i sevâb edip hem dîn ü devlet [ve] dünyâ vü âhîret ümûrunda müntefi' olup kesb-i rızâ-yı Hudâ-yı müte'âl ede. Ol muvâfık-ı hâl fehîm olunup Takıyyüddîn Ebi'l-Abbâs Ahmed bin Abdi'l-hakîm İbn Abdisselâm bin Teymiyye'nin *Siyâsât-ı Şer'îyye fî Salâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'îyye* isimli bir kitâb-ı sagîru'l-hacm ve kebîru'n-nef' ve kesîru'l-berekedir, mazmûnu erbâb-ı hikeme dustûru'l-amel ve medâr-ı milk ü milel olmağa lâayık görölüp bi-'ibâretihi terceme olunup ondan gayrı evveline kabûl-i kazâya ve hılâline tahrîr-i vilâyete ve envâ'¹⁰ mâl-ı cizye ve harâc ve beytûlmâle müte'allik hâriciden fevâid ü menâfi' derc olunup ve âhîrine ahvâl-i harbe müte'allik bir hâtime ilhâk olunup esnâ-i tahrîrde mazîk-i şî'r ve tengnây-ı inşâdan ihtirâz olunup ibârât-ı vâziha ve işârât-ı fasîha ile îrâd olundu. Ve bu tercemeye [14^b] "*Mi'râcû'l-Eyâle ve Minhâcû'l-Adâle*" diye nâm verildi. Ammâ çün her hâlde¹⁰ ليس له من دون الله ولي ولا من دون نبيه شفيع¹⁰ Cenâb-ı risâletden istimdâd olundu. **Şî'r:**

7 Ne güzel olurdu mihenk taşı konulsa da

Yalancıların yüz karalığı ortaya çıksa.

8 Asker iki türlüdür: Duâ askeri ve savaş askeri.

9 Dertlilerin keliması sadakadır.

10 Allâh'tan başka bir veli ve Nebî'sinden başka şefâatçi yoktur. Bu ifade ile En'âm suresi 70. âyete telmihte bulunulmuştur. Bu âyet şu şekildedir: «لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ» "*Allâh'ın huzur-ı celâlinde ona başka ne bir sahabet eden bulunur ne bir şefâat.*" (En'âm 6/70)

يا رسول الله كن لي شافعا في يوم عرض وأولو¹ الأرحام نصا بعضهم أولى ببعض²

Eltâf-ı vâsi'ü'l-eknâfa ashâb-ı insâfdan med'uvdür ki mukaddimât-ı müz'ice içinde münebbihât-ı müneccih ne revâdır ki kendilerin rif'at-i cenânı ve kâtibin hakâret-i şânı mülâhaza kılınmayup³ أوتيت بجوامع الكلم⁴ ma'nâsı sâhibinden iktibâs-ı envâra haml buyrula,⁴ والحكمة ضالة مؤمن⁵ fehvâsı muhâfaza mülâhaza oluna, وقع في القلب وقع في القلب⁵ kılına. Ve Şâri' aleyhisselâm şâ'ire câize verdikleri sünnete iktidâ buyrulup bu mukâbeleda aşîret-i Hâşimiyye ve ıtrat-ı Ebi'l-Kâsimiyyenin ıtratlarından ikâle ve kurbetlerin izâle buyurup bu tâifeye ihsân mûcib-i takarrub-i sâhib-i şefâ'at ve terakkub-ı rahmet idiğinde ve aksi mûcib-i suhtullâh (سخط الله) idiğinde iştibâh buyrilmaya.

عن عائشة (ض)⁶ قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ستة لعنتهم ولعنتهم الله وكل نبي مجاب الدعوة كاتب الزائد في كتاب الله والمكذب بقدر الله والمتسلط بالجبروت ليعز من أذله الله ويذل من أعزه الله والمستحل بحرام الله في كتاب الله [15^a] bu hadîs-i şerîf *Kitâb-ı Mesâbih*'de mezkûrdur. Ya'nî altı kimseye ben la'net ettim. Ve Allâhu Te'âlâ hazretleri la'net etdi dahi her du'âsı mucâb olan Nebî la'net etti. Birisi Allâhu Te'âlâ Kitâb'ında beyân ettiğinden ziyâde edendir; biri Hakk Te'âlâ'nın takdîr ettiğine tekzîb edendir; biri ceberûtla halka tasallut edip Hakk Te'âlâ izzet ettiğın zelîl eden ve zillet verdiğine izzet edendir; biri Hakk Te'âlâ Kitâb'ında harâm ettiğın istihlâl edendir; biri benim âlime ve ıtratıma hürmet etmeyendir; biri benim sünnetim terk edendir. Hayf ki zamânede tamâm aksi ve zıddıdır.

1 RK'de "الو" Tashih ŞAP vr. 16^a.

2 Ya Resûlallâh arz gününde bana şefâatçi ol

Âyet mucebince [nitekim] "aknabalar birbirlerine daha uygundur" (Enfâl 8/75)

3 Bana cevâmiu'l-kelim (az sözle ve öz konuşma meziyeti) verildi. (Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 120.)

4 Hikmet müminin yitik malıdır. Bkz. Müslim, "Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât", 79.

5 Şayet bir kelim kalpten atılırsa kalbe düşer.

6 Yazmada "رضي الله عنه" ifadesini karşılamak için kullanılan rumuz yerine arap hafleri ile yazılan yerlerde (ض) latin harfleriyle yazılan yerlerde (r.a.) kullanmak tercih edilmiştir.

7 RK'de "المتين" Tashih ŞAP vr. 16^b.

8 Ezraki, *Abbâru Mekke*, II, 125; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I, 38-39.

Beyt:

رفت قرن کهنه این قرن نویست ماه آن ماهست و آب آن آب نیست⁹

Kıt'a:

Der-beyân-ı î n ma'nâ gördü lâıyk:

Hakk seni çün dehre dâver kılmağa
Cümle halk-ı âlem içre dâd-güster kılmağa

Kâh-ı adl evvel felek-dîdi onu hâk etdi dehr
Sa'y et evvelkiden ol eyvânı ber-ter kılmağa

Cevherinde kâbiliyyet olmayan bed-gevheri
Ârızı ikbâl ile kasd etme cevher kılmağa

Olmaya lâıyk şunun kim şânı efsâr-ı hara
Kasd kılma gerdenine sîmîn efser kılmağa

Niçe yıllar terbiyetler eylese kâdir değil
Seng-i hârâyı güneş âlemde gevher kılmağa

Ben benim için demezem ammâ lâıyk [15^b] anlarım
Âşık'ı ihsanına âlemde mazhar kılmağa

Şânlarından ne aceb ki

Beyt: Yıkık gönlüm kerem-i dest ile bünyâd etsen olmaz mı
Bulup Ka'be sevâbın bir yeni ad etsen olmaz mı

Du'â:

اللهم زين صدور أدعيتي بقلائد القبول وشرف هامة همتي بعمامة حصول
الموصول¹⁰

9 Eski devir geçti, bu yeni devirdir
Ay aynı ay fakat su o su değildir.

10 Allâhım tüm gayretimi bana dileğimin hâsıl olduğunu gösteren sarığı bahşederek duâlarımın sadrını kabul kolyesiyle süsle ve şereflendir.

Şî'r:

كتبته بطاقتي وليس يخلو من غلط فقل لمن غلطني من ذا الذي ما أساء¹ قط²

Nazm:

لئن أدركت في قلبي فتورا ووهنا في بيان للمعاني

فلا تنسب بنقصي إن رقصي على مقدار تنشيط الزمان³

Devletli pâdişâhın hâtır-ı âtırlarına gelmesin ki bir bî-ser ü pâ âşık-ı şey-dânın ne haddidir böyle küstâhlık ede. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurur ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ ۚ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾⁴

Ya'nî onlar ki ketm ede beyyinât ve hüdâdan inzâl ettiğimizi nâsa beyân ettiğimizden sonra; onlara Allâh la'net eder. **Beyt:**

رفتن بسر طریق ادب نیست در رهت ما عاشقیم و مست نیاید ز ما ادب⁵

Ve Hazret-i Ali buyurur ki: 6 İmdi لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قال⁶ İmdi kâ'il kim olursa olsun kelâma nazar olunup şer'-i ilâhiye ve sünnet-i risâlet-penâhiye muvâfık olursa sem'-i kabûl ile istimâ olunmak gerekdir. Ve muhâlif-i Kitâb ü Sünnet olandan imtinâ eylemek gerekdir. Binâ'en alâ zâlık [16^a] vülât-ı ümûra nasîhat lâzım ve nasîhatle mu'âvenet mühimdir. Nitekim ehâdis-i nebeviyyede buyrulmuşdur ki:

1 RK'de "ما ساء" Tashih ŞAP vr. 17^a.

2 Ben bunu tâkatimce yazdım, hatâdan masun değildir,
Bana hatâ isnad edene "Hayatında hiç hatâ etmeyen kimdir?" diye sor!

3 Sözümde bir kusura rastlarsan eğer
Anlama delalet etmeyen bir kullanıma
Benim eksikliğimi başıma kakma,
Zira benim raksım zamanın elverdiğincidir.

4 İndirdiğimiz beyyinâtı ve aynı bidayet olan âyatı insanlar için biz kitapta beyan ettikten sonra ketm edenler muhakkak ki onlara Allâh la'net eder, la'net şanından olanlar da la'net eder. (Bakara 2/159)

5 Senin uğrunda edeplice yol alınmaz.
Biz âşık ve mestleriz, bizde edep bulunmaz.

6 Söyleyen kişiye değil, söylenen şeye bak. (Ali el-Muttaki, Kenzu'l-Ummâl, XVI, 197, 269)

إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا أَنْ لَا تَعْبُدُوا أَشْيَاءَ سِوَاهُ وَأَنْ تَعْتَصِمُوا⁷ بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا
 ammâ ümerâya ve vülât-ı kazâyâ-
 ya delâlet eden âyet-i kerîme bunlardır: Âyet-i ûlâ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا لَهُ»⁸
 «وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»¹⁰ âyet-i sâniye «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا لَهُ»¹¹ âyet-i râbi'a
 «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»¹² âyet-i hâ-
 mise «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
 الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا»¹⁴

İttifâk-ı ulemâ vü müfessirîn bunun üzerinedir ki âyet-i ûlâ ve sâniye
 vülât-ı ümûr hakkında nâzildir ve bâkî âyetler ra'yyet hakkında nâzil-
 dir ki cüyûş ve sâir re'âyâ cemî'-i kazâyâda ulû'l-emre itâ'atle me'mûrlardır.
 Meğer ki ma'siyetullâh ile emr edeler, ol vakit معصية في لمخلوق
 mücebinece itâ'atden tahallûf eyleseler ma'zûrlardır. Zîrâ her mertebe-
 de ulû'l-emre itâ'at Allâh'a ve Resûl'üne itâ'atdir. Âyet-i kerîmenin mücebi
 ki emânâtı ehline edâ ve nâs beyninde adl ile hükm ü kazâdır, fi'l-hakîka
 velâyet-i [16^b] kâmile ve siyâset-i âdile budur.

Edâ-yı emânet dahi iki nev'dir:

Bir nev'i velâyetdir ki âyete dahi sebeb-i nüzûl oldur ki:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem çün Mekke'yi fethedip kadîmî

7 RK'de "تعصموا" Tashih NO vr. 19^a.

8 Allâh sizin için üç şeyden hoşnut olur: Kendisinden başka kimseye ibadet etmemeniz, hep beraber ayrıl-
 maksızın O'nun ipine sınırsız sarılmanız ve Allâh'ın işleriniz için veli kıldığı kimseye nasihatleşmeniz.
 (Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, "Akdiye", 10)

9 Haberinizi olsun ki Allâh size şunu emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz... (Nisâ 4/58)

10 ... ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmedesiniz... (Nisâ 4/58)

11 ... hakikat Allâh size ne güzel vaaz veriyor, şüphesiz ki Allâh semî, basîr bulunuyor. (Nisâ 4/58)

12 Ey o bütün imân edenler! Allâh'a itâat edin, Peygambere de itâat edin sizden olan ulû'l-emre de... (Nisâ 4/59)

13 RK'de "hamis" Tashih NO vr. 19^b.

14 ... sonra bir şeyde nizâ'a düştünüz mü hemen onu Allâh'a ve Resûl'üne arz ediniz, Allâh'a ve ahiret gününe
 gerçekten inanır müminlerseniz. O hem hayırlı hem de netice itibariyle daha güzeldir. (Nisâ 4/59)

15 Hâlîka isyan söz konusu olunca hiçbir mahlûka itâat edilmez. (İbn Ebi Şeybe, Musannef, VI, 545;
 Taberânî, Mu'cemu'l-kebir, XVIII, 170)

Lâ-cerem ümûr-ı müslimîne vâlî nasb edene vâcib budur ki mâbeynde velâyete aslah ve ehakk ri'âyet-i ra'yyet ve himâye-i [17^a] hamiiyyete evfak ve erfak hangisi ise onu vâlî ede, kalbini a'râz ve aġrâzdan hâlî ede. Bu ma'nâ, vüzerâ ve ümerâ ve zü'emâ ve kudât ve vülât ve rü'esâ-yı re'âyâ ve ashâb-ı cibâyât ve nüvvâb-ı selâtîn ve ümerâ-yi ecnâd ve mukaddimîn-i asâkir ü dahâkîn ü mübâşirîn-i emvâl ve sâir a'mâl ve hazene-i harâc u sadakât ve hafaza-i durûb u esvâk-ı mahallât ve nükebâ ve hurrâs-ı husûn (حصون) ü sugûr ve ümenâ-i mesâlih ü ümûra şâmildir. Hattâ bir kimesnenin taht-ı yedinde olan kulları ve câriyeleri ve ecîr ve şâgirdleri bu cümlede dâhildir. *Sahîhayn*'da mastûr ve mezkûrdur ki bir kavm Hazret-i Resûl'e geldiler, bir vilâyete velâyet taleb kıldılar. Resûlullâh buyurdu ki "Biz emrimize tâlib olanı müvellâ kılmazız" buyurdular.⁵ Kezâlik Abdurrahmân bin⁶ Seme-

6 RK'de "bir", Tashih NO vr. 20^b; ŞAP vr. 18^b.

ona ecirleri verir, veledin hıfz edip mâlîna bereket verir. Hevâsına tâbî^c olup rızâ-yı veled ve rızâ-yı mâlî tercih edenin veledin nâ-halef ve mâlın bî-nef yerlere sarf olunmakla telef eylerdi. Gâliben bu sebebdendir ki zamâne sâhib-i sa'âdetlerinin evlâdı iğen mu'ammer olmaz.

Hikâyet: Ulemâdan bir sika rivâyet eyler ki Hulefâ-yı Emeviyye'den Ömer bin Abdülazîz'i radiyallâhu anh maraz-ı mevtinde iyâdete vardım. Dedim ki “Yâ emîre'l-mü'mînîn evlâdını sıhhatinde câyi^c ve mevtinden sonra mîrâs komamakla felâketle zâyî^c eyledin.” Merhûm, evlâdın yanına¹ cem^c eyledi. Ondan ziyâde idi. Onlara nazar edip gözleri doldu ve onlara hitâb edip dedi ki “Ne hilâfetim zamânında sizin hakkınız ketm eyledim ve ne gayrın hakkın alıp size zamm eyledim. İki hâlden hâlî değilsiniz. Şöyle ki sâlih olası² ﴿وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾ mazmûnu üzere Hakk Te'âlâ sâlihlerin ümûruna ve ahvâline tevellâ eyler. Kimesneye muhtâc olmazsınız. [18^b] Ve eğer gayr-ı sâlih olursanız hâşâ ki ben size mâl koyup fıska ve fücûra mu'în olam. Varın sizi Allâh'a ısmarladım” dedi. Onun mevtinden sonra her birin gördüm. Yüz atlı ile gazâ ederlerdi, bâ-vücûd ki kendi zamân-ı hilâfetinde aksâ-yı Maşrik'den bilâd-ı Türk'den aksâ-yı Mağrib'de Endülü's'den ve Cezîre-i Kıbrıs'dan süğûr-ı Şâm'dan Tarsûs'a dek ve aksâ-yı Yemen'e dek halîfe idi. Evlâdına yirmişer akçeden eksik mîrâs değdi. Kezâlik evlâd-ı Ümeyye'den birinin mevtine hâzır oldum. Evlâdının her birine altı yüz bin dînâr irs ile intikâl eyledi. Sehl-i zamândan gördüm ki kifâf için kimi külhâncılık eder ve kimi su'âl ederdi. Ve Resûlullâh'dan Ebû Zerr-i Gıfârî imâret taleb eyledikde buyurdu ki *إنها أمانة وخزي يوم القيامة [و]ندامة إلا من أخذها بحقها* bu hadîs-i şerîfi Müslim rivâyet eyler.³ Ya'nî imâret ki beylikdir, dünyâda emânettir. Emânetin ri'âyeti güçdür ve emânetin sâhibi elbette emânetden su'âl eder. İllâ meğer ki hakkından ala ve hakkı

1 RK'de “yâdenine” Tashih ŞAP vr. 19^b.

2 *O hep salih kullarına velilik eder.* (A'râf 7/196) (RK'de âyet “وَاللّٰهُ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ” şeklinde istinsah edilmiştir.)

3 Benzer rivâyet için bkz. Müslim, “İmâre”, 16.

müstehıkkına edâ ede. İmâm-ı Buhârî bu hadîs-i şerîfi Ebî Hureyre'den radiyallâhu anh böyle rivâyet eder ki إذا ضيعت الأمانة فانتظر الساعة قيل يا رسول الله وما إضاعتها قال إذا أسند الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة⁴

[19^a] Ya'nî ki "Kaçan emânet zâyî' ola, kıyâmete muntazır olun." dediler ki "Emânet ne vech ile zâyî' olur?" Resûlullâh buyurdu ki "Kaçan ki bir emr ehlinin gayrına teslîm olunsa ol vakit kıyâmete muntazır olun." Lâ-cerem vasiyy-i yetîm ve nâzır-ı vakf ve vekîl-i harc-ı nâs dahi bu kabîldendir. Onlarda dahi lâzım budur ki aslah ihtiyâr oluna fe-keyfe beytûlmâl ki mâ-lullâhdır, ona nâzır ve mübâşir ola, mâlda aslah ihtiyârı lâzımdır. Nitekim Kur'ân'da buyrulmuşdur: ﴿وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾⁵ buyruldu ki "illâ billetî hiye ahsen" Bunun tafsîli budur ki nâs üzerine her vâlî râ'î-yi ganem menzilesindedir كلکم راع وكلکم مسؤول عن رعيته فالإمام الذي على الناس راع وهو مسؤول عن رعيته والمرأة راعية في بيت زوجها مسؤول عن رعيته والولد راع في مال أبيه وهو مسؤول عن رعيته والعبد راع في مال سيده وهو مسؤول عن رعيته Bu hadîs-i şerîf Buhârî ve Müslim'den müstahreaddir⁶ ki her râ'î ra'îyyetinden mes'ûldür. Bu hadîs-i şerîf mücebince her vâlî bir emr-i meş-mûldur. Lâ-cerem imâm-ı nâs ra'îyyetinden mes'ûldür. Avrat, eri evinde râ'îdir mâ fi'l-beyti ki ra'îyyetidir ondan mes'ûldür. Veled babasının mâ-lında râ'îdir, ra'îyyetinden mes'ûldür. Abd, seyyidinin mâlı ve nefsi hizmetinde râ'îdir, ra'îyyetinden mes'ûldür. Hattâ mu'allim sıbyâna râ'îdir, [19^b] ra'îyyetinden mes'ûldür. Ve üstâdlar şâgirdlerine râ'îlerdir, ra'îyyetlerinden mes'ûldür ki te'dîbde ve ta'lîmde kusûr etmeyeler. Yine *Sahîh-i Müslim*'de mezkûrdur ki ما من راع يسترعيه الله برعيته يوم يموت وهو غاش لها إلا حرم الله عليه راحة الجنة⁷

Ya'nî bir râ'î ve bir vâlî yokdur ki Hakk Te'âlâ onu bir ra'îyyete istir'â eyleye. Dahi ol râ'î öldüğü gün ra'îyyete gışş üzere ola illâ Allâhu Te'âlâ cennet râyihâsını ona harâm eyler.

4 Buhârî, "İlim", 2.

5 *Ve yetim malına yaklaşmayın, ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel suretle başka...* (En'âm 6/152)

6 Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 20.

7 Benzer rivâyet için bkz. Müslim, "İman", 227.

Hikâyet: Bir gün Ebû Müslim-i Hûlânî Mu'âviye'ye gelip “Esselâmu aleyke eyyühe'l-ecîr” dedi. Hâzırlar “Esselâmu aleyke eyyühe'l-emîr dese-ne” dediler. Ebû Müslim yine evvelki sözün i'âde eyledi. Mu'âviye hâzırlara hitâb edip “Kon ki Ebû Müslim sözünün aslın biliyor” dedi. Ebû Müslim dönüp dedi ki *إنما أنت أجبر استأجرك رب هذه الغنم لرعيها فان أنت هنأت جريانها وداويت مرضاها وحسنت أولاهها على آخرهاها أوفاك وإن لم تهن جريهاها ولم تداو* وداويت مرضاها وحسنت أولاهها على آخرهاها أوفاك وإن لم تهن جريهاها ولم تداو Ya'nî sen bir ecîrsin ki bu koyunun sâhibi seni icâreye tutmuşdur. Şöyle ki uyuzlarına ilâc ve hastalarına devâ edesin ve evvel âhirin gökçek göre gözedesin, koyun sâhibi sana ücreti tamâm îfâ eder. Ya'nî seni hayr ile cezâlandırır. Şöyle ki hilâfın edip ihmâl eylesen, koyun sâhibi sana azâb eder. Ve bu zâhirdir ki halk [20^a] cümle Allâh'ın kullarıdır ve vülât-ı ümûr Allâh kıbelinden kullarının üzerine nâiblerdir. Ve ibâdın kendi maslahatların görüp gözetmek için kendi taraflarından nefsi üzerine vekîllerdir. Lâ-büdd vülâtda hem velâyet ma'nâsı vardır Hakk kıbelinden ve hem vekâlet ma'nâsı vardır ibâd tarafından. Bu takdîrce vâlî ehad-ı şerîkeyn menzilesindedir. Şöyle ki vâlî, velînin her biri ümûr-ı nâsda enfa' ile amel eylese yâhûd metâ'ı ziyâde bahâya tâlib-var iken kem bahâya satsa şerîkine hıyânet etmiş olur. Husûsen ki ol muhâbât ettiği kimesne ile mâbeyninde ya meveddet yâ karâbet olsa müvekkil ol kimesneye buğz ve gazab eyler.

Fasl: Lâzım oldur ki her hâlde aslah-ı mevcûd ihtiyâr oluna. Mevcûd olanlarda aslah bulunmazsa her mansıbdâ “el-emseli fe'l-emsal” ihtiyâr oluna, çün ictihâd-ı tâm buluna ve şart-ı ri'âyet oluna, vülât halkı öyle ahz etmiş olur, indallâhi te'âlâ e'imme-yi adl ü muksitinden olur. Ba'zı ümûrda ihtilâl dahi gelse zarar eylemez. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurur ¹ ﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ﴾ ve ² ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ﴾ ve ³ ﴿لَا يَكُفُّ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾² ve ³ ﴿مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾³

Hakk Te'âlâ her teklîf ki buyurmuşdur, nefsin vüs'ati ve istitâ'ati dükeli buyurmuşdur. Tarîk-i hakka ihtidâ kasd eyleyene dalâlet zarar [20^b] vermez.

1 Onun için gücünüz yettiği kadar Allâh'tan sakının. (Tegâbü'n 64/16)

2 Allâh kimseye vüs'ünden öte teklîf yapmaz. (Bakara 2/286)

3 Ey o bütün îmân edenler! Sizler kendinizi düzeltmeye bakın, siz doğru gittikten sonra öte taraftan sapanlar size bir ziyan dokunduramaz. (Mâide 5/105)

İctihâd dedikleri “بذل المجهود لنيل المقصود”dur.⁴ Ya'nî kişi maksûd-ı hakka vâsıl olmağa cehd edip kâdir olduğunu sarf eylemekdir. Şöyle ki ictihâdında hakka vâsıl evvelâ iki mertebe sevâb eline girer; bir sevâb sa'yi mukâbelesinde, bir sevâb hakka vusûlü mukâbelesinde. Ve eğer kendi sa'yde kusûr komayıp aslahı aramakda makdûrun bezl edip ammâ Hakk'a vâsıl olmasa bir sevâb eline girer. Pes aslahı bulmağa sa'y eylese ictihâd ile müsâb (مثاب) ve me'cûr olur ve edâ-yı vâcib etmekle mühtedî ve mağfûr olur. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de mezkûrdur ki Resûlullâh buyurmuşdur ki ⁵ما استطعتم إذا أمرتم بأمر فأتوا منه ما استطعتم⁵ “Siz bir emr ile me'mûr olsanız istitâ'atiniz oldukça ol emri yerine getirin.” Ve bu dahi ma'lûm olmak gerekir ki her mansıba aslah vardır ve her velâyetin iki rûknü vardır: Biri kuvvet ve biri emânet. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki ⁶﴿إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرَْتَ الْقَوِيَّ الْأَمِينُ﴾ Bu takdîrce ecîr hem kavî ve hem emîn olmak gerekmiş. Kezâlik sâhib-i Mısır Yûsuf aleyhisselâm dedi ki ⁷﴿إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ﴾ ve Hakk Te'âlâ sıfat-ı Cibrîl'de buyurdu ki ⁸﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ذِي قُوَّةٍ﴾ Kuvvet dahi nice nev'e mütenevvî ve envâ'-ı aksâma mütenevvî'dir. [21^a] Ve her velâyete mülâyim ve her emre lâzım kuvvet vardır. Nitekim imâret-i harbde kuvvet-i şecâ'at kalbe ve durûb-ı hurûba tecrübe ve hibrete ve ⁹خدعة الحرب mücebine hud'anın dekâyıkına ve envâ'-ı kîtâle mûmârese ve zafer ve harbe kerr ü feyr ilme râcî'dir. Nitekim nass-ı Kur'ân'da vârid olmuşdur: ¹⁰﴿وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ ve Müslim rivâyetinde hadîsde vârid olmuşdur ki ¹¹ارموا واركبوا وأن ترموا أحب إلي من أن تركبوا ومن تعلم الرمي ففسيه فليس منا¹¹

Bir rivâyetde ¹²فهى نعمته جردها Ya'nî “Yeraklanın kâdir olduğunuz kadar kuvvetden dahi atlar saklamaktan.” Müslim rivâyetinde ya'nî “Ok atın ve

4 Maksuda ulaşmak için olanca takatini sarfetmek.

5 Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, “İ'tisam”, 2; Müslim, “Fezâil”, 130.

6 *Tuttuğun ecirlerin en hayırlısı o kavî, emîn adam.* (Kasas 28/26)

7 *Sen bugün, nezdimizde cidden bir mevki sâhibisin, emînsin.* (Yûsuf 12/54)

8 *Muhakkak o (Kur'ân), kerîm bir Resûl'un getirdiği kelâmdır. Bir Resûl ki pek kuvvetli, metîn, Zül'-arş'ın nezdinde mekin, mutâ', orada emîn.* (Tekvîr 81/19, 20, 21)

9 Harb hud'adır. (Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 157; Müslim, “Cihâd ve Siyer”, 17)

10 *Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve Cihâd için beslenen atlardan hazırlık yapın.* (Enfâl 8/60)

11 Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, “İmâre”, 169 Ebu Dâvûd, “Cihâd”, 23.

12 Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, I, 328.

atlara binin. Ok attığınız sevimlidir bana ata bindiğinizden ve her kim ki ok atmak öğrense sonra unutsa ol bizden değildir.” Bir rivâyetde “Ol bir ni‘metdir ki ona inkâr etmişdir.” Ma‘lûm oldu ki binmenin envâ‘ını öğrenmek ve ok atmanın envâ‘ını öğrenmek ve vakt-i hâcete yeraklamak gerekmiş. Ammâ beyne’n-nâs hükmetmekde kuvvet-i emânet ki lâzımdır, kuvvet-i ilimle adâlete râci‘dir ki kütüb ve sünnet vücûb-i adle delâlet eder. Ve dahi tenfiz-i ahkâma ve icrâ-yı şer‘i Nebî aleyhisselâma râci‘dir. Ve emânetullâhdan haşyet edip Allâh’ın âyâtın semen-i kalîle bey‘ etmeyip nâsdan haşyeti terke râci‘dir. Bu üç hısâli [21^b] Hakk Te‘âlâ nâsdan bir hâkime emr edip buyurmuşdur ki *﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ﴾*¹ Bu sebebden Resûlullâh buyurmuşdur ki *«القضاة ثلاثة قاضيان في النار وقاض في الجنة»*² Lâ-büdd bir kimesne ki hakkı bildi, hilâfınca hükm etdi, nârdadır. Kezâlik bir şahıs ki cehl üzere hükm etdi, Hakk Te‘âlâ’ya iftirâ edip bu mâddede Allâh’ın emri ve Resûl’ün şer‘i budur dedi, ol dahi nârdadır. Ammâ şol kâdî ki hakkı bildi ve mûcebi ile amel kıldı, ol kâdî cennettedir, tûbâ lehu.” Ve kâdî her kimesneye itlâk olunur ki iki kimesne mâbeyninde hükm ve fasl ede. Gerek halîfe ve gerek sultân ve gerek vezîr ve gerek nâib ve gerek vâlî gerek ahkâm-ı şer‘iyye tenfizi için mansûb olsun gerek ümûr-ı âdiye icrâ için müvellâ olsun hattâ oğlancıklar hatlar yazıp hangimizin hattı iyidir gör diye bir kimesne ihtiyâr edip onun hükmüne râzî olsalar, ona dahi ashâb-ı benî kâdî derler. Âyet-i kerîmede vâki‘ olan haslet-i ûlâ ki Hakk Te‘âlâ buyurmuşdur: “Benden korkun, nâsdan korkman!” Ya’nî benim emrim icrâ eylemekde gayrın havf u haşyetin gönlünüzden giderin. İkinci haslet dahi “Benim âyâtımı az bahâya satman” ya’nî rüşvet alıp emrim icrâsında ihmâl eylemen. Üçüncü [22^a] haslet “Her kim ki Hakk Te‘âlâ’nın inzâl buyurduğu ile hükm eylemezse onlar kâfirlerdir.”

1 *Artık insanlardan korkmayın benden korkun, benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin. Ey hâkimler! Her kim Allâh’ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep kâfirlerdir.* (Mâide 5/44)

2 Kadılar üçtür: İkisi ateşte biri ise cennettedir. (Benzer rivâyetler için bkz. Ebu Dâvûd, “Akdiye”, 2; İbn Mâce, “Ahkâm”, 3)

Bu münâsebetle kazâya ve kudâta münâsib kelimât ilhâk olunmaya ikdâm olundu. El-hakk hakikatde kazâ bir emr-i mahzûr olduğuna hadîs-i sâbık ile من
 4 hadîsi şâhideyn-i âdileyndir. Ve imâmımız ve muktedâmımız İmâm-ı A'zam kabûl-i kazâ etmeyip habs ve darbı ihtiyâr ettiği dahi kıdve olur. Ammâ ba'zılar kabûle ruhsat vermişlerdir. Kendinin emr-i kazâyı kemâ hüve hakkuhu ikâmet edeceğine i'tikâdı ve vüsûku olduğu takdîrce ve Yûsuf Aleyhisselâm أَجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ ﴿٥﴾ buyurduğuyla istidlâl eylemişlerdir ki Hazret-i Yûsuf ol zamân-ı kahtda hazâin kendi tasarrufunda olmak halka nâfi' olduğun bilüp ve kendi mübâşeret etmediği takdîrce halka mazarrat ereceğın bilüp mansıb-ı hıfz-ı hizâneye tâlib oldular. Ammâ mezhebimizde imâm-ı sâni [Ebû]⁶ Yûsuf ve imâm-ı sâlis İmâm Muhammed emr-i kazâyı kendiler duhûl edip onlardan sonra kabûl edenler onlara iktidâ eylemişlerdir. Fi'l-vâki' İmâm-ı Hassâf *Edeb-i Kâdi*'sinde böyle tahkik eylemiştir ki Kitâb'a ve Sünnet'e ve icthâd ve re'y ve nazara âlim olmayan kimesne kazâyı müvellâ olmak câiz değildir.⁷ [22^b] Ammâ bunlara âlim olsa, ol kişi adl üzere olur kazâyı tevellâ eylemek câiz tarafından olsun cevâz-ı velâyetinde tereddüd ve iştibâh yokdur; Kitâb'la ve Sünnetle ve icmâ'-ı ümmetle. Ammâ Kitâb'la⁸ ﴿وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾ Bu hitâb kâffe-yi nâsa hitâbdır. İmâm kâffe-yi nâsın makâmına kâimdir. Hukûkullâhı ikâmet eylemekde ol takdîrce ikâmet-ı hudûddan hukûkullâh ikâmetine bir kimesneyi nasb etmeye kâdir olur. Ammâ sünnetle câiz olduğu budur ki Resûlullâh aleyhisselâm Ali (r.a.) ve Mu'âz bin Cebel'i ve Ammâr bin Yâsir'i ve Hâlid bin Velîd'i kazâyı ve

3 Allâh'ım zorluğın ulaşmasından, kötü kazâdan ve düşmanların alayından sana sığınırım. (Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "Kader", 13; Müslim, "Zikir", 53; Nesâî, "İsti'âze", 32, 34, 35)

4 Her kim ki kazâ makamını üstlenirse bıçaksız boğazlanmış gibidir. (Benzer rivâyetler için bkz. Ebu Dâvûd, "Akdîye", 1; İbn Mâce, "Ahkâm", 1)

5 *Dedi: Beni arz hazineleri üzerine mêmûr et, çünkü ben iyi korur, iyi bilirim.* (Yûsuf 12/55)

6 RK'de sadece "i" ile gösterilmiş.

7 Bkz. Sadruşşehid, *Şerhu Edebi'l-Kâdi*, I, 126.

8 Aralarında sırf Allâh'ın indirdiği ile hükmet. (Mâide 5/49) (RK'de âyet "وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ" şeklinde istinsah edilmiştir.)

sâir ümûra müvellâ eylediler. Ammâ icmâ'-ı ümmetle câiz olduğu Resûlullâh zamânından bu zamâna dek bir kimesne hilâfına âzim olmadı. Ammâ sultân-ı câbir kibelinden müvellâ olmanın cevâzı ve hükümlerinin nefâzı olduğu as-hâb-ı Nebî aleyhisselâm ve radiyallâhu anhüm Mu'âviye'den ve Hazret-i Ali üzerine hurûc eden Havâric'den kazâya ve sâir ümûra tevliyet kabûl ettiklerinden ma'lûmdur. Ma'a hâzâ hak, Hazret-i Ali cânibinde idi. Ammâ kazâya duhûlü câiz görmeyenler bu hadîs-i şerîfle istidlâl eylediler ki يوم بالقاضي¹ Ya'nî "Kıyâmet gününde kâdîyı getireler. Şiddet-i azâbdan bir mertebeye vara ki iki kimesne arasında n'olaydı hükm eylemeyeydim [23^a] diye." Zirâ her kazâda hem Allâh'ın emrin infâz, hem Benî Âdem'in hakkın ibkâ vardır. Ve hasebu'l-vâcib Allâh'ın emrin infâz ve Benî Âdem'in hakkın ibkâya kimesne kâdir değildir. Ve bir hadîs-i şerîf dahi budur ki Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh Zî Fikâr'da başında kara amâme var iken bir hutbe okudu ve içinde bu hadîs-i şerîfi nakl eylemiştir: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليس من وال ولا قاض إلا ويؤتى به يوم القيامة حتى يوقف بين يدي الله سبحانه وتعالى على الصراط ثم ينشر الملائكة سيرته فيقرأ على رأس الخلائق فإن كان عدلاً نجاه الله بعدله وإن كان غير ذلك انتقض به الصراط انتقاضه صار بين عضوين من أعضائه ميسره مائة سنة ثم إن الصراط يتخرقه فما يتلقى قعر جهنم إلا بوجهه³

Bir dahi bu hadîsle istidlâl eylemişlerdir ki Ebû Hureyre (r.a.) bir gün Resûlullâh'a gelip "Ümûr-i nâsdan birine beni müvellâ eyle" dedikde buyurdular ki: إني أراك ضعيفا وإني أحب لك ما أحب لنفسي فلا يولين ما بينهم ولا تأمرن على اثنين⁴ Ya'nî "Ben seni za'îf görürüm, kendi nefsime sandığım sana sanarım. Nâsın mâbeyninde müvellâ olma ve iki kimesneye emîr olma!" Bundan fehm olundu ki emr-i kazâ ve tenfîze duhûl müstehab olsa Ebû

1 RK'de "بالقضاء" Tashih ŞAP vr. 23^b.

2 Benzer bir rivâyet için bkz. Zehebi, *el-Kebâir*, s. 131.

3 Resûlullâh (s.a.) buyurmuştur ki: "Hiçbir yönetici ve kadı yoktur ki kıyâmet günü getirilip Allâh'ın huzurunda sırat üzerinde durmasın. Sonra melekler (o kişinin) hayatını ortaya koyarlar ve mahlûkatın önünde (bunlar) okunur. Eğer (bu kişi) âdilse Allâh onu adaletiyle kurtuluşa ulaştırır. Öyle değilse, sırat onun yüzünden un ufak olur ve iki uzvu arasında yüz yıllık mesafe ortaya çıkar. Sonra sırat o adamı parçalar ve ancak yüzü cehennem çukuruna ulaşır." (Benzer rivâyet için bkz. İbn Bîşrân, *Emâlî*, I, 49)

4 Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, "İmâre", 17; Ebu Dâvûd, "Vesâyâ", 4; Nesâî, "Vesâyâ", 10.

Zerr-i Gıfârî duhûlden men' eylemezdi. Ammâ duhûlü tecvîz [23^b] edenler demişlerdir ki şöyle ki nefsinde munsıf ola, hevâya tâbi' olmaya ve kazâyı hükmullâh üzerine tenfîz edip nefsin hevâsın veya âharın rızâsın Hakk'dan tercih ve takdîm etmeye, Kādî Ze[y]nel gibi. Ol vakit duhûl câiz olur ve bu hadîs-i şerîfle dahi istidlâl eylerler ki Ebû Hureyre (r.a.) rivâyet eder ki Resûlullâh buyurmuşdur: إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ 5 Ya'nî bir hâkim hükm eylese, hükmünde isâbet eylese, Hakk Te'âlâ ona iki ecir verir ve eğer hükm eylese ve hükmünde ictihâd eylese [ammâ hatâ eylese]⁶ ona bir ecir. Ve Hasan (r.a.) rivâyet eder ki Resûlullâh buyurmuşdur ki لأَجْرٍ حَاكِمٍ عَدَلَ يَوْمًا وَاحِدًا أَفْضَلُ مِنْ أَجْرِ مَصْلٍ يَصْلِي فِي بَيْتِهِ 7 Ya'nî “Bir hâkim-i âdil ki bir gün adl ede, onun eciri efdaldır, yetmiş yıl evinde yalnız namâz kılan kimesnenin ecrinden.” Zîrâ namaz kılanın hayrî ancak kendi evine mahsûsdur. Ammâ adlin hayrî ve bereketi her eve vâsıl olur. Bu sözü Hasan kendiden demek yokdur. Zîrâ mekâdir-i sevâbı ta'yîn eylemek tevkîfidir. Yâ Resûl'den yâ ashâbdan tevkîfe, istimâ'a münhasırdır. Ve yine Resûlullâh buyurmuşdur Amr bin Âmir'e ki إِنْ أَقْضَى 8 Ya'nî “Kazâ eyle. Eğer ictihâd edip isâbet edersen on sevâb [24^a] eline girer. Eğer hatâ edersen bir sevâb eline girer.” Ve bi'l-cümle bu makûle ile tecvîz etdiler. Mezhebi ile nefsinde i'timâd ve vüsûku olana kazâyı duhûlü tecvîz etmişlerdir. Eğerçi kütüb-i fetâvâ ve fîrû'da kazâyı müte'allik söz çokdur; lâkin *Edeb-i Kādî*-yı Hassâf'dan bu kadar ile iktifâ olundu. Ammâ kitâb-ı *Mu'înu'l-Hükkâm*'da olunan tahkîkâtın tercemesi budur: İlmi-i kazâ ulûmun ecelli ve e'azzi ve eş-refidir. Zîrâ mansıb-ı nebevî ve makâm-ı Ali'dir. Ve Hüseyin (r.a.) rivâyet eyler ki Kur'ân'da 9 وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ 9 'dan murâd ilm-i kazâdır ve ekser-i mü'ellifin ki mansıb-ı kazâyı duhûlden terhib ve tahzîrde mübâlağa eylemişlerdir ve kazâyı sa'y eylemekden tergîb eylemekde teşdîd etmişlerdir.

5 Benzer rivâyeler için bkz. Buhârî, “İ'tisâm”, 21; Müslim, “Akdiye”, 15; Ebu Dâvûd, “Akdiye”, 2.

6 İlave ŞAP, vr. 24^b.

7 Ahmed b. Mervan, *Mücâlese*, IV, 405.

8 Benzer rivâyet için bkz. Ali el-Muttaki, *Kenzu'l-Ummâl*, V, 802.

9 Hem de kendisine hikmet ve fasl-ı hitâb vermiştik. (Sâd 38/20)

Hattâ şöyle olmuştur ki ba'zı fukahânın ezhânında mukarrer olmuştur ki bir kimesne kazâya müvellâ olsa, dînî emri sehl ola ve kendini tehlükeye ilkâ etmiş ola ve kazâyı kabûl ile terk-i efdal etmiş ola. İmdi bu hatâ-yı fâhişdir. Bu i'tikâddan rüçû' ve tevbe lâzımdır. Bu mansıb-ı şerîfin şerefin ve ta'zîmin bilmek vâcibdir. Zîrâ bir ni'metdir ki Resûlullâh bu ni'metde hasedi mübâh kılıp buyurmuştur ki İbn Mes'ûd rivâyet eder **الله** **آتاه** **الله** **لا حسد إلا في اثنين رجل آتاه الله** **ما لا فسلط على هلكته في الخلق ورجل آتاه الله الحكمة فهو يعمل بها**¹

Şühbesiz ilimle [24^b] amel kazâda bulunur ve Hakk Te'âlâ buyurur ki **«وَأِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»**² Ya'nî "Hükm eyleseniz adl ile hükm eyleyin ki Hakk Te'âlâ kıstla amel edenleri sever." Pes muhabbetullâhdan ehabb ne var ki ona tâlib olmaya. Ve Hakk Te'âlâ kazâdan imtinâ' edenleri bu âyet ile zemm etdi ki **«وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ»**³ **«أَتَمَّا»**⁴ **كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا»**⁴

Bu sebebdendir ki ulemâ müstehab görmüşlerdir. Bir kimesneyi şer'e da'vet eyleseler "semi'nâ ve eta'nâ" diye. Ve şol ehâdis-i şerîfe ki kazâdan tahvîf ve tahzîri müştemildir. Şol kudât hakkındadır ki ulemâdan ola ammâ cebâbire olalar yâhûd ceheleden olup teksîr-i mâl edip tevfir-i vebâlden kaçmayalar. Ve derler ki **«من ولي القضاء فقد ذبح بغير سكين»**⁵ hadîsi dahi şeref-i kazâya delîldir ki kâdî olan kendi hevâsına ve ekârib ve tevâbi'inin hevâsına muhâlefet etmekle nefsiyle mücâhede ederler, zebîhullâh olup şühedâ mertebesine vâsıl olurlar. Resûlullâh Ali'yi ve Mu'âz'ı ve Ammâr'ı kazâya müvellâ eyledi. Zihî zâbih ki Resûlullâh ola ve zihî mezbûh ki bunlardır! Ammâ vâki' olan tehdîdât ve tahzîrât hükmde cevır ve [25^a] zulümdendir,

1 Sadece şu iki kişiye gıpta edilmelidir: Birisi Allâh'ın verdiği malı kullar için tüketen diğeri ise Allâh'ın verdiği hikmetle amel edendir. (Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 13)

2 Şâyet hükmedersen aralarında adaletle hükmet, çünkü Allâh adalet edenleri sever. (Mâide 5/42)

3 Aralarında hükmetmesi için Resûl'ü ile Allâh'a davet olundukları vakit, bakarsın bunlardan bir kısmı çekinirler. (Nûr 24/48)

4 Aralarında hükmetmesi için Resûl'ü ile Allâh'a davet olundukları zaman mü'minlerin sözü ancak "semi'nâ ve ata'nâ" demeleridir. (Nûr 24/51) (Nûshada âyette geçen "كان" lafzı RK'de bulunmamaktadır.)

5 Ebu Dâvûd, "Akdiye", 1.

nefs-i kazâdan değildir. Her emirde zulm ve cevri a'zam-i zunûb ve ekber-i kebâyirdendir ve taleb-i kazâ beş vech üzeredir ve vâcibdir ki kendi ehl-i ictihâddan ve ehl-i adâletden olsa yâhûd ol kazâsın taleb ettiği beldede kâdî olmasa yâhûd olsa ammâ kazâsı câiz olanlardan olmasa abd gibi a'mâ gibi esamm gibi mürted gibi yâhûd tâliblerde kendüden sâlih olmasa ol vakit kasdı hıfz-ı hukûk ve icrâu's-şer' alâ vefkî's-şer' olıcak talebi vâcib olur. Vech-i sâni, bunlar olmasa ammâ fakîr olup iyâli kesîr olsa yâhûd kendüden bir zararı kazâ ile def müyesser olsa ki kâdî olmayacak nefesine yâ ırzına bir belâ ârız olsa ol vakit taleb-i kazâ mübâh olur. Vech-i sâlis, âlim olsa ammâ ilmi halka hafî olsa halk onun [ilmin]⁶ bilmeseler, sultân onu kâdî etmekle ol beledin câhillerine ta'lîm ve müsterşidlerine iftâ eylesin diye kasd eylese yâhûd kendinin ilmin ve kazâyâ aslahıyyetin imâm ve halk bilmese kazâyâ müvellâ olmakla ilmin bildirmek kasd eylese yâhûd bilse ki ol verdikleri kim mesne dahi tevliyet-i kazâyâ müstehakdır ammâ kendi ondan halka enfa'dır, ol bundan kâsırdır, ol vakit taleb müstehab olur. Ve vech-i râbî, taleb-i kazâda sa'y-i tahsîl-i câh u şöhret için ve halka ululanmak için olsa ol vakit taleb-i kazâ mekrûh olur eğer harâm [25^b] olursa da deseler vechi vardır ki تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ⁷ buyrulmuştur. Ammâ kazâyâ ahz-ı rızık eylese, ilmi meşhûr olsa kendini fazl ile teşhîre ihtiyâcı olmasa mekrûh olur. Vech-i hâmis oldur ki kendüde kazâyâ ehemmiyyet olmaya yâhûd ola ammâ kendi fâsık ola, kazâyı hevâyı nefesine vesîle edininp doyunca şarâb içmek, oğlanlar salındırıp rüşvetler alıp muzahrafâta sarf edip a'dâsından intikâm almak için kâdî ola. Ol vakit kazâyâ sa'y ve taleb harâm olur ve Kitâb-ı Edebu'l-Kâdî, ve Kitâb-ı Mu'înu'l-Hükkâm'da yazar ki kudâta lâzım olan oldur ki Hazret-i Ömer-i Fârûk (r.a.) Ebû Mûsâ Eş'arî'yi kâdî nasb ettikde ona yazıp gönderdiği mektubun mazmûnu ile amel eyleye. Mektûb bi-aynihâ budur ki sûreti nakl olundu:

⁶ İlave ŞAP, vr. 25^b.

⁷ O ahiret evi (son yurt) biz onu öyle kimselere veririz ki yeryüzünde ne bir kibir ne de bir fesâd istemezler ve o akîbet korunan müttakilerindir. (Kasas 28/83)

باسم الله الرحمن الرحيم

أما بعد فإن القضاء فريضة محكمة وسنة متبعة فافهم فإذا أدلي إليك فأنفذ فإنه لا ينفع تكلم بحق لا نفاذ له بين الناس في وجهك ومجلسك وعدلك حتى لا يطمع شريف في حيفك ولا يخاف ضعيف جورك والبيئة للمدعي واليمين على المدعى عليه والصلح جائز بين الناس إلا صلح أحل حراما و حرم حلالا لا يمنعك قضاء قضيت فراجعت فيه نفسك [26^a] أو هديت فيه لرشدك أن تراجع فيه الحق وإن الحق قديم لا يطل وراجعت الحق خير من التماذي والباطل. الفهم الفهم فيما يختلج في صدرك مما ليس في قرآن ولا سنة ثم اعرف الأمثال والأشكال و قس الأمور عند ذلك واعمد إلى أقربها إلى الله وأشبهها بالحق اجعل للمدعي أمدا لينتهي إليه إذا ادعى حقا غائبا أو بينة¹ فإن احضر بينة² أعطيته حقه وإلا وجهت عليها القضاء فإن ذلك أجلى للعمى وأبلغ في الغدر والمسلمون عدول بعضهم على بعض إلا محدودا في حد أو جبرا عليه في شهادة زور أو ظنين في ولاء أو قرابة فإن الله تعالى تولى منكم السرائر ودرأ عنكم بالنيات وإياك والغضب والضجر والتأذي بالبائس والتنكر عند الخصوم في القضاء في مواطن القضاء مما يوجب من الله الأجر ويحسن به الزجر فانه من يصلح ما بينه وبين الله ولو على نفسه يكفيه ما بينه وبين الناس ومن يرى بما يعلم الله منه خلافه شانه الله فإنه تعالى ما يقبل من العباد إلا ما كان له خالصا فما ظنك بثواب في عاجل رزقه وخزائن رحمته³

1 RK'de "بينه" Tashih ŞAP vr. 26^b; NO vr. 31^b.

2 RK'de "بينه" Tashih ŞAP vr. 26^b; NO vr. 31^b.

3 Bismillâh irrahmân irrahîm. Şüphesiz ki kazâ zorunlu bir görev ve kendisine uyulan bir sünnettir. Şunu bil ki sana eğer bir maruzat bildirilirse (hüküm) uygula. Çünkü insanlar arasında uygulaması olmayan hak ile konuşmanın senin huzurun, meclisin ve adaletin için bir yararı yoktur. Tâ ki nüfuzlu birisi kararın hakkında bir iltimas beklemesin ve zayıf birisi adaletsizliğinden korkmasın. Bununla beraber delilin davacı tarafından sunulması, yeminin ise davalı tarafından yerine getirilmesi gerekir. İnsanlar arasında haramı helâl, helâli de haram kılmayan sulh caizdir. Hüküm verdiği bir dava daha sonra kendini hüküm hakkında sorguladığın ve sağlıklı bir şekilde düşündüğün zaman (hükümün farklı olduğu kanaatine vardıysan) seni hak ile hükmetmekten alıkoymasın. Zira hak kalıcıdır, iptal edilemez. Hakkı teslim etmen direnmekten ve batıldan daha hayırlıdır. Özellikle şunu da bil, eğer Kur'ân ve Sünnet'te olmayan ve gönlünü rahat bırakmayan bir şey olursa önce benzer mesele ve sorunları öğren ve bu duruma kıyas et. Allâh'a en yakın ve hakka en benzer olana itimad et. Davacı hak iddia eder ve davasını ispat için delil getireceğini söylerse ona mühlet ver. Eğer delilini getirirse ona hakkını ver, yoksa aleyhine hükmet. Çünkü bu karanlığı ize eder ve mağduriyetleri giderir. Müslümanlar birbirlerine olan şehâdetlerine âdildirler. Ancak had cezası almış, yalancı şahitlik yapmış veya velâyet ya da karâbet bağıyla yakın olanlar bunun dışındadır. Şüphesiz ki Allâh sır olan şeyleri sizlerden gizlemiş ve niyetlerle hüküm etmeyi yasaklamıştır. Allâh'ın, bazıları için ecir takdir ettiği diğer bazıları için ise cezalandırmayı uygun bulduğu

حق بيك كس جمله را لایق ندید هر کسی را بهر کاری آفرید¹

[27^a] Lâ-cerem nâibullâh ve nâib-i Resûlullâh olan ülü'l-emr selâtîn ve nüvvâb-ı selâtîn olan esâtîne vâcibdir ki تَخْلُقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ² muktezâsınca su'edâ ilâhîyi taklîd edip وسموم على قوم³ edip her birinin fi'line ve ameline göre cezasın tencîz edeler. Ya'nî kavâbil-i nesemât-ı simât-ı ihsân ve reşehât-ı sihâb, lutf-ı bî-im-tinânla neşv ü nemâ bulup handân ve erâzil-i sarsar kahr ile berg-i hazân gibi zîrân ola ve her hâkimin mahkûmu olan tâife ki fi'l-hakîka bir bağıdır, içinde terbiyete kâbil olanlar terbiyet olunup nâ-kâbillerin vücûd-ı bî-sûdu hâr u hâşâk gibi gülşen-i âlemden izâle olunup hem gülşen-i pâk ve hem güller müzâheme-i hârdan halâs olup tâbnâk olalar. **Beyt:**

مرتبۀ مرد بمقدار مرد	هست درین دایره لاجورد
جای بران ده که شود مستحق	کر بودت میل که باشی بحق
جای خران هم نکنی باغ را	طعمۀ طوطی ندهی زاغ را
باغ نیابد ز خر الا گزند	زاغ نداند قدری قدر قند
میل تو باید بهنر هر زمان	چونکه شدی ناظم اهل جهان
تا که شود به بهنر مه ز که	مرتبه را بر قدر فضل ده
کی بهنر میل کنداو دکر ⁴	ور نه شود کور دل اهل هنر

1 Allâh her işi bir kişiye yükledi,
Herkesi belli bir iş için yarattı.

2 Allâh'ın ahlakıyla ahlaklanın. (Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 169)

3 Sultan kimine karşı yumuşak/rahat, kimine karşı ise zehir gibidir.

4 Bu gökkubbe altında
İnsanın mertebesi kendi miktarıncadır.
Adaletli olmayı dilersen
Layık olduğu şekilde muamele et.
Papağanın lokmasını kargaya verme,
Dikenleri bağa sokma.
Karga şekerin kıymetini bilmez,
Bağın dikenden tek gördüğü zarardır.
Halk üzerine idareci olunca
Hünerli kişileri tercih etmek gerekir.

şunların ki sıhhat ü sedâda adem-i intibâkî ve hakka ihtilâf [27^b] ve bâtil üzere ihtilâfî ola ve Hakk Te'âlâ kıbelinden âhizü'l-eydî veyâ bâzilü'l-eyâdî olanlar anlarda menâsib ü merâtib tevcih etmeyeler. **Nazm:**

بنادان جای دانایان نشاید مناصب نا مناسب را نباید
مکن باور ز هرکس کر کند لاف که زردوزی نداند بورباباف
خزف را ترک پندارد در صاف نداند دوزخی از جنت اعراف⁵

ve nâ-kâbilin terbiyetinde çekilen sa'y ve emek hebâ-i mensûrla ki **beyt:**

کار باید بکاردان دادن و ز کف نابکار باستان
کار را مرد کار می باید تا دمدام رواجش افزاید
رآه و رونق اگر تو خواهی باز هرکسی را بقدر او بنواز
گر دهی خار را نو آب حیات ور کنی تربیت بآب نبات
عاقبت شاخ خار خار شود همدم تیشه یار نار شود⁶

Her zamânda nâmerd ü nâbekâr

Meziyetlerine göre paye ver ki
Hüneri büyük olan diğerinden üstün olsun.
Böyle olmazsa sanat ehli ilgisizleşir,
Kendi hüneriyle meşgul olmaz.
5 Cahile âlim payesi vermek yakışık almaz,
Vazife, ehil olmayana verilmemelidir.
Her söz söyleyene inanma
Hasır örücü altın işlemekten anlamaz.
Türk toprak kabı saf inci sanır
Cehennem ehli cennetle a'râfın farkını bilmez.
6 İşi işe yaramazın elinden alıp
İş bilene vermek gerek.
İşin kıymetini artırmak için
Ehline vermek gerek.
[İşlerin] yolunda ve güzellikle hallini dilersem
Herkesi kıymetine göre iltifat et.
Eğer dikene can suyu verip
Onu tatlı suyla büyütsem de
Neticede dikenin dalı da diken olur
Baltayla dost olan ateşe yar olur.

Zelîl ü hor yeğdir.

Beyt:

بداندیش مردم سر افکنده به درخت بد از بیخ برکنده به¹

ve erbâb-ı hall ü akdın üzerine bu vechle ıslâh-ı âlem vâcibdir. Ve imtiyâz-ı Benî Âdem lâzım ve lâzibdir.

Şi'r:

إن لله عبادا فطنا أرسل الله لدفع الفتنا²

Ammâ ne fâide ki âlemde ahvâl-ı salâh ma'kûs, cehele ve sefelenin topu göğe ağmış ve ulemâ ve fuzelânın livâ-i bahtı menkûsdur.

Nazm:

گردون همیشه سفله و دون پرورد چه سود
يك ره بسوی مهر و وفا نگذرد چه سود
قلب بنهرج و زر خالص بيك بهاست
صراف فضل را [28^a] ز محك خرد چه سود
با دود حيف تيره نمايد چراغ كام
می گرچه غم برد چو خمار آورد چه سود³

Ammâ mansıb-ı kazâ niyâbetullâh ve hilâfet-i Resûlullâh ve emânet-i
﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ ahkâm ü fetâvâ ve zabt-ı ahvâl ü emvâl-i re'âyâdır
﴿حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا﴾
﴿فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ﴾⁴ Mişkât-ı envârından muktebes

1 Kötü niyetli kişinin boynu bükük kalması yeğ,

Zararlı ağacın kökünden sökülmesi iyidir.

2 Allâh'ın kıvrak zekâlı kulları vardır.

Allâh onları fitneleri def etsinler diye göndermiştir.

3 Felek daima alçakları besler, ne fayda?

Muhabbet ve vefa semtine uğramaz, ne fayda?

Sahte bakır akçe ile halis altının kıymeti bir,

Fazilet sarrafına akıl mihenginden ne fayda?!

Esef dumanından emel kandili bulanık görünür,

Şarap gamı giderse de baş ağrısı verir, ne fayda?

4 Yok, yok Rabbine kaseim ederim ki onlar aralarında çıkan çapraşık işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin

⁵ ﴿مِرْكَاتِ الْهُوَى﴾ Mirkât-ı âsârından mültemesdir. Eğerçi Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ ⁶ ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ buyurdu ammâ her birinin derecesi ve feyz-i ilimden isti'dâdına göre hissesi mütefâvit olduğun işaret edip ⁷ ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ buyurdu ve ilme hergiz nihâyet olmayıp her ilmin mâverâsında bir ilim ve her âlimin fevkinde bir âlim olduğun i'âm için ⁸ ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ buyurdu. Bu dahi ma'lûmdur ki her âlimin dünyâda kadr ü menzileti ve indallâh derece vü rütbeti bir değil. Belki indallâh mukarreb ve makbûl ve inde'n-nâs mukalled ve muktedâ olmağa lâyık şol ehl-i ilimdir ki ilmiyle âmil olup dîni üzere muhkem ve şer' üzere sâbit ve râsih-i kadem olup agraız-ı fâsideden igmâz-ı ayn ede. Ne ân ki tarîk-i müstakîmden udûl ve hakk-ı sarîhden nükûl edip câiz ki ettiğim fûlan sâhib-i devlete hoş gele diye hakkı setr [28^b] edip ednâ ıslâh-ı zâtü'l-beyn ede. Bu ma'nâyâ şâhiddir ki Hakk Te'âlâ vücûd-ı şerîfinin vahdâniyyetin isbât eyledikde zât-ı pâkının ve melâike-i kirâmının şehâdetinden sonra ⁹ ﴿وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ deyip şühûd-ı ulemâyı kıstâs-ı dîn üzere kâim olmağa tezkiye eyler. Zirâ ne her kâdî ehl-i ilim olur ve ne her ehl-i ilim kâdî ilmiyle amele tevfiğ bulur.

Beyt:

نه هر که چهره بر افروخت دلبری داند نه هر که آینه سازد سکندری داند¹⁰

Nice kâdî vardır ki ilmini amel-i bâtılına vesîle edip nefsanî murâd ve

hükümden nefislerinden hiç bir darlık duymaksızın tam bir teslimiyyetle teslim olmadıkça imân etmiş olmazlar. (Nisâ 4/65) (RK'de âyet "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكُمْ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ" şeklinde istinsah edilmiştir.)

5 İmdi nâs arasında hak ile hükmîyet de (keyfe) bevaya tâbi olma. (Sâd 38/26)

6 Hiç bilirlerle bilmezler müsâvî olur mu? (Zümer 39/9)

7 ... İlim verilenleri ise derecât ile ... (Mücâdile 58/11)

8 ... ve her ilim sahibinin fevkinde bir âlim vardır. (Yûsuf 12/76)

9 ... uluları da adl ü hakkaniyyetle durarak şahid... (Âl-i İmrân 3/18)

10 Her yüzünü parlatan dilber sayılmaz,

Her ayna yapan İskender sayılmaz.

dünyevî garaz için hakdan göz yuma. Ekâvîl-i bâtıla ve ebâtîl-i âtıla ile hukûk-ı ibâdî zâyî' etmek için emvâl-ı nâsı ekl etmek sebîline gider. İndallâh ve inde'n-nâs cevap olmayacak çok nesneleri cevâb-ı savâb diye yazar. Ettiği amel-i sahîfî, fı'l-i şenî'i sûret-i hakda gösterip nice bî-haberi hak yoldan sadd edip bâb-ı hakkı sidd eyler: ﴿لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ﴾¹ Hâşâ fe-hâşâ ki bu hâllî kazâ ile şol rızâ-yı hakkı halkdan takdîm eden kâdîler beraber ola³ ﴿وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحُرُورُ﴾² heyhâte heyhât⁴ ﴿هَذَا عَذَابٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أَجَاخٌ﴾

Bu ma'nâ Kur'an'da iki âyetle sâbitdir. Biri budur ki: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ﴾⁵ وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا [29*] الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ⁶ رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ⁷ ﴿مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى﴾⁸ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ⁹ ve zümre-i kudâtıdan beyne'n-nâs kazâ ve hükûmât ve fasl-ı husûmât eden tâifeden hüküm bi'l-bâtıl edip sırât-ı müstakîmden ve câdde-i adlden udûl edip hükm edenler hakkında Hakk Te'âlâ bu âyetlerde buyurdukları şâmildir ki ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ﴾⁸ ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾⁹ ve bir mahalde ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾⁸ فَاُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ⁸ ve bir mahalde ﴿بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾⁹ فَاُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ⁹ zihî hızy ü hasâret ki nâibullâh ve kâim-i makâm-ı

1 ... insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allâh'ın yolundan alıkoyuyorlar. (Tevbe 9/34) (RK'de âyetin aslında bulunan "بِالْبَاطِلِ" ifadesi yazılmamıştır.)

2 Yahut zulumât ile nûr bir olur mu? (Ra'd 13/16)

3 Ne de zul ile harîr: (Fâtır 35/21)

4 Şu tatlı, hanaret keser, içerken kayar; şu da tuzlu, yakar kavurur. (Fâtır 35/12) (RK'de âyetin aslında bulunan "فُرَاتٌ" yazılmamıştır.)

5 Nâstan kimi de Allâh'a kıydan kırya ibadet eder, eğer kendisine bir hayır isabet ederse ona yatıştır ve eğer bir mihnet isabet ederse yüz üstü dönüverir, dünyayı da ahireti de kaybetmiş olur. İşte hüsnan-ı mübîn odur. (Hac 22/11)

6 Allâh şunu da bir temsil getirdi: iki kişi birisi dilsiz, hiç bir şeye kudreti yok, efendisine sade bir ağırlık, ne tarafa gönderilse hiç bir hayra yaramaz, hiç bu, adaletle âmir olan ve doğru bir yolda giden kimseye müsâvî olabilir mi? (Nahl 16/76)

7 Bu iki fırkanın melleri kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir, hiç bunlar müsâvî olurlar mı? Artık düşünmez misiniz? (Hûd 11/24) (RK'de âyetin aslında bulunan "وَالْبَصِيرَ" ifadesi yazılmamıştır.)

8 Ve kim Allâh'ın indirdiği ile hükmetmezse hep onlar dînden çıkmış fâsıklardır. (Mâide 5/47)

9 Her kim Allâh'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep kâfîrlerdir. (Mâide 5/44)

Resûlullâh iken onlar hüküm ile hükm etmeyip Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ kendi azameti ile fiskına ve zulmüne ve küfrüne hüküm ettiği kullardan olup ¹⁰ ﴿أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ mücebince mel'ûniyyet vasfında matrûd-ı hakk-ı merdûd-ı ebed şeytân-ı racîm aleyhi'l-la'ne ile müşterek ola اللهم إنا نعوذ بك من درك الشقاء وسوء القضاء وشماتة الأعداء ¹¹

Beyt:

حال عجیبی مخالف ماضی شد زین پیش کجا بدین راضی شد
سک شحنه و گاو مستحب و خر نائب سر کلّه این خر کله هم قاضی شد ¹²

ol makûle kâdîlerin ünvan-ı [29^b] berâtları bu vasıfla muanvendir ki **nazm**:

سر خون ریختن دارد سپهر و جرخ گردانش مگر یاد آردش خونریزی قاضی دورانش
چه قاضی قاضی کز وی خدا و خلق نا راضی رسیده لشکر ظلم و ربوده دین و ایمانش
شراب از مال مسجد خورده قاضی ای مسلمانان کنون می باید از دل‌های سوزان مرغ بریانش
حسودی و عملداری و جهلی و ستمکاری چه بدبختی که اینها آیتی بودست در شانش
چه حجت‌های ناحق نامه اعمال شد باطل کسی کورا چنین حجت بود اینست برهانش
مترس از طنطراق چار طاق خانه ظالم که از دود دل درویش افتادست ایوانش

ندارم حد کافر گفتن آن غارتگر دین را مسلمان نیست با وی هر که میگوید مسلمانش ¹³

¹⁰ *Haberiniz olsun Allâh'ın laneti zalimler üstünedir.* (Hûd 11/18)

¹¹ Allâh'ım [sana] karşı isyan etmekten, [hakkımızda verilecek] kötü hükümden ve düşmanların alayından sana sığınırız. (Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "Kader", 13; Müslim, "Zıkr", 53; Nesâî, "İstî'âze", 32, 34, 35)

¹² Geçmişin aksine şimdi bir acayip.

Eskiler buna nasıl razı oldu?

Köpek bekçi, öküz muhtesip, eşek naip

Kadı da bu sürünün başı oldu.

¹³ Felek kan dökme sevdasına düştü,

Galiba zamanın kadısının kan dökücülüğü hatrına geldi.

Ama ne kadı? Öyle bir kadı ki Allâh da kul da ondan razı değil.

Zulüm askerini getirip din ve imanı yağma etti.

Müslümanların kadısı mescit malıyla şarap içti,

Şimdi de yanmış gönülleri kendine kebab etse gerektir.

Kötülük, haraç, cehalet ve zalimlik

Ne acı ki onun şahsiyetinin alametleridir.

Haksız fetvalarla amel defteri batıl oldu.

Hücceti böyle olan kişinin burhanı budur.

Zalimin hanesinin debdebesinden korkma

ve her da'vâ ve husûmete murâfa'aya gelen erbâb-ı hâcât önüne geldiklerin-
de selâm yerine bu rubâ'îyi okurlar ki **rubâ'î**:

تقلدت القضاء بغير حق وفاض¹ الجور في الأحكام فيضا
ذبحت بغير سكين وإنا لنرجو الذبح بالسكين أيضا²

cehl ve hamâkatlarından hükm-i şer' de murâd-ı müctehide ve kelimât-ı müellife ve mefhûm-ı kitâba vâsıl olmadıklarından **﴿فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ﴾** kitâba vâsıl olmadıklarından **﴿فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ﴾** ³ ya'nî “Bilmezseniz ehl-i ilimden su'âl eylen ve ehline mürâca'at eylen” mazmûnıyla amel eylen. **Mısra'**:

Sen iz'ân eylemezsin bâri bir aslın bilenden [sor]⁴

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem **﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾** ⁵ [30^a] ta'zî-
mine mâ-sadak iken Cebrâîl aleyhisselâm yılda bir kerre Kur'ân'ı arz eder-
di. Müteveffâ oldukları yıl iki kerre arz eylediler ve ümûrda **﴿وَسَاوِرُهُمْ فِي﴾**
﴿وَسَاوِرُهُمْ فِي﴾ ⁶ emrine imtisâl edip ashâb-ı kirâmla meşveret buyururlardı. Kezâlik
Sıddîk-i Ekber zamân-ı hilâfetine sâir ashâbla meşveret ederlerdi. Hazret-i
Fârûk hod niçe ferâyiz meselesinde hükm ettikten sonra Zeyd bin Sâbit'in
kendine muhâlif re'yin işitip evine varıp bulup yine gelip minbere çıkıp
kendi re'yinden rücû' etmiştir. Ve bir def'a bir gebe avrata had vurmak
kasd eyledikde Mu'âz bin Cebel hâzır bulunup “Yâ Emîre'l-mü'minîn sen
bu avrata emîr isen karnındakine emîr değilsin” dedi. Hazret-i Ömer, Mu'âz
sözyle hadden ferâgat eyledi. Kezâlik Osmân (r.a.) zamânında bir avrat,
ere varıp altı ayda oğlan doğurup Hazret-i Osmân “Zinâ ettin” deyip avrata

Onun köşkû fukaranın gönül [yangının] dumanından yıkılır.

O dini yağma edene kâfir demek haddim değil,

Ama ona Müslüman diyen de Müslüman değildir.

1 RK'de “وقاضى” Tashih ŞAP vr. 30^a.

2 Kadılığa hak etmediğin halde atandın.

Ve doldu taşıtı hükümler zulümle.

Bıçak olmadan boğazlanırsın fakat biz,

Yine de boğazlananın bıçakla kesilmesini tercih ederiz.

3 Enbiyâ 21/7, Nahl 16/43.

4 İlave ŞAP vr. 30^a.

5 Rahmân. Kur'ânı öğretti. (Rahmân 55/1-2)

6 Ve emirde re'ylerini al. (Âl-i İmrân 3/159)

had vurmak kasd eyledi. Hazret-i Ali hazır bulunup “Hakk Te‘âlâ Kur‘ân’da ⁷﴿وَحَمْلُهُ وَفَصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا﴾ diye buyurdu. Ya’nî “Veledin hamli ve anasından ayrılması otuz aydır” demek olur. Ve bir rivâyetde dahi ⁸﴿وَالْوَالِدَاتُ﴾ buyurmuşdur. Ya’nî “Analar evlâdların iki yıl emzirirler” demek olur. Otuz ayın iki yılı ki yirmi dört ay olur, emzirmek hissesine altı ay [30^b] kalır. Altı ayda oğlan doğmak câiz olur” dedi. Hazret-i Osmân kabûl edip ⁹لولا علي لهلك عثمان buyurdu. Sâir dahi böyle idiler. Hattâ Ebû Mûsâ Eş‘arî zamânında bir mesele istiftâ eyleseler Abdullâh bin Mes‘ûd’u gösterip “Ol bunda iken benden nesne sorman” der idi. Kezâlik e’imme-yi müctehidînden niçesi bir kavle zâhib olduklarından sonra yine rücû‘ etmişlerdir ve İmâm-ı A‘zam (r.a.) a‘zam-ı e’imme iken nice husûsda kendi kavlinden rücû‘ edip şâgirdleri olan İmâm Ebû Yûsuf’la İmâm Muhammed kavillerine tâbî‘ olmuşdur. Ve bi’l-cümle her¹⁰ yerde الحق أحق أن تبتغى dır. Hakk Te‘âlâ buyurur ki ¹¹﴿وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ﴾ hakda hayâ ve havf ve haşyet olmamak gerekdir ve ulemâyâ dahi vâcib oldur ki تخلقوا ¹²﴿وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ أَمْرَهُ لَئِنْ أَمَرَهُمْ بِالشُّرْكِ لَيَفْعَلْنَ﴾ emriyle me’mûr olup onlar dahi hak sözü söylemekden istihyâ etmeyeler. Zîrâ âyet-i kerîmede vâki‘ olmuşdur ¹³﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ ¹⁴﴿وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ﴾ ¹⁵

Ya’nî “Biz peygamberler gönderdik, mu‘cizât-ı bâhire ile dahi onlarla Kitâb inzâl eyledik dahi şer‘ indirdik, halk kıst üzere kâim olmak için dahi Allâhu Te‘âlâ’yı bilmek için ki kendiye ve rusulüne kim yardım eder şer‘ine [takviyet]¹⁶ eder.” Bu âyetin mefhûmu cümle ümmet-i icâbete [31^a] şâmilidir.

7 Ahkâf 46/15.

8 Bakara 2/233.

9 Ali olmasaydı Osman helak olurdu. (Hafız Asîmi, *Zeynu'l-fetâ*, I, 317)

10 RK’de “bir”, Tashih ŞAP, vr. 30^b.

11 Hak ittiba olunmaya daha müstehaktır.

12 *Allâh, hakkı söylemekten sıkılmaz.* (Ahzâb 33/53) (RK’de âyet “ان الله لا يستحي عن الحق” şeklinde istinsan edilmiştir.)

13 Cürçânî, *Tâ rifât*, s. 169.

14 Hadîd 57/25. (Nüşhada “والميزان” den sonra “بالحق” kaydı bulunmaktadır.)

15 Hadîd 57/25.

16 İlave ŞAP, vr. 31^a.

Umûmen ümmet-i Muhammed'i, husûsen içlerinde olan ehl-i kabz u bast ve erbâb-ı hall ü akdi izhâr-ı hakka ve nusret-i şer'e terğib vardır. Mahsûsen ulemâ hakkında bu âyet nâzildir ki اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى ﴿١﴾ Ya'nî “Şunlar ki biz kullarımıza indirdiğimiz beyyinât ve şerâyi'-i ahkâm-ı Hudâ'dan ketm ederler kim biz onu Kitâb'da beyân ettiğimizden sonra onlara Allâh la'net eder dahi ins ü cinden la'net ediciler la'net ederler.” Ma'lûm oldu ki cümle ulemâ husûsen ehl-i hükm olan kudât Kitâbullâh'da olan ahkâm-ı şerâyi'i olduğu üzere halka bildirmek gerek imiş. Kimesne rızası için hakdan udûl eylemek gerekmez imiş. Yoksa Allâh'ın ve melâike ve ins ü cinnin la'netine mazhar olur imiş. Eğerçi zâhiren rızasına tâbî' olduğu ashâb-ı devlet ol kâdî hevâsına tâbî' olup rızasına tâbî' olduğundan hazz eder ammâ âlim insâfıdan nazar edip hakdan udûl ettikten bi'z-zarûret derûndan istikrâh eder ve la'-net dahi eder cümle la'net edenlerin biri dahi ol olur. Ashâb-ı hikmet bunu şol kimesneye teşbîh ederler ki bir kimesne muktezâ-yı şehvetle bir avrat yâ bir oğlandan sohbet taleb edip ol dahi râzı olsa gerçi şehvet mahallinde hevâsına tâbî' olduğundan nefsi hazz [31^b] eder. Ammâ şehvetinin sevrete kesr olduktan sonra bu hüsünle bu kimesne yazuk yâ kahpe ya hîz imiş diye bî-ihtiyâr nefret ve la'net kalır.

من طلب سخط الله في رضا الناس سخط الله عليه وأسخطه عليه الناس ومن
 2 hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı delîl-i vâzih olur. Ammâ hakkı bulup hakka ittibâ'la merzûk olan kimesne ulemâ-yı muksîtinden olur imiş. Resûlullâh'dan me'sûr olan ed'iyedendir ki اللهم
 3 Zamâne kâdîlarının arna الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه
 ba'zı ki ilimden ve fehmden ârîlerdir, ne amelleri vardır ki amel edeler; ne

1 Bakara 2/159.

2 Her kim ki insanların rızası uğruna Allâh'ın öfkelerini isterse Allâh ona gazab eder ve insanların gazabını onun üzerine toplar. Ve her kim ki Allâh'ın rızasını dilerse Allâh ondan razı olur ve insanları da ondan razı eder. (Benzer rivâyetler için bkz. İbn Hibbân, *Sahîb*, I, 510)

3 Allâh'im bize hakkı hak olarak göster ve ona tâbî olmamızı nasip eyle. Bize batılı da batıl olarak göster ve ondan uzak durmamızı nasip eyle. (İbn Şahin, *Şerhu mezahibi ehli's-sünne*, I, 35-36)

bilenlerden sorarlar ki öğreneler. ⁴ ﴿أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾ Ve ba'z-ı âhar dahi eğerçi amelleri vardır bilirler ammâ bildiği ile amel etmezler. Ağrâz-ı fâsideden biri ile hakdan göz yumarlar, bâtula uyarlar, ol ilimden onlara ne fâide! ⁶ ﴿كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾ ⁵ ﴿كَانَهُمْ حُمْرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ﴾ ⁶ Yâhûd akılların ve dînlerin akçeye ve filoriye satarlar. Sonra hatâların yüzlerine vursan “Aklımız uğurladılar” derler. Yâhûd “Sen bunsun, ahvâl-ı âlemi bilmezsin, ekâbirin rızası böyledir” derler. Bu cümle dahi iki nev'dir. Bir nev'i baş açıp meydâna girip **kıt'a**:

قاضی گر منصب بی دینی است کافر گر جمله را سرور نه ایم ^[32^a]
ور سزاوار کسان جاهلیست هم درو از هیچ کس کمتر نه ایم ⁷

derler. Bu makûle eşhâsın ıslâhına kimesne kâdir değildir. **Li-muharririhî:**

Kişide olmayınca fitrat-ı pâk
Terbiyet eylemez eser derler
Terbiyet kılsa nice yıl hûrşîd
Seng-i hârâyı edemez gevher
Yunsa sâbûn mihr ile zengi
Yüz ağrıdılmaz anda etmez eser
Gitmez imiş merâret-i zâtı
Şekkeristânda bitse hanzal eğer
Şeb-i târ içre yansa ger bin şem'
Zât-ı leyle erer mi lem'a vü fer
Bahr-ı şûre verir mi hiç tağyîr
Bunca enhâr hemçü şehd ü şeker
Leb-i ef'âda katre-i nîsân

⁴ İşte bunlar behâim gibi, hatta daha şaşkındırlar. (A'râf 7/179)

⁵ ... ciltlerle kitap taşıyan eşeğin haline benzer. (Cum'a 62/5)

⁶ Sanki ürkmüş yaban eşekleri, arslandan kaçmaktalar. (Müddessir 74/50-51)

⁷ Kadılık dinsizin makamı ise

Bunda herkesin öncüsü değilsem kâfirim.

İnsanların tercih edeceği şey cehalet ise

Bunda da kimseden geri değilim.

Zehr olur onı sanma ola gevher
 Cümle zâyî' olur bu sa'y u emek
 Fitnat u fitratı olur azhar
 Nef'i etmez bunun ona te'sîr
 Buna onun civârı eyler eser
 Şey bulur inkişâf zıddı ile
 Cehl ile ilm ü ayb birle hüner
 Bûy-i bed zâhir ede kâzûrât
 Dem ura çün nesîm vakt-i seher
 Neylesün Âşıkâ mürebbî ana
 Çünkü dâver-i dürer değil eder

Bir nev'î dahi mücerred müzevicesiz edeb etmeyip sakalın kabardup iri nigendeli kaftânlar giyip ca'l ile âvâzın anca edip ve za'îf edip sûret-i riya ile ekâbiri aldatmak kasd edip tağyîruş-şekl li-ecli'l-ekl ederler. Eğerçi dülbendleri kaba ve sakalları kabadır ammâ ser-i mû istikâmetden ve adâlet vasfından [32^b] behreleri yokdur. Sakalları mücerred tûb-ı ta'n ve seng-i setme mütersiddir zann ederler. Bilmezler ki halk-ı âlem mûşikâf ve âriflerdir. Bunların kıl u kâline müte'allik ümûrda kılı kırk yararlar, vâkıflardır.

Şi'r:

ليس بطول اللحى¹ يستوجبون القضا لو كان هذا كذا فالتيس² عدل رضا³

Ve anlamazlar ki ca'l ve cübbe ve destâr-ı cibillî vikâhat ve kabâhatlerin setr etmez. Âriyeti vaz' ve vakâr ile âdem, adam olmaz. **Beyt:**

دزد دزد است اگر جامه قاضی دارد همچو ابليس همان طينت ماضی دارد⁴

Temâşâ bundadır ki ittifâk-ı müfessirîn ve sâir ulemâ bunun üzerinedir

1 RK'de "الحى" Tashih ŞAP vr. 32^b; NO vr. 38^b.

2 RK'de "فالتيس" Tashih ŞAP vr. 32^b; NO vr. 38^b.

3 Kadılık sakal uzunluğuyla hak edilmez.

Eğer böyle olsa idi tekenin adaletine rıza gösterilirdi.

4 Hırsız kadı libası giyse de yine hırsızdır,

İblis gibi eski mizacındadır.

ki enbiyâ-yı âmme hüsn-i sûret ve hüsn-i savtla mevsûflardır. Ekmel-i kemâlât halkı⁵ ve hulkı⁶ onlarda mevcûddur. Resûlullâh hod cümleden ec-mel ve her vasıfda ekmeldir. İmâm Kādî İyâz ve sâir şemâil-i Nebî cem'eden müverrihler ittifâkla Resûlullâh kibâ'u'l-lihyedir, tavîlu'l-lihye ve kesî-fu'l-lihye değildir. Kezâlik Resûlullâh ki leyle-yi mi'râcda olan vakâyi'i nakl buyurduların kütüb-i sitte ashâbı ki cem' etmişlerdir, ol gece her semâda enbiyânın ba'zıyla mülâkâtların rivâyet ettiklerin nakl etmişlerdir. Ve hilye-i şemâillerin vasf eylemişlerdir. Hiç birisin tavîlu'l-lihyelikle vasf etmemişlerdir. Ammâ kütüb-i muhâdarâtta tûl-i lihye alâmet-i humk ve vasf-ı kabîh olduğu mastûr ve musarrahdır. **Şî'r:**

هَلْوَفَةٌ⁷ يَحْمِلُهَا مَائِقٌ [33^a] مَقْلُوبٌ⁸ هَارُونَ بِهَا لَائِقٌ⁹

Beyt:

طول لحيه علامت حمق است گر بود او از آن علامه¹⁰

Eğerçi zen-bâzlık âleminde ve mahbûb-ı dostluk deminde onlar bunların sakallarından utanıp râm olurlar, bunlar dahi “Sakalımız seyrekdir, sözümüz geçmez” demeyip zevk edip vâsıl-ı merâm olur. Ammâ ârifler sakallarına gülüp halka gülünç olurlar. Kimi tülek, kimi güzünc olurlar. Bî-çâre köse Âşık gerçi sakalı uzunların ayağı tozu geçer ammâ ne ekâbir ve ne mehâbîb yanında sözü geçer. **Li-muharririhî:**

Gerçi Âşık talebde zeyrekdir
Sözü geçmez sakalı seyrekdir

Bu makûle kâdîlara dahi lâayık budur ki ne ekâbir mu'izz ve zahîr ola ki

5 RK'de “haklı” Tashih NO vr. 39^b; ŞAP vr. 32^b.

6 RK'de “huklı” Tashih NO vr. 39^b; ŞAP vr. 32^b.

7 RK'de “هلوقه” Tashih ŞAP vr. 32^b.

8 RK'de “مغلوب” Tashih ŞAP vr. 32b; NO vr. 39^a.

9 Kaba sakalı taşıyor ahmak
Harun'un maktûbu layıktır ona

10 Allamede de olsa
Uzun sakal ahmaklık alametidir.

Hakk Te'âlâ'nın ¹ «وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ» buyruğuna ittibâ' ola. Ne sâir halk ol makûle ilimde bizâ'at-ı müzhâtı ve amelde kılet-i mubâlâtı olan sâ'ir kâdîların hükm-i sahîf-i bâtıl ve re'y-i sakîm-i âtılına râzı olsa
الضرير إذا قاد الضرير وقعا معا في البئر²

Ya'nî şî'r:

إذا التقى في حذب واحد سبعون أعمى بمقادير
وصبروا بعضهم قائدا فكلهم يسقط في البئر

Terceme li-muharririhi:

Dizilse niçe kör bir ipe farazâ
Yiden onları a'mâ olsa ammâ
Kuyuya cümle bir yerden düşerler
Temâşâ etmeğe eller üşerler

Ammâ onlar evc-i a'lâya çıksalar لهوانه³ من تصدر قبل أوانه فقد تعرض لهوانه³ mû-cebince zevâlî kemâline karşı gelir.

Muktezâsınca [33^b] süreyyâya vâsıl olsa yine serâyâ nâzil olur. Kezâlik zâhiren ekâbir nazarıyla manzûr ve sa'yleri meşkûr olur ammâ be-her hâl⁵ لا يعلى⁵ dır. Dem olur ki hakîkat-i hâlleri ve sût-i bâlleri nümâyân olur. Ol makûlenin dahi tekaddümünden ehl-i dil dilgîr ve ashâb-ı gayret ibret-pezîr olmaz.

Kıt'a:

Aceb mi meyl eder ise edânîye dünyâ
Ki şer'de zene vâcib ki küfüv ola şevher
Zuhal gibi yeri sadr-ı semâda her nahsın

1 Zalimlere gelince ne bir velî var onlara ne de bir nasîr. (Şûrâ 42/8)

2 Olursa a'mânın rehberi a'mâ, düşerler ikisi birden kuyuya. (Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, II, s. 354)

3 Vaktinden önce ortaya çıkan kişi tahkire maruz kalır.

4 RK'de "يفور" Tashih ŞAP vr. 33^a; NO vr. 40^b. Cahil kaynar, kaynar ve sonra kurur.

5 Hak dâima gâliptir. Ona galebe çalınamaz. (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 127, Aclûnî, eserinde aslı "الإسلام يعلى" şeklinde olan bu hadisin yukarıda geçen şeklinin dillerde dolaşan hali olduğunu bildirmiştir. Hadisin asıl rivâyetinin kaynakları için bkz. Buhârî, "Cenâiz", 78; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 371)

Hilâl gibi ahâlîye saff-ı na'l-i makarr
 Ko câhile ululanmayı kadri çün artmaz
 Cahîmde olsa sade f-pâre lu'lûdan ekber
 Olur mu devletle ehl-i kadr-i her nâ-cins
 Bahâr ile ola mı şâh-ı huşk bâr-âver⁶
 Cibilletinde ki olmaya sefelenin devlet
 Döner sana kâvla boynunda tavk-ı pür-gevher
 Olur mu hiç dil-i sâde ile bir derûn tehi
 Meyân-ı nâzike benzer mi rencle lâger
 Resûl dedi ki câhil yefûru sümme yeğûr
 Habâb gibi denî çarha çıksa yine iner

Ve mehmâ emken iltifât-i vüzerâ ve terbiyet-i vükelâ kudât içinde ahâlîye ve vülât arasında diyânet ve adâletde e'âlîye gerekdir. Himmet-i semend sa'ye tâziyâne ve sâirlerin adl ü sadâkate meylane bahânedir. Ve'l-hamdü-lillâh ki iyiler dahi her vechle bulunmak müyesserdur. Belki mülâzemetle kapularında derbederdur ve misdâk-ı haber-i hayrû'l-beşerdur ki لا تزال طائفة⁷ [34^a] [من] أمّتي ظاهرين على الحق لا يضرهم من خذلهم حتى يأتي أمر الله⁸ Ve hem kezâlik bu tâifeyi arayıp bulup ri'âyet edicek, hem Allâh'ın emriyle emâneti ehline edâ etmiş olur, hem Resûlullah kavliyle Allâh'a ve Resûl'e ve cemâ'at-i Müslimîne hıyânetden intihâ etmiş olur.

إن لله عبادة أمجادا جعلهم الله لمنافع الناس يعين العباد في حوائجهم أولئك هم
 beşâretine mazhar olup dünyâların ta'mîr edip
 arz-ı vezâreti ri'âyetle nâm-ı nîkû tahsîl edip hem ıslâh-ı âlem edip sevâb-ı
 azîm kesb edip âhiretleri emrin tekmîl eder. **Beýt:**

Li-muharririhî:

6 RK'de "yâr-âver" Tashih ŞAP vr. 33^b.

7 İlave ŞAP vr. 33^b.

8 Allâh'ın emri gelinceye kadar ümmetimden hak üzere olan ve düşmanlarının kendilerine zarar veremeyeceği kimseler olacaktır. (Müslim, "İmâre", 170; Tirmizî, "Fiten", 27)

9 Allâh'ın onurlu kulları vardır. Allâh onları insanlara yararlı kıldı. Onlar kullara ihtiyaçlarında yardımcı oluyorlar. İşte onlar Allâh'ın azâbından emin olanlardır. (Benzer rivâyet için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 251)

Şân-ı şer'î şerîfe lâîk mı
 Gayret-i dîniyyeye muvâfık mı
 Kavm-i cuhhâl u zümre-i erzâl
 İltizâm ede çün ummâl
 Kâdîlık mansıb-ı mükerremdir
 Kâdîler cümle ehl-i âdemdir
 Pür iken dehr içi efâzıldan
 Şimdi olmaz halâs erâzilden

Nerci' u ile'l-asl:

Fasl: Bu dahi ma'lûm olmak gerekdir ki kuvvet ve emânet ikisi bir kimesnede cem' olmak az vâki' olur. Bu sebebden Ömer bin el-Hattâb buyurmuşlardır ki: اللهم إليك أشكو جلد الفاجر وعجز الثقة Ya'nî "Yâ Rabbi sana şikâyet ederim fâcirin kuvvetinden ve sikanın aczinden." Zîrâ kavî olan ekser fâcir ve emîn olan ekser za'îf ve âciz olağan olur. Pes lâzım budur ki bir emre tâliblerden birisi emânet [34^b] cihetinden a'zam ve biri kuvvet cihetinden a'zam olsa ol emre hangisi enfa' ve hanginin zararı ekall ise ol ihtiyâr oluna. Meselâ harb imâretine za'îf fâcir-i emînden kavî fâcir-i şucâ' tercîh oluna. Hattâ İmâm-ı Ahmed'den su'âl olunmuşdur ki "İki bölük asker olsa, birinin emîri fâcir-i kavî ve birinin emîri sâlih-i za'îf olsa hangisiyle gazâ olunmak gerekdir?" Fetvâ vermişdir ki "Kavî-yi fâcirin fücûru zararı kendine ve kuvvetinin nef'i müslimînedir. Ammâ za'îf-i sâlihın salâhının nef'i nefesine ve za'fının zararı müslimînedir. Lâ-cerem kavî-yi fâcir ile gazâ efdaldır." Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: إن الله يؤيد هذا الدين بالرجل الفاجر¹ Fâcir olmasa da lâkin imâret-i harbe evlâ olsa dîn emrinde aslah olandan ol evlâdır. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Hâlid bin Velîd'i İslâm'a geldiği günden dâimâ ser-asker eyledi. Ma'a-hâzâ ki ba'zı zamânda ba'zı ahvâline inkâr ederdi. Hattâ Benî Huzeyme'ye irsâl eyledikde Hâlid nev'-i şübhe ile kendilerin katl ve mâlların ahz eyledi. Hâlid

1 Allâh bu dîni fâcir insanlarla güçlendirir. (Buhârî, "Cihâd", 182; "Megâzi", 40; Müslim, "İman", 178; Dârimî, "Siyer", 74)

mu'tedil ve zamânlarında re'âyânın fesâd-ı hâlleri salâha mütehavvil oldu ve kendiler bununla mu'tedilu'l-emr olan Resûl'e halife oldular ki Resûlullâh ¹أشداء أنا الضحوك القتال² ve أنا نبي الرحمة ونبي الملحمة³ ber-mûceb-i fermûde'-i nass-ı Kur'ân ümmet-i vâsıtdır ki haklarında ⁴أشداء على الكفار رُحماء بينهم تريحهم رُكعاً سجداً⁵ buyrulmuşdur. Ve bir yerde dahi ⁶أذلة على المؤمنين أعزة على الكافرين⁷ buyrulmuşdur. Bu ecildendir ki Resûlullâh zamânındaki Sıddîk leyyine ve Fârûk şiddete nisbet olunurdu. Emr-i hilâfetde hilâfî zuhûr edip ehl-i riddetin katli husûsunda Sıddîk'ın şecâ'ati Fârûk'dan ve sâir ashâbın şecâ'atinden ziyâde idüğü sudûr etti. [36^a]

Fasl: Ammâ emânete ihtiyâc velâyetden eşedd olsa, farazâ hıfz gibi, ol vakit kavîden takdîm ve tercîh olunur. Ammâ ikisi bile lâzım olsa, tahsîl-i mahsûlât-ı a'mâl gibi, ol vakit şedîd-i kavî nasb olunmak gerekdir ki şiddetle a'mâldan emvâlî istihrâc eyleye ve hîret-i emânetle hıfz eyleye. Ammâ man-sıb-ı kazâya tâlib müte'addid olsa, a'lem ve evra' ve ekfâ olan takdîm olunur. Birisi a'lem ve biri evra' olsa, hükmü zâhir olup hevâya ittibâ ihtimâli olur. Ümûrda evra' ihtiyâr olunur, hükmü nâdir olup iştibâh olan ümûrda a'lem ihtiyâr olunur. Hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki ⁸إن الله يحب البصير الناقد⁹ Ve ekfâ olan evra' ¹⁰عند ورود الشبهات ويحب العقل الكامل عند حلول الشهوات¹¹ ve a'lem üzerine takdîm olunur. Kaçan kâdînın meziyyet-i ilm ve vera'a ihtiyâcdan kuvvet ve i'ânete ihtiyâcı ekser ve ziyâdeter olsa, zîrâ mutlakâ kâdî âlim ve âdil ve kâdir olmaya muhtâcdır. Belki vülât-ı Müslimînden her vâlî bu üç haslete muhtâcdır. Lâ-cerem bu sıfâtdan herhangisi ki nâkıs ola, ol noksân sebebi ile hâlel zâhir olur. Bir âhar sıfatda meziyyet-i zâide lâzımdır ki onunla cebr-i kesr hâsıl ola. Kifâyete dahi ihsân ve rağbet yâhûd kahr u rehbet sebebi ile hâsıl olur. Her birinin emr-i velâyetde dahl-i tâmı

1 Ben rahmet peygamberiyim, ben savaş peygamberiyim. Benzer rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 404, 407; V, 405.

2 Ben mütebessimim, savaşçıyım. Benzer rivâyet için bkz. İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, I, 93.

3 ... küffâra karşı çok çetin, kendi aralarında gayet merhametlidirler. Onları görürsün cemâatle rûkû, sücûd ederek... (Fetih 48/29)

4 Müminlere karşı boyunları aşağıda, kâfirlere karşı başları yukarıda... (Mâide 54/5)

5 Allâh şüphe anında eleştirel gözle bakanları ve şehvet anında kâmil aklı sever. (İbn Kesîr, *el-Bidâye ven-Nihâye*, II, 204)

ve [36^b] sebkât-i mâ-lâ-keîâmı vardır. Ba'z-ı ulemâdan su'âl olunmuşdur ki “Emr-i kazâya müvellâ olmağa kâbil kimesne olmasa illâ fâsık âlim yâhûd câhil dîndâr olsa, hangisi ihtiyâr ve takdîm olunur?” Cevâb vermişdir ki “Ol diyârda ahkâm-ı dînin ihtiyâcı ziyâde olsa, câhil dîndâr ihtiyâr oluna. Eğer ahkâm-ı şer'ın tenfizine ihtiyâc ziyâde ise fâsık âlim ihtiyâr oluna.” Velâyete ehil olmayanı müvellâ etmek dahi câizdir. Ba'z-ı zarûret ilcâ' eylese şol vakit aslah mevcûd-i evvel olsa ammâ ol gayr nasb olunduğu vakit dahi yine te'hîr olunmayıp ehl-i tahabbûs olunup bulunduğv vakit bilâ te'hîr gayr-ı ehil azl olunup yerine ehil nasb olunmak lâzımdır. Nitekim medyûn-ı mu'sirde hukûk-ı ibâd hâl-i i'sârda taleb olunmazsa ammâ yine mu'sir düyûnun edâya sa'y u gûşîş etmek mühimdir. Ve niteki ikâmet-i gazv ü cihâd bir kimesne-den acz ü za'f sebebi ile sâkıt olsa ammâ yine i'dâd-ı kuvvet-i ribât ü hayl ile ve sâir mukaddemâtın tertîb ile cihâda isti'dâd ve i'tâd lâzımdır. Zîrâ her nesne ki vâcib onunla tamâm ola, ol vâcibdir: ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب

Fasl: Bu bâbda ehemm ve bu emirde etemm oldur ki velâyetden maksûdun ma'rifetine ve tarîk-i maksûdun ma'rifetine ârif oluna. Vaktâ ki vesâil ve vesâit-i mekâsıd ma'lûm ola [37^a] emr tamâm ve ahvâl pür-intizâm olur. Bu vesâile âlim olmadıklarındandır ki zamân-ı selefde ekser-i mülûk dîn emrinde müsâhil ve dünyâları mesâlihinde kâhil olsa ekseriyyâ kendi makâsıdlarına mu'în olmak ihtimâli olanları ümûra vâlî ederlerdi. Riyâset-i nefsleri murâdları olduğı cihetden riyâsetlerine takviye edenleri takdîm-i ihtiyâr edip kasr-ı kadrlerin âlî ederlerdi. Ammâ sünnet-i nebevviyye-i kadîme budur ki emr-i dîne kim vâlî olursa dünyâ emrinin salâhına ol kâfil ola. Nitekim Resûl aleyhisselâm, Sıddîk'ı dîn emirlerine vâlî edip salâtda nâib ettiyse müslimîn dahi imâret-i harbde onu takdîm edip hilâfetine ashâb ittifâk ve icmâ' eylediler. Ve her askere ki bir kimesneyi emîr nasb ederlerdi, salâtlarında dahi ol kimesneyi imâm ederlerdi ve sâir ahkâmı tenfiz ve hudûdu ol ikâmet ederdi. Kezâlik bilâdda istinâbe etdikleri dahi İtâb bin Esîd'dir Mekke'de ve Osmân bin Ebi'l-Âs'dır Tâif'de, Ali ve Mu'âz ve

Ebû Mûsâ Eş'arî'dir Yemen'de, Amr bin Hazm'dır Necdî'de. Bu cümle hem imâmîyet-i salât ve hem fasl-ı husûmât ve tenfîz-i ahkâm-i şer'îyyât ederlerdi. Ve Hulefâ'u'r-Râşidîn ve mülûk-ı Emevîyyîn ve ba'z-ı Hulefâ-i Abbâsiyyîn dahi bu emirde iktidâ ve bu isre iktifâ ederlerdi. Zîrâ ümûr-ı dîn [37^b] salât ve cihâddır ki birisi imâd-ı dîn ve birisi sebeb-i bekâ-i şer'-i mübîndir. Bu sebebdendir ki salât ve cihâd husûsunda vârid olan ehâdis-i şerife çokdur ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem marîz iyâdet eyleseler اللهم اشفٰى¹ buyururlardı. Kezâlik Mu'âz'ı Yemen'e gönderdiklerinde "Yâ Mu'âz ehemmi-i emrin salât olsun" buyurdular, ve alâ hâze'l-kıyâs. Ömer ummâline mektûb gönderse "Ehemmi-i emriniz benim yanımda emr-i salâtdır. Şöyle ki ona muhâfaza edesiz, dîniniz mahfûz olur. Şöyle ki salâtı zâyî' edesiz, dîniniz zâyî' olur ve dîniniz zâyî' olması ehl-i selâmete eşedd-i âfâtdır" derdi. Zîrâ Resûl "Salât imâd-ı dîndir" buyurmuşlardır.³ Ve Hakk Te'âlâ⁴ ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾ buyurmuşdur. Lâ-cerem mütevellî ümerâya imâd-ı dîni ikâmet emr eylese nâsî sâir tâ'ate dahi i'ânet etmiş olur. Zîrâ Hakk Te'âlâ'nın وَالصَّابِرِينَ⁵ buyurduğu kavlinde sâir ibâdetle salâtla isti'ânet olduğuna delâlet vardır. Bir mahalde الله مَعَ⁶ ﴿اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾⁷ diye buyurduğunda mezîd-i meziyyet vardır ve Hakk Te'âlâ'nın ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ﴾⁸ ve bir mahalde dahi ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ﴾⁹ buyurduğunda [38^a]

1 RK'de "سكتا" Tashih ŞAP vr. 36^b.

2 Allâh'ım kuluna şifa ver ki sana namaz[ıylâ] şahidlik etsin ve senin için düşman katletsin. (Benzer rivâyetler için bkz. Ebu Dâvûd, "Cenâiz", 8)

3 Namaz dinin direğidir. (Bkz. Beyhakî, Şu'abu'l-Îmân, VI, s. 300)

4 Sahih namaz edesizlikten ve uygunsuzluktan nehyeder. (Ankebût 29/45)

5 Bir de sabır ile salât ile yardım isteyin, gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil. (Bakara 2/45)

6 Burada RK'de "irder" ifadesi mevcuttur. Fakat NO ve ŞAP nüshalarında bu ifade yer almadığı ve bu ifadenin burada olmaması cümlelerin bağlamına daha uygun görünmektedir.

7 Sabır u salât ile yardım isteyin, şüphe yok ki Allâh sabredenlerle beraberdir. (Bakara 2/153)

8 Hem ehline de namaz ile emret hem de kendin ona sabır ile devam eyle, biz senden bir rızık istemiyoruz. Biz seni merzûk ederiz ve âkibet takvânındır. (Tâhâ 20/132)

9 Ve ben, cinn ü insi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum, bana

takviye vardır. Velâyâtdan maksûd-ı vâcib ıslâh-ı dîn-i halkdır. Şöyle ki fevt ola, bunlara hüsrân-ı azîm lâhık olur. Dünyâda nî'am-ı kesîre ile müten'e'im oldukları fâide etmez. Var dünyâdan şol nesne ki dîn onunla kâim olur, iki nev'dir: Biri taksîm-i mâl-i beyne'l-müstehikkîndir, biri dahi icrâ-yı ukû-bât-ı beyne'l-mu'tedîndir. Kim ki te'addî etmezse onun dîn ü dünyâsı sâlih olur ve li-hâzâ Ömer bin Hattâb buyurmuşdur ki “Ben ummâli size onun için gönderdim ki size Kitâb-ı ilâhî'yi ve Sünnet-i Nebî'yi ta'lim eyleye ve beytûlmâlden olan hukûkunuzu mâbeyninizde hak üzere taksîm eyleye.” Lâ-cerem râ'î ki ra'îyyetin dîn ü dünyâsı emrin ıslâh kasd eyleye, zamânının efdali olur ve mücâhidînden efdal olur. Resûlullâh buyurmuşdur ki نوم إمام عادل أفضل من عبادة ستين سنة¹⁰

Ve *Sahîhayn*'de mastûrdur ki سبعة يظلمهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله إمام عادل وشاب نشأ في عبادة الله ورجل قلبه معلق بالمسجد إذا خرج منه يعود إليه ورجلان تحابا¹¹ في الله اجتمعا لله ورجل دعت امرأة ذات جمال، فقال إني أخاف الله رب العالمين ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما أنفقت يمينه¹² [38^b] ve *Sahîh-i Müslim*'de bu hadîs İyâz bin Sâlit'ten¹³ mervîdir ki أهل الجنة ثلاثة ذو سلطان مقسط ورجل رحيم القلب بكل ذي قربى مسلم ورجل غني عفيف¹⁴ Ve *Sünen*'de bu vechle mervîdir ki الساعي على الصدقة بالحق كالمجاهدين في في¹⁵ ya'nî “Sadakât cem'ine hak üzere sâ'î olanlar sebîlullâhda mücâhe-de edenler gibidir sevâbda.” Vaktâ ki cihâd farz olduĝuna vahy-i ilâhî vârid

yemek yedirmelerini de istemiyorum. Şüphe yok ki Allâh, rezzâk, kuvvet sâhibi metin O. (Zâriyât 51/56-58)

10 Âdil îmâmın uykusu atmış sene ibadetten efdaldır. (Benzer rivâyetler için bkz. Taberânî, *Mu'cemu'l-Ke-bîr*, XI, 267.)

11 RK'de “تجلا” Tashih ŞAP vr. 73^b.

12 Yedi kimseyi Allâhu Teâlâ, kendi gölgesinden başka gölge bulunmayan kıyamet gününde, gölgesinde barındıracaktır. Bunlar: Âdil idareci, Rabbine ibadet ederek yetişen genç, gönü mescidlere bağlı oradan çıktığında geri dönen kimse, birbirlerini Allâh rızası için seven ve buluşmaları da Allâh rızası için olan iki kişi, güzel bir kadının (fuhuş) davetine ‘Ben âlemlerin rabbi olan Allâh’tan korkarım’ diyen erkek, sağ elinin verdiĝini sol eli bilmeyecek kadar gizli sadaka veren adamdır. (Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “İmâre”, 150, 151; Tirmizî, “Zühhd”, 53)

13 RK'de râvi bu şekilde kaydedilmiş olmasına rağmen hadisin metninde “Ayyaz b. Himâr” olarak geçmektedir.

14 Cennet ehli üçtür: Âdil sultan, tüm yakınlarına yumuşak kalpli olan müslüman kişi ve zengin olmakla beraber iffetini koruyan kişidir. (Benzer rivâyet için bkz. Müslim, “Cennet”, 63)

15 Benzer rivâyet için bkz. Ebu Dâvûd, “Harac”, 7.

olup ¹ «وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ» âyeti nâzil oldu, ashâb “Yâ Resûlallâh içimizden ba‘zımız şecâ’aten kıtâl eyler ve ba‘zımız hamiiyyeten kıtâl eyler, ba‘zımız riyâ’en kıtâl eyler. Bunlardan hangisi fî sebîlillâh mücâhededir?” dediler. Resûlullâh buyurdu ki “Şol kimesne ki kelimetullâh i‘lâsı için kıtâl eyler, ol fî sebîlillâhdır.” Bu hadîs *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de mastûrdur.² Lâ-cerem kelimetullâh cemî‘-i kelimâtı câmi‘ isimdir. Kelimâtullâh oldur ki Kitâbullâh’dan emr olunmuşdur ve yine Hakk Te‘âlâ buyurmuşdur ki «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»³ Bu âyet-i kerîme mûcebince irsâl-i rusûl ve in-zâl-i kütübdan murâd oldur ki nâs hukûk-ı ilâhîde ve hukûk-ı nâsda kıstâs-ı müstakîm üzere kâim olalar. Bu âyetin akabinde buyurmuşdur ki «وَأَنْزَلْنَا»⁴ [39a] الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ»⁵ ya’nî her kimesne ki Kitâbullâh’dan udûl ede, ol hadîd ile takvîm oluna. Zîrâ dînin kıvâmı mushaf-la ve seyflerdir. Câbir bin Abdullâh-ı Ensârî rivâyet eder ki Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki “Bundan ya’nî mushaf-dan udûl edeni bununla ya’nî seyfle ıslâh edevüz”⁶ Maksûd bu olıcak, el-akrab fe’l-akrab ile tevessül olunur. Meselâ velâyet-i imâmet olsa, Resûlullâh hadîsinde takdîm buyurduğu takdîm oluna ya’nî Resûlullâh يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَوْهُمْ بَكْتَابِ اللَّهِ فَإِنْ كَانُوا سِوَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ فَأَعْلَمَهُمْ بِالسَّنَةِ فَإِنْ كَانُوا سِوَاءَ فَأَقْدَمَهُمْ هِجْرَةَ فَإِنْ كَانُوا سِوَاءَ فِي الْهَجْرَةِ فَأَقْدَمَهُمْ سَنًا وَلَا يَوْمَنَ الرَّجُلُ [الرجل] فِي سُلْطَانِهِ أَوْ فِي أَهْلِهِ⁷ Eğer berâber olsalar yâhûd aslah hangisi idüğü mahfî olsa kur’a oluna. Hattâ feth-i Kâdisiye’de ashâb ezân okumak hizmetine rağbet

1 Siz de ortalıkta bir fîtne kalmayıp dîn, tamamiyle Allâh’ın dîni oluncaya kadar onlara cihâd edin. (Enfâl 8/39)

2 Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 15; Müslim, “İmâre”, 149, 150, 151.

3 Celâlim hakkı için biz resûllerimizi beyinelerle gönderdik ve beraberlerinde kitap ve mîzân indirdik ki insanlar adaletle tutunsunlar. (Hadîd 57/25)

4 Bir de demiri indirdik, onda hem çetin bir sertlik hem de insanlar için birçok menfâ’atler vardır ve çünkü Allâh kendisine ve resûllerine gıyabında yardım edenleri belli edecek. (Hadîd 57/25)

5 Said b. Mansûr, *Sünen*, II, 333.

6 İlave ŞAP vr. 38^a.

7 Bir kavme, Kur’ân’ı en iyi okuyan imâm olur. Okumada eşit iseler sünneti en iyi bilen imâm olur. Bunda da eşit iseler önce hicret eden imâm olur. Hicrette de eşitseler, yaşça en büyük olan imâm olur. Hiç kimse bir diğeri ötekini nüfûzunun hâkim olduğu yerde yahut onun evinde imâmlık yapmasın. (Benzer rivâyet için bkz. Müslim, “Mesâcid”, 290)

eylediler. Resûlullâh'ın "Halk eğer nidâ-yı salâtda ve saff-ı evvelde olan sevâbı bilseler kur'a ederlerdi" diye buyurdıklarına binâ'en münâza'a eylediler. Sa'd bin Ebî Vakkâs emîr-i ceyş idi. Kur'a eyledi çün sultân, emrullâh mücebince bu dikkatleri yerinde etmiş ola ki 8 ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ 8 emrine itâ'at etmiş olur.

Fasl: Emânâtıdan kısım-ı sâni emvâldir. Bu bâbda asıl, [39^b] Hakk Te'âlâ'nın düyûnda 9 ﴿فَإِنْ آمَنَ بِبَعْضِكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ﴾ 9 diye buyurduğudur.

Bu kısımda cemî'-i hukûk-ı a'yân ve düyûn-ı hâssa ve düyûn-ı âimme ve redd-i vedâiyi' ve mâl-ı şirket ve mâl-ı vekâlet ve mâl-ı mudârebe ve mâl-ı yetîm ve mâl-ı vakfa şâmilidir. Kezâlik ibkâ-ı esmân-ı mebî'ât ve bedel-i karz ve mehr-i ezvâc ve ucûr-ı menâfi' bu mazmûnda dâhildir. Ve yine Hakk Te'âlâ buyurur ki ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾ 11 ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾ 12

Bir yerde dahi buyrulmuştur ki ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ﴾ 13 Ya'nî "Biz sana Kitâb gönderdik hak üzere tâ ki nâs ortasında ol Kitâb ile hükm eyleyesin ve hâinlerden ötürü kimesne ile husûmet eylemeyesin." Ve Resûlullâh buyurmuştur ki 14 ﴿اَدِّ الْأَمَانَةَ مَنْ ائْتَمَنَّكَ وَلَا تَخُنْ مِنْ خَانَكَ﴾ "Seni emîn bulup sende emânet vaz' edene emâneti edâ eyle. Ammâ sana hıyânet edene sen hıyânet eyleme." Ve

8 Haberiniz olsun ki Allâh size şunları emrediyor: Emanetleri ehline veresiniz... (Nisâ 4/58)

9 Birbirinize emîn olmuşsanız kendisine inanılan adam Rabbi olan Allâh'tan korksun da üzerindeki emaneti te'diye etsin. (Bakara 2/283)

10 Bu kısımda nüshada bulunup âyetle bulunmayan "هم" ifadesi bulunmaktadır.

11 *Hakikat o insan helâ' yaratılmıştır. Şer dokundu mu muzıktı, hayır dokundu mu kıskançtır. Müstesna ancak o musallilerdir. Onlar ki namazlarına müdavimdirler. Ve onlar ki mallarında vardır bir hakk-ı mâ'lûm. Hem sâil için hem mahrum.* (Me'âric 70/19-25)

12 *Ve onlar ki emanetlerine ve ahâdlerine riâyet ederler.* (Me'âric 70/32)

13 Nisâ 105/4 (RK'de âyet "إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أُنْزِلَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا" şeklinde istinsah edilmiştir.)

14 Ebu Dâvûd, "Büyü", 79; Tirmizî, "Büyü", 38.

yine buyurmuşlardır ki المؤمن من أمنه المسلمون على دمائهم وأموالهم والمسلم من أسلم المسلمون من يده ولسانه والمهاجر من هاجر عما نهى الله عنه والمجاهد من جاهد نفسه في ذات الله [40^a] Ya'nî “Mü'min oldur ki mü'minler onu demlerine ve mâllarına emîn edeler ve müslim² oldur ki müslimler onun yedinden ve lisânından sâlim olalar ve muhâcir oldur ki Hakk Te'âlâ nehy ettiğinden hicret eyleye ve mücâhid oldur ki zâtullâhda nefsiyle mücâhede ede.” Bu hadîs-i şerîf *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* ve *Câmi'-i Tirmizî* de mezkûrdur.³ Ve Resûlullâh buyurmuşdur ki “Bir kimesne bir kimesnenin mâlın alsa, edâ murâd eylese Hakk Te'âlâ onu edâ eyler olup itlâf etmek murâd eylese itlâf eyler.” Bu hadîs hadîs-i Buhârî'dir.⁴ Ve Hakk Te'âlâ çünki edâ-yı emâneti vâcib eyledi, lâ-büdd bunda tenbîh vardır ki gâsıb gasb ettiği şeyi ve sârik sirkat ettiğini ve hâinler hıyânetle aldıkları emvâlî ve zâlimler hukûk-ı ibâdda ettikleri mezâlimi ashâbına edâ ve redd eyleyeler. Ve Resûlullâh haccetü'l-vedâ'da müslimîne hutbe okuduklarında buyurdular ki العارية مردودة والمنحة مردودة والدين يقضي والزعيم غارم إن الله قد أعطى كل ذي حق حقه فلا حصه لوارث⁵ Ya'nî musta'îr âriyeti redd eylemek lâzımdır ve hibe mukâbelesinde mâdem ki ivaz olmaya reddi kâbildir ve deynin kazâsı vâcibdir ve kefil, kefil olduğu mâlın garâmetin çeker hattâ Hakk Te'âlâ her sâhib-i hakkın, hakkın verdi lâ-cerem vârise vasiyyet câiz değildir. Zîrâ ki hakkı mîrâsdır, alır. [40^b] Vasiyyet dahi olıcak tekrar olmak lâzım gelir ve bir kısım vülât ve ra'îyyete bile şâmindir. Ya'nî vülâta vâcibdir ki ra'îyyetin hakkın ra'îyyete eda edeler ve cebât-ı emvâle ve ehl-i dîvâna vâcibdir ki edâsı vâcib olanı sultâna edâ edeler. Kezâlik ra'îyyete dahi vâcibdir ki zimmetlerinde olan hukûku sultâna kemâ yenbeğî edâ eyleyeler ve ra'îyyet dahi hakları olmayanı vülât-ı emvâlden taleb eylemek yokdur; ederlerse وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ وَلَوْ

1 RK'de “المسلمون”, Tashih ŞAP, 39^a.

2 RK'de “Müslimler”, Tashih ŞAP, 39^a.

3 Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, “İman”, 4, 5; Müslim, “İman”, 64, 65; Tirmizî, “Fezâilü'l-Cihâd”, 2; “Sıfatu'l-Kiyame”, 53; Nesâî, “İman”, 8; İbn Mâce, “Fiten”, 2.

4 Buhârî, “İstikrad”, 2.

5 Benzer rivayetler için bkz. Ebu Dâvûd, “Büyû”, 88; Tirmizî, “Vesâya”, 5.

أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ⁶ zümresinden olurlar. Ve sultāna edāsı vâcib olan hukûku edâ eylemek ra'yyetin zimmetlerine vâcibdir. Farazâ sultân zâlim dahi olursa. Zîrâ Resûlullâh buyurmuşdur ki “Siz sultāna hukûku edâ eylen. Hakk Te'âlâ onlara ra'yyetlerinden suâl eylese gerekdir”⁷ ve *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Hureyre rivâyet eder ki Resûlullâh buyurmuşdur “Benî İs-râîl'de enbiyâya siyâset ederlerdi, biri dahi gelirdi. Ben hâtemu'l-enbiyâyım. Benden sonra nebî gelmez, hulefâ olsalar gerekdir.” Ashâb dediler ki “Ya bize ne buyurursuz? Onlarla niçe mu'âmele edelim?” Buyurdular ki “Kiminle evvel bey'at ederseniz ona vefâ eylen ve haklarını edâ eylen. Hakk Te'âlâ ra'yyetlerin [41^a] hakların ondan suâl eylese gerekdir.”⁸ Ve *Sahîhayn*'de İbn Mes'ûd'dan mervîdir ki Resûlullâh buyurmuşdur ki “Siz benden sonra ba'z-ı âsâr ve ümûr görüp inkâr etseniz gerekdir.” Ashâb dediler ki “Ya bize ne buyurursuz?” Buyurdular ki “Haklıya hakların verin ve sizin onlarda olan hakkınız Hakk'a havâle eylen.”⁹ Ve vülât-ı emvâl emvâlî hevâlarına göre mâlik mülkünü taksîm eder gibi taksîm eylemek revâ değildir. Bunlar mellâk değildir; ümenâ ve nüvvâbdır, vükelâdır. Zîrâ Resûlullâh buyurmuşdur ki “Ben birine verip birinden men' etmem. Bir kâsım kimesneyim. Emr olduğum üzere yerine vaz' ederim.”¹⁰ Hadîs-i Buhârî'den Resûlü Rabbi'l-âlemîn böyle haber verip men' ve atâ kendi ihtiyârı ve ictihâdî ile olmadığın haber vericek sâir mülûk ve vekîlleri istediklerine verip istediklerinden men' etmek revâ değildir. Kezâlik bir kimesne Ömer radiyallâhu anha gelip “Yâ Emîre'l-mü'minîn beytülmâl elindedir. Niçün nefsin vüs'at üzere infâk etmezsin?” dedi. Buyurdular ki “Benimle halkın meseli bir ehl-i sefer tâifeye benzer ki içlerinden birin ihtiyâr edip nafakaya lâzım akçelerin ona teslim

6 İçlerinden sadakalar hakkında sana ta'rîz eden de var. Çünkü ondan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse derhal kızarlar. Ne olurdu bunlar kendilerine Allâh ve Resûl'ü ne verdise razı olaydılar da diye idiler, bize Allâh yeter, Allâh bize fazlından yine verir, Resûl'ü de, bizim bütün râğbetimiz Allâh'adır. (Tevbe 59, 58/9) (RK'de âyetin aslında bulunan “حَسْبُنَا اللَّهُ” yazılmamış)

7 Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Müslim, “İmâre”, 44.

8 Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Müslim, “İmâre”, 44; İbn Mâce, “Cihâd”, 42.

9 Buhârî, “Fiten”, 2.

10 Buhârî, “Farzu'l-Hams”, 7.

edip emîn nasb edeler. Ol ihtiyâr olunan kimesne ol akçe'yi kendi masârı-fına sarf etmek câiz midir? Kezâlik ben dahi mü'minlerin emîniyim, kendi [41^b] nefsim'e ziyâde sarf eylemek câiz değildir." Bir def'a Hazret-i Ömer'e ahmâsdan mâl-ı azîm geldi. Ömer buyurdu ki "Bunlar mâlî ve emâneti emîne edâ etdiler. Hikmet emîninde kaldı." Hâzırlar dediler ki "Sen emâneti Allâh'a edâ eyledin. Ümmet dahi sana edâ eylediler. Sen ziyâde eyle ki onlar dahi ziyâde edeler." Ömer bin Abdülazîz demişlerdir ki "Bir bâzârda ki revâc ola, her yerin metâ'ı ona celb olunur. Kâr ü kesb ziyâde olur. Veliyyü'l-emr dahi bir bâzârdır. Şöyle ki onda sıdk u emânet ve ihsân u adâlet ziyâde ola, etrâf u eknâfdan mâl onda ziyâde gelip cem' olur. Veliyyü'l-emre vâcib olan budur ki mâlî hillinden ala, hakkına sarf eyleye ve müstehıkkînden men' eylemeye." Aliyy-i Murtazâ kerremallâhu vechehuya ba'zı nâiblerinin zulm ü sitemi haberi gelip vâsıl olsa "Yâ Rabbî sen bilirsin ki onlara ben senin hakkın terk edip halkına zulm eyle diye emr eylemedim" derdi.

Fasl: Emvâl-ı sultânînin aslı Kitâb-ı ilâhî ve Sünnet-i Nebeviyye'de üç nev'dir. Biri mâl-ı ganîmettir. Biri mâl-ı fey'dir. Biri mâl-ı sadakadır.

Mâl-ı ganîmet küffârdan kıtâl ile alınan mâldır. Hakk Te'âlâ gazve-i Bedir'de inzâl ettiği Sûre-i Enfâl'de beyân ettiği vech üzere ki «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ»¹ âyetinin evvelinden [42^a]² «وَاَعْلَمُوا اَنَّكُمْ غَنِمْتُمْ»³ âyetine varınca bu âyetin esnâsındaki «فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا»³ diye buyurup hillin tasrîh buyurmuşdur. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de Câbir-i Ensârî'den radı-yallâhu anı mervîdir ki Resûlullâh buyurmuşdur ki "Hakk Te'âlâ bana beş nesne i'tâ eylemiştir ki benden mukaddem bir nebiye verilmemiştir. Biri budur ki gazâyâ teveccüh eylesem bir aylık mesâfede olan adûnun kalbine ru'b ya'nî havf ârız olmakla mansûrum. Sâni budur ki sâir enbiyânın üm-meti mescidlerinden gayrı yerlerde namâz kılmak câiz değildi. Bana Hakk Te'âlâ cemîf-i vech-i arzı mescid ve tahûr eyledi. Ümmetimden her kimesne

1 Sana ganimetlerin taksiminden soruyorlar. (Enfâl 8/1)

2 Bir de ma'lûmunuz olsun ki ganimet aldığınız her hangi bir şey... (Enfâl 8/41)

3 Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin. (Enfâl 8/69)

ki namazın vakti erişse, hemen ol mahalde namaz kılın. Sâlis budur ki mâl-ı ganâyim bana helâldir. Benden mukaddem nebîye ve ümmete helâl kılınmış değildir. Râbî, bana şefâ'at-i uzmâ verilmiştir. Hâmis, her nebî ancak kavmine meb'ûs idi. Ben kâffe-i enâma meb'ûsum.”⁴ Ve yine buyurmuşlardır ki “Ben bir nebîyim ki [kıyâmet]⁵ olunca seyfle gönderildim çâk halk Hakk Te'âlâ'ya ibâdet edip vahdâniyyetine ve şerîki olmadığına ikrâr edince. Ve benim rızıkım gönderim gölgesi altında kılınmıştır ve benim emrime muhâlefet edenlere züll ve sigâr mukadderdir. Ve bir kimesne bir kavme teşebbüh eylese, ol kavmdendir.”⁶ Bu hadîs-i şerîfi İmâm-ı [42b] Ahmed *Müsned*'inde Ömer[den] (r.a.) rivâyet eder. Ve mâl-ı ganîmetde ol vâcib budur ki megânimi tahmîs edeler. Humusu masârıfına sarf eyleyler. Hakk Te'âlâ buyurduğu vücûh üzere ki buyurmuşdur ⁷﴿قُلِ الْاِنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ﴾ Humusdan bâkî kalanı guzât-ı gânimîn beyninde kismet edeler. Ömer (r.a.) buyurmuşdur ki “Ganîmet vâkî'aya hâzır olanındır. Onlar şunlardır ki kîtâle hâzır olalar, gerek kendiler kîtâl eylesinler gerek kîtâl eylemesinler ve gânimîn beyninde kismet adl üzere olmak gerekdir. Kimesneden havf edip hakkından ziyâde verilmeye, gerek riyâseti gerek penâheti gerek fazlı ziyâde olsun. Zîrâ Resûlullâh ve Hulefâ-i Râşidîn böyle ederlerdi.” *Sahîh-i Buhârî*'de mastûrdur ki bir def'a Sa'd bin Ebî Vakkâs (r.a.) kismet-i ganâyimde kendüden dûn olanların üzerine fazl-ı da'vâ eyledi. Resûlullâh buyurdu ki: ⁸هل تنصرون وترزقون إلا بضعفائكم” Ya'nî “Siz za'îflerinizi sebebi ile rızıklanırsınız ve yardım olunursuz.” Ganâyim bu vechle kismet olunmaktan zâil olmadı. Benî Ümeyye ve Benî Abbâs devletlerinde ki ol zamânda müslimûn,⁹ Rûm [ve]¹⁰ Türk ve Berber'e gazâdan hâlî değiller idi. Kismet

4 Buhârî, “Salât”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 3.

5 İlave ŞAP vr. 41^a.

6 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 50, 92.

7 De ki ganimetlerin taksimi Allâh'a ve Resûl'üne aittir. (Enfâl 8/1) (Âyet RK ve NO nüshalarında “قُلِ الْاِنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولُ وَلِذِي الْقُرْبَى” şeklinde ŞAP nüshasında ise “قُلِ الْاِنْفَالُ لِلّٰهِ وَرَسُولُهُ وَذِي الْقُرْبَى” şeklinde istinah edilmiştir.)

8 Buhârî, “Cihâd ve Siyer”, 76.

9 RK'de “Müslüman”, Tashih ŞAP vr. 41^b.

10 İlave NO vr. 52^a.

dahi vech-i meşrû' üzere olurdu. Lâkin bir kimesne ki sâir [43^a] ceyşden ziyâde nikâyet izhâr eylese, bir sa'b yere varıp bir kal'anın fethine sebep olsa yâhûd adûnun reîsini katl eylese, adûnun hezîmetine sebep olsa imâm ona mâl-ı ganâyimden nefel tarîki ile ziyâde vermek câizdir. Zîrâ Nebî aleyhis-selâm ve Hulefâ-i Kirâm tenfil ederlerdi. Ba'zılar demişlerdir ki evvel-i tenfil humus-ı humusdan olmak gerekdir ki sâirler üzerine tafdîl lâzım gelmeye. Ammâ sahîh budur ki erba'atü'l-ehmâsdan câizdir, maslahat-ı dîniyye için olup hevâ-yı nefs halt olunmayacak. Ve bir yere seriyye gönderseler evâil-i İslâm'da ona rubu' ba'de'l-humusla tenfil ederlerdi. Ammâ bir şart üzere yine rub'-ı ganâyimle yâ sülüs-i ganâyimle tenfil eylemek câizdir. Ya'nî rub'-ı ganâyim fûlan kal'aya kılaguzluk edenin olsun. Ve sülüs-i sülüsden ziyâde ile tenfil câiz değildir. Ya'nî nısfı ve sülüsânla tenfil câiz değildir. Ve şart eylemedin, tenfil câiz değildir. Kavl-i sahîh üzere imâm bir maslahatı râcih görüp "Her kişi megânimden ne alırsa kendinin olsun" demek câizdir. Zîrâ Resûlullâh gazve-i Bedir'de böyle buyurdular idi. Ve imâm ganîmetini cem' edip masârîfına sarf ettiği vakit bir kimesne mâl-ı ganâyimden bir nesne alıp setr eylemek câiz değildir. Zîrâ gulûl hıyânettendir. Ve Resûlullâh gulûlden nehy eylemiştir. Ve [43^b] nass-ı Kur'ân'la gulûl edenin hakkında va'id-i şedîd vârid olmuştur ki ¹ ﴿وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾

Ammâ imâm cem' ve kısmeti terk eylese, ahza izn-i câizle izin verirse ol vakit bir kimesne tahmîsden sonra bi-lâ [zulm u]² udvân bir nesne alsa helâl-dir. Ve izn-i câiz olmasa dahi her nesne ki izne delâlet eyleye, izindir. İmâm izin vermese yâhûd izn-i gayr-ı câizle izin verirse ol vakit bir kimesne hîn-i kısmetde kendine degecek dükeli hisse almak câizdir. Ve kısmet-i ganâyimde adl budur ki yayaya bir sehm ve arabî atlıya üç sehm vereler, bir sehm kendi için ve iki sehm atı için. Resûlullâh gazve-i Hayber'de bu vechle kısmet eyledi. Ve fukahâdan ba'zı kavlince yayaya bir sehm ve atlıya iki sehm verilmek gerekdir. Ammâ kavl-i evvel esahdır. Zîrâ feresin bir kendi maûneti ve bir dahi

1 Her kim ihanet eder; ganimet ve hâsılattan bir şey aşırırsa boynuna aldığı kıyâmet günü yüklenir getirir. (Âl-i İmrân 3/161)

2 İlave NO vr. 53^a.

sâyisi ma'ûneti vardır. Ve bir fârisin menfa'ati iki râcıl menfa'atinden ziyâdedir. Ammâ bâ'zılar arabî ile hec'ini fark etmediler. Bâ'zılar hec'ine bir sehm ve sâhibine bir sehm ta'yîn etdiler. Hec'in oldur ki anası arabî olmaya gerek aygır olsun gerek olmasın. Bâ'z-ı selef kıtâle aygır beslerdi. Kuvvet ve hiddeti ziyâde olduğu için. Ammâ gârete gitseler enenmiş av yedirirlerdi sahîli yoktur. A'dâ mütenebbih olmaz diye ve mâl-ı ganâyimde bir kimesnenin aynı ile akârı yâhûd [44^a] mâl-ı menkûlû bulunsa sâhibi ma'lûm edinse, sâhibinindir.

Fasl: Ammâ mâl-ı sadakât oldur ki Hakk Te'âlâ Kitâb'ında buyurmuşdur ki *﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾*³ Resûl aleyhisselâmdan mervîdir ki bir kimesne gelip sadakâtdan hisse taleb eyledi. Buyurdular ki “Hakk Te'âlâ sadakada nebînin ve gayrın tak-sîmine râzı olmayıp sekiz cüz eylemiştir. Eğer ol eczâda dâhil isen veririm, dâhil değil isen hakkın yoktur.”⁴ Ammâ fukarâ ve mesâkînin illet-i câmi'ası birdir ki fakrdır ve kifâfa ihtiyâcdır. Lâ-cerem ganî ve kaviyy-i müktesibe hisse yoktur. Ammâ sadaka üzerine âmil olanlara cibâyet ve hıfz etdikleri mukâbelesindedir. Bir masrûfı dahi müellefetü'l-kulûbdür ki bâb-ı fey'de mezkûr olsa gerekdir. Biri dahi rikâbdır ya'nî mükâteb olan kulların bedel-i kitâbetlerin edâya mu'âvenete ve küffârda esîr olanları fidye verip halâs eylemeye ve ehl-i İslâm ellerinde esîr olanları alıp i'tâk eylemeye şâmindir. Eğerçi rikâbda akvâl-ı mute'ârıza çokdur ammâ akvâ-sı bu zikr ettiğimizdir. Ve'l-gârimîn, onlar şunlardır ki düyûnları vardır, [44^b] edâsına vefâ eder mâlları yoktur. Onların düyûnların dahi sadakât-ı beytûlmâlden edâ eylemek vâcibdir. Masârîf-ı hakkadandır eğer çok dahi olursa meğer ki ma'siyetde tahsîl olunmuş düyûn ola, ol vakit onların

3 Sadakalar ancak şunlar içindir: fukara, mesâkin, onun üzerine me'mûr olanlar, müellefetü'l-kulûb, rakabeler hakkında borçlular, Allâh yolundakiler, yolda kalmışlar. Allâh tarafından kat'î olarak böyle farz buyruldu. Allâh alimdir, hakimdir. (Tevbe 60/9)

4 Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24.

düyûnu edâ olunmaz, mâdem ki tevbe etmeyeler. Ve fî sebîlillâh, guzâtıdır ki tarîk-i gazâda maûnetlerine vefâ edecek nesne verilmiş olmaya, ol vakit beytûlmâlden onların maûnetlerine kifâyet edecek yâ lâzım olacak silah ve nafaka verilmek vâcibdir. Masârıf-ı sadakâtandır ve huccâcın maûnetlerine kifâyet edecek harc dahi fî sebîlillâhdandır. Nitekim Resûlullâh buyurmuştur ki ¹ *وَابْنُ السَّبِيلِ هُوَ الَّذِي يَجْتَازُ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ*

Fasl: Ammâ mâl-ı fey'de asl-ı şer' Sûre-i Haşr'da mezkûr olan âyet-
dir ki vak'a-yı Bedir'den sonra gazve-i Benü'n-Nadîr'de nâzil olmuştur
﴿مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ﴾
varınca Hakk Te'âlâ evvel muhâcirini ba'-
dehu ensârı ba' dehu onlardan sonra gelenleri zikr eyledi. Lâ-cerem muhâcirîn
ve ensârdan sonra kıyâmete değin gelenler sınıf-ı evvelde dâhillerdir.
﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ﴾
[45^a] mazmûnuyla dâ-
hil oldukları gibi ve dahi ﴿وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ﴾⁶ mefhûmunda dâhil ol-
duğu gibi ve dahi ﴿فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾⁷ mefhûmunda dâhil
olduğu gibi. Bu sebebdendir ki fukahâ demişlerdir, “Mâl-ı fey' küffârdan
bi-gayri kıtâl alınan mâldır. Zîrâ îcâf-ı hayl ve rükkâbda ma'nâ-yı kıtâl
vardır.” Ve mâl-ı fey'e mâl-ı fey' demeye sebep, Hakk Te'âlâ küffârdan
alıp müslümânlarla ifâ ettiğidir. Zîrâ ifâ, red ma'nâsınadır. Bunun aslı ve
hakîkati budur ki Hakk Te'âlâ mâlî ibâdetine i'ânet için halk eylemiştir
ve halkı ibâdet için halk eylemiştir. Vaktâ ki kâfirler nefsleriyle ibâdet
etmeyip mâllarıyla Hakk'ın ibâdetine isti'ânet etmedilerse, Hakk Te'âlâ

1 RK'de “لجيان(?)” Tashih ŞAP vr. 43^a.

2 İbnü's-sebil bir beledten başka bir beledde geçendir.

3 *Allâh'ın Resûl'üne kurâ ahâlisinden tahvil buyurduğu fey'i de Allâh için ve Resûl'ü için ve karabet sâhibi ve yetimler ve miskînler ve yolda kalmış kimseler içindir.* (Haşr 59/7)

4 *Rabbenâ şüphe yok ki sen râûfsun, rahîmsin.* (Haşr 59/10)

5 *O kimseler ki sonradan îmân ettiler ve bicret edip sizinle beraber mücadele yaptılar bunlar da sizdendir. Bir de erhâm sâhipleri Allâh'ın kitabında birbirine daha yakındır, şüphe yok ki Allâh her şeyi bilir.* (Enfâl 8/75)

6 *... ve ihsan ile onların ardınca gidenler...* (Tevbe 9/100)

7 *Siz ona ne at debrettiniz ne rikâb.* (Haşr 59/6)

kâfirlerin nefslerin ve mâlların müslümânlara mübâh eyledi. Yahûdî ve Nasârî'den küffâr üzerine vaz' olunan cizye dahi bu kabîldendir. Kâfirler mâlların tarîk-i hakka sarf etmeyip rablerinin ibâdetine ol mâl ile isti'ânet etmedikleri ecilden Hakk Te'âlâ onlara zecr için mâllarından birer mikdârın beytûlmâl için almak buyurdu ki hem onlara ukûbet ve ızrâr olup hem müslümânlar onunla ibâdeti isti'ânet edeler. Ve imâm-ı müslimîn adûv ile sulh eylediklerine a'dâ beytûlmâle gönderdiği hediye dahi bu kabîldendir. [45^b] Ve tüccâr-ı ehl-i harbden alınan öşür ve tüccâr-ı ehl-i zimmetden alınan nısf-ı öşür ki Hazret-i Ömer öyle vaz' etmişdir ve nakz-ı ahd eylediklerinde aldıkları mâl dahi ve ibtidâen bunların üzerine vaz' olunan harâc-ı arâzî ki ba'dehu müslimîn yedine düşmüştür, bu kabîldendir. Ve mâl-ı müslimîn olmayıp sâir emvâl-ı sultâniyye ile cem' olunan emvâl dahi mâl-ı fey' ile cem' olunur. Mâlin mâlik-i mu'ayyeni olmayan kısmı gibi ve gasb ve âriyet ve vedî'adan zâhir olup ashâbına îsâli müte'azzir olan mâl gibi, müslimînden fevt olup vârisi ma'lûm olmayan mâl gibi gerek akâr ve gerek menkûl Hakk Te'âlâ Kitâb'ında mâl-ı fey'i zikr edip gayr-i mâlî zikr etmediğine sebep budur ki Resûl zamânında bir kimesne fevt olup vâris olmamak olmazdı. Bir def'a bir kimesne fevt olup vâris-i ma'lûmu bulunmadı. Mîrâsın kabîlesinin reîsine verdiler. Cedaine neseb cihetinden akrab olduğu için ulemâdan ba'zı hattâ İmâm-ı Ahmed bir kavle bu mezhebi ihtiyâr etmişdir. Ve bir def'a dahi bir kimesne fevt olup bir atîk kulundan gayrı kimesnesi kalmadı. Mîrâsın ona verdiler. İmâm-ı Ahmed ashâbından ba'zı bu kavle zâhib olmuştur. Bir def'a dahi bir kimesne fevt olup mîrâsın karyeden [46^a] bir kimesneye verdiler. Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem ve Hulefâ-i Râşidîn mevtânın mîrâsın vermekde kemâl-i tevessü' ederlerdi. Fi'l-cümle mâbeynlerinde neseb olanlara verip "Var bu akçe ile fisebîlillâh mücâhede eyle" derlerdi. Ol vakit emvâl-i makbûze ve emvâl-i maksûme için müstakil dîvân-ı câmî' ya'nî defter yokdu. Evvel halîfe olan Ebû Bekir (r.a.) gelen

mâlî şey'en fe-şey'en alıp yine şey'en fe-şey'en masârıfına sarf ederlerdi. Ammâ Ömer (r.a.) dîvânı cem' eyledi. Mukâtele atâsı için müstakîl dîvân cem' eyledi. [D]efâtir ve dîvânının ehemmi hâlâ asker defteri dedikleri dîvândır ki ekser-i masârıf-ı beytûlmâl câmi'dir ve her vilâyetin fey' ve harâcından cem' u kabz olan mâl için müstakîl dîvân etmişlerdi. Ve Resûlullâh ve Hulefâ-i Râşidûn sadakât mâlî ve fey' mâlî üzere olan ummâl ve mübâşirînin muhâsebelerin görürlerdi.

Fasl: Zamân-ı kadîmde olsun ve fî zamâninâ olsun cem' olunan mâl üç nev'dir. Bir nev'i ol mâldır ki imâm ol mâlî Kitâb ve Sünnet ve icmâ'-ı ümmetle cem' u kabz eylemek lâzımdır. Ve bir kısmı dahi ol mâldır ki ahzı bi'l-icmâ' harâmıdır. Zamânede vâki' olan cibâyât ve mükûs gibi. Ve bir kısmı dahi ol mâldır ki ahzı ihtilâfidir. Ba'z-ı [46^b] müctehidîn tecvîz etmişler, ba'zılar etmemişlerdir. Şol mâl-ı meyyit gibi ki sâhib-i farz ve asabesi olmaya. Zevî'l-erhâmdan ba'z-ı vârisi ola. Ba'z-ı müctehidîn zevî'l-erhâmı vâris etmişdir. Ba'zılar zevî'l-erhâma irs yokdur, ol mâl beytûlmâle râci'dir demişlerdir ve dahi ba'zılar reddi tecvîz etmişlerdir, ba'zılar etmemişdir. Meselâ bir kimesne fevt olsa, vereseden hemân bir kızı yâhûd bir kız karındaşı kalsa, ol kız karındaşı ol meyyitin mâlının nısfını farziyyet ile alır. Ol kalan nısf-ı bâkiyi dahi redd ile alır. Ammâ İmâm-ı Şâfi'î mezhebinde ancak nısfı farziyyetle alır, nısf-ı bâkî beytûlmâlidir, redde kâbil değildir.

Ve zamânede vülât-ı ahkâmdan cem'-i mâldan nice zulm sâdir olur. Şol cihetden ki ahzı helâl olmayanları ahz edip âsim ve mu'âhaz olurlar ve ba'z-ı mevâdda üzerlerine cem'î vâcib olan mâlî terk edip cem' etmemek ile mes'ûl ve mu'âkab olurlar. Kezâlik ba'zı kenzi vâcib olmaz mâllarını kenz ederler ve kenzi vâcib olanları kenz etmezler ve emvâl üzere ukûbâtta dahi hâl böyledir. Ba'zı ahzında ukûbet mübâh olan mevâzî'da ukûbet etmezler ve ukûbet mübâh olmayanlarda ukûbet ederler. Bunun aslı budur ki farazâ bir kimesnenin [47^a] üzerinde mâl olsa ki ol mâlın edâsı vâcib olsa, mâl-ı vedî'a ve mâl-ı mudârebe, mâl-ı şirket, mâl-ı yetîm, mâl-ı vakf, mâl-ı beytûlmâl

gibi yâhûd zimmetinde olan deyn gibi, ve onun edâsına kâdir dahi olsa şöyle ki ol kimesne gerek ayn gerek deyn üzerine vâcib olan harâb olduğuna bâ'is-i kavîdir. Zîrâ vâlî ve mütevellî irtişâ etmekle ta'til-i hadd eder. Hakkın edâsından imtinâ' eylese, edâsına kâdir olduğu ma'rûf olsa ukûbete müstehak olur. Çâk mâlî izhâr edip yâhûd mevzî'na delâlet edince çünkü mâl-ı ma'lûm ola ve habse sabr eyleye, ol vakit ancak mâl alınıp darb olunmaz. Ammâ şöyle ki mâlî edâdan yâhûd mevzî'na delâletden imtinâ' eylese ol vakit darb olunur. Yâ hakkı edâ edip yâhûd edâsına mu'terif olup mehîl taleb edince bi hasebi's-ser' kendi üzerine vâcib olan nafakât-ı meşrû'ayı edâda dahi imtinâ' eylese hâl böyledir. Ya'nî avratının yâ sâir nafakası vâcib olan kimesnenin nafakasını edâda te'allül eylese, kudreti dahi olsa ol habs olunur. Habse sabr eylese darb olunur.

ليّ الواجد يحلّ عرضه وعقوبته¹ Leyy, teşdîd ile matl ve ihmâl ma'nâsındır. Vâcid, kâdir ma'nâsındır. Ya'nî kâdir olan kimesne leyy ve [47^b] inâd eylese ol leyy onun ırzını ve ukûbetini helâl eyler. Bu hadîs-i şerîfi ashâb-ı Sünen rivâyet eder ve bir hadîs-i şerîfde dahi مطل الغني ظلم diye buyurmuştur. Ya'nî ganî olan kimesne kudreti var iken üzerine vâcib olan hukûku edâ eylemekde matl üzere olmak zulümdür. Ve matl savuşturmaya derler. Bu hadîs *Buhârî* ve *Müslim*'dedir.² Zâlim hod ukûbet ve ta'zîre müstehak olduğu müttetekun aleyhdır. Her kimesne ki bir harâm olmuş nesneyi irtikâb eylese yâhûd terk-i vâcib eylese ukûbete müstehak olur. Mukâbeledede şer'an mukadder olmuş mu'ayyen nesne olıcak, had derler. Mu'ayyen nesne mukadder olmayacak, ta'zîr derler. Ol re'y-i imâma muvaffaz emr-i ictihâdidir. Hâkim re'y gördüğü üzere ta'zîr eyler. Pes ganiyy-i mâtıla habs ile ta'zîr edeler. Musırr olursa darb ile te'dîb edeler. Ve *Sahîb-i Buhârî*'de İbn Ömer'den (r.a.) mervîdir ki Resûl aleyhisselâm ehl-i Hayber'le safrâ ve beydâ silah ya'nî altın ve gümüş âlât-ı cenk üzere sulh etdiklerinde kibâr-ı Yehûd Hayber'den Şu'be'ye müteveffâ olan İbn Ammî Hayy bin Ahtab'ın

1 Ebu Dâvûd, "Akdiye", 29; Nesâî, "Büyü", 100; İbn Mâce, "Sadakat", 18.

2 Buhârî, "İstikrad", 13; Müslim, "Müsakat", 33; Ebu Dâvûd, "Büyü", 10; Nesâî, "Büyü", 100; İbn Mâce, "Sadakat", 8; Tirmizî, "Büyü", 68.

kenzinden suâl buyurdular. Şu'be cevâb verir: "Asâkir nafakası ve harb harâ-cı ol kenzi ifnâ etti" dedi. Resûl aleyhisselâm İbn Ahtab fevt olalı zamân azdır. Ol mâl çokdur. [48^a] Ol kadar zamânda bu kadar mâl harcı çokdur. Ve Şu'be'yi Zübeyr'in eline verdi. Zübeyr Şu'be'ye adille yapışdı. İbn Ömer rivâyet eder ki Şu'be'yi gördüm bir harâbeyi tavâf ederdi. Ardınca vardılar, ol harâbede vâfir misk buldular. Bundan fehm olunur ki istîfâ-i hukûk için ikdâm ve unf câiz ola. Zîrâ ol kimesne zimmî idi ve zimmînin ukûbeti helâl olmaz illâ bihakkın. Resûlullâh ol zimmîye ukûbete rızâ verdiği delildir ki istîfâ-i hukûkda ukûbet câiz ola. Kezâlik bir kimesnenin üzerine delâleti vâcib olandan ibâ edip izhârı vâcib olanı ketm eylese hâl böyledir. Terk-i vâcib üzerine onlara ukûbet lâzımdır. Ve vülât-ı emvâl vesâir ummâl emvâl-i müslimînden bi-gayr-i hakkın aldıkları mâlî veliyyü'l-emr âdil istihrâc eylemek lâzımdır. Amelleri sebebi ile ellerden aldıkları hedâyâ gibi. Ebû Sa'îd Hudrî rivâyet eder ki hedâyâ-yı ummâl gulûldür. İbrahim-i Harbî kitâb-ı hedâyâda İbn-i Abbâs'dan rivâyet eder ki ummâlin ümerâyâ verdikleri gulûldür. Gulûl ne idüğü sâbikan mezkûr olmuşdur. Ve *Sahîhayn-ı Buhârî* ve *Müslim*'de Ebû Humeyd Sâ'idî rivâyet eder ki Resûlullâh kavm-i Âzer'den bir kimesneyi sadakaya âmil eyledi. Ona Ebû'l-Lutbiyye derlerdi. Geldikten [48^b] sonra ba'z-ı mâlî mâl-ı sadakadır diye Resûl'e teslîm eyledi ve ba'z-ı mâlî bu bana hediye geldi diye vermedi. Resûl buyurdu ki "Bu ne hâldir ki ba'z-ı husûsa ba'zı kimesneyi isti'mâl eyleriz, getirdikleri mâlın kimin bu sizindir diye bize verirler kimin bu bize hediye geldi diye kendiler alırlardı. Allâh hakkı için ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ol mâldan bir nesne olmaz ki kıyâmetde onu götür[üp]¹ ve gelmeye eğer deve ise bağıra ve eğer sığır ise böğüre ve eğer koyun ise meleye"² deyip ba'dehu mübârek ellerin şol kadar kaldırdılar ki mübârek kotukların gördük, ba'dehu üç defa³ **أَلْهِمَّ هَلْ بَلَغْتَ** dediler. Ya'nî "Yâ Rabbî buyurduğun üzere senin emrin üm-mete tebliğ ettim mi?" diye üç kerre tekrar eylediler. Muhassıl vülâtın

1 İlave ŞAP vr. 46^b.

2 Müslim, "İmâre", 26.

3 Buhârî, "Hiyel", 15; Buhârî, "Zekât", 3.

mu'âmelâtta ve mübâyê'âtta ve müvâcerede ve mudârabede ve müsâkâtta⁴ ve müzâra'ada olan muhâbâtları nev'-i hediye edendir. Vaktâ ki imâm ve ra'yyet müteğayyir olduysa her insâna vâcib oldu ki üzerine vâcib olanlardan kâdir olduğun işleye ve harâm olanı terk eyleye. Hakk Te'âlâ harâm ettiğin mübâh kılmaya ve mübâh ettiğin harâm kılmaya. Ve hak budur ki şimdi nâs, vülâta hediye vermeye mübtelâ olmuşlardır. İstifâ-i mezâlim ve kazâ-yı havâyicde hediye vermek lâzım olmuşdur ve niçe kimseler vesîle olmuşlardır. Erbâb-ı hâcâtta [49^a] vülât-ı ümûra hedâyâ tahsîlinde ve vülât-ı ümûr ol kendilere hedâyâ tahsîlinde vâsita olanlara kendilere menfa'at olduğu için ziyâde râğbet eylerler. İkisi bile hâib ve hâsirlerdir. Evvelkisi onun için ki kendinin âhiretin gayrın dünyâsına bey' etmişdir. İkincisi ol sebebdan ki agrâz-ı fâsideyi ve hevâ-yı nefsi rızâ-yı Hakk'dan takdîm ve tercîh eylemişdir. Ve vesâit u vesâile lâzım olan oldur ki keff-i zulme sa'y eyleye. Kudreti mücebince erbâb-ı hâcâtın havâyicin kazâ eyleye. Kendi kâdir olmazsa vülât-ı ümûra bunların hâcâtın teblîğ eyleye. Ümûrların ta'rîf eyleyip mesâlihlerine delâlet eyleye ve mefâsidden men' eyleye. Taraf-ı latîfenin envâ'ı ile ki onun bir kısmına letâifu'l-hiyel derler, hâlâ ashâb-ı sa'âdet yanlarında mesmû'u'l-keâm olan Kitâb ve sâir ashâb agrâz-ı fâside ile bunun hilâfına sâ'îlerdir. Nitekim Resûl'den Ebî Hâle rivâyet eder ki "Hâcetin bana iblâğ etmeye kâdir olmayanların hâcetin bana iblâğ eylen. Zîrâ her kimesne kim bir hâcetin iblâğa kâdir olmayan kimesnenin hâcetin sultâna iblâğ eyleye, Hakk Te'âlâ onun kıdemin sırât üzerinde sâbit eyleye. Şol gün ki onda kademler dayana."⁵ İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde ve Ebû Dâvûd *Sünen*'inde Ebû Ümâme-i Bâhilî'den rivâyet ederler ki [49^b] Resûlullâh buyurdu ki "Bir kimesne bir karındaşı hakkında şefâ'at eylese ol şefâ'at mukâbelesinde ekâbir nesne hediye gönderilse, ol hediyeyi kabûl eylese, onun ol hediyeyi kabûlü bâb-ı riyâdan bir bâbdır"⁶ İbrâhîm bin Havlî⁷

4 RK'de "مسافاتده" Tashih ŞAP vr. 46^b.

5 RK'de "Tâyirine" Tashih ŞAP vr. 47^a. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 289.

6 Benzer rivâyet için bkz. Ebu Dâvûd, "Büyû", 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 261.

7 Arapça metinde "İbrahim el-Harbi" olarak geçmektedir. İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî Islâ-hi'r-Râ'i ve'r-Ra'iyye*, (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), 66.

Abdullâh bin Mes'ûd'dan rivâyet eder ki "Ol saht ki nass-ı Kur'ân'la mez-mûm ve onu ahz eden indallâh ve inde'n-nâs melûmdur, oldur ki bir kimesne bir kimesneden hâcet taleb eyledikde ol dahi kabûl edip mukâbeledede verdiği hediye kabûl eyleye." Ve Mesrûk'dan rivâyet olunur ki İbn Ziyâd'a bir mazleme husûsunda söyledi. İbn Ziyâd ol mazlemeyi redd eyledi. Ol mazlemenin sâhibi Mesrûk'a bir vasîf hediye gönderdi. Mesrûk onu redd eyledi ve dedi "Ben İbn Mes'ûd'dan şöyle işitdim ki bir kimesne bir müslimden bir mazleme redd eylese, ol mazleme sâhibi ol mukâbeledede kalîl ve kesîr ekâbir nesne verse, ol sahtdır." Suâl etdiler ki "Yâ Ebâ Abdurrahmân biz sahtı hüküm mukâbelesinde olur rüşvet bilirdik." Mesrûk dedi ki "Ol küfürdür." Ammâ kaçan veliyyü'l-emr ummâlden istihrâc ettiğın beytûlmâl ve mesâlih-i Müslimîn için istihrâc eylemese kendine hasr eylese ve hevâsına hasr eylese ol vakit lâyük budur ki kimesne onun istihrâcında i'ânet eylemeye. Zîrâ uğrı-yı harâmîden almak gibidir. Kezâlik iki tâife [50^a] birbiriyle ta'assub-ı riyâset için iktitâl eyleseler, garazları izhâr-ı hak olmasa, ol vakit zulme avn olmak helâl değildir. Zîrâ te'âvün ikidir: Biri birr ü takvâ üzerinde te'âvündür. Cihâdda ve ikâmet-i hudûdda ve istîfâ-i hukûk ve i'tâ-yı müstehikkînde te'âvün gibi ¹ «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» mücebince cenâb-ı ilâhîden emr olunan te'âvün ol te'âvündür. A'vân-ı zalemeden olmak hasebiyle bu te'âvünden imsâk eyleyen yâ farz-ı ayn terk etmiş olur yâ farz-ı kifâye terk etmiş olur. Mazlûma i'ânet gibi, darba müstehak olanları darb gibi.² Dahi bunun emsâli Allâh ve Resûl'ü harâm ettiği ümûra te'âvün gibi. Ammâ şol vakit ki emvâli ashâbdan bi-gayr-i hakkın ahz olunsa ve yine ashâbına reddi müte'azzir olsa, ol makûle emvâl mesâlih-i müslimîne sarf olunmak câizdir. Sedd-i sügûr-ı müslimîn gibi, nafaka-i mukâtile gibi. Bu makûlenin tahsîline i'ânet birr ü takvâya i'ânetdir. Kezâlik sultân zâlim olsa, ashâbına redd eylemese ve masârıfına sarf dahi eylemese

1 Birr ü takvâ üzere yardımlaşın. (Mâide 2/5)

2 Bu ifade RK'de "Ma'sûma i'ânet gibi darba müstehak olmayanları darb gibi" şeklinde geçmektedir. Fakat cümlelerin bulunduğu sayfanın derkenar notunda bu ifade yukarıdaki gibi tashih edilmiş ve bu tashih esas alınmıştır.

ol vakit dahi mâlî masârifina sarf i'ânet-i birr ü takvâ üzere i'ânetdir. Zîrâ medâr-ı şerî'at ³ «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ» âyetidir. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ» ⁴ [50^b] إذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم Resûlullâh'ın âyetidir ve Resûlullâh'ın ⁵ hadîs-i şerîfidir ki *Sahîhayn*'da mezkûrdur. Bir sebebi dahi budur ki sultâna ve nâsa vâcib olan mehmâ emken mesâlihîn tahsîl ve tekmîli ve mefâsidin tabtîli ve taklîlidir. Ammâ iki maslahat vâki' olup te'âruz eylese, a'zamının tahsîli ehemmdir. Kezâlik iki müfside cem' olsa ehven-i şerreyni kabûl edip ol müfsidelerin ednâsın tahammül edip a'zamını def' elzemdir. Ammâ ism ve udvâna mu'în oldur ki zâlimin zulmüne mu'âvenet eyleye. Ammâ mazlûmdan tahfîf-i zulme sa'y edenler ya mazlemesinin izâlesine mu'âvenet eyleseler ism u udvân üzere mu'âvenet etmiş olmaz. Bunun misâli bir mâl-ı yetîmin vasîsi yâhûd mâl-ı vakfın mütevellîsi ola, bir zâlim mâl-ı yetîmden yâhûd mâl-ı vakfdan zulüm ile almak istese, vasî ve mütevellî imtinâ' edip mâl-ı kesîri tahlîs için metâlib olandan ekall mâl dahi bezl edip ol zulmü def' eyleseler onlar muhsin olurlar. Kezâlik selâtîn ve ümerâ yanında makbûlül-keîlâm olan küttâb ve ashâb-ı ümûr-ı ibâdullâhdan mümkün oldukça def'-i zulme sa'y edip ekall ile itmâm etmek kasd eyleseler selâtîn⁶ ve ümerâ-ya mu'âvenet etdikleri cihetden ism ü udvân üzere i'ânet etmiş olur. Halk-dan keff-i zulm etdikleri sebebden birr ü takvâ üzere te'âvün [51^a] etmiş olur. Kezâlik cânib-i sultândan bir karye yâ bir sûk yâhûd bir mahalle ehline bir nesne teklîf olursa, hilâf-ı şer' zamânede olan avârız ve kürekçi akçesi gibi içlerinden bir muhsin kimesne vesîle edip mümkün oldukça onlardan def'-i zulme makdûrun sarf eylese, kendi nefsine yâhûd gayra muhâbâtı olmasa, irtîşâ edip rüşvet hâtırı için dahi olmasa, ol kimesne muhsin olur. İsm ü udvân üzere te'âvün etmiş olmaz, lâkin zamânede bu makûle ümûrda tevassut edenler gâliben vekîl-i zaleme olup yâ muhâbâyâ irtîşâ edip istediğine himâye eder ve kemmiyete vüs'atinden ziyâde teklîf edip hurmet eyler.

3 Onun için gücünüz yettiği kadar Allâh'a korununuz. (Teğâbün 64/16)

4 Ey o bütün imân edenler! Allâh'a nasıl korunmak gerekse öyle korununuz. (Âl-i İmrân 3/102)

5 Size her ne emrettiysem gücünüz yettiğince onu yerine getirin. Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "Fezâil", 130.

6 RK'de "Sultânî" Tashih ŞAP vr. 48^a; NO vr. 61^b.

Bunlar ol zalemedendir ki a'vân ve etbâ'ıyla nârdan tâbûtlarda haşr olup nâra ilkâ olunur.

Fasl: Ammâ masârıfda vâcib oldur ki el-ehem fe'l-ehem ile amel oluna. Evvel mesâlih-i müslimînden menfa'at-i âmme olan ile ibtidâ oluna ki ol erzâk-ı mukâtiledir ki onlara dîn-i İslâm ehl-i nusret ve ehl-i cihâd der. Fey' mâlına onlar sâirlerden ehakkıdır. Ve bu, cümleden esbakdır. Zîrâ ki fey' on-larınla tahsîl olunmuşdur. Hattâ bu husûsda fukahânın ihtilâfı vardır. Ba'zı-lar demişlerdir ki fey' ehl-i cihâd olan mukâtileye muhtasdır. Ba'zılar mâl-ı fey'den sâirlere dahi [51^b] nasîb vardır, sâir emvâl-i beytûlmâlde hakları olan mâl-ı fey'de dahi müştereklerdir, demişlerdir. Ammâ sâir emvâl-i sultâniyye bi'l-ittifâk cemî'-i mesâlih içindir. [İllâ şol mâl ki]¹ bir nev'-i mahsûsa mah-sûs olsa² sadakâtla megânim gibi ki her birinin masraf-ı mu'ayyenî olduğu mezkûr olmuşdur. Ve masârıf-ı mâla müstehak olanlardır ümûr üzere velâ-yeti olanlar, vülât gibi kudât gibi ulemâ gibi. Ve mâlın hıfzında ve kısme-tinde medhali olan ummâl ve sü'ât hattâ e'imme-i salât ve müezzînîn dahi masârıfda dâhildir. Ve bilcümle sedd-i sügûr-i İslâm'a lâzım olan ümûr dahi masârıfdandır: İttihâz-i kurâ' ve silâh ya'nî cebbehâne ve tophâneler edip âlât-ı harb hazırlamak ve hafr-i âbâr ya'nî lâzım olan mevâzı'da kuyular kaz-mak ve sular getirmek ve akar derelerden harklar edip sular almak. Ve erbâb-ı hâcât dahi müstehikkîndendir. Fukahâ bunda dahi ihtilâf eylemişlerdir: Sa-dakadan gayride, mâl-ı fey'de ve gayride erbâb-ı hâcât takdîm olunurlar mı, olunmazlar mı? Ba'zılar takdîm olunurlar demişlerdir ve ba'zılar istihkâk-ı İslâm'dır, Müslimîn ol mâla istihkâkda beraberlerdir, verese-i mîrâda beraber [müstehik]³ oldukları gibi ki sebep-i istihkâkları karâbetdir. Ol karâbet-de istihkâkları beraber manzûr olur. Ammâ kavl-i sahîh budur ki takdîm olunurlar. Zîrâ Resûlullah zül-hâcâtı [52^a] mâl-ı Beni'n-Nadîr'de takdîm eylemiştir. Ve Ömer (r.a.) buyurmuşdur ki: "Bu mâlda kimesne kimesneden ehakk değildir. Bu mâl şol kimesnenindir yâ sâbıkası ola yâhûd inâyeti ola

1 İlave ŞAP vr. 48^b.

2 RK'de "olmasa", Tashih ŞAP, vr. 48^b.

3 İlave ŞAP vr. 49^a.

yâhûd belâsı ola yâhûd ehl-i hâcet ola.” Hazret-i Ömer müstehikkîn-i emvâli dört kısma taksîm eyledi. Bir kısmı sâbıkası ola dediğidir ya'nî dînde sâbık ola, mâl onların sâbıkası ile hâsıl olmuş ola. Ve bir dahi yâhûd inâyeti ola dedi ya'nî dîne mu'în olmuş olalar ve müslimîne mu'în olalar. Onlar dahi iki nev'dir. Bir nev'î ihkâm-ı dîne sâyir olanlardır; hıfz-ı ümûr, sedd-i sügûr etmekle dîne ve İslâm'a ve müslimîne celb-i menâfi' etmekle mu'în olurlar. Ve bir nev'î ulemâdır ki tebyîn-i helâl u harâm ve tenfiz-i fetâvâ vü ahkâm etmekle dîne mu'în olmuşlardır. Müstehikkîn-i mâlın bir kısmı dahi emr-i dînde belâ-i habs ile mübtelâ olanlardır ki müslimînden zararı def' ederler. Sebîlullâhda cihâd edip gazâ eden cünûd-i mücâhidîn gibi ve uyûn gibi ve kâsıdın gibi. Kısım-ı râbî' zü'l-hâcâtdır. Bu mukaddemâtdan ma'lûm oldu ki her kişinin atâsı kendinden mesâlih-i müslimîne menfa'at ve hâcetine göre imiş. Bundan ziyâdeye müstehık olmazlar imiş, illâ meğer sâir müslimînle şirket-i âmm üzere istihkâk tahsîl eyleye, mâl-ı mîrâsda mâl-ı ganîmetde istihkâk gibi. Ve dahi imâm için [52^b] câiz değildir, mâl-ı müslimînden kimesneye bi-gayr-i istihkâk mâl vere, hevâ-yı nefsi için yâ gayr murâd için ya'nî mâbeynde karâbet olanlara ziyâde vermek gibi. Ya'nî mugannî ve mut-rib ve mashara ve mudhık ve kâhin ve müneccimlere vermek gibi. Ammâ ba'z-ı kimesnenin kalbinin te'lîfine muhtâc olsa, ol makûle te'lîf-i kalb için vermek câizdir. Zîrâ Hakk Te'âlâ Kur'ân'da müellefetü'l-kulûba [sadakâtdan atâyı helâl eylemiştir. Ve Resûlullâh aleyhisselâm dahi müellefetü'l-kulûba]⁴ mâl-ı fey'den ziyâde hak vermiştir. Dahi müellefetü'l-kulûbdan gay-ri kabâil ve aşâyirlerin seyyidlerine ve mutâ'larına vermiştir, Benî Temîm seyyidi Akra' bin Hâbis gibi ve Benî Fezâre⁵ seyyidi Uyeyne bin Hısn gibi ve Benî Kilâb seyyidi Zeydû'l-Hayr-ı Tâî gibi. Kezâlik sâdât-ı Kureyş'in hulefâsına vermiştir, Safvân bin Ümeyye gibi ve İkrime bin Ebî Cehl gibi ve Ebî Süfyân bin Harb gibi ve Sehl bin Amr gibi ve Hâris bin Hişâm gibi. Dahi bundan gayri niçelere vermiştir. *Sahîhayn*'da Ebî Sa'îd-i Hudrî'den

4 İlave ŞAP vr. 49^b.

5 RK'de “فرازة”, Tashih ŞAP vr. 49^b.

mervîdir ki Hazret-i Ali Yemen'de iken Resûlullâh'a Yemen toprağında hâsıl olmuş bir mikdâr altın gönderdi. Resûlullâh ol altını Akra' bin Hâbis ve Uyeyne bin Hısn-i Fezârî¹ ve Alkame bin Ulâse-i Âmirî ve Zeydü'l-Hayr-ı Tâî mâbeyninde taksîm eyledi. Muhâcirîn-i Kureyş ve ensâr gazaba gelip “Resûlullâh sanâdîd-i Necd'i ri'âyet eyledi, bizi terk [53^a] eyledi.” dediler. Resûlullâh onların kalbin te'lîf ederdi. Bir kalın sakallı, çukur gözlü, yumru yanaklı, alnı çekik, başı kazınmış kimesne gelip “Yâ Muhammed! Allâh'dan kork!” dedi. Resûlullâh “Allâh'a ben âsî olıcak yâ kim mutî' olur? Allâhu Te'âlâ beni cümle arza emîn eyledi, siz emîn etmez misiz?” dedi. Ol şahıs döndü, gitti. Ashâbdan biri ki inde'l-ba'z Ömer ve inde'l-ba'z Hâlid bin Velîd'dir, ol şahıs katle Resûl'den izin istedi. Resûl aleyhisselâm men' edip “Bunlardan bir kavm vardır ki, Kur'ân'ı okurlar ammâ boğazlarından geçmez. Ehl-i İslâm'ı katl edip, ehl-i evsânı terk ederler. İslâm'dan şöyle çıkarlar ki ok atılmakdan çıkar gibi. Eğer ben onların zamânına erişeydim onlarınla kavm-i Âd ile kîtâl eder gibi kîtâl ederdim.” dedi.² Ol tâife Havâric'dir ki, Hazret-i Ali zamânında hurûc etdiler. Râfî' bin Hadîc'den mervîdir ki Resûlullâh Ebû Süfyân'a ve Safvân'a ve Uyeyne'ye ve Akra'a yüzer deve verdi. Ve Abbâs bin Mirdâs'a eksik verdi. Abbâs “Yâ Resûlallâh benim sehmimi ve Ubeyd'in sehmimi Uyeyne ile Akra'a verirsin. Hısn ile Hâbis bir³ mecma'da Mirdâs'dan tefevvuk etmemişlerdir ve ben dahi onlardan değilim.” dedi. Resûlullâh onun atâsın dahi itmâm edip yüz deve eyledi.⁴ [53^b] Abbâs'ın Ubeyd'de deve gibi kendinin bir iyice atı vardı, murâdı oldur. Ve müellefetü'l-kulûb iki nev'dir. Bir nev'i kâfirdir, bir nev'i müslimdir. Kâfir ol vakit atâya müstehik olur ki İslâm'a gelmesi gibi yâhûd müslimînden mazarratı def' olmak gibi bir menfa'ati recâ oluna, atâsız olmaya. Ve müslimden müellefetü'l-kulûb oldur ki müslim-i mutâ' ola, lâkin atıyye ile onun dahi menfa'ati murâd oluna. Yukarıda zikr olunan müellefetü'l-kulûb müslimler

1 RK'de “فزازي”, Tashih ŞAP vr. 50^a.

2 Buhârî, “Tevhîd”, 23; Müslim, “Zekât”, 143-144.

3 RK'de “بن”, Tashih ŞAP vr. 50^b.

4 Müslim, “Zekât”, 137.

gibi yâhûd cibâyât-i mâl-i beytûlmâl ede, onlara dahi atâ câizdir. Ve bil-cümle bir kimesneye atâ verile, yâ havf için yâhûd nikâyât-i a'dâ için yâhûd müslimînden keff-i zarûret için ol atâyı vermeden keff müyesser olmasa, bu dahi atâdan bir kısımdır ki tecvîz olunmuştur. Eğerçi bu mâddede zâhîren rüesâyı ri'âyet ve du'afâyı terk var ise niteki mülûk-i zamâne bunu ederler.

إنما الأعمال بالنيات⁵ dır. Şöyle ki niyyetleri dîne ve ehline bir maslahat olursa Resûlullâh'ın ve hulefâsının atâsı gibi olur. Şöyle ki garazları arzda ulüvv ve fesâd olursa Fir'avn'ın atâsından bir kısım olur. Eğerçi dîn-i fâsid⁶ sâhibleri zâhirine inkâr ederlerse niteki Zu'l-Huveysıra Resûl'e inkâr eyledi, kezâlik harb-ı Havâric'de Hâricîler Hazret-i Ali'ye inkâr eylediler, [54^a] ol vakit ki Hazret-i Ali müslimînin ricâli katl ve nisâsı ve sıbyânı seby olunmaya gerek görüp tahkîmde hayr ve maslahat fikr edip kıtâli terk ettiği vakit onlar ol tâîfedir ki reisleri Resûl'ün taksîmine inkâr ettikde Resûl nûr-i nübüvvetle fehmedip bunlar dînden çıkarlar diye buyurup Hazret-i Ali'ye inkâr edeceklerine işâret buyurmuşlardır. Zîrâ onların dînleri fâsiddir. Ne dünyâyâ yarar, ne âhirete. Bu dahi ma'lûm olacaktı ki çok olur ki vera'-ı fâsid, cübñ ve buhl ile müştebih olur. Zîrâ ikisinde bile terk ma'nâsı vardır. Lâ-büdd vera' edip Allâhu Te'âlâ haşyetinden fesâd ihtiyârın terk etmekle cihâdı cebânetden ötürü terk edip ve nafaka ve sadakayı buhlünden ötürü terk eylemenin beyninde fark müştebih olur. Resûlullâh buyurmuştur ki "İnsânda olanın şerri şühh-ı hâli(هال) ve cübñ-i hâli(خال)dir." Bu hadîs Tirmizî'de mezkûrdur.⁷ Zîrâ insân gâh olur bir ameli terk eyler yâ izhâr eder vera' zann eyler ammâ ol kibirdir ve irâde-i ulüvvdür. Lâ-cerem Resûlullâh'ın إنما الأعمال بالنيات buyurduğu bir kelime-i câmi'adır. Zîrâ amele niyyet, cesede rûh gibidir. Niteki Allâh'a secde edenle şemse yâ kamere yâ saneme secde eylemesi birdir, yere yüz vurmakda farkı yokdur. Ammâ Hakk'a secde eden Hakk'a [54^b] akrab-i

5 Ameller ancak niyetlere göredir. (Buhârî, "Bed'ül-Vahy", 1)

6 RK'de "دين فساد فاسد", Tashih ŞAP vr. 50^b.

7 Bu rivâyet Tirmizî'de bulunamamıştır. Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, "Cihâd", 22.

halk ve gayra secde eden eb'ad-i halkdır.¹ Eserde vâriddir ki efdal-i î mân semâhat ve sabrdır.² Nitekim ³ «وَتَوَاصُوا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصُوا بِالْمَرْحَمَةِ» vârid olmuşdur. Sabr ve merhamet dahi tamâm olmaz illâ atâ ve şecâ'atle. Zîrâ dîn ve dünyâ emri bunlarla tamâm olur. Bu ecildendir ki bunlarınla âmil olmayanları Hakk Te'âlâ tefrî' edip ve emr-i vilâyet ü hükûmeti bunlardan alıp âhara vermek ile tahvîf eyledi. Ve buyurdu: اِذَا: لَكُمْ مَا اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا: قِيلَ لَكُمْ اِنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّا قُلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرْضَيْتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيْلٌ اَلَّا تَنْفِرُوْا يَعْذِبُكُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوْهُ شَيْئًا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ⁴

Ve bir yerde dahi buyurmuşdur ki: هَا اَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تَدْعُوْنَ لِتُنْفِقُوْا فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يِّنْخُلْ وَمَنْ يِّنْخُلْ فَاِنَّمَا يِّنْخُلْ عَنْ نَفْسِهِ وَاللّٰهُ الْغَنِيّ وَانْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُوْنُوْا اَمْثَلَكُمْ⁵

Ve bir yerde dahi buyurmuşdur ki: لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلْ اُولَئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِيْنَ اَنْفَقُوْا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوْا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ⁶

Hakk Te'âlâ emr-i infâka ta'lik eylediği infâk sehâdır. Ve kîtâ-le ta'lik eylediği kîtâlden murâd şecâ'atdır. Ve bir mevzı'da dahi ⁷ [55^a] «وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ» buyurmuşdur. Ve buhl kebâirden olduğun bu âyet-i kerîmede beyân etdi ki:

1 RK'de "حق", Tashih ŞAP vr. 51^a.

2 Benzer bir rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 385.

3 Sonra olmadı o î mân edip de sabra vasiyetleşen ve merhamete vasiyetleşenlerden... (Beled, 90/17)

4 Ey o bütün î mân edenler! Ne oldu ki size Allâh yolunda seferber olun denilince yerinize yağıldınız kaldınız yoksa abiretten geçip dünya hayata razı mı oldunuz? Fakat o dünya hayatın zevki abiretin yanında ancak pek az bir şey. Eğer toplanıp seferberlik etmezseniz o sizi elim bir azâb ile ta'zib eder ve yerinize başka bir kavim getirir ve siz ona zerrece zarar edemezsiniz, Allâh her şeye kâdirdir. (Tevbe 9/38-39)

5 İşte siz şunlarsınız: Allâh yolunda infâk etmeye (iktiza eden masrafi vermeye) davet olunuyorsunuz da yine içinizden kimisi kıskanıyor, halbuki kim kıskanırsa kendine kıskanmış olur, Allâh ganî, fukara sizsiniz (ihtiyac sizin) ve eğer tersine giderseniz başka bir kavmi tutar yerinize getirir sonra onlar sizin gibi olmazlar. (Muhammed 38/47)

6 İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allâh, hepsine de en güzel olanı (Cenneti) vaad etmiştir. Allâh, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. (Hadid 10/57)

7 ...mallarınızla canlarınızla Allâh yolunda Cihâd ediniz... (Tevbe 9/41) (RK'de âyet «وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ» şeklinde istinsah edilmiştir.)

«وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»⁸ Ve fi sebîlillâh infâk-ı mâl etmeyenlerin hakkında bu âyetle va'id-i şedid eyledi ve buyurdu ki: «وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ»⁹ Ve cübni dahi bu âyetle bu vechle zemm etmişlerdir.

«وَمَنْ يُؤْلِهْهُمْ يَوْمَئِذٍ ذُبْرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ»¹⁰ Ve cemî'-i halk-ı âlem şecâ'atin ve semâhatin efdal-i hasâil olduklarına ittifâk etmişlerdir. Hattâ mesel-i meşhûrdur Arab ortasında: “لا طعنة ولا جفنة”¹¹; derler ki لا فارس لا فارس لا فارس”Ammâ ahz-i emvâl ve sarf-ı menâlde halk üç fırka olmuşlardır. Bir fırkaya hubb-i ulüvv ve arzda fesâd eylemek tabî'atlarına gâlib olmuşdur, âkıbet-i me'âda nazar eylemezler. Derler ki sultânın saltanatı mâlla kâim olur ve mâl halkdan istihlâsla olur, gerek helâlle gerek tarîk-i harâm ile. Onlar vehhâb ve nehhâblardır. Ve vâlî olan yemek ve yedirmek gerekdir, derler. Yeyip yedirmeyeni riyâsete kabûl etmezler. 'Âcil-i (عاجل) dünyâ ile kanâ'at edip âcil-i (آجل) dünyâ vü ukbâdan [55^b] igmâz-ı ayn ederler. Onların âkıbeti âkıbet-i reddiyedir, mâdem ki tevbe-i hâlise ve amel-i sâlihe mukârin olmayalar. Bir fırka dahi vardır ki Hakk Te'âlâ'dan havf ve haşyet üzere olurlar. Zulm-i halkdan ve fi'l-i muharremâtıdan ve i'tikâdât-ı kabîhadan kendiler men' edecek dînleri vardır. Bu fırka evvelki firkadan ahsen ve ehabdır. Lâkin bununla yine şöyle

8 Allâh'ın fazlından kendilerine bahsettiği şeye bahillik edenler sakın onu kendilerine hayırlı sanmasınlar hayır o, onlar için bir şerdir, yarın kıyamet günü o kiskandıkları mal boyunlarına tomruk edilecek. (Âl-i İmrân 3/180)

9 ...altını, gümüşü hazineye tıktıp da onu Allâh yolunda sarfetmeyenler ise işte onları elim bir azâb ile müjdele. O gün ki bunların üzeri Cehennem ateşinde kızdırılacak. (Tevbe 9/34-35)

10 Her kim böyle bir günde onlara dönüp çarpışmak için pırlanmak veya diğer bir takımda mevki almak halleri müstesna olarak arkasını dönerse muhakkak Allâh'tan bir gazaba değmiş olur ve varacağı yer Cehennemdir, o ise ne kötü akıbetidir. (Enfâl 8/16)

11 Her iki ifade de “Ne şecâat, ne kerem kaldı.” mânâsında kullanılmaktadır.

î'tikâd ederler ki irtikâb ettikleri muharremâtı etmeden siyâset ve celb-i mâl olunmaya ve nizâm-ı âlem müyesser olmaya. Lâ-cerem mezâlîm irtikâbı lâzım gelir ve nefslerinde olan cübûn ve buhl ve diyk-i hulk ki vardır, onların mûcibi üzere terk-i vâcib ihtiyâr-ı mahzûr ederler ki ol vâcibin terki kendilerine ba'z-ı muharremât irtikâbından ezardır. Ve ba'z-ı vâcibden nehy ederler ki onun nehyi sebîlullâhdan sadd olur ve ol vâcibi terk eylemeyi vâcib î'tikâd ederler ve kıtâl olmadan maslahat tamâm olmaz zann ederler. Nitekim zamân-ı selefde Havâric öyle etdiler. Bunlar onlardır ki bunlarınla ne dünyâ sâlih olur, ne dîn kâmil olur. Ammâ envâ'-ı dînden nev'-i kesîr hâsıl olur. Ba'z-ı ümûr-i dünyâ dahi hâsıl olur. Lâkin müctehid oldukları cihetden hatâları ma'fûv ve kusûrları mağfûrdur. Bunlar onlardır ki Hakk Te'âlâ onların hakkında buyurmuşdur: [56^a] *﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ¹ بِالْأَخْسَرِينَ² أَعْمَالًا الَّذِينَ* ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا³

Bu tarîkat ol tâifenin tarîkatıdır ki ne nefsi için ahz ede ve ne gayra vere ve ne küffâr ve ne füccârdan kimesnenin kalbin te'lîf için atâ ede. Belki te'lîf-i kulûb için verdiği atâyı cevrdan add ede. Ferîk-i sâlis ümmet-i vasatdır ki onlar vülât-ı ümûr-i dîn-i Muhammed'dir ve Resûl'ün halkasıdır. Yevm-i kıyâmete değin ümmet-i Muhammed'in havâss u avâmı üzere onların re'yi infâk-ı mâl ve ilkâ-i menâfi'dir. Nâsın hâcetleri mücebince ahvâl-i dîn ü dünyâ ikâmeti için enfüs ve âfâkın salâhı emrine kâim olup takvâ ve ihsânı cem' ederler. Hakk Te'âlâ onlara mu'în ve nasîrdır.

﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾⁴ Asl-ı siyâset-i dîniyye dahi tamâm olmaz, illâ bununla. Ve dîn ü dünyâ sâlih olmaz, illâ bununla: Muhtâc olanlara mâlın infâk eyler ve mesâkîne ta'âmın it'âm eder. Bu tarîkiyle ihsân eder. Ve kendi Allâh'dan korkup muharremâtdan sakınır

1 RK'de âyette bulunan "قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ" kısmı yer almamaktadır.

2 RK'de "من الأخسرین", Tashih ŞAP vr. 52^b.

3 Sîze de amelleri en ziyâde hüsrana gidenleri haber vereyim mi? Onlar ki Dünya hayatta sa'yleri boşa gitmektedir de kendilerini zannederler: ki cidden güzel san'at yapıyorlar. (Kehf 18/103-104)

4 Zîra muhakkak ki Allâh iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir. (Nahl 16/128)

ve katl-i nâsdan ihtirâz eder. Lâzım gelen kısâs ve hukûk ve hudûdu ikâmet edip ya hâtır yâhûd mâl için himâye eylemez. Bu tarîkle takvâ edip ikisin bile cem' etmiş olur. *Sahîhayn*'da mastûrdur ki Ebû Süfyân'a Herakl Kayser ki melik-i Rûm'dur, [56^b] "Muhammed size nenünle emreyledi?" Ebû Süfyân dedi ki: "Salât ve sadaka ve afâfla ve sıla-i rahimle."⁵ Mu'zamât-ı ümûr-i dîn-i İslâm bunlardır. Bunlar kâmil olıcak îmânı, îmân-ı kâmil olur. Eserde vâridir ki Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ Hazret-i Resûl'e vahiyle dedi ki: "Bilir misin seni niçin halîl edindim?" "Yok." dedi. Hakk Te'âlâ buyurdu ki: "Gördüm ki sana atâ ahizden⁶ ya'nî vermek almakdan ehabdır. Onun için halîl edindim." Ve atâdan murâd ancak sehâ değildir, bezl-i menâfi' dahi sehâdır. Ve şecâ'at ancak şecâ'at değildir, def'-i mazar-ratda olan kuvvet-i gazabıyye dahi şecâ'atdır. Kezâlik nâs dahi üç kısımdır ki bir kısmı oldur ki hem Allâh için hem nefsleri için gazab ederler. [Bir kısım vardır ne dînleri için ne nefsleri için gazab ederler.]⁷ Bir kısım vardır ki dînleri için gazab ederler,⁸ nefsleri için gazab etmezler. Ümmet-i vasat bu kısımdır. Niteki Âişe'den mervîdir ki Resûlullâh kendi eliyle ne avratlardan döverdi ve ne hâdimlerden döverdi ve ne davarlardan döverdi illâ fî sebîlillâh mücâhede ederdi. Rabbi için katl-i nefis ve ikâmet-i hudûd eder ve kimesneden nefsi için intikâm etmezlerdi. İllâ meğer ki hetk-i hurumât-ı dîn ola, ol vakit lillâh intikâm ederdi.⁹ Ammâ şol kısım ki nefsi için gazab ede, Rabbi için [etmeye]¹⁰ nefsi için ala, gayra vermeye. Bu kısım kısım-ı râbî'dir ki halkın eşrârıdır. [57^a] Ne dîne ve ne dünyâyâ sâlih olurlar. Siyâset-i kâmile erbâbı şol sâlihlerdir ki vâcibâtı ikâmet ederler ve muharremâtı terk ederler, dîne sâlih olan atâyâyı masârîfına hak üzere verirler. Ve kendilere mübâh olandan gayrı almazlar. Hetk-i mehârim olan

5 Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 6; Müslim, "Cihâd", 74.

6 RK'de "عطا وأخذن", Tashih ŞAP vr. 53^a.

7 İlave ŞAP vr. 53^a.

8 RK'de "نه ريلريجون غضب ايدرلر", Tashih ŞAP vr. 53^a.

9 Müslim, "Fedâil", 77. Ayrıca bkz. Buhârî, "Menâkıb", 23; Ebû Dâvûd, "Edeb", 5.

10 İlave ŞAP vr. 53^b.

mevâzî'da gazab ederler. Hazz-ı nefse râcî' gazabların kezm edip bezlde ve def'de ekmel-i ümûra temessük edip Resûl'ün ahlâkına iktidâ ederler. Ve vâlî-yi mü'mine lâyıık budur ki bu evsâfla muttasıf olup Hakk Te'âlâ'ya bununla takarrub etmeye cehd ede. Bundan sonra vâki' olan kusûr ve zellâtına istiğfâr ede, ¹ ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ âyetine iktidâ olunmuş ola.

Fasl: ² ﴿وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ Ki buyurmuşdur beyne'n-nâs hüküm, hudûd ve ukûkda olur. Ol hüküm dahi iki kısımdır. Kısım-ı evvel şol hudûd ve ukûkdur ki müslimînden bir kavm husûsu için olmaya, belki menfa'ati mutlak ola ve cemî'-i müslimîn ona muhtâc ola, ol kısma hudûdullâh ve hukûkullâh derler. Kuttâ'-ı tarîk ve sürrâk ve zünât hudûdu gibi. Ve emvâl-i sultâniyyede olan ahkâm gibi. Ve evkâf ve vesâyâ gibi ümûr-i velâyetin ehemmi ve etemmidir. Bu sebebdan Hazret-i Ali buyurmuşdur ki: لا بد للناس من إمامة برة أو³ فاجرة [57^b] Ya'nî nâsa bir emîr lâzımdır, gerekse berr olsun gerekse fâcir olsun. Dediler ki "İmâret-i berreyi biliriz ya imâret-i fâcira nedir?" Buyurdu ki "Be-her hâl ol emîr fâcir dahi olursa onunla hudûd ikâmet olunur, yollar emn üzere olur, adüvve cihâd olunur, fey' onunla taksîm olunur." Bir kısım hudûd oldur ki vülât-ı ümûr onu tefâhhus edip ikâmet eylemek lâzım olur. Kimesnenin da'vâ ve şehâdetine ihtiyâc olmaz. Ve şehâdet dahi olunsa da'vâya muhtâc olmaz. Eğerçi ulemâ ihtilâf etmişlerdir onda ki mesrûkun minh mâlını taleb lâzım olur mu diye. Ammâ ikâmet-i had edip kat'-ı yed etmek lâzımdır. Ve bu kısım haddin ikâmeti şerîf ve vazî' ve zelîl ve rafî' ve kavî ve za'îf üzerine vâcibdir. Şefâ'atle ve hediye ile ve gayrı ile ta'tîl-i had câiz değildir. Bu mâddede şefâ'at helâl dahi değildir. Ve her kim bu vâcib olan haddi ikâmete kâdir iken ikâmet eylemeyip ta'tîl ederse fe-aleyhi la'netullâhi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecma'in.⁴ Zîrâ bunun vücûbu âyâtullâh ile sâbitdir.

1 Haberiniz olsun ki Allâh size şunları emrediyor: "Emanetleri ehline veresiniz." (Nisâ 4/58)

2 ...ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmedesiniz... (Nisâ 4/58)

3 RK'de "و", Tashih ŞAP vr. 53^b.

4 Allâh'ın, meleklerin ve insanların laneti onun üzerine olsun

Lâ-cerem ta'til eden âyâtullâhı semen-i kalîle satmış olur. Ve Ebû Dâvûd *Sünen*'inde rivâyet eder ki "Her kimesnenin ki şefâ'ati hudûddan⁵ bir hadde hâil olsa, Hakk Te'âlâ'ya tezâd etmiş olur. Ve her kim Hakk Te'âlâ ile bâtil [58^a] üzerine muhâsama eylese, Hakk Te'âlâ'nın sahtı onun üzerinden zâil olmaz, mâdem ki ol fi'ilden inâbet eylemeye. Ve bir kimesne bir müslimin hakkında ol müslimde olmayan nesneyi söylese ya'nî yalan şehâdet eylese, ol kişi ravgatü'l-cibâl üzere oturmuş olur, mâdem ki kavlinden rücû' etmeye."⁶ Dediler ki "Yâ Resûlallâh ravgatü'l-cibâl nedir?" Buyurdular ki "Ehl-i nârın usârası."⁷ Ya'nî şiddet-i azâb-ı nârdan cesedlerinde sızıp çıkan kan ve irin ve sarı su. Bu hadîs-i şerîfde Resûlullâh hâkimleri ve şâhidleri ve hasımları beyân eyledi ki bunlar erkân-ı hükümdür. Ve *Sahih-i Buhârî* ile *Sahih-i Müslim*'de Âişe'den mervîdir ki Benî Mahzûm'dan bir avrat sirkat eyledi. Kureyş "İkâmet-i had olunup kat'-ı yed ola" diye havflerinden gamnâk olup "Bunu Resûlullâh'a Usâme bin Zeyd'den gayrı kimesne söylemez" dediler. Usâme'ye ibrâm edip Resûl'e söyletdiler. Resûlullâh gazab edip "Yâ Usâme! Hudûdullâhdan bir hadde şefâ'at mi edersin? Benû İsrâîl ol sebebdan helâk oldular ki içlerinden şerîfleri sirkat eylese terk ederlerdi. Ol Allâh hakkı için ki nefsim yed-i kudretinde müsahhardır, eğer kızım Fâtıma dahi sirkat eylese elin keserdim" dedi.⁸ Bu kıssada i'tibâr lâzımdır ki eşref-i büyütlük [Kureyş ve]⁹ Kureyş'de eşref-i büyütlük Benî Hâşim [58^b] ve Benî Hâşim'de eşref Resûlullâh iken ve Resûlullâh'ın evlâdına muhabbeti ve şefkati sâir nâsdan ziyâde iken "Kızım sirkat eylese elin keserdim!" diye seyyidetü nisâi'l-âlemîn ile darb-ı mesel ede ve ol husûsda sârîka olan, eşref-i büyütlük-i Kureyş olan Benî Mahzûm'dan ola. Ve şefâ'at eden, Resûlullâh'a ehabb-i nâs olan Usâme iken böyle buyrulacak hudûdullâhdan üzerine had lâzım olan sâir nâsdan olıcak şefâ'at ne vechle müstenker ve müstekreh olur. Ve rivâyet olunur

5 RK'de "حدودن", Tashih ŞAP vr. 54^a.

6 Ebû Dâvûd, "Akdiye", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 82. Metinde "Ravgatü'l-cibâl" diye nakledilen ifade rivâyetlerde "ردغة الخبال" şeklinde zikredilmektedir.

7 "Tinetu'l-habâl nedir?" sorusuna verilen aynı cevap için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 360.

8 Buhârî, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Hudûd", 8, 9.

9 İlave ŞAP vr. 54^b.

ki sârika-i mezkûrenin eli kat' olduktan sonra yine beyt-i Resûl'e gelir giderdi ve Resûl onun hâcetin kazâ ederdi.¹ Ve bu dahi mervîdir ki "Sârik tevbe eylese kesilen eli Cennet'e kendiden evvel gider. Ve tevbe etmezse Cehennem'e gider."² Ve Mâlik *Muvatta*'da rivâyet eder ki bir cemâ'at bir liss tutdular. Emîru'l-mü'minîn Osmân'a götürdüler. Yolda Zübeyr'e râst geldiler. İletenlere şefâ'at eyledi. Onlar "Biz bunu emîru'l-mü'minîne iletiriz. Zîrâ onlara ilettiğimizden sonra şefâ'at edesin." dediler. Zübeyr eyitdi "Hudûd, sultâna vardıkdan sonra şefâ'at edene la'net ve şefâ'ati kabûl edene la'net" dedi.³ Bu dahi mervîdir ki Safvân bin Ümeyye Mescid-i Nebî'de ridâsı üzere yatıp uyur iken bir sârik gelip [59^a] ridâsın sirkat eyledi. Tutup Resûl'e götürdüklerinde kat'-ı yed buyurdu. Safvân: "Yâ Resûlallâh! Benim ridâmdan ötürü eli mi kesilsin? Ben ona bağışladım." dedi. Resûlullâh "Bana gelmeden bağışlamak gerek idi. Şimden gerü fâide etmez" diye emr eyledi. Yedin kat' eylediler.⁴ Ehl-i Sünnet, bu rivâyete böyle ma'nâ verdiler ki ya'nî "Bana gelmeden afv etmeliydin. Bana geldikten sonra afv ve şefâ'at ve hibe ile ta'til-i had câiz değildir." Bu sebebdendir ki ulemâ ittifâk eylemişlerdir ki kâtı'u't-tarîki ve lissı ve bunların emsâlini veliyyü'l-emre götürseler ba'dehu tevbe eylese onlardan had sâkıt olmaz. Belki ba'de't-tevbe yine ikâmet-i hudûd lâzımdır. Eğer tevbelerinde sâdıklar ise had onlara keffâret olur. İkâmet-i haddi kabûlleri tevbe-i sâdika olur. Bunda asıl budur ki Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ﴿مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيتًا﴾⁵ Zîrâ şefâ'at asılda tâlibe i'ânettir. Ke-ennhû tâlib vitr idi, ya'nî tek idi. Şeff' ona şefâ'at etmekle şef' oldu, ya'nî çift oldular. Şöyle ki ol şefâ'at birr ü takvâya i'ânet ola, şefâ'at-i hasene olur. İsm ü udvân üzere i'ânet olursa şefâ'at-i seyyie olur.

1 Müslim, "Hudûd", 9.

2 Benzer bir rivâyet için bkz. Rabi', *el-Müsne'd (Kitabu't-Tertib fi's-Sahih min Hadisi'r-Resûl* içinde), s. 444.

3 Mâlik, "Hudûd", 29.

4 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 14; Nesâî, "Kat'u's-Sârik", 5.

5 Her kim güzel bir şefâatte bulunursa ona ondan bir nasîb olur, her kim de kötü bir şefâatte bulunursa ona da ondan bir nazîr olur, Allâh her şeye nâzır bulunuyor. (Nisâ 4/85)

Birr oldur ki Cenâb-ı İlâhî'den [59^b] onunla emr olunmuş ola, ism oldur ki nehy olunmuş. Eğer ba'de vücûbî'l-had tâib olanlar tevbelerinde kâzibler ise «وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ»⁶ kavline mazhar olmuş olurlar. Ve Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»⁷

Bu âyet-i kerîmede Hakk Te'âlâ kable'l-kudret tâib olanları istisnâ eyledi. Ba'de'l-kudret tâib olanlar bâkîdir. Ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da mastürdür ki Resûlullâh buyurmuşdur ki “Mâbeyninizde vâki' olan hudûdda afvlaşın. Ammâ bana vâsıl olduktan sonra had vâcib olur.”⁸ Ve *Sünen-i Nesâî* ve *İbn Mâce*'de mastürdür ki Ebû Hureyre Resûl'den rivâyet eder ki Resûl (a.s) buyurmuşdur ki “Vech-i arzda hudûdullâhdan bir had ikâmet olunmağın bereketi yeğdir kırk sabah yağmur yağmakdan.”⁹ Zirâ me'âsî mûcib-i sebeb-i nakz-i rızkdır ve sebeb-i havf-i adüvvdür. Çünkü ikâmet-i hudûd oluna, tâ'atullâh zâhir ve ma'siyet nâkis olup rızk ve nusret-i dîn hâsıl olur. Kitâb ve Sünnet dahi bu mazmûna delâlet [60^a] eder. Ve sultân, zânî ve sârikden ve şâribü'l-hamr ve kâtî'ut-tarîkden bunların emsâli mücrimînden “Ta'tîl-i had edelim” diye beytûlmâl için ve gayrı için aldığı mâl saht ve habîsdir. Kaçan veliyyü'l-emr ahz-i mâl edip ta'tîl-i had eylese iki fesâdı cem' etmiş olur. Biri ta'tîl-i had ve biri ekl-i saht yâhûd böyle ta'bîr oluna ki biri terk-i vâcib ve biri irtikâb-i muharrem. Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki «لَوْلَا يَنْهَيْهِمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»¹⁰

6 Hakikaten Allâh bâinlerin hilesini muvaffakiyete erdirmez. (Yûsuf 12/52)

7 Fakat Allâh'a ve Resûl'üne harbetmeye kalkışan ve yeryüzünde fesâda çalışanların cezası, taktîl olunmalarından veya asılmalarından veya ellerinin ayaklarının çapraz kesilmesinden veya bulundukları yerden nefyedilmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onlara Dünyada çekekleri bir zillettir, Ahirette ise kendilerine azîm bir azâb vardır. Ancak elinize geçirmeden evvel teube edenleri olursa biliniz ki Allâh gafûr, rahîmdir. (Mâide 5/33-34)

8 Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 5.

9 Nesâî, “Kat'us-Sârik”, 7; İbn Mâce, “Hudûd”, 3.

10 Bari Rabbaniyyun ve Ahbar bunları günâh söylemekten ve haram yemekten nehyetseler! Ne fena san'ata alışmışlar. (Mâide 5/63)

Ammâ zamânede ta'tîl-i had olunmayıp hem ikâmet-i had olup hem ya-nınca ta'zîr bi'l-mâl olunmağa tecvîz eylemişlerdir. Ve Hakk Te'âlâ kavm-i Yehûd'dan ¹ ﴿سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ﴾ diye ta'bîr eder. Zîrâ Yehûd tâifesi rüşvet alıp ta'tîl-i had ederlerdi ki ol rüşvetin bir adı dahi birtîldir. Ve ol birtîla gâhî hediye tesmiye olunur. Vaktâ ki vâlî rüşvet yiye, elbette kizb istimâ'ı lâzım gelir. Ya'nî şehâdet-i kizb istimâ' eylemek lâzım olur.

² ﴿سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ﴾ yerin buldu. Resûlullâh râşî ve mürteşî-ye la'net edip: ³ لعن الله الراشي والمرشي والرايش diye buyurmuşlardır. Râyîş, râşî ve mürteşî mâbeyninde vesîle olandır. Ve *Sahîhayn*'da mastûrdur ki iki kimesne Resûlullâh'a muhâsama eylediler. Biri dedi ki [60^b] “Yâ Resûlullâh! Mâbeynimizde Kitâbullâh ile kazâ eyle.” Ve ol biri ki bundan efkah idi, “Yâ Resûlallâh! Mâbeynimizde Kitâbullâh ile kazâ eyle ve bana izin ver söylemeğe” dedi. Resûlullâh “Söyle” dedi. Ol dedi “Yâ Resûlallâh! Benim oğlum bu kişide asîf ya'nî ecîr idi. Avrâtıyla zinâ eyledi. Yüz koyun ve bir hâtem fedâ verdim. Ba'dehu bir ehl-i ilmden işitdim ki oğluma yüz celde ile tagrîb-i âmm lâzım olur imiş. Bunun avratına recm vâcib olur imiş” dedi. Resûlullâh “Vallâhi sizin mâbeyninizde Kitâbullâhla hükm eyledim. Yüz koyun ile hâtem sana merdûddur. Oğlunu yüz celde ile tagrîb-i âmm lâzımdır” dediler. Ondan Üneys'e hitâb edip buyurdular ki “Yâ Üneys, onun avratına sor, eğer i'tirâf ederse recm eyle.”⁴ Bu hadîsde bezl câiz olmadığına delâlet vardır ki Resûl aleyhisselâm bezl olan mâlın yine reddine hükm eyledi ve ikâmet-i had eyledi. Ol alınmış mâlî müslimînin-i mücâhidîn ve fukarâsı için alıp beytül-mâl için kabûl eylemedi. Ve müslimûn dahi bezl-i mâl ile ta'tîl-i had olunmadığına icmâ⁵ eylediler. Ve zânî ve sârik ve şâribü'l-hamr ve sâir muharremâtı isti'mâl eden mücrimînden alınan mâl mâl-ı saht idüğüne icmâ' eylediler. Zîrâ ekser-i fesâd-ı nâsa bâ'is, mâl ve câhdır. Ehl-i bed ve

1 Boyuna yalancılık için dinlerler, boyuna haram yerler. (Mâide 5/42)

2 Boyuna yalancılık için dinlerler, boyuna haram yerler. (Mâide 5/42)

3 Benzer rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 4; Tirmizî, “Ahkâm”, 9.

4 Buhârî, “Şurût”, 9; Müslim, “Hudûd”, 25.

5 RK'de “اجتماع”, Tashih ŞAP vr. 56^b.

hazarın [61^a] ve kurâ ve emsârın harâb olduğuna bâ'is-i kavîdir. Zîrâ vâlî ve mütevellî irtîşâ etmekle ta'tîl-i had eder ve kendine za'f-ı kalb târî olup ra'îyyetin yanında mehâbeti kalmaz. Hadd-i âhar lâzım gelse onun dahi ikâmetine kâdir olmaz.

Birtîl ki rüşvete derler, asl-ı lügatde bir uzun taş derler ki mürteşî onu yutmakla boğazına durur, hakkı söylemeye kâdir olmaz. Niteki haberde vârid olmuşdur ki “Rüşvet bâbdan dâhil olsa emânet bacadan çıkar.” Ve ehl-i fesâdın delâlet için aldıkları mâl dahi saht kabîlindendir. Niteki a'râb-ı müfsidîn ba'z-ı kimesnenin alsalar aldıkları mâldan ba'zı at ve esbâb beylerine pîş-keş verirlerdi. Bunları dahi alıp ikâmet-i had edemezlerdi. Ol müfsidlere dahi kuvvet-i kalb olur, fesâda cerî olurlar ve tamâ'ları ziyâde olurdu. Bu sebebdan hurmet-i vilâyet zâil olup saltanata za'f gelir ve ra'îyyet fâsid olurdu. Kezâlik fellâhlar ve şâribü'l-hamrlar ahz olunsalar ba'z-ı mâlların ehl-i hükme verirler ve hammârlar dahi kesb etdikleri mâldan bir mikdârın ehl-i hükme verirler. Ve hammârlar bey'-i hamrda bî-havf olurlar ve şâribü'l-hamr [şûrb-i]⁶ hamra bî-havf meşgûl olurlar. Bu cümle alınan mâl, mâl-ı sahtdır. Ve ba'z-ı fellâhîn karyelerinde cürm [61^b] eylese gayri karyeye varıp ol vardığı karyenin sâhibine mâl fedâ verip himâyetine sebep olurlar ve ol karyenin sâhibi mazhar-ı la'net olmuş olur. Bu hadîs-i şerîf mücebince ki *Sahîh-i Müslim*'de vâki' olmuşdur ki Ali bin Ebî Tâlib rivâyet eyler ki Resûlullâh buyurmuşdur ki “Bir kimesne bir hades ihdâs eylese yâhûd hades ihdâs edene me'vâ olsa Allâh'ın la'neti onun üzerine olur.”⁷ Bu cümle ekl-i saht edip ehl-i hadese me'vâ olanlar hadîs-i Resûl'de la'net ile zikr olanlardandır. Vaktâ ki Resûl buyurdu ki “Her kimesnenin şefâ'ati ki bir haddin ikâmetine hâil olsa Allâhu Te'âlâ ile ol şahs tezâd etmiş olur.”⁸ Pes hudûdu kudretiyle ve yediyle men' edip mücrimîn ü müfsidîne ahz-i saht ile ikâmet-i had etmeyenin hâli nice olur! Bu makûlede cemî'an ahz-i mâl eylemek icmâ'-ı müslimîn ile harâmdır. Hânât-ı zinâ ve büyü-t-i hammâr binâ edenlerin ve

6 İlave ŞAP vr. 57^a.

7 Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, “Cizye”, 17; Müslim, “Hac”, 467; “İtk”, 20.

8 Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 70.

istîcâr edenlerin hâlleri dahi böyledir. Her kim ki buna râzı olsa ve ahz-i mâl ile mu'în olsa bu aldığı mâl, kahpelerin zinâ mukâbelesinde aldıkları ücrete ve kâhinler aldığı helvâlık akçesine ve semen-i kelbe ve harâm mâbeyninde vâsıta olan Arapca kavvâd ve Türkçe pezevenk dedikleri [62^a] kimesnenin aldığı akçeye şebîhdir. Zîrâ Resûlullâh buyurmudur “Mehr-i bağı habîsdir ve hulvân-ı kâhin habîsdir.” Ve bu hadîsi Buhârî rivâyet eder.¹ Ve memâlik ve ahrârdan sıbyân-ı muhanneseye verilen akçe mehr-i bagy kabîlinden ve müneccimîne verilen akçe dahi hulvân-ı kâhin kabîlindendir. Veliyyü'l-emr münkerâta inkârı terk eylese ve ikâmet-i hudûdda ahz-i mâl ile ihmâl eylese muhâribîn ile mukâseme² eden harâmî başları gibi olur. Ve harâm mâbeyninde vâsıta olan kimse kavvâd menzilesinde olur. Ve zevce-i Lût Nebî olan yaramaz avrat kabîlinden olur ki füccârı dayfına ya'nî konuğuna delâlet ederdi. Hakk Te'âlâ ol yaramaz avrata ol yaramaz kavmle azâb eyledi. Niteki Hakk Te'âlâ buyurur ki ﴿فَانْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا فَاْسِرْ بِأَهْلِكَ﴾ Bir yerde dahi buyurmuşdur ki ﴿كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴾³ Hakk Te'âlâ ol acûze-i sû'u, ol kavm-i sû' ile bile azâb eyledi. Zîrâ bu vechle ahz-i mâl cem'î ism ü udvâna i'ânet için veliyyü'l-emr, emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker için mevzû'dur. Velâyetden maksûd budur. Veliyyü'l-emr ahz-i mâl ile münkere izin verip ahz-i mâl ile ma'rûfu terk ederse velâyetden [62^b] maksûd olanın zıddı ile amel etmiş olur. Hâricde misâli şuna benzer ki sen bir kimesneyi sana adüvvün üzerine mu'âvenet eylemek için nasb edesin, ol adüvv ki mu'âvenet eyleye. Ve dahi şuna benzer ki bir kimesneye akçe veresin, küffâr ile mücâhede ede diye. Ol kimesne ol akçeyi alıp küffârdan yana olup müslimînle kıtâl ede. Bunun

1 Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, “Büyü”, 113. Ayrıca bkz. Müslim, “Müsâkât”, 39, 41.

2 RK'de “مقارن سمه”, Tashih ŞAP, 57^b.

3 Biz de onu ve ehlini kurtardık, ancak karısı kalıp yere geçenlerden oldu. (A'râf 7/83)

4 Sen hemen ehlinle geceden bir kısmında yürü, içinizden hiç biri geri kalmasın, ancak karın, çünkü ona da onlara gelen musibet gelecek. (Hud 11/81)

tavzîhi budur ki salâh-ı me'âş ü me'âd Hakk'ın tâ'atinde olmak⁵ ile olur. Salâh-ı ibâd emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker[le]⁶ olur. Ve ümmet-i Muhammed ümmet-i vasat ve hayru'l-ümem olmağa sebep emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker etdikleridir ki Kur'an'da buyurmuşdur *﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾*⁷ Ve mevzı'-ı âharda buyurmuşdur ki *﴿وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾*⁸ Ve bir mevzı'da dahi Benî İsrâîl'den hikâyet olunur ki: *﴿كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾*⁹ Ve mevzı'-ı âharda buyrulmuşdur ki *﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ﴾*¹⁰ *﴿وَآخِذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾*¹¹

Pes bu âyetlerden Hakk Te'âlâ haber verdi ki vaktâ ki azâb olduysa seyyiâtıdan [63^a] müntehî olanları Hakk Te'âlâ incâ eyledi ve zâlimleri azâb-ı şedîd ile ahz eyledi. Ve hadîs-i sâbitde vârid olmuşdur ki Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu anh minber-i Resûl'de nâsa hutbe okuyup dedi ki “Ey nâs bu âyeti okursuz ammâ gayr-ı mevzı'ında vaz' edersiz ki ol âyet budur: *﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾*¹¹ Ben işitdim, Resûlullâh buyurdu ki “Nâs münkeri görseler tağyîr eylemeseler karîbdır ki ol münker işleyen kimesnelere nâzil olan azâb cümleye nâzil ola.”¹² Ve hadîs-i âharda vârid olmuşdur ki “Ma'siyet mahfî olsa şâhibinden gayriye zararı müterettib olmaz. Ammâ zâhir olsa âmmeye zararı sirâyet eyler.”¹³ Bu bâbda zikr eylediğimiz hudûd u hukûkdan maksûd-ı ekber

5 RK'de “olmak” kelimesinden sonra “salâh-ı ibâd” ifâdesi bulunmaktadır. Bkz. ŞAP vr. 58^a.

6 İlave ŞAP vr. 58^a.

7 Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere vücuda geldiniz, ma'rûfu emredersiniz, münkerden nehyeylersiniz. (Âl-i İmrân 3/110)

8 Hem sizden müteşekkil, önde gider, hayra davet eder, ma'rûf ile emir ve münkerden nehyeyler bir ümmet olsun, işte onlardır o felâhı bulacaklar. (Âl-i İmrân 3/104)

9 İşledikleri bir münkerden vazgeçmezlerdi. Filhakika ne fena yapıyorlardı. (Mâide 79/5)

10 Vaktâ ki artık edilen nasihatleri unuttular, o kötülükten nehyedenleri necâta çıkarıp o zulmedenleri yaptıkları fısıklar sebebiyle şiddetli bir azâba giriftâr ettik. (A'râf 7/165)

11 Ey o bütün imân edenler! Sizler kendinizi düzeltmeğe bakın, siz doğru gittikten sonra öte taraftan sapanlar size bir ziyan dokunduramaz. (Mâide 5/105)

12 Ebû Dâvûd, “Melâhım”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, 6; İbn Mâce, “Fiten”, 20.

13 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, V, 94.

emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münkerdir. Emr-i ma'rûf salât gibi zekât gibi ve savm ve hac gibi ve sıdk u emânet ve birru'l-vâlideyn ve sıla-i rahim ve hüsn-i mu'âşeret-i ehl ü cîrân ile dahi bunun emsâli. Evvelâ salâtda veliyyü'l-emre vâcib olan salât-ı mektûbeyle emr edip ve târikine ukûbet eylemekdir, icmâ'-ı müslimînle. Bir cemâ'at ki ittifâk ile terk-i salât eyleseler, mukâtele lâzımdır. Terk-i zekât ve terk-i savm ve terk-i hac alâ tarîkî'l-istihlâl edenlerle dahi kıtâl vâcibdir, icmâ'-ı müslimînle. Kezâlik sâir muharremât ki hurmeti mücma'un aleyh [63^b] ola, ale'l-istihlâl irtikâb edeni katl vâcibdir, zevât-ı mehârimin nikâhı gibi, fesâd fî'l-arz ve emsâl-i zâlik. Ve her ne tâife ki şerâyi'-i İslâm'dan bir şerî'at-i zâhi-re-i mütevâtirenin iltizâmından imtinâ' eyleye, cihâd vâcibdir, ittifâk-ı ulemâ ile. ¹ «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ» Ammâ târiküs-salât racül-i vâhid olsa eğerçi ba'zılar demişlerdir ki darb ile mu'akab olur, ikâmet-i salâta müdâvemet edince. Ammâ cumhûr-ı ulemâ onun üzerine der ki evvelâ istitâbe oluna. Tevbe edip müdâvemet ederse fe-bihâ ve illâ katl oluna, ya kâfiren ya müslimen alâ ihtilâfî'l-kavleyn. Ekser-i selefin kavli oldur ki kâfir katl oluna. Ve bunun cümlesi vücûbuna ikrâr edip ikâmet etmediği takdîrdedir. Ammâ vücûbuna inkâr eylese kâfirdir, bi'l-icmâ'. Kezâlik şol muharremât ki terki ile onun üzerine kıtâl vâcib ola, inkâr ile ol dahi kâfirdir, bi'l-icmâ'. Ve bi'l-cümle terk-i vâcibâta ve fî'l-i muharremâta ukûbet, fî sebîlillâh cihâddır, emîre² vâcibdir, ittifâk-ı müslimînle ve Kitâb ve Sünnet delâletiyle. Bunun gibi cihâd efdal-i a'mâl-dir. Rivâyet olunur ki bir şahıs Resûl'e geldi, dedi: "Yâ Resûlallâh! Beni bir amele delâlet eyle ki cihâd ameline mu'âdil olsun." Buyurdu ki "Kâdir değilsin." Racül eyitdi ki "Ne sebebden?" Resûl dedi ki: "Tâkat [64^a] getirir misin ona, sâim olasın, hiç iftâr etmeyesin ve ibâdete kâim olasın, hiç yorulmayasın." Racül dedi ki "Kâdir değilim." Resûlullâh dedi "Ancak bu amel cihâda mu'âdil olur." Ve Resûlullâh buyurmuşdur ki "Cen-net'te yüz derecenin mâbeyni beyne's-semâ' ve'l-arzdir. Hakk Te'âlâ onları

1 ...ortalıkta bir fitne kalmayıp din, tamamıyla Allâh'ın dini oluncaya kadar... (Enfâl, 8/39) Tashih ŞAP vr. 58^b.

2 RK'de "أمين", Tashih ŞAP vr. 59^a.

mücâhidîn için ihzâr etmiştir.” Bu hadisler *Sahihayn*'da mevcûddur.³ Ve Resûlullâh buyurmuştur ki “İşin başı İslâm'dır, amûdu salâtdır ve zirve-i senâmı⁴ cihâd fî sebîlillâhdır.”⁵ Ve Hakk Te'âlâ cihâd hakkında buyurmuştur ki ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَزْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ﴾⁶ *أَجَعَلْتُمْ* Ve yine buyurmuştur ki ﴿سَقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمَ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ﴾⁷ Tefâsîli tefâsîrde mevcûddur ki mâ nahnû fih şurû'-ı evvelidir.

Fasl: Bu cümle cihâddandır ukûbet-i muhâribîn ya'nî kuttâ'-ı tarîk ki turukâtta nâsın mâllarını ve nefslerini silahla ta'arruz [64^b] ederler. Mâl-ların mücâhereten gasb ederler, Arab'dan ve Türkmen'den ve Ekrâd'dan ve feseke-i cündden ve sâir re'âyâdan. Onların hakkında Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلَاFٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ﴾⁸ İmâm-ı Şâfi'î *Müsned*'inde İbn Abbâs'dan rivâyet eder ki kuttâ'-ı tarîk hem kütâl edip hem ahz-i mâl eyleseler

3 Buhârî, “Cihâd”, 1, 4; Müslim, “İmâre”, 110, 116.

4 RK'de “سامي”, Tashih ŞAP vr. 59^a.

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 231; Tirmizî, “İmân”, 8; İbn Mâce, “Tâbirü'r-Rüyâ”, 12.

6 *Mü'minler ancak o kimselerdir ki Allâh'a ve Resûl'üne imân ettikten sonra şüpheye düşmeyip Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla mücadele etmektedirler işte onlardır ki sâdiklardır.* (Hucurât 15/49)

7 *Ya siz hacılara sakalığı ve Mescid-i Haram'da umreciliği Allâh'a ve ahiret gününe imân edip de Allâh yolunda Cihâd etmekte bulunan gibi mi tuttunuz? Bunlar indallâh müsâvî olmazlar, Allâh zalimler gürûhuna hidayet vermez. İmân edip hicret etmiş ve mallarıyla, canlarıyla fî sebîlillâh Cihâd etmekte bulunmuş olan kimseler Allâh indinde derece cihetiyle daha büyüktür ve bunlar işte o murada eren fâizindir. Müjdeler onların Rabbi kendilerini kendinden bir rahmet ve bir rıdvan ve Cennetler ile ki onlar için içlerinde, daimî bir nâ'im var. Ebedî kalmak üzere orada onlar, çünkü Allâh, onun yanındadır ancak azîm bir ecir.* (Tevbe 9/19-22)

8 *Fakat Allâh'a ve Resûl'üne harbetmeye kalkışan ve yeryüzünde fesâda çalışanların cezası, taktik olunmalarından veya asılmalarından veya ellerinin ayaklarının çapraz kesilmesinden veya bulundukları yerden nefyedilmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onlara dünyada çekekleri bir zillettir, ahirette ise kendilerine azîm bir azâb vardır.* (Mâide 5/33)

katl olunurlar, hem salb olunurlar. Ammâ katl edip ahz-i mâl eyleseler¹ ancak katl olunurlar, salb olunmazlar. Ammâ ahz-i mâl edip katl-i nefis eyleseler elleri dirseklerinden ve ayakları dizlerinden kat² olunurlar. Ammâ ancak yolları muhavvef edip ne katl-i nefis ne ahz-i mâl eyleseler arzdan nefy olunurlar.² Ekser-i ehl-i ilm ve müctehidîn ve İmâm-ı Ahmed bu re'y üzerinedir. İmâm-ı A'zam mezhebi dahi bu mezhebe karîbdır. Ba'zılar re'yi imâma havâle eylemişlerdir. Katl-i nefis etmeyen³ kuttâ⁴-ı tarîkin dahi katlinde maslahat gördüklerin katl ederler, içlerinde reîs-i kuttâ olan gibi ve ahz-i mâl etmeyenler de imâm re'y ettiğinin eydî ve ercülün kat⁵ eyleye, celed ve şücâ⁶ olanlar gibi ve kuvvet-i müfritası olup ol kavme kuvvet-i [65^a] kalb olmağa bâ'is olanlar gibi. Ammâ⁴ muhâribünden olup katl-i nefis edeni imâm hadden katl eylemek elbette lâzımdır. Hiçbir hâlleri ile afv câiz değildir, icmâ⁷-ı ulemâ ile. Verese-i katîlin da'vâ ve talebine ihtiyâc yoktur. Lâkin bir kimesne bir kimesneyi ya adâvet-i sâbika yâ husûmet-i lâhika yâ sâir esbâb-ı hâssadan bir sebeble katl eylese demi evliyâ-i katîle râci'dir. Severlerse kısâs ederler, severlerse afv ederler, severlerse diyet alırlar. Ammâ muhâribûn böyle değildir. Katl-i nefis ettikleri mahzâ ahz-i emvâl-i nâs içindir. Sürrâk menzilesinde olurlar. Katilleri hadden olur. Bu kavl fukahânın katında müttefekun aleyhdir. Hattâ maktûl kâtilden gayr-i mükâf olsa maktûl abd olup kâtil hür olmak gibi, kâtil müslim olup maktûl zimmî olmak gibi, kâtil müslim olup maktûl müste'men olmak gibi. Bu, muhârebede vâki' olsa fukahâ ihtilâf eylemişlerdir. Ammâ kavl-i sahîh üzere elbette katl olunurlar. Zîrâ bunların katli fesâd-ı âmm içindir. Hadden katl olunurlar. Ammâ muhâribûn bir cemâ'at olup içlerinden birisi bi-nefsihî katle mübâşeret edip mâ'adâsı avn olsalar denilmiştir ki ancak mübâşir-i katl, katl olunur fakat. Lâkin cumhûr re'yi⁵ oldur ki eğer yüz neferde olursa cümlesi katl oluna. Hulefâ-i Râşidîn-den me'sûr [65^b] olan budur. Zîrâ Ömer bin el-Hattâb rabîe-i muhâribîni

1 RK'de "ايلسه لـ", Tashih ŞAP vr. 59^b.

2 Şâfiî, *el-Müsned*, III, 285.

3 RK'de "اتمدين", Tashih ŞAP vr. 59^b.

4 RK'de "إمام", Tashih ŞAP vr. 59^b.

5 RK'de "رأي", Tashih ŞAP vr. 60^a.

katl ederdi. Rabîe-i muhâribîn oldur ki bir yüksek yerde otura, nâzır olup gelenleri gözetip kuttâ⁶-ı tarîke haber vere, kendi katle mübâşeret etmeye. Sebebi budur ki kâtilin katle mübâşereti a'vân ve ensârı müzâhereti iledir. Zîrâ tâife birbiriyle müstensır olup mücteme'in olsalar onların cümlesi sevâb ve ikâbında müştareklerdir, mücâhidîn gibi. Zîrâ Resûlullâh buyurmuşdur ki: "Müslimînin dimâsı tekâfî ederler ya'nî küfüv olurlar. Birinin zimmetiyle birisi ahz olunur⁶ ve bunlar yed-i vâhide hükmündedir."⁷ Hattâ bir yere bir seriyye irsâl olunsâ, ol seriyye mâl-ı ganîmete mâlik olsalar, ol ceşş cümle ol mâlda müşârik olurlar. Nihâyet ol seriyyeye müstakil nakl verilir. Zîrâ seriyye ceşş maslahatındadır. Resûlullâh aleyhisselâm gazve-i Bedir'de Talha ve Zübeyr'i ceşş mesâlihinden bir maslahata gönderdilerdi. Yine ganâim-i Bedir'den onlara dahi sehm verdi. Bu takdîrce bir tâife imtinâ⁸ eyleseler, a'vân ve ensârıyla katl olunurlar. Ve bi-lâ te'vîl bâtil üzere kıtâl edenler ve ta'assub-i Câhiliyye üzere ittifâk edip kıtâl edenlerde dahi hâl, bu minvâldir. Nitekim Kays ve Yemen bu vechle kıtâl ederlerdi. *Sahîhayn* sâhibleri bu hadîs-i şerîfi ihrâc eylemişlerdir ki "İki müslim birbiriyle seyfle [66^a] iltikâ edip ya'nî buluşalar, kâtil de ve maktûl de nârdadır." Ashâb dedi "Kâtilin günâhı ma'lûm. Yâ maktûlün suçu nedir?" Buyurdular ki "Zîrâ sâhibin katl kâsd eyledi."⁸ Ve kıtâl eden tâifeden her tâife âharın itlâf ettiği şeyi dâmin olurlar, gerek nefis itlâf etsinler gerek mâl etsinler. Eğerçi mütlef kim olduğu şahsıyla ma'lûm olmazsa dahi. Zîrâ ol tâife şahs-ı vâhid hükmündedir. Ammâ ancak ahz-i mâl edip katl-i nefis eylemeseler fî-zamâninâ a'râb etdikleri gibi onların her birinin sağ eli dirsekden ve sol ayağı dizden kat⁹ olunurlar. İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfi'î ve Ahmed ve fukahâdan ekseri katında Hakk Te'âlâ'nın ﴿أَوْ تَقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ﴾ buyurduğunun ma'nâsı budur. Ve kat⁹-ı yed[e]¹⁰ sebep batş edip aldığı, kat⁹-ı ricle sebep ol ayakla yürüyüp¹¹ fışk u

6 RK'de "اولوب", Tashih ŞAP vr. 60^b.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 119; Ebû Dâvûd, "Diyât", 11; Nesâî, "Kasâme", 10.

8 Buhârî, "İmân", 22; Müslim, "Fiten", 14.

9 ...veya ellerinin ayaklarının çapraz kesilmesinden... (Mâide 5/33)

10 İlave ŞAP vr. 61^a.

11 RK'de "اولمغله توريب", Tashih ŞAP vr. 61^a.

fesâd ettiğidir. Ve ba'de'l-kat' elleri ve ayakları kızmış zeytle yâ katrânla hasm olunur. Bu fî'l katilden ezcerdir. Zîrâ a'râb ve feseke-i cünd¹ içlerinde bunları görseler etdikleri cürmü zikr ederler. Bunun emsâli ef'âlden imtinâ' ederler. Ammâ katl olunmakla maktûl görünmeyip bâkî kalanlar sehl zamânda unutulur. Kezâlik ba'z-ı nüfûs kat'-ı yed ü ricillerinden katl-i nefsin ihtiyâr [66^b] ederler. Bu sebebdan tenkîlde dahi ziyâde olur ki ukûbetden garaz için mücrime tenkîl ve sâire mûcib-i ibretidir. Bu ukûbet onlara katilden ezcer olmuş olur. Ammâ yerak sıyrısalar katl-i nefis eylemeseler ve ahz-i mâl eylemeseler mağlûb oldukları gibi kaçıp terk-i harb eyleseler ancak nefy olunurlar. Ba'zılar dediler ki nefiyden murâd teşrîddir. Ya'nî onlardan bir beldede süknâ etmeğe ruhsat vermezler. Ba'zılar dediler ki teşrîdden murâd habs-i ebedîdir.

Fasl: Katl-i meşrû' seyfle darb-ı rakabedir. Hakk Te'âlâ Benî Âdem'den ve behâimden katli mübâh olanların katillerin seyfle meşrû' eyledi. Ve Resûlullâh buyurdu ki "Hakk Te'âlâ her şeyin üzerine takdîr-i ihsân etmiştir. Katilde dahi ihsân budur ki şefranız keskin edip ahsen-i vechle zebh ve ahsen-i vechle katl eylen." Bu hadîs-i şerîfi Müslim rivâyet eder.² Ve "E'aff-i nâs katilde ehl-i İslâm'dır."³ Lâ-cerem ehl-i İslâm'ın katli seyfle gerektir. Ammâ salb-i meşhûrdan garaz bir mekân-ı âlîye çıkarmaktır ki cümle nâs görüp i'tibâr edeler. Ve maslûbun emri meşhûr ola. Ammâ salb cumhûr-ı ulemâ yanında ba'de'l-katl gerektir. Ve ba'z-ı fukahâ bi-gayr-i seyf katli dahi tecvîz etmişlerdir. Hattâ bir mekân-ı âlîde yâ bir makâm-ı hâlîde konup ta'âm ve şarâb vermeyip [67^a] hatfe enfihim olunca terk olunduğunu tecvîz etmişlerdir. Ammâ temsîl ya'nî gözün çıkarmak ve burnun kulağın budamak menhîdir, meğer alâ vechi'l-kisâs ola. Ya'nî bir kes bir kesin⁴ gözün çıkarsa yâ burnun ve kulağın budasa kisâsen onun dahi eylemek câizdir. İmrân bin Husayn rivâyet eder ki "Resûlullâh bize bir hutbe okumazdı ki illâ ol hutbede sadakayla emr etmeyip müsleyle nehy etmeyeler. Hattâ küffârı bile katl ettiğimizde müsle edip ba'de'l-katl burunların ve kulakların budamazdık.

1 RK'de "خند", Tashih ŞAP vr. 61^a.

2 Müslim, "Sayd ve'z-Zebâih", 57; Tirmizî, "Diyât", 14.

3 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 120.

4 RK'de "بر كسك بر كس", Tashih ŞAP vr. 61^b.

Meğer onlar müslümân katillerine etmiş olalar. Ol vakit cezâen biz dahi onlara ederdik. Ammâ onda dahi terki efdaldır.”⁵ ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ﴾⁶

Bu âyet gazve-i Uhud'da müşrikîn Hamza'yı ve sâir şühedâyı müsle ettiklerinde nâzil oldu. Resûlullâh “Eğer Hakk Te'âlâ beni bunların üzerine muzaffer edecek olursa onlardan ne kadar kimesne müsle ettilerse ben iki ol denli kimesneyi müsle edeyim.”⁷ dedi. Ol vakit bu âyet-i kerîme nâzil oldu ki “Eğer ikâb ederseniz size ikâb etdiklerinin misliyle ikâb eylen eğer sabr ederseniz ol dahi hayırlıdır.” Resûlullâh bu âyeti işitip “Biz dahi sabr edelim.” buyurdular.⁸ *Sahîh-i Müslim*'de [67^b] Büreyde İbn-i Husayb⁹ Resûl'den rivâyet eder ki Nebî bir yere seriyye gönderse emîrine vasiyyet ederdi ki hâssa kendi takvâ ile ola. Ya'nî her fî'ilde ve kavilde Allâh'la ola, Allâh'dan korkuyla ola. Ba'dehu böyle giden müslimîni ısmarlardı. Ba'dehu “Ugzu bismillâh ve fî sebîlillâh” derdi. “Kâfirun billâh olanla kıtâl eylen. Gulûl eylemen ya'nî mâl-ı ganâimden nesne ketm eylemen. Ve müsle eylemen ya'nî esirlerin a'zâlarından ve cevârihlerinden birin eksik eylemen ve nâ-bâliği katl eylemen” diye vasiyyet ederdi.¹⁰ Ammâ harâmîler şehirler içinde yerak sıyırsalar lâkin ahz-i mâl için sahrâda şehri silah eyleseler ba'zı fukahâ demişlerdir ki, onlar muhâribînden değildir, onlara muhtelis derler, muntehib derler. Zîrâ matlûb haykırıp istigâse eylese nâsdan gavs ve avn erişmek kâbilirdir. Ammâ ekser bunun üzerinedir ki bünyânla sahrânın hükmü bir ola. İmâm-ı Şâfi'î ve ekser-i ashâb-ı Ahmed ve ba'zı ashâb-ı İmâm-ı A'zam bunun üzerinedir. Belki sahrâda ukûbet bünyânda ukûbetden ziyâde gerekdir. Bünyân mahall-i emn ve itmi'nândır, mahall-i te'âvün [ü]¹¹ tenâsurdur. Bünyânda muhârebe ve mukâbeledede şiddet-i ikdâm fehm olunur. Ve evde kıtâl eyleseler cümle

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 429. Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 120.

6 Nahl 16/126.

7 RK'de “edeyin”, Tashih ŞAP, vr. 62^a.

8 Benzer rivâyeler için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 237; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, III, 156-157.

9 RK'de “برير بن حصين”; ŞAP'de “برير بن حصين”, vr. 61b. Râvî olarak zikredilen sahabinin adı için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985, II, 469.

10 Müslim, “Cihâd”, 3.

11 İlave ŞAP vr. 62^a.

mâlinı selb ederler. Ammâ müsâfirin gâliben ekser-i mâlî kendiyle böyle olmaz. Ol sebebdan bünyânda muhârebe edenler [68^a] ukûbete ehaklardır. Kezâlik âlet-i harb ve silahla kıtâl eylemeyip asâ ve eliyle atılan taş ve sapanla atılan taşla ve bunun emsâliyle muhârebe eyleseler bunlar dahi muhârib hükmünde olurlar. Ve ba'z-ı fukahâ demişlerdir ki muhadded ya'nî kesici nesneden gayriyle muhârebe edenlerde muhâribîn hükmü icrâ olunmaz. Ve ba'zılar muhadded ve müsakkalden gayri ile muhârebede muhâribîn hükmü icrâ olunmadığına fukahânın icmâ'ın rivâyet eder. Bu tafsîl kütüb-i fetâvâda ma'lûm olur. Ammâ tahkik budur ki her kimesne ahz-i mâl üzere kıtâl eylese envâ'-ı kıtâlden ne nev'le kıtâl ederse eylesin onlar muhâriblerdir. Kezâlik küffâr ile kıtâl eden müslim gerek seyfle gerek rumhla gerek okla gerek taşla ve asâyla olsun, ol kimse mücâhid fî sebîlillâhdır. Ammâ ol muhâribler ki katl-i nüfûs eyleseler, ahz-i mâl için şol kimseler ki hânlar yapıp ebnâ-i sebîle kirâya verirler, müsâfiri tenhâ bulsalar katl ederler ve mâlların ahz ve kendiler istîcâr etdikleri menzile tabîb yâ hayyât bunun emsâli kimesneler da'vet edip tenhâ bulsalar katl ederler. Bu katle kimi katl-i galebe ve ba'zı nâs katl-i marazî¹ der. Bunlarda iki kavî vardır. Bir kavî budur ki, katl olunurlar, muhâribîn gibi. Zîrâ hîle-i katl mekâbira ile katl gibidir. İkisinden bile ihtirâz mümkün değildir. Belki bunun zararı eşeddir. [68^b] Zîrâ âkilâne vâki' olur. Kavî-i sâni budur ki muhârib, mücâhid bi'l-kıtâldır. Bunun gibi kâtîlin emri veliyy-i deme râci'dir. Gerek affeylesin gerek muâheze eylesin. Ammâ kavî-i evvel usûl-i şerî'ata eşbehtir. Zîrâ bunun zararı eşeddir ki ne vakit katl edeceğin bilmez ki kendi dahi ya mukâtele yâ müdâfa'a ede.

Fasl: Bu cümle onlara zafer bulunup kâdir olduklarındadır. Ammâ sultân yâhûd nüvvâbı bunları ikâmet-i had için taleb eylediklerinde bunlar imtinâ' eyleseler ol takdîrce ittifâk-ı ulemâ ile âmme-yi müslimîne kıtâlleri vâcib olur hattâ cümlesine kâdir olunca. Şöyle ki katilden gayri ile münkâd olmasalar cümlesi katl olunurlar. Ve onlar katl olunduğundan gayri onları himâye edip onlara mu'âvenet edenler bile katl olunur. Bu kıtâl edenlere

1 RK'de "مرض", Tashih ŞAP vr. 62^b.

mu'âvenet edenleri katl ikâmet-i haddir. Kezâlik şerâyi'-i İslâm'dan imtinâ' eden tavâyifin kıtâli dahi ikâmet-i haddir. Zîrâ şerâyi'-i İslâm'dan imtinâ' edenler fesâd-i nüfûs ve fesâd-i emvâle ve fesâd-i hars ve fesâd-i nesle ikâmet-i nefis etmişlerdir. Maksûdları ikâmet-i dîn ve ikâmet-i mülk değildir. Bunlar şol muhâribîn hükmündedir, bir kal'aya yâhûd bir mağaraya yâ dağ başına yâ vâdiye tahassun edip kat'-ı tarîk ederler. Kendine gelenlerin yolun kat' edip mâlın nehb [69^a] ederler. Veliyyü'l-emrin askeri gelip cemâ'at-i müslimîne duhûlün ve tâ'atin taleb eyleseler mukâtele ederler ve müdâfa'a ederler. Şol a'râb gibi ki huccâcın yolun kat' ederler ve sâir harâmîler gibi etrâfda kat'-ı tarîk ederler ve cebeliler ki ruûs-i cibâle, mağârâtâ² i'tisâm edip kat'-ı tarîk ederler, bunlar dahi katl olunurlar. Nihâyet kıtâlleri küffâr kıtâlleri menzilesinde değildir. Eğer kâfir değillerse ve eğer bi-gayr-i hak ahz-i emvâl etmiş olursa onların üzerinedir. Aldıkları mâlın damânı aldıkları denli mâl onlardan ahz olunur. Eğer ahzin aynı bulunmazsa aldıkları denli mâl tazmîn olunur, ashâbına red olunur. Ashâb ma'lûm olmak müte'azzir olsa beytûlmâlde mesâlih-i müslimîn için hıfz olunur. Erzâk-ı mukâtileye yâ gayra sarf olunur.³ Bunlardan biri mecrûh olsa ardınca varılmaz ve ilâc olunmaz olunca hâli üzere terk olunur, illâ meğer ol bir kimseye katl etmiş olup ol maktûlün veliyy-i demi onu bulup kısâsen katl murâd edine. Ve kaçanı kovulmaz, meğer üzerine had vâcib olup tâlibi olmuş ola yâhûd varıp bir fitneye mübâşeret ede diye âkıbetinden havf oluna. Ve onlardan esîr⁴ [69^b] olanlara sâir müslimîn gibi ikâmet-i had olunur. Ba'zı, mâlları ganîmetdir, tahmîsi dahi câizdir demişler. Ammâ ekser-i fukahâ bu mertebeye teşdîdden ibâ etmişlerdir. Ammâ şerî'at-i İslâmiyye'den hâric bir tâifenin memleketine ilticâ eyleseler yâhûd müslimînle kıtâl eden tâifeye mu'âvenet eyleseler ol vakit ol tâifede icrâ olunan ahkâmın cemî'i bunlarda icrâ olunur. Ammâ şunlar ki kat'-ı tarîk etmeyeler lâkin yolcudan mu'ayyen akçe alalar ki ona darbiyye derler yâ esbâblarından yâ davarları başından akçe alalar, onların

2 RK'de "مغازاته", Tashih ŞAP vr. 63^a.

3 RK'de "اولنه", Tashih ŞAP vr. 63^b.

4 RK'de "امير", Tashih ŞAP vr. 63^b.

ukûbeti mekkâslar ukûbetidir. Ya'nî bâc alanlar ukûbetidir. Cevâz-ı katillerinde fukahâ ihtilâf eylemişlerdir. Eğerçi bunlar kuttâ'-ı tarîk değillerdir ammâ yevm-i kıyâmetde nâsın eşedd-i azâb ile mu'azzeb olanlarındandır. Zîrâ ba'zı müznibler Resûl huzûrunda tevbe etdikleri vakit buyurdular ki "Bu tevbeyi sâhib-i meks dahi eylese mağfûr olurdu."¹ Ve muhâribler bir tâifenin üzerine gelip mâlların ahz ve kendilerin katl kasd eyleseler icmâ'-ı müslimînle onlar muhâribîn ile kıtâl eylemek câizdir. Kıtâlleri mümkün iken azıcık bezl-i mâl eylemek câiz değildir. Zîrâ Resûlullâh aleyhisselâm buyurmuşdur ki "Bir kimesne mâl üzerine katl olunsa şehîddir. Dîni üzerine [70^a] katl olunsa şehîddir. Demi üzerine katl olunsa şehîddir. Haremi üzerine katl olunsa şehîddir."² Fukahânın sâil (صائل)³ dedikleri budur. Def'-i sâil (صائل)⁴ kıtâlle olmayıp bezl-i mâl ile müyesser olsa câizdir. Ammâ bezl-i mâl eylemek bezl-i mâl ile olmasa, bezl-i nefse olsa, ol vakit bezl-i nefis câiz değildir. Kıtâl lâzımdır. Farazâ bir fâsik bir avratdan zinâ kasd eylese yâ emred ile livâta kasd eylese itâ'at eylemekle halâs müyesser olsa itâ'at eylemeye, kıtâlle müdâfa'a eyleye. Ve sultânın ve nüvvâbının üzerine lâzımdır ki muhâribînden zafer bulduklarına aldıkları mâlları istihzâr ettirmek ve bi-eyyi tarîkın kâne ihrâc ettirmek ve ashâbına redd eylemek ve ba'de's-sübût ihrâcında inâd ederse ukûbet eylemek habsle ve darb ile yâ ihzâr edip yâ ihzâra bir kimesneyi tevkîl edince yâ ihfâ ettiği mekânı ta'yîn edince lâzımdır. Zîrâ her kimesnenin üzerine bir nesne lâzım ola, ol vâcib olanı edâdan imtinâ' eyleye, ona ukûbet lâzımdır. Hattâ Hakk Te'âlâ Kitâb-ı Kerîm'inde müslimînden nâşize avratlara darb etmeyi mübâh eyledi. Üzerine vâcib olan hakkı edâdan imtinâ' ettiği için bu mutâlebe ve ukûbet rabb-i mâlın hakkıdır. Eğer rabb-i mâl mâl-ı [70^b] mesrûku hibe yâ musâlaha yâ afv murâd edinirse kâdirdir. Ammâ ikâmet-i hadde böyle değildir. Onda afva sebîl yokdur. Ve imâm rabbü'l-mâl hakkından bir şeyin terkiyle ilzâm eylemek câiz değildir. Ammâ

1 Müslim, "Hudûd", 23.

2 Ebû Dâvûd, "Sünne", 32; Tirmizî, "Diyât", 22.

3 RK'de "صائل", Tashih ŞAP vr. 64^a.

4 RK'de "صائل", Tashih ŞAP vr. 64^a.

emvâlin aynı ekl ile yâ gayr ile telef yâ sârik yâ ehl-i hüküm yanında helâk olsa Şâfi'î ve Ahmed katında sâir gâsıblardan tazmîn olunduğu gibi tazmîn olunur. Eğer mu'sir ise zamân-ı yesâra te'hîr olunur. İmâm-ı A'zam mezhebinde gurm ile kat' cem' olunmaz. Ya'nî hem tazmîn hem kat'-ı yed câiz değildir. Mâlik yanında zamân-ı yesârda tazmîn olunur, asârda olunmaz. Ve sultân-ı nâsın muhâribinden ve sârikinden akçelerin alıverdiği için ve ikâmet-i hudûd ettiği için ashâb-ı emvâlden cu'l almak helâl değildir. Ne nefsi için ve ne ol muhâribleri ve sârikleri ele götüren a'vânı için. Zîrâ onları taleb sultâna lâzım olan cihâd fî sebîlillâh kısmından bir nev'dir. Sâir gazevâtta ceys-i İslâm çıktığı gibi bunda dahi ceys-i İslâm çıkmak lâzımdır. Eğer ol makûle ceysin evvelden olan iktâ' ve atâyâları maûnetlerine kifâyet ederse fe-bihâ; kifâyet etmezse kifâyet mikdârı rızıkların beytûlmâlden vermek lâzımdır ki bu dahi ebnâ-i sebîl levâzımındandır. [71^a] Ammâ edâ-i zekât eylemez tüccârın mâlları ahz olursa ol vakit imâm ol tüccârın zekât-ı emvâllerin alıp muhâribîne talebe gönderdiği cünde sarf eylemek câizdir. Zîrâ o zekâtın masârıfından biri ebnâ-i sebîldir. Bunlar dahi ebnâ-i sebîldir. Ve eğer muhâribînin şevket-i tâmmesi olup şevketlerin kesr için reîslerine te'lif-i kalb için ba'z-ı nesne verseler ki ol nesneyi vermekle reîsleri terk-i şer⁵ edip bâkîsine za'f-ı kalb gelse bu makûle câizdir, müellefetü'l-kulûb kısmından olur. İmâm-ı Ahmed'den ve gayriden bunun emsâli menkûldür, Kitâb ve Sünnet ve usûl-i şer'atdan zâhirdir. Ve dahi imâm harâmîlere mukâvemetde za'îf olanları irsâl eylemek câiz değildir. Belki ceysin akviyâsın ümenâsın eyleye, müyesser olmazsa el-emsal fe'l-emsal. Eğer sultânın ba'zı nüvvâbı ve ba'zı kurrânın rüesâsı harâmîlere sirran haber gönderip yâ zâhiren mu'âvenet edip aldıkları mâlî beraber mukâseme edip yâhûd ashâb-ı emvâlin me'hûz olan mâllarının ba'zın verip irzâ eyleseler bunların cürmü rüesâ-yı harâmîyeye cürmünden ziyâdedir. Zîrâ harâmîlerin def'i bunların def'inden ehvendir. Mukaddemen mezkûr olan tâifenin katilleri [71^b] niçe lâzım ise bunların dahi katilleri öyle lâzımdır. Kezâlik ol mâldan onlar dahi ahz ederlerse onlar

5 RK'de "سر", Tashih ŞAP vr. 65^a.

dahi sâir sârikler gibi elleri ve ayakları kat' olunur. Eğer hem katl hem ahz-i mâl eyleseler katl olunurlar, salb olunurlar. Ammâ onlara katl ve nehebe izin vermeyip lâkin kâdir oldukda mâlların alıp terk-i kıtâl eylese yâhûd ba'zı hudûd ve hukûku ta'til eylese yâhûd muhârib ve sârika yâhûd¹ kâtile melce' olsa ve bi'l-cümle hukûkullâhdan ve hukûk-i ibâddan üzerine bir hak vâcib olan kimesneye me'vâ olup istîfâ-i hakka mâni' olsa bi-lâ udvân ol mücrime cürümde şerik olup Allâh'ın ve Resûl'ün la'netine mazhar olur. Zîrâ *Sahîhayn*'da Ali bin Ebî Talîb'den mervîdir ki لعن الله من أحدث حدثاً أو آوى² buyrulmuştur.² Ol me'vâ muhdis olan kimesneye zafer bulunacak, ona muhdisin izhârı teklîf olunur. Ve ne yerde setr ettirdiğinin i'lâmı ilzâm olunur. Eğer imtinâ' ederse merraten ba'de uhrâ darb ve habsle ukûbet olunur, tâ mücrimi ihzâr edince. Zîrâ edâ-i mâl-i vâcibden imtinâ' edene ukûbet câiz olıcak nüfûsdan ihzârı vâcib olanın ihzârından imtinâ' edene ukûbet evlâ bi't-tarîkdir. [72^a] Ve bir kimesne ki mâl-i matlûb ve racûl-i matlûb³ kanda idüğün bilse, i'lâmı vâcib olur ve delâlet etmek lâzım olur. Zîrâ i'lâmı te'âvün ale'l-birr ve't-takvâ kabîlinden olur. Ammâ mâl yâhûd nefis bi-gayr-i hak matlûb olup ya'nî bâtil üzere matlûb olsa ol vakit i'lâm ve delâlet helâl olmaz. Zîrâ bu, te'âvün ale'l-ism ve'l-udvân kabîlindendir. Belki ref'i vâcib olur. Zîrâ nasr-ı mazlûm vâcibdir. *Sahîhayn*'da Enes bin Mâlik'den mervîdir ki Resûlullâh انصر أخاك ظالماً أو مظلوما⁴ dedi. Enes bin Mâlik “Yâ Resûlallâh! Mazlûma nusret edelim. Yâ zâlîme niçe nusret edelim?” dedi. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki “Zulümden men' eyle.”⁵ Yine *Sahîhayn*'da Berâ bin Âzîb'den mervîdir ki Resûlullâh yedi nesne ile emr etdi ve yedi nesneden nehy etdi. Emr etdikleri: iyâdet-i marîz ve teşyî'-i cenâze ve teşmiyet-i âtıs ve ibrâr-i kasem ve taksîm ve icâbet-i da'vet ve nusret-i mazlûm. Nehy etdikleri: havâtîm-i zeheb, evâni-i zeheb ve fizzadan ekl ve şûrb

1 RK'de “bazı hudûd” ilavesi bulunmaktadır. Tashih ŞAP vr. 65^b.

2 Bir bidat ihdâs eden yahut [bidat sahibini] barındırana Allâh lanet etsin! (Buhârî, “Cizye”, 17; “Fedâilü'l-Medîne”, 1; Müslim, “Hac”, 467; “Itk”, 20)

3 RK'de “ويرجك”, Tashih ŞAP vr. 65^b.

4 RK'de “و”, Tashih ŞAP vr. 65^b.

5 Buhârî, “Mezâlim”, 4; Tirmizî, “Fiten”, 68.

ve meyser ve lûbs-i harîr ve fisk ve dîbâc ve istebrak isti'mâli.⁶ Ammâ bundan mevâdde ki ya'nî zimmetine vâcib olan hukûkullâhî⁷ ve hukûk-i ibâdî ketm edeni [72^b] bulup i'lâmdan imtinâ' edeni muâhezeden gayri kimesne âharın cinayeti ile muâheze olmaz ki ⁸ «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» mazmûnuna ⁹ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجْنِي جَانٌ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ» hadîsinin mefhûmuna muhâlif olmaya. Ya'nî bir kimesne bir kimesneye vekil ve kefil ve dâmin-i derek değil iken bunun zimmetine vâcib olan mâl ondan mutâleb ola. Yâhûd bir kimesne akrabasından ya cîrânından birinin cinâyetiyle mu'âteb ve mutâleb ola ki kendi terk-i vâcib ve irtikâb-ı fi'l-i harâm etmiş olmaya. Bu makûle kimesne âharın zenbiyle mutâleb olmak helâl değildir. Ammâ kendinin zenbiyle mes'ûl ve mu'âkeb olmak ma'kûl ve meşrû'dur. Ammâ zâlimin mekânını bilip istîfâ-i hak kasd edenlere delâlet eylememek ve hukûk-i müstehikkîn müte'allik olan mâlın mekânın bilip dahi [delâlet]¹⁰ eylememek kendi nefsinin zenbidir, Kitâb ve Sünnet ve icmâ' ile. Üzerine i'âneti ve nusreti lâzım olan nesneden imtinâ' ettiği için müznib olmuş olur, gerek imtinâ'ı zâlîme muhâbâten ola, ehl-i ta'assubun ba'zı ba'zına ettiği gibi; gerek mazlûma buğzan ve adâveten ola. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurur: «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۖ اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»¹¹

Gerek hod hukûkullâha kıyâmdan [73^a] ve yâhûd üzerine lâzım olan kıstdan i'râzan ve gerek hızlânen olsun. Zîrâ Hakk Te'âlâ kendine ve Resûlü'ne nusreti terk edip dîne ve Kitâb'a nusreti terk edenlerin hakkında buyurmuşdur ¹² «إِذَا قِيلَ لَكُمْ أَنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِثَّا قُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ»

Bu makûlelere ukûbet olunmayıp bu sebîle sülûk edip ta'til-i hak edenlerin etdikleri yanlarında kalırsa gâlib mağlûbu ve kavî za'îfi ekl eyler¹³ ve

6 Buhârî, "Cenâiz", 2; Müslim, "Libâs", 2.

7 RK'de "الهي", Tashih ŞAP vr. 66^a.

8 Hem günah çeken bir nefis, başkasının günahını çekmeyecek. (Fâtır 35/18)

9 Her suçlu yalnızca kendi suçunun karşılığında cezalandırılır. (Tirmizî, "Fiten", 2.)

10 İlave ŞAP vr. 66^a.

11 Ve sakın bir kavme buğzunuz sizi adaletsizliğe sevk etmesin, adalet edin takvâya en yakın olan odur. (Mâide 5/8)

12 Ne oldu ki size Allâh yolunda seferber olun denilince yerinize yığıldınız kaldınız. (Tevbe 9/38)

13 RK'de "اكثر", Tashih ŞAP vr. 66^b.

bunun meseli oldur ki bir kimesnenin bir kimesne zimmetinde hakkı ola, ol kişi mümâtale ede ya'nî bugün yarın vereyin diye savuşturuyor yâ sâhibine edâ etmeye yâhûd ehlinden ve akâribinden ve memâlikinden ve behâyîminden üzerine lâzım olan nafakayı edâda imtinâ' eyleye, ol ukûbete müstehak olurdu. Kezâlik bu makûle dahi ukûbete müstehak olur. Ammâ bir kimesne bir matlûbun taleb olduğun bilip ve mekânın dahi bilse lâkin tâlib olan kimesne matlûba zafer buldukda mücerred hakkının istîfâsıyla kanâ'at etmeyip te'addî ve tecâvüz edeceğini mukarrer bilse ol vakit i'âmâdan imtinâ' eylese müstehab ve müstahsendir. Ammâ bu iki imtinâ'ın biri birine müştebihdir. Mâbeyni fark eylemek asîrdır. Müslümân olanlara lâzımdır ki dikkat eyleye. Tevâbî'inden fülân kimesne [hak üzere matlûb olsa gayret-i Câhiliyye edip falan kimesne]¹ etbâ'ının [73^b] üzerine döner. Bir kuş bir çalıya sığınır, bu dahi kendine ilticâ edenleri himâye eder, ele vermez demeyi murâd edinir. Tevâbî'inin üzerine müteveccih olan hükûkun zâyî' olmasına sebep olup indallâh müznib ve inde'n-nâs mülâm olur, fesâd-ı dîn ü dünyâyâ sebep-i kavîdir. Ve tevârihde mastûrdur ki bu makûle hamîyyet-i Câhiliyye sebebi ile niçe harb olmuşdur. Kabâyil-i Arab'dan Benî Bekr ve Benî Sa'leb mâbeyninde vâki' olan harb-ı besûs ki meşhûrdur, bu vechle olmuşdur. Ve Türk ve Moğol'un diyâr-ı İslâm'a duhûlü ve Mâverâünnehir ve Horasan'a istîlâsına sebep bu olmuşdur. Lâ-büdd müslümân olan Hakk Te'âlâ'dan korkup onun emrine izzet edip kendi hevâsına muhâlefet ile nefsinin tezlîl eylese Hakk katında ekrem olur.

﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ﴾² Ammâ bir kimesne ki kendini azîz bilip hevâsın terk etmeyip emr-i Hakk'a ittibâ'ı nefsine tezlîl add eylese ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ﴾³ dır. Ve Hakk Te'âlâ münâfıklardan ötürü buyurur ﴿يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ﴾⁴ ki ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي﴾⁴ Ve yine buyurur ki ﴿وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾⁴

1 İlave ŞAP vr. 66^b.

2 *Haberiniz olsun ki Allâh yanında ekreminiz en takvâlınızdır.* (Hucurât 49/13)

3 *Her kim izzet istiyorsa bilsin ki izzet tamamıyla Allâh'ındır.* (Fâtır 35/10)

4 *Diyorlar ki: eğer Medîne'ye dönersek herhalde eazz olan oradan ezell olanı çıkaracaktır, halbuki izzet, Allâh'ın ve Resûl'ünün ve müminlerindir ve lâkin münâfıklar bilmezler.* (Münâfıkûn 63/8)

الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ
أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ⁵

[74^a] Ammâ iki tâife birbiriyle mukâtele⁶ eylese hevâlarına tâbi⁷ ol-
dukları sebebdan yâhûd ehl-i emsâr ile ehl-i bâdiye mâbeyninde olan adâ-
vet sebebinden yâhûd bir şübhe ve galat-ı te'vîl-i fâsid⁷ sebebi ile ol kasd
edip mâbeynlerin ıslâh ede. Yâ te'villerin iz'ân ettirmekle yâ şübhelerin
îzâh etmekle yâ galatların tashîh etmekle. Nitekim Hakk Te'âlâ buyurur
«وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا»⁸ Ve bi'l-cümle hamiiyet-i
Câhiliyye edip “Benim tevâbi'imdendir, bana sığındı” diye ele vermemek
gayret-i Câhiliyyedendir. Müslime lâıyk budur ki şer'a havâle edip zâlimden
mazlûmun hakkı alına. Zîrâ Resûlullâh zamânında ensârdan bir sahâbî ile
muhâcirînden biri husûmet ettiler. Ensârî “Yâ eyyühe'l-ensâr”, muhâcirî “Yâ
eyyühe'l-muhâcirûn” dedi. Resûlullâh şiddet-i gazab ile gazab edip “Ben
sizin içinde iken da'vâ-yı Câhiliyyet ile da'vâ mı edersiz!” dedi.⁹

Fasl: Fî ikâmeti'l-hudûd. Sârikin sağ eli kat' olunur, Kitâb'la ve Sün-
net'le ve icmâ' ile. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurur «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا
أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ
اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»¹⁰ [74^b] Ve had beyyine yâ ikrâr ile sâbit olduk-
dan sonra yâ habsle yâ fidâ-i mâlla te'hîr olmaz. Ve eyyâm-ı şerîf[e] ve evkât-i
mu'azzamada vâki' olmakla te'hîr olunmaz. Ramazan günü, Kadir gecesidir,
denmez. Zîrâ ikâmet-i had sâir ibâdet gibi ibâdetdir, cihâd fî sebîlillâh gibi.
Ve ikâmet-i had Hakk Te'âlâ'dan kullarına rahmetdir. Zîrâ cânîden azâb-ı
âhireti def eder ve sâirlere mûcib-i gayretdir. Lâ-cerem vâlî ikâmet-i hadde

5 İş başına geçti mi yeryüzünde içine kadar fesâd vermek ve bars ü nesli helâk etmek için sâ'yeder Allâh da
fesâdı sevmeyiz. Ona “Allâh'tan kork” denildiği zaman da kendisini günâh ile onur tutar, Cehennem de onun
hakkından gelir, cidden ne fena yataktır o. (Bakara 6-205/2)

6 RK'de “مقابلة”, Tashih ŞAP vr. 67^a.

7 RK'de “فاسده”, Tashih ŞAP vr. 67^a.

8 Ve eğer mü'minlerden iki taife çarpışarlarsa hemen aralarını bulun barıştırm. (Hucurât 49/9)

9 Buhârî, “Menâkıb”, 8; Müslim, “Bir”, 62-63.

10 Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadın sâbit oldu mu ellerini kesin, kazandıklarına cezaen Allâh'tan
kelepçek, çünkü Allâh azîzdür, hakimdir. Böyle iken her kim de işlediği zulmün arkasından tevbe edip salâha
dönerse Allâh elbette tevbesini kabul buyuruyor. Çünkü Allâh gafûrdur, rahîmdir. (Mâide 39-38/5)

şedîd gerekdir. Fî dînillâh re'fet ü şefkat mezmûmdur. Ve ikâmet-i hadden kasdları halka rahmet olmak gerekdir. Ve nâsı münkerâtıdan men' eylemek kasd etmek gerekdir. Halka gulüvv ü ulüvv kasd edip kendi gayz u gazabının şifâsın murâd edinmek niyyet eylememek gerekdir. Hâkim halka vâlid gibidir. Niteki vâlid veledini anası terbiyetine komaz. Zîrâ ananın veledine şefkati gâlibdir. Gâh olur ki noksân aklı sebebiyle şefkat muhabbete gâlib olup muhabbet muktezâsı ıslâh iken onunla amel etmeyip şefkat muktezâsıyla terk edip veled telef ve zâyi' olur. Vâlid veledin te'dîb edip dövdüğü zâhir muhabbetindendir. Kezâlik halka hâkim vâlid-i şefîk mertebesindedir. Şefkat ve merhamet izhâr edip [75^a] te'dîb ve ıslâh murâd edinir. Kezâlik tabîb menzilesindedir ki devâ-i kerîh ile şifâ kasd eder. Ve âkileye mübtelâ olan marîzin bir uzvu müteekkil olsa sâir a'zâya sirâyet etmesin diye kat' eyler. Ve fassâd ilâc için kat'-ı ark eyler. Eğerçi ol mübtelânın a'zâsı zâhiren acır ammâ şifâ-i âkibet mülâhazasıyla ol eleme sabr ve tahammül eder. Ve tabîb ve fassâdın bu cümle ettiği marîza şifâ hâsıl olsun diye hayr u salâh ettiğindendir. Hudûd-i şer'î[yye] dahi bu kabildendir. Vâlînin kasdı salâh-ı ra'îyyet olmak gerekdir. Ra'îyyeti münkerâtıdan men' ve onlar için celb-i nef' olmak gerekdir. Bu cümle ibtigâen li merdâtillâh olup hevâ-yı nefsanî ve garaz-ı şehvânî olmamak gerekdir. Ya'nî Hakk Te'âlâ ukûbet-i yesîre ile onun günâhına keffâret verip azâb-ı uhrevîden necât vere. Ve kalbine havf verip min ba'd onun emsâli zenb irtikâbından ihtirâz üzere ola. Ve mahdûd dahi Allâh'ın ukûbetin keffâret-i zünûb bilip kendi de ikâmet-i had olduğundan incinmeye. Şöyle ki vâlînin garazı halka ulüvv ü gulüvv ve ikâmet-i ri'yâset olup halk kendine bezl-i araz ve bezl-i mâl eylesinler demek [75^b] olsa ol vakit niyyeti kendi üzerine mün'akis olur. Mervîdir ki Ömer bin Abdülazîz halîfe olmazdan mukaddem Velîd bin Abdilmelik cânibinden Medîne'de emîr idi. Ve siyâset-i sâliha ile siyâset etmekle ma'rûf idi. Ve Haccâc-ı Zâlim Irak'da emîr olup sû-i siyâsetle ehl-i Irak'a azâb eylerdi. Irak'dan Medîne'ye geldikde ehl-i Medîne'ye Ömer bin Abdülazîz'in şemâilinden suâl etdi. "Heybetinden nicesiniz?" dedi. "Yüzüne nazar etmeye kâdir

değiliz.” dedi[ler].¹ “Ya muhabbetiniz nicedir?” dedi. “Ehl ü evlâdımızdan bize ehabdır.” dediler. “Ya te’dîbi nicedir?” dedi. “Üç savtdan on savta dek te’dîb eyler, ziyâde eylemez.” dediler. Haccâc işitip “Bir kişinin ki heybeti böyle ola, muhabbeti böyle ola, edebi böyle ola, bu fi’l-i beşer değildir, emr-i semâvîdir. Müeyyed min indillâh olmayan böyle olmaz.” dedi. Ve sârikin eli kat[‘] olundukdan sonra eli hasm olunur. Ya’nî yâ zeyt yâ katrânla dağlanır ve boynuna asmak dahi müstehabdır. Eğer ikinci sirkat ederse sol ayağı kat[‘] olunur. Ammâ sâlisen, râbî’an sirkat ederse iki kavl vardır. Bir kavl budur ki erbe’ati kat[‘] olunur. Bu kavl Ebû Bekir’indir. Ve İmâm-ı Şâfi’î ve İmâm-ı Ahmed mezhebidir. Kavl-i sâni habs olunmaktır. Bu kavl [76^a] Ali’nindir ve Kûfiyyûn mezhebidir. Ve Ahmed’den bir rivâyet budur. Ammâ kat[‘]-ı yed îcâb eder, sirkat-i nisâb tamâm olıcaktır. Kütüb-i fûrû’da nisâb musarrahdır ki mezheb-i Hanefî der on dirhem-i şer’î yâhûd bahâsı on dirhem eyler esbâb-ı sirkat eylemek gerekdir. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’de İbn Ömer’den mervîdir ki Resûlullâh aleyhisselâm kıymeti üç akçelik kalkan sirkatinde kat[‘]-ı yed eyledi. Ve rub[‘]-ı dînârda kat[‘]-ı yed eyledi.³ Zîrâ ol vakit bir dînâr on iki akçe ederdi. Rub’u üç akçe olur. Üç akçe kıymetli nesnenin sirkatinde kat[‘]-ı yed lâzım olur. Ve sârik sârik olmaz, mâdem ki hırzdan almaya. Sâhibinden zâyî olmuş mâlî yâhûd sahrâda hâfızı yok şecer üstünde meyveyi ve yanında râî olmayan mâşiyeyi ve bunun emsâli mâl alana kat[‘]-ı yed lâzım olmaz. Lâkin ahz ve ta’zîr olunur. Ve gurma taz’îf olunur. Ammâ taz’îfde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Taz’îfe kâil olan İmâm-ı Ahmed’dir. Râfi’ bin Hadîc rivâyet eder ki Resûlullâh buyurmuşdur ki *لا قطع في ثمر ولا كثر* Ya’nî “Semerde ve kesrde kat[‘]-ı yed yokdur.”⁴ Kesr diye hurmânın koruğuna derler. Ammâ müntehibe ve muhtelse ve hâine kat[‘]-ı yed yokdur.⁵ Müntehib oldur ki halk nâzır iken ala, Türkçe yağmacılar gibi. [76^b] Muhtelis oldur ki bir nesneyi ala ammâ aldığı gibi biline, dülbend-i kapıcı gibi ve hâin oldur ki mûda[‘] gibi müste’ir

1 İlave ŞAP vr. 68^b.

2 RK’de “بولمز”, Tashih ŞAP vr. 68^b.

3 Buhârî, “Hudûd”, 13; Müslim, “Hudûd”, 6.

4 Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 12; Tirmizî, “Hudûd”, 19; Nesâî, “Kat’u’s-Sârik”, 13.

5 Tirmizî, “Hudûd”, 18; Nesâî, “Kat’u’s-Sârik”, 13.

gibi. Ya'nî bir kimesne bir kimesneye ba'z-ı esbâb emânet-i kaviyye yâhûd âriyeti esbâb vere, ol dahi inkâr ede. Tarrâr oldur ki halkın ceblerinden ve yanlarından ve koyunlarından akçe ala. Ona Türkçe yankesici derler.

Fasl: Hudûdun biri dahi hadd-i zinâdır. Bu husûsda hükm-i şer'î budur ki muhsan ola hicâre ile recm oluna. Niteki Resûlullâh Mâ'iz bin Mâlik el-Eslemî'yi recm eyledi, Gâmidıyyeyi ve Yahûdiyyeyi recm eyledi. Ve ba'de ahdi'n-Nebî Hulefâ-i Râşidûn dahi bu minvâl üzere recm eylediler. Ve eğer gayr-i muhsan ise Kitâbullâh hükmü üzere yüz celde ile celd olunur. Ve Sünnet-i Nebeviyye üzere bir yıl tağrîb olunur. Ammâ ba'z-ı ulemâ vüçûb-i tağrîbi revâ görmemişlerdir. Ve alâ kile't-takdîreyn, gerek recm gerek celd hadd-i zinâ ikâmet olunmaz mâdem ki dört şâhid-i adl şehâdet eylemeye yâhûd dört meclis-i müte'addidde zânî kendi nefsi üzerine şehâdet eyleyip¹ zinâ ettiğini ikrâr eylemeye. Ve nefsi üzerine şehâdet ve ikrâr ettiğinden sonra ikrârından rücû' eylese had yine sâkıt olur. Ve muhsan indeş-şer' oldur ki hür, mükellef olduğu hâlde nikâh-ı sahîh [77^a] ile menkûhasına bir kerre kabulünden vat' etmiş ola. Ammâ mevtûa bu sıfatda vâtî'a müsâvî olmak lâzım mıdır değil midir, ulemâ ihtilâf eylemişler. Ve vâtî'-ı bâliğ mürâhika-ya vat' eylese muhsan olur mu, ol dahi ihtilâfîdir. Ve ehl-i zimmet Şâfi'î ve Ahmed yanında muhsan olur. Zîrâ Resûlullâh Yahûdî ile Yahûdiyyeyi recm eyledi mescid yanında. Ve millet-i İslâmiyye'de olan recm oldur. Kezâlik mezniyye olan avrat hâmil olsa ve efendisi olmasa ve hamlinde kendi şübhe da'vâsın olmasa recm olunur mu, bu dahi ihtilâfîdir. İmâm-ı Ahmed katında ona had yokdur. Zîrâ câiz ki ikrâh yâhûd şübhe ile vat' oluna şübhe ile hod had sâkıt olur. Ammâ mezheb-i ehl-i Medîne budur ki had olunur. Zîrâ Mâlik mezhebinde ihtimâlât-ı nâdireye iltifât olunmaz.

Ammâ livâtada ba'z-ı ulemâ demişlerdir ki haddi hadd-i zinâdır. Ba'zılar demişlerdir ki hadd-i zinâdan dûndur. Kavl-i sahîh ki ashâb onun üzerine ittifâk etmişlerdir, oldur ki a'lâ ve esfelin ikisi bile katl olunur. Ya'nî fâ'il ve

1 RK'de "اليه", Tashih ŞAP vr. 69^b.

mef'ûl gerek ikisi bile muhsan olsun gerek olmasın. Zîrâ Ehl-i Sünnet İbn Abbâs'dan rivâyet eder ki Resûlullâh buyurmuşdur ki *من وجدتموه يعمل عمل قوم لوط فاقتلوا الفاعل والمفعول به*²

[77^b] Ve Ebû Dâvûd *Sünen*'de İbn Abbâs'dan rivâyet eyledi ki Resûlullâh'a suâl eylediler şol bıkırdan ki ona livâta olunmuşdu. "Recm olunur" diye buyurdu.³ Hazret-i Ali dahi bunun mislin rivâyet eyledi. Ammâ ashâb katle icmâ' etmeyip müteferrik olmuşlardır. Ebû Bekir Sıddîk'dan ihrâk rivâyet olunur. Gayrilerden kiminden katl rivâyet olunur, kiminden mekân-ı şâhikdan ilkâ rivâyet olunur. Ve ba'zından üzerine cidâr yapıp ölünce onda vaz' olunmak hikâyet olunur. Ve ba'zından akbah-i mevâzi'da ölünce habs olunmak rivâyet olunur. Ve ba'zından ol karyenin cidârlarının a'lâsından atılıp ardınca taşlar atmak mervîdir. Niteki Hakk Te'âlâ kavm-i Lût'a öyle eylemiştir. Bu cümle İbn Abbâs'dan rivâyetdir. Bir rivâyet dahi recmdir. Ekser-i selef onun üzerindedir. İstidlâlleri dahi budur ki Hakk Te'âlâ kavm-i Lût'u recm eylemiştir. Zânîyi dahi recm, onlara teşbîhendir. Lâ-cerem ol ameli işleyeni dahi recm lâzımdır. Ve livâtada fâ'il ve mef'ûl recm olunurlar gerekse ikisi bile hür olsun gerekse ikisi bile memlûk olsun, gerekse biri hür, biri memlûk olsun. Ammâ recm ikisi bile bâliğ olıcakdır. [78^a] Ammâ biri bâliğ biri gayr-i bâliğ olsa bâliğ recm olunur. Nâ-bâliğ mâ-dûn-i katl ile ukûbet olunur.

Fasl: Hudûdun biri dahi hadd-i şürbdür ki Sünnet-i Resûl'le, icmâ'-ı ümmetle sâbitdir. Ehl-i Sünnet Resûl'den vücûh rivâyetle rivâyet eylemişlerdir ki: *من شرب الخمر فاجلدوه ثم إن شرب فاجلدوه ثم إن شرب في الرابعة فاقتلوه*⁴ Ve kendilerden sâbit oldu ki defâ'atle şâribü'l-hamrı teclîd eylediler. Hulefâ-i Râşidîn ve sâir e'imme-i müslimîn kezâlik. Ammâ merre-i râbî'ada katl, ekser-i ulemâ katında mensûhdur. Ve ba'zılar demişlerdir ki bu ta'zîrdir, imâm vakt-i hâcetde bununla ta'zîr eder. Ve Resûl'den sallallâhu aleyhi ve sellem sâbit oldu

2 Lût'un kavminin yaptığı işi yapanı gördüğünüzde her ikisini de öldürün! (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 300; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 29.)

3 Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 29.

4 "Şarâb içene celde (sopa) cezasını uygulayın. Sonra yine içerse yine bu cezayı uygulayın. Dördüncü kez içerse artık onu öldürün". Benzer rivâyetler için bkz. Tirmizî, "Hudûd", 15; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 37.

ki şâribü'l-hamrî cerîd [ve]¹ ni'âl ile kırkar darbla teclîd eyledi. Ve Ebû Bekir kezâlik kırk celde ile darb eyledi. Ammâ Ömer seksen celde ile teclîd eyledi. Ve Ali (r.a.) gâh kırk gâh seksen ile celd eyledi. Pes ulemâ der ki darb-ı semânîn lâzımdır. Ve ba'zılar dediler ki lâzım olan darb erba'ındır. Ziyâdeyi imâm vakt-i hâcetde icrâ eyleye. Ammâ İmâm-ı A'zam mezhebinde seksen hüre ve kırk abde lâzımdır. Ammâ Hazret-i Ömer (r.a.) şâribü'l-hamr art-dıkda ve idmânların ziyâde eyledikce zecri dahi ziyâde [78^b] eyledi. Zecirde mübâlağa kasd edip başın kazıtdı. Ve ta'zîr olundukdan sonra cerâyesi var ise cerâyesinin kat'ıyla ve ehl-i vilâyetden ise vilâyetden azliyle ta'zîre dahi ruhsat vardır. Hattâ Hazret-i Ömer ba'z-ı nüvvâbının ebyât-ı hamr ile temessülün işitip vilâyetden azl eyledi. Ve şol hamr ki Hakk Te'âlâ onun şürbün harâm eyledi, Resûl onun şâribine had² vurdu. Cümle müskirdir ki simârdan ittihâz olundu, gerek ineb olsun ya'nî üzümnden ya pişmiş olmaya ki ol hamrdır, yâhûd pişmiş ola. Ammâ sülûsânından eksik gitmiş ola ki ona ba'zılar talâ ve ba'zılar bâzik demişlerdir, gerek hurmâdan ve gerek incirden olsun yâhûd hubûbâtıdan hâsıl olsun, buğday gibi arpa gibi. Aselden dahi hâsıl olan müskir böyledir. Hakk Te'âlâ tahrîm-i hamr³ âyetin inzâl ettiği vakit Medîne'de hamr-i inebden gayri bir nesne yokdu. Ve ol vakit Medîne'de şecer-i ineb yokdu. Belki Şâm'dan celb olunurdu. Âmme-i şarâbları nebîz idi. Nebîz-i hulv⁴ isti'mâl ederlerdi. Ve nebîzin ma'nâsı budur ki mâye-i temr yâhûd zebîb ki kuru üzümdür, tarh oluna, su tatlı olmak için. Zîrâ Hicâz'ın ekser-i suları tuzludur. Bu nebîz bi'l-ittifâk helâldir. [79^a] Zîrâ sekri yokdur. Asîr-i inebin müskir olmazdan evvel şürbü helâl olduğu gibi. Ve Resûlullâh ağzı bağlı olmayan kaplarda nebîz olunmakdan nehy eyledi.⁵ Gerek ol kap tulum olsun, gerek ağaç gerek kabak gerek topraktan olsun, ol dahi gerek ziftli olsun gerek olmasın zîrâ ağzı bağlı olmayacak nebîzin şiddeti ya'nî azması yap yap yürür, karınca hareketi gibi. İnsânın ana şu'uru olmaz,

1 İlave ŞAP vr. 70^b.

2 RK'de "خد", Tashih ŞAP vr. 70^b.

3 RK'de "حرم", Tashih ŞAP vr. 71^a.

4 RK'de "خلوا", Tashih ŞAP vr. 71^a.

5 Müslim, "İmân", 26.

içtiği gibi sekr verir. Ammâ ağzı bağlı taraflarda nebîz olunmak buyurdu ki ol vakit azsa ve kükrese ol taraf çatlar, insân şürb-i müskirden emîn olur. Ve nebîzde savâb budur ki cumhûr-i müslimîn re'yi üzere amel olunup her müskirin gerek nebîz gerek sâir şâribi celd oluna. Gerek devâ için olsun gerek gayrı için. Zîrâ Resûlullâh hamr ile tedâviden suâl etdiklerinde “Hamr dâdır, devâ değildir” dediler.⁶ *وإن الله لم يجعل شفاء أمتي فيما حرم عليها*⁷

Ve had ol vakit vâcib olur ki beyyine ikâmet olunsa yâhûd i'tirâf eylese. Ammâ ağzında râyiha-i hamr mevcûd olsa yâhûd kay' ederken görölse ol vakit ona ikâmet-i had olunmaz. Zîrâ ihtimâldir ki hamr olmayanı içmiş ola yâhûd mükrehen içmiş ola. Ammâ inde'l-ba'z kaçan ki râyiha-i müskirden [79^b] yâ kay'den ma'lûm olsa celd olunur. Hulefâ-i Râşidînden me'sûr olan budur ki İmâm-ı Ahmed ve İmâm-ı Mâlik mezhebi budur. Ammâ haşîşe-i mel'ûne ki varak-ı kinnebdan ittihâz olunur, zamânede esrâr demekle ma'rûfdur, harâmdır. Sâhibi celd olunur. Şâribü'l-hamr gibi hamrdan eşeddir. Şol cihetden ki aklı ve dîni ifsâd eder. Hattâ âkili bir mertebeye varır ki, muhannesliği ve deyûsluğu ihtiyâr ederler, derler. Ve hamr bundan eşeddir şol cihetden ki mukâtele ve muhâsamaya müeddî olur. Ammâ ikisi bile zikrullâhdan ve salâtdan men' eyler. Lâkin ba'z-ı müteahhirîn haşîş ekl edene had lüzûmunda tevakkuf eylediler. Mâdûn-i had ta'zîrle iktifâ eylediler. Min gayr-i tarab olıcak benc gibidir, derler. Ulemâ-i mütekaddimînin bu husûsda kavli mesmû' değildir, derler. Ammâ böyle değildir. Belki bunu ekl edenler şürb-i hamra taklîd edip ekl ederler. Ammâ şarâb gibi mâyi' olmayıp mat'ûme-i câmide olduyrsa necâsetinde fukahâ nizâ' ettiler. İmâm-ı Ahmed ve gayrı mezhebinde necisdir. Hamr-i meşrûbe gibi i'tibâr-ı sahîh dahi budur. Ve inde'l-ba'z necis değildir. Zîrâ câmiddir. Ve bir kavilde mâyi' ya'nî suyuğı necisdir, câmidi ya'nî donmuşu necis değildir. Beher-hâl muharremde dâhildir. Lafzen ve ma'nen müskirdir. Rivâyet olunur ki [80^a] Ebû Mûsâ Eş'arî Resûl'den suâl edip “Yâ Resûlallâh! Yemen'de iki şarâbımız

6 Müslim, “Eşribe”, 12; İbn Mâce, “Tıb”, 27.

7 Allâh Te'âlâ ümmetimin şifâsını, onlara haram kıldığı şeyde yaratmamıştır. Benzer rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd, “Tıb”, 11.

var idi. Biri bit' idi ki aselden ederdik. Ve biri mi[z]r ki darıdan ya şa'irden ederdik. İkisinden bile nebîz ederdik. Müştedd olup mütenebbiz olduktan sonra isti'mâl ederdik. Onların hakkında ne buyurursuz?" dedi. Resûlullâh'a kim cevâmî' u'l-kelim vermişlerdir, bu vech-i eblağ ile cevâb verdiler ki "Her müskir harâmdır." Bu hadîs-i şerîf müttetekun aleyhdir.¹ Ve Nu'mân bin Beşîr rivâyet eder ki Resûlullâh buyurdu ki "Hintadan dahi hamr olur. Şa'irden dahi hamr olur. Zebîbden dahi hamr olur. Temrden dahi hamr olur. Her müskirden sizi nehy ederim."² Ebû Dâvûd ve İbn Abbâs rivâyet ederler ki Nebî buyurmuşdur ki "Her hamr harâmdır." Ve bir rivâyetde "Her hamr müskirdir ve her müskir harâmdır." Bu hadîsleri Müslim rivâyet eder.³ Ve ashâb-ı Sünen nice vücûhle bu hadîsi rivâyet etmişlerdir: كل ما أسكر كثيره Ve huffâz-ı hadîs bu hadîsi sahîhdir, demişler. Ve Câbir bin Abdullâh'dan rivâyet olunur ki bir şahıs Resûlullâh'dan kendi yerlerinde içdikleri⁴ darı hamrından suâl eyledi. Resûlullâh "Ol müskir midir?" suâl eyledi. Ol şahıs "Müskirdir" diye [80^b] cevâb verdi. Resûlullâh "Her müskir harâmdır ve Hakk Te'âlâ bu hamrdan içene âhirette tîne-i hıbâlden içirmek ahd eylemiştir." buyurdu. "Tîne-i hıbâl nedir?" diye suâl ettiklerinde "Usâra-i ehl-i nârdır" buyurdular.⁵ Ya'nî Cehennem ehlinin şiddet-i azâbdan sızındısı ve sıkıntısıdır. Resûlullâh'a cevâmî' u'l-kelim i'tâ olunduğu cihetden bu vechle kelâm-ı câmi' buyurmuşlardır ki "Her nesne ki aklı örte ve sekr vere, ol harâmdır."⁶ Bir nev' ile bir nev' ve me'külle meşrûb mâbeynin fark etmişlerdir. Ve haşîşden dahi hamr ittihâz olunup suyla ezilip içilmek kâbildir. Ve hamr dahi ba'z-ı nesne ile halt olunup yenilmek kâbildir. Bu cümle harâmdır. Nihâyet mutekaddimîn haşîşe ki benc derler, ona ta'aruz etmediler. Zîrâ ol zamânda zuhûr edip isti'mâl olunmamış idi. Mie-i

1 Buhârî, "Meğâzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70.

2 Ebû Dâvûd, "Eşribe", 4; Tirmizî, "Eşribe", 8.

3 Müslim, "Eşribe", 73; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5.

4 Çoğu sarhoş edenin azı dahi haramdır. Bkz. Ebu Dâvûd, "Eşribe", 5; Tirmizî, "Eşribe", 3; İbn Mâce, "Eşribe", 10; Nesâî, "Eşribe", 25.

5 RK'de "اچه كدكلرنده", Tashih ŞAP vr. 72^b.

6 Müslim, "Eşribe", 72.

7 Müslim, "Eşribe", 73; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 5.

sâdisenin evâhirinden beri zuhûr etmiş idi. Ammâ Kitâb ve Sünnet'de kelâm-ı câmi' tahtında mündericidir.

Fasl: Ve ammâ me'âsî ki mukâbelesinde hadd-i mukarrer yokdur, sabî öpmek gibi ve mer'e-i ecnebiyye öpmek, cimâ' etmeyip mukaddemâtına mübâşeret etmek gibi, dem ve meyte ve sâir ekli helâl olmayanları ekl gibi, hıız olmayan yerden sirkat gibi yâhûd mâdûn-ı nisâb sirkat [81^a] gibi, emânete hıyânet gibi, vülâtın beytûlmâlden ve mâl-ı yetîmden ve mâl-ı vakfdan ekli gibi ve vükelâ ve şürekânın asîl ve şerîklerine hıyâneti gibi, nâsla mu'âmelâtta hîle gibi, et'ime ve siyâb bey'inde gışş gibi, tatfif-i keyl gibi, tahsîr-i mîzân gibi, şehâdet-i zûr eylemek yâhûd şehâdet-i zûr telkîn eylemek gibi, hükmden irtîşâ eylemek gibi, bi-gayri mâ-enzelellâh hüküm gibi, ra'iiyete te'addî gibi, zamân-ı Câhiliyyet âdetleri ile âdetlenmek gibi, zamân-ı Câhiliyyet ahkâmına itâ'at gibi. Ve bi'l-cümle envâ'-ı muharremâtdan birin irtikâb eden ta'zîren ve tenkîlen mu'âkab olunurlar, te'dîb olunurlar. Vâlî re'y gördüğü üzere zenbin killetine kesretine göre zenb kesîr olıcak, ukûbetde mübâlağa makbûldür. Kalîl olıcak, kadr-i mâ-yekfîhi ukûbet olunur. Ve ta'zîrin ekalline had yokdur. Ve ta'zîrin ekseri haddir. Ba'z-ı kimesne mücerred va'z ve tevbîh ile ta'zîr olunur, ba'zı va'z-i tevbîhde iglâzla ta'zîr olunur, ba'zı hicret ve terk-i selâmla ta'zîr olunur, tâ tevbe edince, kaçan vâlî onda maslahat görse ve ol mertebe ta'zîrle münzecir olduğun fehm eylese. Nitekim Resûl aleyhisselâm ol gazâdan tehallûf eden üç kimesneleri hicretle ta'zîr eyledi. Ve cünd-i müsliminde istihdâmı terk olmakla ta'zîr olunur. [81^b] Zahfden firâr eden mukâtîle-i cündî ulûfesin ve cerâyesin kat' ile ta'zîr olunur. Ve ümûr-i dîne muhâlif bir münker nesneyi irtikâb eden emîr azl ile ta'zîr olunur. Ve ba'z-ı mücrimîn darbıla ta'zîr olunur. Ve ba'zı habsle ta'zîr olunur. Ve ba'zı hem darb ve hem habsle ta'zîr olunur. Ve ba'zı yüzüne kara sürmekle ta'zîr olunur. Ve ba'zı merkebe ters bindirmekle ta'zîr olunur. Zîrâ Hazret-i Ömer şâhid-i zûrda böyle eyledi. Sebebi dahi budur ki kâzibin iki âlemde böyle yüzü karadır, ol sebebdan yüzüne kara sürülür. Ve

sahîh sözü döndürüp kalb ettiği için merkebe mablûben bindirmekle cürmü halka îlâm ve îlân olunur. Ve ba'zılar katında on sevtdan ziyâde ta'zîr olmaz. Ba'zılar katında had derecesine vâsıl olunca ta'zîri tecvîz eylemişlerdir. Bunda dahi kavî ikidir. Ba'zılar eyitdiler hürde, hür hudûdunun ekalli ki seksendir, ondan eksik olmak gerekdir ve abdde abd hudûdunun ekalli olmak gerekdir. Ve ba'zılar demişlerdir ki her zenbde cinsinin haddine erişmek gerekdir. Ammâ âhar zenbin haddin ziyâde olsa ya'nî sirkatde ki gayr-i mahrez olup ta'zîr lâzım gelse yüz sevt vurmak câizdir. Zîrâ eğerçi yüz sevt hadd-i zinâdır. Ammâ hele mahrezden **[82^a]** sirkatin haddi ki kat'ı yeddir, ondan dündür. Ömer radiyallâhu anh, bir kimesne ki hâteminin nakşın kendi hâtemine kazdırıp ol hîleyle beytûlmâlden akçe aldı, ona ol gün yüz sevt vurdu. İkinci gün, üçüncü, kezâlik yüzer sevt vurdu. Beytûlmâlden aldığıyla kat'ı yed eylemedi. Ammâ yüzer sevt ki hadd-i kazifden ziyâdedir, onunla ta'zîr eyledi. Hulefâ-i Râşidînden mervîdir ki bir er ile bir avratı lihâf içinde ya'nî bir yorgan içinde buldular. Yüzer sevt vurdular. İşte eğerçi zinâ sâbit olmadı, had lâzım olmayıp ta'zîr eylediler. Ammâ böyle ta'zîr hadd-i kazifden ve hadd-i şûrbden ki seksendir, artukdur ve Resûl aleyhisselâm zamânında bir er avratının câriyesine cimâ' eylese, avratı helâl eylese, yüz sevt vururdu, helâl eylemese recm eylerdi. Bu akvâlin cümlesi İmâm-ı Ahmed ve gayrı mezhebindedir. Kavlan-i evvelân Şâfi'î mezhebindedir. İmâm-ı Mâlik ve ba'z-ı e'imme katlarında ba'z-ı cerâyimde ta'zîri katle erişmek mervîdir. Ba'z-ı ashâb-ı Ahmed dahi muvâfakat etmişlerdir. Meselâ câsûs-i müslim adüvv-i kâfir cânın tecessüs eylese İmâm-ı Ahmed katlinde tevakkuf eyler. İmâm-ı Mâlik ile ba'z-ı Hanâbile, İbn Ukayl gibi ve gayrı gibi, katlin tecvîz ederler. İmâm-ı A'zam **[82^b]** ve Şâfi'î ve ba'z-ı Hanâbile, Kâdî Ebî Ya'lâ gibi, katlin men' ederler. Lâkin ashâb-ı Şâfi'yyeden ba'zı ve İmâm-ı Ahmed Kitâb ve Sünnet'e muhâlif olan bid'ate dâ'î olanları katl etmeyi tecvîz eder. Ve ashâb-ı İmâm-ı Mâlik'in ekseri dahi bunlarla müttefiklerdir. Ammâ İmâm-ı Mâlik'in ve sâir mücevvizlerin Kaderiyye'yi katl etmeyi tecvîz ettikleri riddetleri için değildir, arzda fesâd ettikleri içindir. Kezâlik sâir ehl-i

hevâdan ya'nî Havâric ve Revâfız'den katlin tecvîz ettikleri mürted oldukları için değildir, belki vech-i arzda fesâd ettikleri içindir. Ammâ hâlen müftî'l-mü'minîn ve imâmü'l-müslimîn şeyhu'l-İslâm imâd-i dîni'n-Nebî aleyhisselâm hulâsatü'l-e'immeti'l-mühtedîn bakıyyetü'l-müctehidîn şeyhunâ ve mevlânâ imâmunâ ve muktedânâ Ebussuûd Efendi ^{متَّعَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ} Kızılbaş avratlarının sebyinin cevâzına verdikleri fetvâdan fehm olunur ki riddetleri için katl olunalar. Kezâlik sâhirde dahi ekser-i ulemâ katillerine zâhib olmuşlardır. Ve Cündüb'den radiyallâhu anh mevkûfen ve merfû'an rivâyet olunur ki sâhiri darb bi's-seyf câiz ola.² Ammâ Ömer ve Osmân ve İbn Ömer'den ve Hafsa'dan ve sâir sahâbeden katli rivâyet olunur. Ba'zılar küfrü için dediler, zîrâ **[83^a]** sihrin ameli bi'l-ittifâk küfürdür. Ba'zılar küfr için değildir, fesâd fi'l-arz ettikleri içindir, dediler. Ve İmâm-ı A'zam dahi cerâyimi mütekerrir olsa katille ta'zîri tecvîz etmişlerdir. Kaçan ol cerîmenin cinsi katl îcâb eylese tekrâr livâta eden gibi ve emvâl-i nâsı ahze mu'tâd olanlar gibi. Ve bu makûle-i katle katli-i siyâset derler. Ve bununla istidlâl ederler ki müfsidin şerri katilden gayriyle munkatî' olmasa katl olunur. Ve Müslim *Sahîh*'inde Arfece-i Eşca'î'den rivâyet eder ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki ^{من أتاكم وأمركم على رجل واحد يريد أن يشق عصاكم ويفرق} جماعتكم فاقتلوه³

Ya'nî “Siz bir kimesnenin imâretine râzı olup ittifâk eyleseniz içlerinden bir kimesne gelip asânız şakk edip cemâ'atiniz tefrîk eylemek istese ol kişiyi öldürün.” Ya'nî asâ gibi siz bir yere müctemi' olmuş iken ol kimesne sizi asâ yarar gibi yarıp iki fırka eylese ve sizin cemâ'atiniz tefrîk edip ittifâkınız dağıtmak kasd eylese öldürün. Ve bir rivâyetinde ^{ستكونوا هناك وهنات فمن أراد أن يفرق} Ya'nî “Siz nice fırka olsanız ^{هذه الأمة وهي جمع فاضربوه بالسيف كائناً من كان} **[83^b]** gerekdir ol vakit kim ki bu ümmeti bir yere gelmiş iken ayırmak kasd

1 Allâh İslâm'ı ve müslümanları onun bekası ve likasının uzunluğu ile metalandırırın.

2 Tirmizî, “Hudûd”, 27.

3 Müslim, “İmâre”, 60.

4 Müslim, “İmâre”, 59.

eyler, kılıçla vurun, öldürün, her kim olursa olsun.” Kezâlik merra-i râbî'ada şâribü'l-hamrı katl eylediler. Ve İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde Deylem-i Hımyerî'den rivâyet eder ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme sordum “Yâ Resûlallâh bir yerde oluruz ki amel-i şedîd ile amel ederiz. Buğdaydan şarâb ittihâz edip onun tenâvülü ile amele olduğumuz yerin berd-i şedîdine kavî oluruz.” Buyurdular ki “Sekr verir mi?” Dedim ki “Verir” “Ondan ictinâb eylen” dedi. “Nâs onu terk etmezler” dedim. “Eğer terk etmezlerse katl eylen.”¹ Zîrâ müfsid sâil (صائل)² gibidir. Ve sâil (صائل) katilden gayriyle mündefî olmazsa katl olunur. Ve icmâ' bunun üzerinedir ki ukûbet iki nev'dir. Bir nev'i zenb-i mâzî üzerinedir. ³ ﴿جَزَاءٌ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ﴾ Celd-i şârib gibi hadd-i kâzif gibi [kat'-ı]⁴ muhârib, kat'-ı yed-i sârik gibi ukûbet-i şehâdet-i zûr gibi. Ve kısm-ı sâni bir hakk-ı vâcibi edâ eyle diye ukûbettir. Yâhûd zamân-ı müstakbelde irtikâb-ı fîl-i muharremin terkine ukûbettir. Nitekim mürted müslim olunca istitâbe olunur. Eğer tevbe ederse fe-bihâ; ve illâ katl olunur. Ve târikü's-salât ukûbeti gibi ve hukûk-ı nâsın edâsı için olan ta'zîr gibi. Bu takdîrce kısm-ı evvelde olan darb, ta'zîr darbindan eşeddir. Bu sebebdan ki bir nev'de merraten ba'de uhrâ ta'zîr olunur, çâk edâ-i salât ve edâ-i vâcib edince.

Fasl: [84^a] Meşrû' olan celd sevt ile celd-i mu'tedildir. Zîrâ her emrin hıyârı evsatıdır. Ya'nî mu'tedil olan ortasıdır. Ali radiyallâhu anh buyurmuşdur Ya'nî darb üç mertebe takdîr olunup a'lâsı ve ednâsı terk olunup evsatı ihtiyâr olundu. Şol kamçı ile ki ol dahi üç mertebe farz olunup a'lâsı ve ednâsı terk olunup evsatı ihtiyâr oluna. Ve asâ ve mekâri' ile celd olunmaz. Ve dürre ile ya'nî turra ile iktifâ olunmaz. Dirre ancak⁵ ta'zîrde isti'mâl olunur. Hudûdda celd lâzımdır. Ömer radiyallâhu anh ta'zîrde dirre ile iktifâ ederdi. Hudûdda sevt ya'nî kamçı taleb eylerdi. Ve libâs nez' olunup uryân olunmaz. Ancak elem-i darba mâni' olur kürkü ve kalın amâmesi var ise onlar çıkartılır. Ve te'dîb olunan kimesne bağlanmaz,

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 232; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5.

2 RK'de “صائل”, Tashih ŞAP vr. 75^a.

3 ...kazandıklarına cezâen Allâhdan kelepçek... (Mâide 5/38)

4 İlave ŞAP vr. 75^a.

5 RK'de “انها”, Tashih ŞAP vr. 75^b.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»⁵

«ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ وَلَا يَسِيلُ اللَّهُ وَلَا يَطْؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نِيلاً إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»⁶

Bu âyetlerde cihâd ile emr eyledi ve cihâdın fezâilin bildirdi. Ve cihâda ne makûle a'mâlle mübâşeret lâzım idüğün bildirdi. Bundan gayri Kitâb ve Sünnet'de cihâd efdal-i a'mâldir ve a'mâl-i mütetavve'anın a'lâsıdır, ittifâk-ı ulemâ ile. Hac ve umreden râcihtir ve salât-ı tatavvu'dan ve savm-ı tatavvu'dan râcihtir. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki “Bir kimesnenin kademine fî sebîlillâh toz dokuna, Hakk Te'âlâ ona nârı harâm eder.” Bu hadîsi Buhârî rivâyet eder.⁷ Ve yine buyurmuşlardır ki: “Bir gün bir gece ribât fî sebîlillâh bir ay gündüz sıyâm ve [86^a] gece kıyâm etmekden efdaldır. Eğer ribât eylerken fevt olsa ba'de'l-mevt yine Allâhu Te'âlâ amelin icrâ eyler. Ya'nî amelin defter-i hasenâtına sebt eder. Ve ol amele ecir ve sevâb verir.” Bu hadîsi Müslim rivâyet eder.⁸ Ve *Sünen*'de mezkûrdur: “Bir gün fî sebîlillâh ribât ya'nî sefer eylemek bin gün sâir menâzilde ribâtдан hayırlıdır.”⁹ Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: “İki göze nâr-i Cehennem yapışmaz: Biri şol gözdür ki Hakk Te'âlâ'nın

5 Ey o bütün îmân edenler! İçinizden kim dininden dönerse duysun: Allâh onun yerine öyle bir kavm getirecek ki Allâh onları sever, onlar Allâhı severler, müminlere karşı boyunları aşağıda, kâfirlerle karşı başları yukarıda, Allâh yolunda mücadele ederler, dil uzatanın levminden korkmazlar, işte o Allâhın fazlıdır, onu dilediğine verir. (Mâide 5/54)

6 Çünkü onların Allâh yolunda ne bir susuzluk, ne bir yorgunluk, ne bir açlık çekmeleri ve ne küffarı gayza getirecek bir mevkii çiğnemeleri ne de düşmandan bir muvaffakiyete nâil olmaları olmaz ki mukabilinde kendileri için mutlak bir amel-i salih yazılmış bulunmasın, çünkü Allâh muhsinlerin ecrini zâyî etmez. Ve küçük, büyük bir masraf yapmazlar ve bir vadi katetmezler ki amellerinin daha güzeliyle Allâh kendilerine mükâfat etmek için hisablarına yazılmış olmasın. (Tevbe 121-120/9)

7 Buhârî, “Cumâ”, 18; “Cihâd”, 16; Tirmizî, “Fedâilu'l-Cihâd”, 7.

8 Müslim, “İmâre”, 163. Ayrıca bkz. Buhârî, “Cihâd”, 73.

9 Nesâî, “Cihâd”, 39.

haşyetinden ağlaya. İkinci şol gözdür ki fî sebîlillâh bakıp bekleye.” Bu hadîsi Tirmizî rivâyet eyler.¹ *Müsned*-i İmâm-ı Ahmed’de mezkûrdur ki: “Bir gece fî sebîlillâh uyumayıp beklemek efdaldır, bin gece kıyâm edip gündüzü sıyâm olmakdan.”² Ve *Sünen*’de mezkûrdur ki: “Her ümmetin bir seyâhati vardır, benim ümmetimin seyâhati cihâd fî sebîlillâhdır.”³ Ve bu makûle ehâdis-i şerîfe bî-haddır. İtibârda fazlı zâhirdir. Zîrâ nef’i âmmıdır, fâ’iline ve gayra şâmidir. Ve dîne ve dünyâyâ yarar. Ve cemî’-i ibâdât-ı bâtineye ve zâhireye âmmıdır. Ve muhabbetullâhı ve tevekkülü ve ihlâsı müştemildir. Ve teslîm-i nefs ü mâlî ve sabr ve zühdü ve zıkrullâhı ve sâir envâ’-ı a’ mâlî câ-mî’dir ki sâir ameller onu müştemil değildir. Ve her şahıs ki cihâd ile âmil olsa iki cihetle me’cûr olur ve iki haseneye fâyiz olur. Biri hayât [86b] hasenesi ve biri memât hasenesi. Lâ-cerem murâbıt ve mücâhid dünyâ ve âhîret sa’âdetine fevz bulur. Zîrâ nâsa mahyâ ve memâtıdan lâ-büddür. Elbette mahyâ sa’âdeti nasr ve zaferdir ve memât sa’âdeti şehâdet ve Cennet’dir. Mücâhid olan kimesne bu iki sa’âdetin birine vâsıl olur. Ve terkinde bu iki sa’âdetin noksânı vardır. Nâsda nice kimesne vardır ki a’ mâl-i şedîdeye rağbet edip killet-i menfa’atı var iken cihâd her amel-i şedîdden enfa’dır. Mücâhid cihâdda terfih-i nefse rağbet eyler, hattâ mevte musâdif olunca. Ve şehîdin mevti sâir mevtlerin emîri ve efdalidir. Ve asıl kıtâl-i meşrû’ cihâd olmuşdur. Ve cihâddan maksûd-i aslî dînin küllü Allâh için olmaktır ve kelimetullâhı i’lâ edince çalışmaktır. Dînin küllîsi Allâh için olup kelimetullâh i’lâ olunmak ittîfâk-ı müslimînle küffârı kıtâl olunmaktır. Ammâ kâfirlerden mümâna’a ve müdâfa’aya kâdir olup mukâtele eylemeyenler nisâ gibi ve sıbyân gibi ve halkdan munkatı’ olan râhibler gibi ve amelden kalmış koçlar gibi ve kötürüm ve a’ mâ gibi, bunların emsâli olunmazlar. Cumhûr-ı ulemâ ittîfâkı bunun üzerinedir. İllâ meğerki kavilleri ile sâir kefareye mu’âvenet edeler, kıtâle tahrîz eyleyeler yâhûd ba’z-ı fi’illeriyle mu’âvenet eyleyeler. Ve ba’z-ı ulemâ mücerred küfr sebebi ile nisâ ve sıbyândan gayrisinin

1 Tirmizî, “Fedâilü’l-Cihâd”, 12.

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61. Ayrıca bkz. İbn Mâce, “Cihâd”, 7.

3 Rivâyetin ikinci kısmı için bkz. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 6.

[87^a] katli mübâhdır, dediler. Ammâ nisâ ve sıbyân seby olunup müslimîne mâl olur diye nisâ ve sıbyân terk olunup katl olunmaz, dediler. Ammâ kavli-i evvel savâbdır. Zîrâ kıtâl mukâtilînedir. Mukâtilîn katl olunmakla dînullâh izhâr olur. Ve âyet-i kerîmede vârid olan emir dahi mukâtilîn katl olunma-ğa[dır]⁴ ki buyurmuşdur: ﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾ Ya'nî “Sizinle kıtâl edenleri kıtâl eylen. İ'tidâ eylemen. Hakk Te'âlâ i'tidâ edenleri sevmez.”⁵ Kıtâl eylemeyenleri katl eylemek te'addidir diye buyurmuşdur. Ve *Sünen*'de mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ba'z-ı megâzide bir maktûle avrat gördüler. Üzerine halk üşmüşler idi. Buyurdular ki “Bu avrat hod kıtâl eylemezdi. Bunu niçin katl eylediler?” Ve Hâlid bin Velîd'e haber gönderdiler, zürriyeti ve asîfi katl eylesinler diye.⁶ Zürriyet kîtâle kâdir olmayan evlâddır. Ve asîf ücretle tutulmuş oğlandır. Ammâ kîtâle mübâşeret edicek, katilleri vâcib olur. Ve yine *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de vâriddir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazreti “Şeyh-i fânîyi ve tıfl-i sagîri ve avratı katl eylemen!” demişdir.⁷ Zîrâ Hakk Te'âlâ katl-i nüfûsda salâh ve halk muhtâc olduğu mertebeyi mübâh kıldı. Çünkü kâdir-i kîtâle mübâşirleri katl etmekle salâh hâsıl olur. Şeyh-i [87^b] fânî ve tıfl-i sagîri ve avratı katl eylemekden salâh hâsıl olmaz ancak fitne olur. Ve ﴿وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ dir.⁸ Ya'nî katilde şer ve fesâd var ise küffârın fitnesinde olan şer ve fesâd katilde olan şer ve fesâd-dan ekber ve ekserdir. Mâdem ki müslimûn ikâmet-i dînden imtinâ⁹ etmeye-ler, keferenin mazarratı olmaz, illâ kendi nefslerine. Bu ecilden fukahâ demişlerdir ki Kitâb ve Sünnet'e muhâlif olan, bid'ate dâ'î olan kâfir ile sâkit olan berâber değildir. Ve hadîsde vârid olmuşdur ki “Hatîe ihfâ olursa zarar eylemez, illâ sahibine. Ammâ sahibi irtikâb ettiği hatîeyi i'lân üzere eylese ve görüp işitenler inkâr edip men' eyleseler âmmeye zarar eyler.”⁹

4 İlave ŞAP vr. 78^a.

5 Bakara 2/190.

6 İbn Mâce, “Cihâd”, 30; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 121.

7 *Sahîhayn*'da bulunamamıştır. Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 90.

8 Bakara 2/217.

9 Taberânî, *el-Mu'cemül-Evsat*, V, 94.

Bu sebebdendir ki şer'at küffârın kıtâlin icâb eylemiştir. Ammâ küffârın her kimsesine kâdir olursa katli vâcib olmaz. Meselâ kâfirin gemileri paralanıp bizim diyârımıza düşse yâhûd dâru'l-harbin kervânı kendi memleketlerine sefer ederken yol yanılıp bizim vilâyetimize düşse yâhûd hîle ile ahz olursa katl olunmaz. Belki teemmül olunup görülür, katl olunmaktan ve istirkâk ve yâhûd fedâ için mâlin alıp ıtlâk olunmaktan yâhûd sâir kâfirlerin kalblerin tatyîb için ve te'lîf için afv olunup ve katl olunmaktan hangisi müslimîne [88^a] nâfi' ve hâle münâsib ise imâm onunla amel eyleye. Ekser-i ulemânın mezhebi böyledir. Nitekim Kitâb ve Sünnet dahi buna delâlet eyler. Ammâ ba'z-ı fukahâ ¹ «فَاِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءٌ» âyetinde olan mâl fedâ olup ıtlâk eylemek mensûhdur diye ol kavle rızâ verirler. Ehl-i kitâb ve Mecûsla kıtâl olunur ya müslim yâhûd zelîl ve sâgîr² oldukları hâlde cizye vermeyi kabûl edince. Bunlardan mâadâda ekser-i fukahâ bunun üzerinedir ki küffâr-ı Arab'dan cizye alınmaya; yâ İslâm yâ seyf. Zîrâ Nebî içlerinden gelip ol da'vet onlara olmuş iken küfr üzere ısrâr ettikleri için cizye-i tâ'at verdikleri makbûl olmaz. İslâm ve seyfden lâ-büddür. Ve hangi tâife ki müslümân olsa ammâ ba'z-ı şerâyi'in ikâmetinden imtinâ' eyleseler, cihâd vâcibdir, ittifâk-ı müslimîn ile. Nitekim Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) ve sâir ashâb mâni'-i zekât olan müslimîn ile kıtâl eylediler. Hattâ ba'z-ı sahâbe evvelinde tevakkuf eylemiş iken yine ittifâk edip zekât vermeyenler ile kıtâl eylediler. Hattâ Ömer, Ebû Bekir'e (r.a.) mukâbele edip “Sen bunlarla nice kıtâl edersin ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki ‘Ben kıtâl emr olundum hattâ nâs eşhedü en lâ ilâhe illallâh [88^b] ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh deyince. Çünkü böyle deyince mâlları ve demleri masûn olur ancak mâllarının hakkın vermek lâzım olur. Ba'dehu hesâbı Allâh üzerinedir’ diye buyurmuşdur” dedikde “Zekât dahi hukûk-ı mâldandır. Şöyle ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme verdikleri mâldan bana bir deve ziri bağlayacak nesne ipi eksik vereler, kıtâl ederim” dedi. Ömer buyurur ki

1 ...ya azâd ya fidye... (Muhammed 47/4) RK'de ibâre “اما منا واما فداء” şeklindedir.

2 RK'de “صغير”, Tashih ŞAP vr. 79^a.

“Gördüm ki Hakk Te‘âlâ Ebû Bekir’in sadrın kıtâl üzere şerh eylemiştir, bildim ki hak ondadır” dedi.³ Ve Nebî aleyhisselâmdan vücûh-i kesîr ile sâbit olmuştur, kıtâl-i Havâric’e emr ettikleri. *Sahîhayn*’da Ali bin Ebî Tâlib’den mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işitdim ki bu-yurdu: سيخرج قوم في آخر الزمان أحداث الأسنان سفهاء الأحلام، يقولون من قول البرية لا يجاوز إيمانهم حناجرهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية فأينما Bu hadîs müttefekun aleyhtir.⁴ Ve bunlar ol tâîfedir ki Hazret-i Ali ile kıtâl ettiler. Ve Müslim’in bir rivâyetinde سيكون أمتي فرقتين من بينهما مارقة يلي قتلهم ولا هما بالحق⁵

Bu iki fırka ehl-i Irâk ve ehl-i Şâm’dır ki onlara Harûriyye derler. Bu hadîslerle sâbit oldu ki şerî‘at-ı İslâm’dan hurûc [89^a] edenlere kıtâl lâzım ola. Eğerçi onlar kelime-i şehâdetle tekellüm dahi ederse. Ve fukahâ ihtilâf eylediler, şol tâife-i mümteni‘a hakkında ki bir sünnet-i râtibeyi ittifâk ile cümlesi terk eyleseler, salât-ı fecrin sünnet-i müekkedesi olan iki rek‘at gibi ki katilleri câiz olur mu olmaz mı? İki fırka oldular. Ba‘zılar tecvîz etti. Ba‘zılar etmedi. Ammâ ferâyiz ve vâcibât-ı zâhireyi terk eyleseler yâhûd muharremât-i müstefizadan birini istihlâl vechi üzere irtikâb eyleseler bi’l-ittifâk katilleri vâcib olur. Hattâ salât-ı mektûbeyi ikâmet ve zekât-ı mefrûdayı edâ ve savm-ı Ramazân’ı ve hacc-ı Beyt’i in-istetâ’a ileyhi sebîlâ, kabûl etmeyi iltizâm edip nikâh-ı mehârim ve ekl-i habâis ü dimâ ve emvâl-i nâsdan ihtirâz etmeyi kabûl edince. Zîrâ bunların kıtâlî ibtidâ-i bedv-i İslâm ve evvel-i zuhûr-i bi’set-i Nebî aleyhissalâtü vesselâmdır, meşrû‘ olmuştur. Kabûl ettikten sonra ki tekrâr imtinâ‘ ve şerî‘at-ı İslâm’dan hurûc edeler, vücûb-i katilleri müteekkid olur. Nitekim mümteni‘îne ve kuttâ‘-i tarîka

3 Buhârî, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 32.

4 Âhir zamanda yaşları genç, akılları zayıf (sefih), hayırlı kimselerin konuştuğu gibi konuşan bir grup çıkacaktır ki onların imânları boğazlarından geçmez. Okun yaydan çıkması gibi dinden çıkarlar. Onlarla nerede karşılaşsınız onları öldürün. Nitekim onları öldürene kıyâme günü mükâfât vardır. Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, “Menâkıb”, 25; “Fedâilü’l-Kur’ân”, 36; Müslim, “Zekât”, 154.

5 Müslim’de yer alan “تكون في أمتي فرقتان فيخرج من بينهما مارقة يلي قتلهم أولا هم بالحق” (Müslim, “Zekât”, 151) rivâyetinin tercümesi şu şekildedir: “Ümmetim içinde iki fırka meydana gelecek, bunların arasından biri dinden çıkacak ki bunların katlini hakka en yakın olanı üstlenecek.”

vâcib olmuştur. Ammâ ibtidâen kıtâl farz-ı kifâyedir. Ba'z-ı müslimîn ikâmet etmekle def' olacak sâir müslimînden sâkıt olur. Ammâ ikâmet edenlerin fazlî sâirlerinden mukarrerdir. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: [89^b]

﴿فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا﴾¹

Ammâ adüvv-i müslimîne hücum ile cümle müslimînin i'âne-te kâdir olanlarına def'i vâcib olur. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: ﴿وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ﴾³ “Sizden yardım talep eyleseler, siz yardım eylen.” Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem dahi mü'minleri birbirine yardım etmekle emr eylemiştir. Gerekse ol kimesne evvelden kıtâl eylemek için beytûlmâlden yâ ulûfe yiyen yâ tımar yiyenlerden olsun gerekse sâir nâsdan olsun. Her kişiye kuvveti, kudreti yetiştikçe süvâr ve piyâde hâlli hâline göre ne tarikle olursa yardım lâzımdır. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem gazve-i Hendek'de ashâba bu vechle emreyledi. “Hakk Te'âlâ kimesneyi terk etmeğe izin vermedi” diye buyurdu. İbtidâen küffâr ile kıtâle nusret lâzım olduğu gibi bunda dahi adüvv hücum etmiştir, cümleye yardım lâzımdır, buyurdu. Ve Resûlullâh'dan sallallâhu aleyhi ve sellem terk-i nusret etmek için izin isteyip “Buyûtumuz avratdır” diyenleri Hakk Te'âlâ Kur'ân'da zemm eyledi. “Buyûtları [90^a] avratdır demekle te'allül ederler. Buyûtları avrat değildir, murâdları firârdır” diye buyurdu.⁴ Zîrâ ibtidâen cihâd, cihâd-i ihtiyârîdir. Mücerred adüvvü tahvîf ve irhâb içindir. Ammâ def'a-i sânîde cihâd, cihâd-ı ızırârîdir. Kişi hem dîninden hem nefsinden hem mâlından def'dir, dîni ihyâ ve kelimetullâhı i'lâ içindir. Ammâ ehl-i diyâr-ı İslâm'dan bir tâife ki cem' olup imtinâ' etmeyeler, onlar

1 Mü'minlerden özürlü olmaksızın oturanlar ve Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla Cihâd edenler müsâvî olamazlar. (Nisâ 4/95)

2 Allâh, mallarıyla ve canlarıyla mücahid olanları oturanların derece itibarıyla üzerine geçirdi, gerçi Allâh ikisine de husnâyı (Cenneti) vaad buyurmuştur, bununla beraber Allâh mücahidlere oturanların fevkinde azîm bir ecir ihsan etmiştir. (Nisâ 4/95)

3 Enfâl 8/72.

4 Ahzâb 33/13.

mebâni-i hams-i İslâm ki şehâdet-i ellâ ilâhe illallâh ve enne Muhammeden Resûlullâh ve ikâmet-i salât ve îtâ-i zekât ve savm-i Ramazân ve hacc-ı bey-tullâhdır, onlar külle ilzâm olunur. Ve sâir vâcibâtla ilzâm olunur. Ve sâir hukûk-i İslâm'dan edâ-i emânât gibi ve mu'âmelâtta vefâ-i uhûd gibi ve sâir bunların emsâli a'mâlle ilzâm olunur. Ricâl ve nisâdan bir tâife terk-i salât eyleseler [tâ]⁵ ikâmet edince ukûbet olunurlar, icmâ'-ı ulemâ ile. Ba'z-ı ulemâ katillerin tecvîz etmişlerdir ve mübâh görmüşlerdir ki evvel istitâbe olunurlar, eğer tevbe edip ikâmet ederlerse fe-bihâ; ve illâ katl olunurlar. Bunda dahi ihtilâf olunmuşdur ki fâsıken mi katl olunur irtidâden mi katl olunur. Ammâ İmâm-ı Ahmed'in kavlı meşhûru üzere ve ekser-i selef rivâyeti üzere küfren katl olunmaktır, [90^b] vüçûb-i salâta ikrâr edip kılmadığı takdîrce. Ammâ vüçûbuna inkâr edip kılmasa bi'l-ittifâk kâfirler olup katl olunur. Ve sıbyânın evliyâsına lâzımdır ki yedi yaşına erişdikde salâatla emr eyleye. On yaşına vardıkdan sonra terk eylese darbla te'dîb eyleye. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: *مروهم بالصلاة بسبع واضربوهم عليها بعشر وفرقوا بينهم في المضاجع*⁶

Kezâlik salâtın miftâhı olan istincâ ve vudû ile sıbyâna emr eylemek vâcibdir. Ve mesâcid-i müslimînle te'âhüd edip varıp gelip ve e'imme-i müslimînle durup oturmak önerdiler ki ümûr-i dîni öğreneler. Ve ehl-i ilim ve ehl-i İslâm'la ihtilât eyleyeler ki onların hâli bunlara sirâyet eyleyip ahvâl-i dînleri terakkî üzere ola. Ve onlardan gördükleri ve işittikleri üzere amel-i sâlih edeler. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: *صلوا كما رأيتموني أصلي* Bu hadîs-i şerîfi Buhârî rivâyet eyler.⁷ Ve bir def'a dahi minber kenârında namâz kılıp "Onun için böyle ettim ki bana iktidâ edip salâtımdan ta'allüm edesiz."⁸ Ve imâm-ı nâsa lâzımdır ki salâtı kemâ yenbeği ikâmet eyleye. Salâtı kemâlle kıla ki muktedîler görüp ta'allüm

5 İlave ŞAP vr. 80^b.

6 Onlara yedi yaşına eriştiklerinde namaz kılmalarını emredin. On yaşına ulaştıklarında kılmazlarsa [hafifçe] dövün ve yataklarını ayırın. (Benzer rivâyetler için bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 26; Tirmizî "Mevâkı-tü's-Salât", 187.)

7 Benî nasıl görüyorsanız siz de namazı öyle kılın. (Buhârî, "Ezân", 18)

8 Buhârî, "Cum'a", 26.

edeler. [91^a] Münferiden kıldığı gibi kılmağa ve kendine iktidâ edenlerin salâtına nâzır ola. Eksik fi'illerin görse tenbîh ede, tekmîl ettire. Kezâlik imâm-ı hac ve emîr-i harbe lâzımdır ki vech-i ekmel üzere amel ede ki tâbî'ler dahi görüp iktidâ edeler. Ve vekîl ve velîye dahi lâzımdır ki bey' ve şirâda müvekkil ve müvellî için vech-i esah üzere mu'âmele ede. Zîrâ "الدين بالأمانة" dir¹ ve emr-i dîn vâcibü'l-ihitimâmıdır. Fukahâ bu ma'nâyı böyle zikr eylediler ki her vakit ki vülât ümûr-i dîn-i nâsın ıslâhına ihtimâm eyleyeler, dînleri ve dünyâları emri sâlih olur. Ve illâ ikisi bile fâsid olur. Cümlelerin reîsi hüsn-i niyyet ve ıslâh-ı ahvâl-i ra'ıyyet ve ihlâs ve tevekkül, salâh-ı hâssa ve âmmenin mebbeididir. Salâh-ı hâssa ve âmme tevfiğ-i ilâhîye mevkûfdur. Bu sebebdendir ki salâtımız ki imâd-i dînimizdir. ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾² demekle me'mûruz. Ve eserde vârid olmuşdur ki bu iki keleme kütüb-i münzelenin me'ânîsin câmi'dir. Ve Resûlullâh'dan sallallâhu aleyhi ve sellem mervîdir ki bâ'z-ı megâzîlerinde ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ dediler, ruûs ebdândan ayrılıp döküldüğün gördüler.³ Bundan gayrı nice mevâzî'da Hakk Te'âlâ ⁴ ﴿فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ﴾ diye emr eylemiştir. Ve bir mevzî'da [91^b] dahi ⁵ ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾ demiştir. Ve bir mevzî'da ⁶ ﴿عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ buyrulmuşdur. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem udhıyye boğazladıkda ⁷ ﴿اللَّهُمَّ هَذَا مِنْكَ وَإِلَيْكَ﴾ bu-yurmuşdur. Ve evliyâ-i ümûrun hâssaten ve sâir nâsın âmmeten a'zam-ı ümûru üç nesnedir. Evveli ihlâs lillâhdır ve tevekkül alellâhdır ve ihlâs ve tevekkül karîn-i hâli olmak için du'âdır ki bu cümle salâtda mevcûddur, muhâfaza-i salâtle hâsıl olur ki kalb ve bedenle olur. Sânîsi halka ihsân ve ilkâ-i nef'dir ki ol zekâtla olur. Sâlis halkdan vâsıl olan ezâya sabırdan ve

1 Din emnlikledir.

2 Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti ya Rab! (Fâtihâ 1/5)

3 Ey yevm-i dînin mâlikî! Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti. (Taberânî, el-Mu'cemü'l-Evsat, VIII, 123)

4 Yalnız ona ibadet et ve ona tevekkül kıl! (Hûd 11/123)

5 Ben yalnız ona dayandım ve ancak ona yüz tutardım. (Hûd 11/88)

6 Biz ancak sana tevekkül kıldık ve sana gönül verdik ve bütün gidiş sanadır. (Mümtehine 60/4)

7 Allâhım! Bu Sen'dendir ve yine Sana'dır. (Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 4; İbn Mâce, "Edâhî", 1)

gayriden vâsıl olan nevâyibe tahammüldür. Bu ecildendir ki Hakk Te'âlâ salâtla sabrın beynin cem' edip bir mevzı'da zıkr eylemiştir, «وَأَسْتَعِينُوا»⁸ «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»⁸ «وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»⁹

Ve yine buyurmuşdur ki: «فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»¹⁰

Ve yine Sûre-i Kâf'da buyurmuşdur: «فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ»¹¹

Ve yine buyurmuşdur: «وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ»¹²

[92^a] Ammâ zekâtı salâtla karîn buyurup¹³ «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»¹³ buyrulduğu mevâzı'-ı kesîrede mevcûddur, her ehadin ma'lûmudur, îrâda ihtiyâc yokdur. Lâ-cerem salât ve zekât emrine kıyâm ve tahalluk-ı râ'î ve ra'ıyyetin salâhına sebebedir. İnsânın esmâ-i câmi'aya duhûlüne sebebedir. Nireki salâta duhûl zıkrullahı ve du'âyı ve tilâvet-i Kur'ân'ı ve ihlâs-ı dîni ve revekkûl alellâhı cem' eyler. Ve zekâta duhûl eylese halka ihsânla nef' erîştirip nice fakîre ma'îşet ve nice mazlûma nusret ve nice melhûfa i'ânet edip nice muhtâcın kazâ-yı havâicin cem' eyler. *Sahîhayn*'da mastûrdur ki “Her ma'rûf sadakadır.”¹⁴ Eğer bast-i vech ve kelime-i tayyibe ve leyyin kelâm dahi olursa. Ve yine *Sahîhayn*'da Adıyy bin Hâtim'den mervîdir ki Resûlullâh salallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ

8 Bir de sabır ile salât ile yardım isteyin. (Bakara 2/45)

9 Hem namaz kıl gündüzün taraflarından ikisinde ve gecenin gündüze yakın saatlerinde, çünkü hasenat, şeyyâtı giderir, bu, idrâki olanlara bir öğüttür. Ve sabret zira Allâh muhsinlerin ecrini zâyı etmez. (Hûd 11/114-5)

10 O halde dediklerine sabret de Rabbine hamd ile tesbîh eyle; güneş doğmadan evvel. (Tâhâ 20/130)

11 O halde onların lâflarına karşı sabret de rabbına hamd ile tesbîh eyle güneş doğmadan evvel ve batmadan evvel. (Kâf 50/39)

12 Celâlim hakkı için biliyoruz ki onların tefevvühatına senin cidden göğsün daralıyor. O halde Rabbine hamd ile tesbîh et ve secdekârlardan ol. (Hicr 15/97-98)

13 Hem namazı kılın, zekâtı verin. (Nûr 24/56)

14 Buhârî, “Edeb”, 33; Müslim, “Zekât”, 52.

Ma'lûm oldu ki yarım hurmâ sadaka eylemek nâra mâni' olur imiş ve yâhûd mahallinde bir kelime-i tayyibe söylemek nârı mâni' olur imiş. Ve *Sünen*'de mastûrdur ki Resûlullâh salallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki "Ma'rûfdan hiçbir nesneyi hakîr görmek. Eğer bir karındaşına [92^b] güler yüzle dahi olursa ve bir su taleb eder kimesnenin koğasına su dökmek dahi olursa."² Ve Ümmü Seleme'ye buyurmuşlardır ki "Hüsn-i hulk dünyâ ve âhiret hayırların câmi'dir."³ Hüsn-i hulk dedikleri halkın ezâsına tahammül ve gayz u gazabı yutmak ya'nî öfkeyi def etmek ve mücrimleri afv etmek ve hevâ-yı nefse muhâlefet etmek ve büyüklenmeyi terk etmektir. Niteki Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki: ﴿وَلَيْنِ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَيْفُوسٌ كَفُورٌ وَلَيْنِ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءً بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾⁴

Ve yine buyurmuşdur ki: ﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾⁵

Ve yine buyurmuşdur ki: ﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾⁶

Ve yine buyurmuşdur ki: ﴿وَجَزُوا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِّثْلَهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾⁷

1 Sizden kim yarım hurma ile dahi olsa cehennemden korunabiliyorsa bunu yapsın. Bunu da bulamazsa güzel bir söz ile [cehennemden sakınsın]. Benzer rivâyetler için bkz. Buhârî, "Rikâk", 49; "Zekâr", 9; Müslim, "Zekâr", 68.

2 "...güler yüzle dahi olursa..." kısmına kadar bkz. Ebû Dâvûd, "Libâs", 28; Müslim, "Birr", 144.

3 Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, XXIII, 368. "Mîzânda güzel ahlâktan daha ağır gelecek bir şey yoktur." rivâyeti için bkz. Ebû Dâvûd, "Edeb", 8.

4 *Ve şayet insana tarafımızdan bir rahmet tattırır sonra da onu ondan alıverirsek şüphesiz ki o çok me'yüstür, nankördür. Ve şayet ona dokunan bir zarrureten sonra bir saadet tattırırırsek, her halde benden bütün seyyiat gitti der ve şüphesiz sevinir öğünür. Ancak her iki halde sabredip salih ameller işleyenler başka, işte onlar için bir mağrifet ve büyük bir ecir var.* (Hûd 11-10-9/11)

5 *Sen af yolunu tut, ufu ile emret ve kendilerini bilmezlerden sarf-ı nazar eyle.* (A'râf 7/199)

6 *Ve koşuşun Rabbinizde bir mağfiret ve bir Cennete ki, eni semavât ü arz genişliğidir, müttakiler için hazırlanmıştır. O müttakiler ki bollukta ve darlıkta infak ederler ve kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve nâsın kusurlarını affedicidirler, Allâh da muhsinleri sever.* (Âl-i İmrân 3/133-4)

7 *Kötülüğün cezası da misli kötülüktür, fakat her kim affedip islâh ederse onun da eciri Allâh'adır, her halde o zalimleri sevmez.* (Şûrâ 40/42)

Ve Hasan-ı Basrî radiyallâhu anhdan menkûldür ki yevm-i kıyâmetde arş içinden bir münâdî nidâ edip “Hakk Te‘âlâ üzerinde ecir olanlar kalksınlar” [93^a] diye, kimesne kalkmaya illâ afv edip islâh edenler kalka. Bu dahi ma‘lûm olmak gerekdir ki re‘âyâya ihsânda hüsn-i niyyet ancak onların hevâlarına tâbî‘ olup kerîh gördüklerinde terk etmek değildir. Zîrâ Hakk Te‘âlâ buyurmuşdur: ﴿وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ﴾⁸

Ve yine buyurmuşdur ki sahâbeye hitâbda: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ﴾⁹

Belki re‘âyâya ihsân oldur ki onların dîn ve dünyâlarında nâfi‘ olanla amel oluna. Eğer kendilerin katında kerîh dahi olursa. Ammâ mümkün oldukça re‘âyâ kerîh gördükleri emirde dahi rıfkla mu‘âmele gerekdir. Hattâ *Sahîhayn*’da Nebî sallallâhu aleyhi ve sellemden mervîdir ki: ما كان الرفق في إن الله رفيق يحب الرفق ويعطي على الرفق ما لا يعطي Ve yine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: إن الله رفيق يحب الرفق ويعطي على الرفق ما لا يعطي Ve Ömer bin Abdülazîz derdi ki “Ben halka hakk-ı murru ya’nî acı hakkı ihrâc eder, bildirirdim. Ammâ halk nefret edeler, korkarım. Sabr eylen. Hattâ dünyânın bir tatlı nesnesi geldikde onunla ihrâc edeyim ki murrunden nefret etiklerine göre hulvüne mâil olalar” derdi. Resûl aleyhisselâm dahi [93^b] bu vasıfla mevsûf idiler. Kendilere bir sâhib-i hâcet gelse redd-i anîf ile red eylemezlerdi. Kavl-i meysûrla cevâb verirlerdi. Bir def‘a ba‘z-ı ekâribi kendilere gelip sadakâta mütevellî olmak taleb eylediler. “Sadakât Muhammed’e ve âline helâl değildir” buyurdular.¹²

8 Eğer hak onların keyiflerine tâbî olsa idi semavât ü arz ve bunlardaki kimseler kat’iyyen fâsîd olurdu. (Mü’minûn 71/23)

9 Hem biliniz ki içinde Allâh’ın Resûlü var, eğer o birçok işlerde size itâat eder olsa haliniz yaman olurdu. (Hucurât 49/7)

10 Yumuşaklık bulunduğu şeyi tezyin eder, sertlik ise çirkinleştirir. (Benzer rivâyetler için bkz. Müslim, “Birr”, 78; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11)

11 Allâh lütfkârdır, yumuşaklık ile muâmele eder ve yumuşaklıkla muamele edilmesini sever. Sertlikle yapılan şeyde vermediğini yumuşaklıkla yapılan şeyde lütfeder. (Müslim, “Birr”, 77)

12 Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, “Zekât”, 167; Tirmizî, “Zekât”, 25.

Mâl-ı fey' geldikte sadakadan bedel mâl-ı fey'den her birine hisse-i ırz verdiler. Ve bir def'a Ali ve Zeyd ve Ca'fer, Hamza'nın kızı husûsunda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gelip husûmet eylediler. Kızı dayısına hükm edip bunların birine hükm eylemediler. Ba'dehu her birin resellî edip Ca'fer'e "Halken ve hulken sen bana benzersin." dedi. Zeyd'e "Sen bizim karındaşımız ve mevlâmızsın." dedi. Ali'ye "Sen bendensin, ben sendenim." dedi.¹ Veliyyü'l-emr böyle gerekdir ki halk dâimâ ondan kismetde, hükümde ve bezl-i vilâyet ve bezl-i emvâl ve bezl-i menâfi' taleb ettiklerinde yâhûd hudûdda şefâ'at taleb eylediklerinde onlar hâtırı için hakdan udûl eylemeye. Cihet-i âhardan ivaz vere yâhûd cevâb verdikde kavl-i meysûrla tatyîb-i kalb eyleye. Mâdem ki iglâza muhtâc olmaya, şöyle ki ibrâm-i galiz edip iglâza muhtâc ola, ol vakit iglâz eyleye. Husûsan sâil hakkında ki redd-i [94^a] sâil menhiyyün anhdır. Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ ²﴿وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ buyurmuşdur. Bir şahsın³ üzerine hükm olunsa ol şahıs müteezzî olur. Ammâ nefsi kavl-i meysûrla yâ vech-i beşâş ile tatyîb olursa yine mütesellî olur. Nitekim tabîb marîza bir devâ-i murr-ı mekrûh verir ve onun acılığın def' etmek için devâ-i hulv verir. Hakk Te'âlâ Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâm'ı Fir'avn için gönderdi, ﴿فَقُولَا لَهُ﴾⁴ diye buyurdu. Ya'nî "Yumuşak söylen." Ve Resûl aleyhisselâm Mu'âz bin Cebel'i Ebû Mûsâ-i Eş'arî ile Yemen'e gönderdikde يسروا ولا⁵ ya'nî "Kolay amelleri ilkâ edip güç teklifler eylemen. Ve Hakk Te'âlâ'nın vüs'at-i rahmeti ile beşâret edip şiddet-i azâbı ile nefret vermen." Ve bir def'a bir a'râbî mescidde tebevül eyledi. Ashâb kalktılar ki men' edeler. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem لا تقطعوا⁶ ya'nî "Bevlini kesmen." Ba'dehu buyurdular ki bir koğa su götürdüler, üzerine döktüler.⁶ Ve yine ashâba bir def'a buyurdular ki

1 Buhârî, "Sulh", 6.

2 Ve amma sâili azarlama! (Duhâ 93/10)

3 RK'de "شخصك", Tashîh ŞAP vr. 83^a.

4 Tâhâ 44/20.

5 Buhârî, "Cihâd", 164; Müslim, "Cihâd", 7.

6 Buhârî, "Edeb", 35; "Vudû", 58; Müslim, "Tahâret", 98-99.

7 Ya'nî “Siz güç göstermeğe gönderilmediniz. Kolaylık ilkâ eylemeye gönderildiniz.” Bu hadîsin ikisi böyle *Sahîhayn*'da mezkûrdur. [94^b] Ve bu cümleye her şahıs kendi nefsi siyâsetinde dahi muhtâcdır. Ya'nî riyâzat eylese bir uğurdan kendine riyâzât-i şâkka teklîf eylemeye. Zîrâ nefis hakkı kabûl eylemez, mâdem ki hazz-ı şehvetden ya-nınca bir nesne zamm olunmaya. Ammâ ol hatt-ı şehevât-ı nefsânîyyeden olmamak gerekdir ve niyyet-i sâlihaya mukârin gerekdir. Nitekim ekl ve şûrb ve libâs insâna lâzımdır. Hattâ muhtar olsa âmme-i sulehâ fetvâsıyla meyte ve cîfe yemek câizdir. Meyte ve cîfe ekl eylemeyip fevt olsa nâra dâhil olur. Zîrâ halk-ı insândan me'âl ibâdetdir. İnsân ekl etmeyip libâs giymese ibâdete kâdir olmaz. Ve cemî'-i âlim müttefikdir ki “ما لم يتم الواجب إلا به” dir.⁸ Lâ-cerem ekl ü libâs vâcib olur. Bu sebebdendir ki insânın kendine ve ehline nafakası cümle ihrâcâtından mukaddemdir. Nitekim *Sünen*'de Ebû Hüreyre'den rivâyet olunur ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir gün ashâba تصدَّقوا dedi.⁹ Ashâbdan bir şahıs “يا رسول الله عندي”¹⁰ dedi. تصدَّق به dedi.¹¹ “عندي آخر” dedi.¹² “تصدق به على خادمك” dedi.¹³ Ol şahıs “عندي آخر” dedi. Resûlullâh “أنت” dedi.¹⁴ Ol şahıs yine “عندي آخر” dedi. [95^a] Resûlullâh aleyhisselâm “أنت أبصر” dedi. Ya'nî “Sen bilirsin” dedi.¹⁵ Ve yine *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Hüreyre'den mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: دينارًا أنفقته في سبيل الله ودينارًا تصدقت¹⁶ بها على مسكين ودينارًا أنفقته على أهلك¹⁷ Ya'nî “Bir dînârı Allâh yoluna nafaka versen ya'nî hac ve gazâ yolunda sadaka eylesen ve bir dînârı bir miskîne nafaka

7 Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, “Vudû”, 58; “Edeb”, 80.

8 Bir vâcibin ancak kendisiyle tamam olduğu şey de vâcibdir.

9 Sadaka verin!

10 Bende bir dînâr var.

11 Onu kendin için harca (tasadduk et).

12 Bir dînâr daha var.

13 Onu çocuğuna sadaka ver.

14 Onu hizmetline sadaka ver.

15 Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45; Nesâî, “Zekât”, 54.

16 RK'de “تصدق”, Tashih ŞAP vr. 84^b.

17 Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, “Zekât”, 39.

versen ve bir dînârı ehline nafaka versen sevâbda a'zamı ol ehle nafaka ettiğindir.” Hakk Te'âlâ'nın ¹ «وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ» diye buyurduğunun dahi ma'nâsı budur. Bu mahalde “afv” fazl mânâsıdır. Zîrâ bir kişinin nefsine ve ehline nafakası farz-ı ayndır. Ammâ mesâkîne ve gazevâta infâkı yâ farz-ı kifâyedir yâ müstehabdır. Ve câyi'î it'âm eylemek vâcibdir. Zîrâ sâil “Câyi'im, beni it'âm eyle” yâ “Kût-i yevmiyyeme kâdir değilim, bana kût-i yevmiyye olmağa sadaka ver” dese kavlinde sâdık olsa [yâ it'âm]² yâ sadaka vâcib olur, terki ile âsim olur. Câyi' kendi nefsi yâhûd üzerine nafakası lâzım olan ehl ü iyâlî olıcak hod vücûbu müteakkid olur, farz olur. Ve Ebû Hâtim *Sahîh*'inde Ebû Zerr hadîsinde ki envâ'-ı ilim ve hikmeti câmi'dir, [95^b] böyle yazmışdır ki hikmet âl-i Dâvûd'da vardır ki her kişiye lâzımdır ki dört sâ'ati kendi nefsine sarf ede: Bir sâ'atinde Rabbine münâcât ede ve bir sâ'atinde nefle muhâsebe ede ve bir sâ'atinde uyûbundan haber verir ashâbla musâhabet ede ve bir sâ'atinde lezzât-i nefsânîyyesine meşgûl ola. Zîrâ ol lezzât-i nefsânîyyeye sarf olunan sâ'at ol üç sâ'ate avndir. Bundan ma'lûm oldu ki lezzât-i mübâha-i cemîleden lâ-büddür ki ümûr-i uhreviyye ve mesâlih-i dîniyyeye istitâ'at onunla olur. Bu ecildendir ki fukahâ demişlerdir ki adâlet dînde salâhdır ve mürûet de salâhdır. Mürûetden murâd âdeme zînet ve cemâl verir nesneyi isti'mâl edip şeyn ve denes veren nesnelerden ictinâbdır. Ebû Derdâ rivâyet eder ki “Nefsîmi bir bâtılla öldürürüm hakka isti'ânet için.” Hakk Te'âlâ lezzât-ı şehvânîyyeyi itmâm-ı halk için halk eylemişdir. Onunla ictilâb-ı menâfi' edeler ve gazabı onun için halk eylemişdir ki def-i mazâr eyleye. Ve tenâvülü muzırr olanları harâm eyledi ve harâma iktisâr edenleri zemm eyledi. Ammâ mübâh-ı cemîl ile isti'ânet a'mâl-i sâlihadedir. Bu sebeddendir ki hadîs-i sahîhde vârid olmuşdur: “Siz avratınızdan istibzâ' (استبضاع) eyleseniz, me'cûr olursuz.” [96^a] Ashâb dediler ki “Yâ Resûlullâh kazâ-i şehvet ettiğimizde bize ecir hâsıl olur mu?” Resûlullâh

1 ... Yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? De ki sıkımayanını... (Bakara 2/219)

2 İlave ŞAP vr. 84^b.

sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki “Harâma vaz‘ eyleseniz âsim olurdu-
nuz. Lâ-büd helâle vaz‘ etmekle me‘cûr olursuz.”³ Bir rivâyet de budur ki
“Harâm ile ihtisâb olunursuz. Helâl ile niçün ihtisâb olunmayasız?”⁴ Ve
Sahîhayn’da Sa’d bin Ebî Vakkâs’dan mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi
ve sellem hazreti buyurmuşdur ki “Siz hiçbir nafakayla infâk etmezsiniz ki
onunla vechullâhı ibtiğâ edesiz hattâ rif‘at-ı derecenize sebep olmaya. Hattâ
avratınızın ağzına koyduğunuz lokma ile bile dereceniz ziyâde olur.”⁵ Bu
bâbda âsâr çokdur. Pes mü’mine lâyıkdır ki niyyetin hayr üzere edip cemî‘-i
a‘mâl-i sâlihâsın onun üzerine binâ ede ki salâh-ı kalble a‘mâli sâlih ola.
Ve münâfıkın niyyeti fâsid olduğu için cemî‘-i a‘mâli ona mebnî olup riyâ
üzerine olur. *Sahîhayn*’da mastûrdur ki “Cesed-i Âdem’de bir mudga vardır
ya’nî bir çiğnenmiş et vardır ki kalbden kinâyedir, ol mudga⁶ sâlih olıcak
cümle cesed sâlih olur, ol fâsid olıcak cemî‘-i cesed fâsid olur.”⁷

Fasl: Nitekim ukûbât terk-i vâcibâta ve fi’l-i muharremâta dâ’î olan-
lara meşrû‘ olmuşdur. Kezâlik [96^b] terk-i vâcibât ve fi’l-i muharremâta
mu’in olanlar hakkında dahi meşrû‘ olmuşdur. Felâ-büdd tarîk-i tâ‘ati teysîr
edip ehl-i tâ‘ate i‘ânet ve terğîb ve hilâfına terhîb lâzımdır. Kişi ehline ve
veledine ve emîr-i ra‘iyyetine bezl-i mâl edip a‘mâl-i sâlihaya terğîb lâzımdır,
yâ mücerred kuru ihsân ve âferîn ile. Bu ecildendir ki Resûlullâh sallallâhu
aleyhi ve sellem ve Hulefâ-i Râşidîn at ve deve seyrettirip geçene beytûlmâl-
den cu’l verirlerdi. Ve ok attırıp geçenlere kezâlik beytûlmâlden cu’l ve ön-
dül verirlerdi. Kezâlik müellefetü’l-kulûb[a]⁸ bezl-i mâl ederlerdi, dünyâyâ
rağbet edip müslümân olurdu. Hattâ mervîdir ki bir kimesnenin evvelinde
ona Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden ve dîn-i İslâm’dan mebgûz
kimesne olmazdı. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ona bezl-i mâl ve
hulk-i hasen bezliyle şöyle karîb olurdu ki ol günün âhîrinde ona Resûl’dan

3 Müslim, “Zekât”, 53.

4 Müslim, “Zekât”, 53.

5 Buhârî, “İmân”, 41; Müslim, “Vasiyye”, 5.

6 RK’de “Ol bir mudğa”, Tashih ŞAP vr. 85^b.

7 Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107.

8 İlave ŞAP vr. 85^b.

ve dîn-i İslâm'dan sevgili kimesne olmazdı. Kezâlik şirk ve ma'siyetin dahi mümkün oldukça mâddesin kat' eylemek lâzımdır ki irtikâb-ı isme sebep olmaya. Ve her nesne ki ma'siyeti müfzî ola, onun def'i lâzımdır. Mâdem ki onda bir maslahat-ı râciha olmaya. Nitekim Nebî aleyhissalâtü vesselâm “Bir er, bir nâmahrem avratla [97^a] hâlî kalsalar üçüncüsü şeytân olur” diye nehy buyurdular.¹ Ve “Allâh'a ve yevm-i âhirete îmân getiren avrata helâl değildir ki iki günlük mesîreye sefer eylemek illâ meğer ki onun zevci yâ mahremi bile ola” diye buyurdular.² Ecnebiyye ile hâlî olup sefer etmekden men' ettikleri, şerre vesîle olmak ihtimâli içindir. Ve bir gece Hazret-i Ömer aseslik edip gezerdi. Bir avratdan işitdi ki bu beyti okurdu. Beyt-i Arabiyye:

هل من سبيل الى خمر فاشربها أم من سبيل إلى نصر بن حجاج³

Ömer, Nasr bin Haccâc'ı ihzâr eyledi. Gördü ki gâyet güzel yiğit. Saçların tıraş eyledi. Hüsnü dahi ziyâde oldu. Âhir def-i fitne için Basra'ya nefy eyledi ki gören nisâ onunla meftûn olmasın diye. Ve yine Ömer'den radiyallâhu anh mervîdir ki bir gün bir kimesneyi sıbyân ile mücâlese eder diye işitdi, men' eyledi.

Ve nisâ ve sıbyândan her hangisinin fitnesinden havf olunsa velisine lâzımdır ki izhâr eylemeye. Ve min gayr-i hâcet, tahsinden ve hammâmlarda tecrîd ve tebrîcden ve mecâlis-i lehv ve mecâlis-i egânîye ihzârdan men' eyleye. İmtinâ' etmiyecek ta'zîr lâzımdır. Kezâlik fisk u fücûru zâhir olanları sıbyân-ı merdân temellükünden [97^b] men' eylemek lâzımdır. Ve mâbeynlerinden tefrîk lâzımdır. Hattâ fukahâ ittifâk etmişlerdir ki bir şâhid şehâdet eylese kâdî huzûrunda onun fiskı şâyi' ve müstefiz olup yâhûd kâdih-i şehâdet ve müskıt-ı adâlet bir nev'-i fücûru ma'lûm olsa ol şâhidin şehâdetini kabûl eylemek câiz değildir. Ve bilen kimesneler ol şâhidin fiskını görmedilerse dahi bildikleri ile cerh eylemek lâzımdır. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mervîdir ki bir gün yanlarından bir cenâze geçdi. Hâzırlar ol

1 Tirmizî, “Radâ”, 16. Ayrıca bkz. Müslim, “Hac”, 424.

2 Benzer bir rivâyet için bkz. Müslim, “Hac”, 415.

3 Şarâba bir yol var mı onu içeyim; peki ya Nasr bin Haccâc'a var mı bir yol?

cenâzeyle hayır du'â ettiler. وجبت وجبت diye buyurdular.⁴ Ve bir def'a dahi bir cenâze geçdi. Hâzırlar ol cenâzeyi şer ile zikr eylediler. Yine وجبت وجبت diye buyurdular. Ashâb suâl eylediklerinde buyurdular ki “Hayr ile zikr eylediğinize şehâdetiniz üzere Cennet vâcib oldu. Şer ile zikrelediğinize şehâdetiniz üzere nâr vâcib oldu. Onun için وجبت dedim. Zîrâ أنتم شهداء الله في الأرض⁵”

Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zamânında fîsk ile meşhûre bir avrat var idi. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem onun hakkında buyurdu ki “Eğer bi-lâ beyyine bir kimesneyi recm eylesem, bu avratı recm ederdim.”⁶ Ammâ beyyinesiz had ikâmet olunmaz. Ammâ şehâdetden ve emânetden ihtirâzda ve bunun emsâlinde mu'âyeneye ihtiyâc yokdur. [98^a] İstifâza ya'nî iştihâr belki mâ-dûn-ı istifâza kifâyet eder. Hattâ kişinin ahvâline akrânıyla istidlâl olunur. Nitekim İbn Mes'ûd demişdir ki: اعتبروا الناس بأخداهم⁷ Ve [Ömer radiyyallâhu anhümâ buyurmuşdur ki:]⁸ احترزوا الناس بسوء الظن⁹ Bu mertebe sû-i zanla ihtirâz câizdir. Ammâ sû-i zanla ukûbet câiz değildir.

Fasl: Benî Âdem için ta'yîn olunan hudûdun biri nüfûsdur. Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki: ¹⁰ ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ﴾

Ve dahi buyurmuşdur ki: ¹¹ ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾

Ve yine buyurmuşdur ki: ¹² ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا﴾ ilâ kavlihi ¹³ ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾

4 Vâcib oldu, vâcib oldu!

5 İlave ŞAP vr. 86^b. Siz arzdeki Allâh'ın şahitlerisiniz. (Buhârî, “Cenâiz”, 85; Müslim, “Cenâiz”, 60)

6 Buhârî, “Talâk”, 31.

7 İnsanları dostlarına göre değerlendirin! (Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, IX, 209-210)

8 İlave ŞAP vr. 86^b.

9 İnsanlar hakkında sû-i zanla [hüküm vermekten] kaçının!

10 Yoksulluk yüzünden evlâdınızı öldürmeyin. (En'âm 6/151).

11 Allâhın muhterem kıldığı nefsi baksız öldürmeyin. (En'âm 6/151).

12 Bir müminin bir mümini öldürmesi olamaz. (Nisâ 4/92).

13 Her kim de bir mümini müteammiden öldürürse artık onun cezası cehennemde hulûddur, Allâh ona gazab etmiş, lanet etmiş, azîm bir azâb hazırlamıştır. (Nisâ 4/93).

«مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»¹

Ve *Sahîhain*'da Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mervîdir ki “Yevm-i kıyâmetde evvel kazâ olunan dimâdır.”²

Katl dahi üç nev'dir: Bir nev'i amd-i mahzdır. Ve amd-i mahz şol katldir ki an-kasdin bir ma'sûmu'd-dem kimesneyi katl eyleye. Şol âletle ki ekseriyyâ onunla katl olunmuş ola, gerekse hiddeti olsun ya'nî keskin olsun kılıç gibi, gerekse sakıl olsun demirciler örsü gibi ve boyacılar [98^b] tokmağı gibi ve gerek gayrı olsun gark bi'l-mâ' gibi ve hark bi'n-nâr gibi ve mekân-ı şâhikden ya'nî yüksek yerden ilkâ gibi ve boğazın-dan boğmak gibi ve husyelerin sıkırmak gibi rûhu hurûc edince ve yüzün bürmek gibi olunca ve eliyle ağzına zehir koyup içirmek gibi. Şöyle ki bunların biriyle katl eyleye, kâtile kaved lâzım olur. Kavedin ma'nâsı budur ki evliyâ-yı katîle kâtili teslîm edeler. Gerekse katl eylesinler, gerekse afv eylesinler, gerek diyet alsınlar. Ve kâtilden gayrıyı katle ruh-sat yokdur. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurdu ki: «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ»³ Bu âyeti, kâtilden gayrı katl etmemekle tefsîr etmişlerdir. Ebû Şurayh-i Hüzá'î'den mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki “Bir kimesne demle yâ habelle, ki habel harâcdır, musâb olsa ol kimesne üç nesnenin birini ihtiyâr etmekde muhayyerdir. Eğer râbî' murâd edinirse eline vurun: Ol üç nesnenin biri katldir, biri afvdır, biri ahz-ı diyetdir. Ve bir kimesne ki katl edip bunların birisine

1 Bu ecilden Benî İsrâîl'e kitapta bildirmiştik ki her kim bir nefsi bir nefis mukabili veya yeryüzünde bir fesâdı olmaksızın öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur, kim de bir adamın hayatını kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur. (Mâide 5/32).

2 Müslim, “Kasame”, 28; Buhârî, “Diyât”, 1; İbn Mâce, “Diyât”, 1.

3 Allâh'ın tahrîm eylediği nefsi katil de etmeyin, meğerki hak sebeple ola ve her kim mazlûmen katledilirse onun velisi için biz bir tesallut hakkı vermişizdir, o da katilde israf etmesin, çünkü o mensur bulunuyor. (İsrâ, 17/33).

mazhar olduktan sonra yine avdet eylerse onun için nâr-ı Cehennem vardır ki onda hâlidir ki ebeden çıkmaz.”⁴ Bu hadîs-i şerîfi ehl-i Sünnen rivâyet eylemiştir. Ve her [99^a] veliyy-i katil ki evvel affedip yâhûd ahz-ı⁵ diyetden sonra yine kısâs eylese onun cürmü kâtil cürmünden a'zam ve eşeddir. Hattâ ba'z-ı ulemâ katında hadden katli vâcibdir, emri evliyâ-yı katile mufavvaz dahi değildir. Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَعْتَدَى بِغَدَاةٍ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ⁶

Ulemâ demişlerdir ki zamân-ı Câhiliyetde evliyâ-i maktûlün kulûbu gayzla memlû' idi. Kâtilden gayrı ashâb-ı kâtilden nice kimesneyi katl etmeyi ihtiyâr ederlerdi. Belki seyyidü'l-kabileyi katl ederlerdi ve mukaddem tâifeyi bile katl ederlerdi. Şimdi dahi ba'de'l-af kâtili yine kısâs edicek Câhiliyyet zamânı âdetin ri'âyet eylemiş olur. Ammâ Hakk Te'âlâ emr ettiği ancak kısâsdır ki katilde müsâvât te'âdül eder. Ve haberde buyurmuştur ki “Kısâsda hayât vardır.”⁷ Ol hayât kâtilden gayrı evliyâ-yı katilin demleri mahfûf olmasıdır. Zirâ katl kasd eden kimesne bilse ki katl ettiği takdîrce kendisini katl ederler, katilden nefsin keff eyler. Ali'den radiyallâhu anh mervîdir ki Resûlullâh [99^b] sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki المؤمنون⁸ Bundan sâbit oldu ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem müslümânların demleri mütekâfi olup ya'nî birbirine küfüv olduğuna kazâ buyurmuştur. Vazî' ve şerîf, ganiyy ve fakîr birdir. Kısâsda Arab Acem

4 İbn Mâce, “Diyât”, 3.

5 RK'de “ehl”, Tashih ŞAP vr. 88^a.

6 Ey o bütün îmân edenler! Maktûller hakkında üzerinize kısas yazıldı: hürre hür, köleye köle, dişiye dişi. Bunun üzerine her kim kardeşinden cüzâ bir affa mazhar olursa o vakit vazife birinin o mâ'rûfu takip etmesi birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir, bu Rabbinizden bir tahfîf ve bir rahmettir, her kim bunun arkasından yine tecavüz ederse artık ona elim bir azâb vardır. Hem kısasta size bir hayat vardır ey temiz aklı temiz özü olanlar! Gerek ki korunursunuz. (Bakara 2/178-179).

7 Bakara 2/179.

8 Nesâî, “Kasame”, 9.

üzerine tafdîl olunmaz ve hürr-i aslî mevlâ-yı atîk üzerine, âlim ümmî üzere, emîr me'mûr üzere tafdîl olunmaz. Ve Kureşî ve Hâşimî gayrın üzerine tafdîl olunmaz. Bu kavîl müttetekun aleyhdîr beyne'l-müslimîn ammâ zamân-ı Câhiliyyet hükmü ve hükkâm-ı Yehûd hükmü bunun hilâfıdır. Zamân-ı Resûl'de Medîne'de iki sınıf Yehûd var idi. Biri Benî Kurayza ve birine Benî Nadîr derlerdi. Benî Nadîr'i dimâda Benî Kurayza üzerine tafdîl ederlerdi. Hadd-i zinâda Nebî'ye tehâküm eylediler. Âyet-i recmî tağyîr eyleyip yerine "necm" yazdılar. "Eğer Resûlullâh bununla hükm ederse üzerine hüccetdir ve illâ hükm-i Tevrât metrûk olur" dediler. Hakk Te'âlâ bu âyeti inzâl eyledi ki:

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾¹

ilâ kavlihi Te'âlâ. 100a. ﴿فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوُا اللَّهَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالعَيْنِ﴾²

Pes Hakk Te'âlâ beyân eylediği nüfûs mâbeyninde tesviye eylemiş ve bir nefsi birinin üzerine tafdîl eylemedi, çâk bu âyete dek: ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا... أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ﴾³

âyetine varınca. Hakk Te'âlâ hükm eyledi ki dimâ-yı müslimîn cümle berâber imiş, ehl-i Câhiliyyet üzerine olduğu hikmet hilâfı

1 Ey o şanlı Resûl, seni mahzun etmesin o küfürde yarış edenler: gerek o ağızlarıyla "âmennâ" deyip de kalbleri mü'min olmayanlardan olsun. (Mâide 5/41).

2 İster aralarında hükmet, ister kendilerinden yüz çevir, eğer yüz çevirirsen sana hiç bir zarar edemezler, şayet hükmedersen aralarında adaletle hükmet, çünkü Allâh adalet edenleri sever. (Mâide 5/42).

3 Artık insanlardan korkmayın benden korkun, benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin, ey hâkimler! Her kim Allâh'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep kâfirlerdir. Hem ondan üzerlerine şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş, carhler birbirine kıyasır. (Mâide 5/44-45).

4 Sana da bu hak kitabı indirdik, kitap cinsinden önünde olanı musaddık ve üzerine nigâhban hâkim olmak üzere, onun için sen de aralarında Allâh'ın indirdiğiyle hükmet, bu sana gelen haktan ayrılıp da onların arzuları arkasından gitme, her biriniz için bir şîr'a yaptık, bir de minhac. Durmuşlar da cahiliyyet devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kimmiş Allâh'tan daha güzel hüküm verecek; fakat bunu yakîn şânından olan bir kavim anlar. (Mâide 5/48, 50).

üzerine imiş. Ehl-i bedv, ehl-i hadar ya'nî Arab diyârında vâki' olan şehir halkı ve sahrâda olan tâife mâbeyninde olan fitne ve hevânın sebebi ekse-riyyâ bagy ve terk-i adl olur. İki tâifeden birbirinin üzerine dimâ ve mâlda galebe eyleseler, bâtılla gulüvv eyleseler, birbirinden udûl edip insâf eder kimesne yokdu, istîfâ-i hak olunmazdı. Lâ-cerem Kitâbullâh'da vâcib olan, beyne'n-nâs hükümde dimâ ve emvâlde ve gayrîde kıstla ve adille hükümdür ki Hakk Te'âlâ onunla emr eylemiştir. [100^b] Ve hüküm-i Câhiliyyet üzere olanları tahvîl ve tağyirdir. Ve mâbeynlerinde olan mesâlihi adille ıslâhdır:

﴿وَأَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ أَحَدِيهِمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾⁵

Ve af taleb eylemek kemâ yenbeği belki efdaldır. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: ﴿وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ﴾⁶ Enes radi-yallâhu anh rivâyet eder ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kısısda bir kaziyye def' olunmazdı ki illâ afv ile emr eylemezlerdi. Ve Müslim *Sahîb*'inde rivâyet eyler ki Ebû Müslim Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden rivâyet eder ki: ما نقصت صدقة من مال وما زاد الله عبدا بعفو إلا عزا Ya'nî "Hakk Te'âlâ emriyle bir kimesne mâlından sadaka verse mâlına noksân gelmez. Hakk Te'âlâ âcilen (عاجلا) yâhûd âcilen (آجلا) ivaz verir. Bir dahi bir kimesne hasmından afv eylemez ki illâ Hakk Te'âlâ ol mukâbelede onun izzetin ziyâde eyler ve bir kimesne Hakk Te'âlâ için tevâzu' eylemez ki illâ Hakk Te'âlâ ona rif'at verir." Buna şâhiddir ki zamânımızda Edirneli Küçük Vâiz Emîr Pervîz Efendi ki İstanbul kâdîsi [101^a] idi. Bir mâddede husûmetleri olup emr-i sultânla Vezîr-i a'zam Ali Paşa mahzarında ulemâ cem' olup akd-i meclis

5 Ve eğer mü'minlerden iki taife çarpıştırlarsa hemen aralarını bulun barıştırın, şayet biri diğerine karşı bağıy ediyorsa o vakit bağı olana Allâh'ın emrine rücu edinceye kadar kütâl edin, eğer rücu ederse yine adaletle beyinlerini sulh edin ve hep insaflı olun, çünkü Allâh adalet yapanları sever. Mü'minler ancak kardeşlerdir. Onun için iki kardeşinizin aralarını düzeltin ve Allâh'tan korkun. (Hucurât, 49/9-10).

6 Carhler birbirine kısastır, kim de bu hakkını sadakasına sayarsa o, ona keffaret olur. (Mâide, 5/45).

7 Müslim, "Birr", 69.

eylediler. Pervîz Efendi'ye emîr; gel yanımda otur dese olur idi. Şer'-i şerîfî ta'zîm edip Hakk Te'âlâ'nın emri yanında iclâlen li-emrillâh tevâzu' eyledi, yarındası kazasker oldu. Hadîs-i şerîf yerin buldu. Ammâ bu zikir olan tekâfî hür müslim ile hür müslim beynindedir. Ammâ kâfir beher-hâl müslime küfüvv değildir. Bilâd-ı küffârdan risâletle yâhûd ticaretle gelen kâfir, müslime küfüvv olmadığı gibi zimmî dahi müslime küfüvv olmaz. Ammâ e'imme-i Hanefiyye katında dahi müslime küfüvv olur. Hür abd beyninde dahi bu nizâ' bâkîdir.

Ve dimâdan bir nev'-i katl ki katl-i hatâdır ki şibh-i amd derler. Onda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki *أَلَا إِنَّ دِيَةَ الْخَطِئِ شَبَهُ* *يَا'NÎ الْعَمْدَ مَا كَانَ بِالسُّوْطِ وَالْعَصَا مِائَةَ مِنَ الْإِبِلِ مِنْهَا أَرْبَعُونَ فِي بَطْنِهَا أَوْلَادُهَا*¹ “Hatâ ile katl olunanın ki kamçı ile döve döve öldürse yâhûd asâ ile vurup öldürse onda kısâs-ı kaved yokdur. Diyeti yüz devedir ki kırkı dişi ola ve her biri gebe ola. Küçükleri karınlarında olalar.” Bu makûle katle şibih bi'l- amd derler. Böyle tesmiyeye sebep budur ki bu katli eğerçi [101b] darbla udvân kasd edip te'ammüd eylemiştir ammâ ekseriyyâ bu makûle âletle katl olunmadığı eclinden âletde udvân kasd eylenmemiş olur. Bir ma'nâda amd bir ma'nâda hatâ olur.

Nev'-i sâlis: Hatâ-i mahzdır ve onun mecrâsına cârî olandır. Nişân yâhûd sa'ye ok atıp ok hatâ edip âdeme dokunup öldürmek gibi. Bu hatâ-i mahz- dır. Zîrâ ne kasdı ve ne ilmi vardır, bunda dahi kaved yokdur. Ancak diyet ve keffâret vardır.

Fasl: Cürûhda dahi kısâs sâbitdir. Kitâb'la, Sünnet'le, icmâ'-ı ümmetle. Müsâvât şartı ile ya'nî berâberleşmek şartıyla ki ettiği cerhden ziyâde olup hükm-i ilâhîden te'addî ve tecâvüz lâzım gelmeye. Ya'nî bir kâtı' kimesne- nin sağ elini mafsaldan kat' eylese [ol dahi onun sağ elini mafsaldan kat' eyleye].² Ol onun dışın çıkarsa ol dahi bunun dışın çıkara, ol bunun başın yâ yüzün yarsa bir vechle ki kemiği görünse bu dahi onun başın yâhûd yüzün yarmak lâzımdır. Ammâ müsâvât müyesser olmasa, şöyle ki içeride olan kemiği ufatsa yâhûd başın yâ yüzün yarsa ammâ kemiği görünmese ol

1 Ebu Dâvûd, “Diyât”, 17; “Tirmizî”, Diyât, 1.

2 İlave ŞAP vr. 90°.

vakit kısâs meşrû' değildir. Zîrâ mümâsele mümkün değildir. Lâzım olan yâ diyet-i mahdûde yâhûd erşdir. Ammâ el ile olan darbda [102^a] ki tabanca ile yâ müştle yâ asâ ile ya kamçı ile vursa onda iki kavl vardır: Biri budur ki kısâs olmaya ancak ta'zîr ola. Zîrâ müsâvât ve mümâsele mümkün değildir. Ammâ Hulefâ-i Râşidînden ve sâir ashâb ve tâbi'inden me'sûr olan oldur ki kısâs meşrû' ola. Ammâ Ahmed ve ba'z-ı fukahâ böyle nass eylemişlerdir ki savâb dahi budur. Ebû'l-Firâs rivâyet eder ki bir gün Ömer-i Fârûk hutbesinden bir uzun hadîs nakl eyledi. Ve hadîs esnâsında dedi ki "Ben âlimlerimi size onun için irsâl eylemezim ki darbla ırzlarınız hedm eyleyeler yâhûd emvâliniz ahz edeler. Belki onun için irsâl ederim ki dîniniz ve Nebînizin sünnetin ta'lîm edeler. Her kim ki bundan gayrı ile amel eyleye, bana bildirsınler, Allâh hakkı için ben kazâ edip onun hakkını aliverin." Amr bin Âs dedi ki "Ya Emîre'l-mü'minîn! Müslimînden bir kimesne bir ra'îyyete vâlî olsa ba'z-ı ra'îyyetin te'dîb eyleye, sen ondan kısâs eyler misin?" Ömer buyurdu ki "Ol Allâh hakkı için ki Muhammed'in nefsi onun yed-i kudretindedir, kısâs ederim ki gördüm Muhammed kendi nefsinden kısâs ederdi. Âgâh olun ki müslimîni darb eylemen tezlîl edersin ve hukûkların [102^b] men' eylemen ki tekfîr edersin." Bu hadîsi İmâm-ı Ahmed ve gayrı rivâyet eylediler. Ammâ şol vakit ki vâlî ra'îyyetin gayrı câiz iken darb eyleye ammâ darb-ı meşrû'da kısâs yokdur bi'l-icmâ'. Zîrâ darb-ı meşrû' beher-hâl yâ vâcibdir yâ câizdir yâ müstehabdır.

Fasl: A'râzda dahi kısâs meşrû'dur, ya'nî bir kimesneye la'n eylese yâhûd beddu'â eylese o dahi ona onun mislin demek vardır. Kezâlik şetm eylese ol dahi bir şetm eyleye ki onda kizb³ olmaya ammâ afv efdaldır. Hakk Te'âlâ buyurmuşdur ki: ﴿وَجَزُوا سَيِّئَةً سَيِّئَةً مِّثْلَهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ﴾⁴

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: المستبان ما قالا

⁵ فعلى البادئ ما لم يعتد المظلوم

³ RK'de "kede", Tashih ŞAP vr. 90^b.

⁴ Kötülüğün cezası da misli kötülüktür. fakat her kim affedip ıslâh ederse onun da eciri Allâh'adır, her halde o zalimleri sevmez. Ve elbette her kim zulüm olunduktan sonra öcünü alırsa artık onlar üzerine (ceza için) yol yoktur. (Şûrâ 42/40-41).

⁵ Karşılıklı birbirlerine söven kişilerden ilk söven kişi, mazlum değilse vebal altındadır. (Müslim, "Birr", 68).

Buna intisâr diye tesmiye olunur. Ve şetmeye ki onda kizb olmaya, kendinde olan kabâyihden kelb ve himâr demek gibi kısâs edip bu dahi redd eylemek câizdir. Ammâ bâdî olan şetminde iftirâ eylese bu dahi ona redd edip iftirâ eylemek helâl olmaz. Kezâlik ol bunu bi-gayr-i hakk tekfîr yâhûd tefsîk eylese buna helâl olmaz ki onu tekfîr ede. Kezâlik kendine yâhûd babasına yâ kabîlesine yâ ehl-i beledine la'n eylese [103^a] buna helâl olmaz ki bu dahi onlara te'addî edip la'n eyleye. Zîrâ onlara zulm eylemiş olur. Hakk Te'âlâ demişdir ki: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَكْرِهِي قَوْمٌ عَلٰى الْاَعْدِلُوا اَعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ﴾¹ Pes Hakk Te'âlâ adl ile takvâ ile emr eyledi. Kaçan udvân, nefsinde muharrem olmayıp hakkullâha ezâ lâhik olmayıp ancak sövdüğü kişinin ırzına ezâ lâhik olsa ol vakit kısâs câiz olur, du'â aleyh gibi. Ol dahi ona misliyle du'â câizdir. Ammâ muharrem olsa hakkullâha şeyn lâhik olsa kizb gibi mislen kısâs edip ol dahi ona şetm edip kizb eylemek câiz olmaz. Kezâlik ba'z-ı ulemâ dediler ki; bir kişi bir kişiyi garkla yâ harkla yâ hankla ya'nî boğmak ile katl eylese kâtîli ol vechle katl edip kısâs etmeğe ruhsat vardır. Ammâ nefsinde fi'l-i muharrem ile katl eylese ya'nî hâşâ bir avrata zinâ edip katl eylemek gibi yâ emirde livâta edip katl veyâ hamr içirmekle katl eylemek gibi, ol vakit bu dahi ol vechle kısâs eylemek câiz değildir. Ammâ ekser-i ulemâ buna zâhibdir ki "لا قود إلا بالسيف"² mücebince beher-hâl kısâs seyfle lâzım olur. Ammâ bir kimse bir kimesneye iftirâ eylese bunda kısâs câiz [103^b] olmaz. Ya'nî ol dahi ona iftirâ eylemek câiz ve helâl olmaz. Nihâyet iftirâ ettiği kimesne ehl-i garaz ise cânib-i şer' den ta'zîrle ukûbet olunur hâkim re'y ettiğine göre.

Fasl: Hudûdun bir nev'î hadd-i kazıfdir ki Kitâb'la ve Sünnet'le ve icmâ'-ı ümmetle sâbitdir. Hakk buyurmuşdur ki: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾³

1 Ey o bütün îmân edenler! Allâh için duran hâkimler, adalet nümûnesi şahitler olunuz ve sakın bir kavme buğzunuz sizi adaletsizliğe sevk etmesin, adalet edin takvâyı en yakın olan odur, Allâh'tan korkun müttaki olun. (Mâide 5/8).

2 Kısas ancak kılıçla olur.

3 İrz ehli kadınlara atan, sonra dört şahit getirmeyen kimselere de seksen değnek vurun ve ebedâ bunların şehâdetini kabul etmeyin, bunlar öyle fâsiklardır. Ancak onun arkasından tevbe edip islâh-i hal edenler

Lâ-cerem bir kimesne bir hürr-i muhsanaya zinâ ile yâhûd livâta remy eylese ol remy edenin üzerine hadd-i kazif lâzım olur ki seksen celdedir. Eğer zinâ ve livâtadan gayrı ile kazif eylese ta'zîren ukûbet olunur. Bu haddin müstehtakkı mekzûfdur. Ol taleb eylemeden istîfâ olunmaz ittîfâk-ı fukahâ ile. Eğer afv eylerse sâkıt olur âimme-i fukahâ katında. Zîrâ bunda gâlib, hakk-ı âdemîdir; kîsâs gibi, emvâl gibi. Ba'zılar hakkullâh gâlibdir, mekzûfun affı ile sâkıt olmaz derler, mümâsele dahi yokdur derler sâir hudûd gibi. Ve hadd-i kazf şol vakit vâcib olur ki mekzûf muhsan ola, ya'nî müslim ola, hür ola, afif ola. Ammâ fücûr ile meşhûr olsa kâzîfine hadd lâzım [104^a] olmaz. Kâfir olsa, rakik olsa kezâlik ta'zîr olunurlar illâ meğer ki zevc ola. Zîrâ zevcin zevcesi zinâ eylese ve zinâdan gebe olmasa kazf eylemek câizdir. Ammâ zinâdan gebe olup veled getirse kazf edip veleden nefy eylemek câizdir. Kendüden olmayan nesebine lâhik olmasın deyip zevci kazf eylese avrata lâzım olur ki yâ zinâyâ ikrâr eyleye yâhûd mülâ'ane eyleye. Zîrâ Hakk Te'âlâ Kitâb'ında öyle zikr etmiştir ve Sünnet dahi öyledir. Ammâ kâzif abd olsa ona nısf-ı hadd lâzım olur, celd-i zinâda ve şürb-i hamrda dahi böyledir. Zîrâ Hakk Te'âlâ onlara: *فَإِنْ آتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ* ⁴ diye buyurmuştur ki ammâ abde mütevecceh olan katl yâhûd kat' afv olsa ol vakit tansîf olunmaz.

Fasl: Hukûkun biri dahi ebdâ'dır. Ebdâ'da beyne'z-zevceyn emrullâhla hüküm vâcibdir: Ya imsâk bi'l-ma'rûf ya tesrîh bi'l-ihsân. Zevceynden her birine vâcibdir âharın hukûkun edâ eylemek tib-i nefis ile ve inşirâh-ı sadr ile. Mer'enin racül üzerinde hakkı vardır. Ol mâlından sadâkdan ya'nî mehirden ve dahi nafaka bi'l-ma'rûfdan ya'nî zevce lâzımdır zevcesinin sadâkat ve şer' üzere nafakası. Ve mâlında hakkı olduğu gibi [104^b] bedeninde dahi hakkı vardır işretten ve mut'adan. Şöyle ki mâlında olan hakkın ve bedeninde olan hakk-ı zevceyi edâ eylemeye, tesrîh bi'l-ihsân üzere talâk verip hüsn-i iftirâk ile ayrılma lâzım olur. Kezâlik zevc mecbûb olsa ya'nî maktû'u'l-âlet

başka, zira Allâh, gafûrdur, rahîmdir. (Nur 24/4-5).

4 Eğer evlendikten sonra bir fuhs irtikâb ederlerse o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerine terettüb edecek cezanın yarısı lâzım gelir. (Nisâ 4/25).

olsa yâhûd innîn olsa cimâ'a kâdir olmasa firkati vâcib olur. Avratın vat'ı dahi zevcin üzerine vâcibdir ekser-i ulemâ yanında. Ammâ ba'z-ı ulemâ katında vâcib değildir. Savâb budur ki vâcib ola. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Abdullah bin Ömer'in savm u salâtın kesret üzere gördükde buyurdu "Senin zevcenin senin üzerinde hakkı vardır."¹ Ve demişlerdir ki; er avratına dört ayda bir vat' eylemek vâcibdir. Ba'zılar dediler ki kuvvetine ve hâcetine göre vat' vâcib olur. Nitekim nafaka, vüs'atine göre ve hâceti kadar vâcib olur. Eşbeh-i akvâl budur. Ve racülün dahi avrat üzerinde hakkı vardır. Ol hak budur ki istediği vakit istimtâ' ede, men' etmeye; mâdem ki avrata zarar vermeye. Ve hakkullâhdan üzerine lâzım olan nesnelerden işgâl eylemeye. Ya'nî savm u salâtına mâni' olmaya. Ve avratına vâcib oldur ki erinin menziline eri izinsiz [105^a] hurûc eylemeye. Ammâ hizmet-i menzil avrat üzerine lâzım olmakda fukahânın ihtilâfı vardır. Ba'zılar evi döşemek ve yemek pişirmek ve süpürmek ve bunun emsâli avrat üzerine vâcibdir dediler, ba'zılar vâcib değildir dediler.

Fasl: Emvâlde beyne'n-nâs hüküm vâcibdir adl ile, Allâh'ın emriyle ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem'in Sünnet'i ile. Ve beyne'l-ve-rese kısmet-i mevârisde Kitâb'la ve Sünnet'le. Ba'z-ı ulemâ eğerçi ba'z-ı mesâilde tenâzu' eylediler beher-hâl medârı adldir. Cümle mu'âmelâtta ve mübây'eâtta ve icârât ve vekâlât ve müşârekât ve hibât ve evkâf ve vesâyâ ve ukûd ve akbâzda adl lâzımdır ve müyesserdir. Zirâ bunda adl kıvâm-ı âlem ve nizâm-ı ahvâl-i Benî Âdem'dir. Dünyâ ve âhiret bu mu'âmelâtla ve bu mu'âmelât-ı adl ile sâlih olur. Ba'zının adli lâzım olduğu zâhirdir. Her kişi nefesine mürâcâ'at eylese akıyla bulur. Müşterîye teslim-i semenin ve bâyi'a teslim-i mebî'in vücûbu gibi ve keyl² ve vezni lâzım olan mübây'eâtta tatfif-i keyl ve tahsîr-i mîzân eylemek gibi, ya'nî aldıkda artuk ölç ve artuk tarta sattıkda eksik ölç ve eksik tarta. Ve sıdkın dahi müstahsen olduğu akılla ma'lûmdur. Ve kizbin ve hîle ve gışşın ve hıyânetin kabâhati [105^b]

1 Benzer rivayet için bkz. Buhârî, "Nikâh", 89.

2 RK'de bu kelime iki defa yazılmıştır.

ve hürmeti gibi ve bir kimesnenin ihsânının mukâbelesinde hayr-ı cezâ ve karz aldığı akçeye hüsn-i vefâ lâzım olduğu gibi. Bunlar cümle bedîhiyyât-tandır, akılla ma'lûm olur. Ve ba'zı dahi hafîdir, her kişi onu akılla bilmez. Ba'z-ı şerâyi'-i sâlifede ve ba'z-ı şerâyi'-i İslâm'da mezkûrdur. Gerek celî ve gerek hafî cemî'-i mu'âmelâtta adl ile tahrîs Kitâb ve de Sünnet'de mastûr ve musarrahdır. Ve vech-i bâtil üzere ekl-i mâl-ı ribâ gibi ve meysir oyunu gibi ve kumâr gibi, bunların kubhu dahi ednâ teemmül ile ma'lûm olur, ihtirâz lâzımdır. Envâ'-ı bey'den ba'z-ı bey'ler ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ol bey'den nehy eylemiştir. Bey'-i gurra gibi ya'nî diyet-i cenîn ve bey'-i habl ya'nî bir câriyenin yâ atın yâ devenin karnında olan hamlin bey'i gibi. Ve havâda tayr ve mâ'da balık bey'i ve bey'-i mülâmese gibi ya'nî bâyi'in bir yerde birkaç satılık kumâşı yâ çukası yâ birkaç yığın buğdayı ve arpası ve birkaç kapda pirinci olsa "Hangisine yapışırsan şu kadar akçeye bana sat" yâhûd "Hangisin benden yana atarsan şu kadar akçeye kabûl ettim" demek gibi. Ve bey'-i necş gibi ya'nî dostunun satılık nesnesi olup kendinin murâdî değil iken sâirler râğbet etsin diye kasdla artırmak [106^a] gibi yâhûd bir müslim bir nesneyi almak murâd edinirken üzerine düşmek gibi. Bu cümleden Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem nehy eylemiştir. Bunlardan dahi ihtirâz lâzımdır. Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ* *اللَّهُ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ* *إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا*³ Bunda asıl budur ki şol mu'âmelât ki Kitâb ve Sünnet helâl olduğuna delâlet eder, ol helâldir. Ve şunlar ki Kitâb ve Sünnet harâm olduğuna delâlet ede, ol harâmdır. *اللهم وفقنا لأن نجعل الحلال ما حللته والحرام ما حرمته والدين ما شرعته*⁴

3 Ey o bütün îmân edenler! Allâh'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin sizden olan ülü'l-emre de, sonra bir şeyde nizaa düştünüz mü hemen onu Allâh'a ve Resûl'üne arz ediniz: Allâh'a ve ahiret gününe gerçekten inanır müminlerseniz. O hem hayırlı hem de netice itibarıyla daha güzeldir. (Nisâ 4/59). (RK'de âyetin başında bulunan "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" kısmı istinsah edilmemiştir.)

4 Allâh'im, helali senin helâl kıldığın, haramı senin haram kıldığın ve dini de senin bildirdiğin şeklinde kilmamız için bizi muvaffak kıl.

Fasl: Veliyyü'l-emre hiçbir hâlde müşâvereden gınâ ve istiğnâ yoktur. Zîrâ Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾¹

Ebû Hüreyre'den mervîdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden ashâbıyla kesret-i müşâvere eder kimesne olmazdı. Ve Hakk Te'âlâ müşâvere ile emr ettiği ashâbın kulûbün te'lîf içindir ve kendilerinden sonra gelenler müşâverede Resûl'e iktidâ etmek içindir. Ve çünkü vahy munkatı' olmuşdur, bâri hurûbda ve gayrıda re'y-i hasen [106^b] ma'lûm olmak içindir. Ve Hazret-i Hakk Te'âlâ mü'minîne senâ eyledi ve ulü'l-işâreyi ta'yîn eyledi: ﴿وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْأَثَمِ وَالْفَوَاحِشِ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ﴾² buyurdu. Vaktâ ki bir sultân yâ ulü'l-emr her kim olursa, ehl-i re'y ile müşâvere ve meşveretde ba'z-ı ashâb-ı re'y, ittibâ'ı vâcib olan re'yi beyân eylese, söylediğini Kitâb ve Sünnet'e ve icmâ'-ı ümmete muvâfık söylese ona ittibâ' vâcib olur. Ve ona hilâfa bir kimesneye mesâğ yoktur: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْأَمْرِ﴾³ buyurmuştur. Ammâ bir emr olsa ki onda müslimîn ve ashâb-ı re'y nizâ' eylese, ol vakit lâıyk budur ki her kimesne re'yin istihrâc eyleye ve vechin beyân eyleye, hangi re'y Kitâb ve Sünnet'e eşbeh ola, onunla amel olunur. Nitekim ⁴﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ﴾ âyetinden âhirine dek ona delâlet eder.

1 O halde kusurlarını affet de günahlarına istiğfar ediver ve emirde reylerini al. (Âl-i İmrân 3/159).

2 Allâh yanındaki ise daha bayırlı ve daha bekalıdır fakat o kimseler için ki imân etmişlerdir ve Rablarına itimad ederler. Ve onlar ki günahın büyüklüklerine ve açık çirkinliklere uzak bulunurlar ve her gazablandıkları vakit de onlar kusur örterler. Ve onlar ki Rabları için davete icâbet etmekte ve namazı kılmaktadırlar, buyrukları da aralarında şûrâdır (danışıklıdır), kendilerine kısmet ettiğimiz rızıklardan onlar masraf da verirler. (Şûrâ 42/36-38).

3 Ey o bütün imân edenler! Allâh'a itaat edin, Peygambere de itaat edin sizden olan ulü'l-emre de, sonra bir şeyde nizaa düştünüz mü hemen onu Allâh'a ve Resûlüne arz ediniz: Allâh'a ve ahiret gününe gerçekten inanır müminlerseniz. (Nisâ 4/59).

4 Bir şeyde nizâ'a düştünüz mü... (Nisâ 4/59)

Ve ulû'l-emr dahi iki sınıftır. Bir sınıfı ulemâ ve ümerâdır ve bunlar şunlardır ki [107^a] bunlar sâlih olıcak, cümle âlem ve âdem sâlih olur. Bes bu tâifenin her birine vâcibdir ki kavllerinde ve fi'illerinde Allâh'a ve Resûl'üne itâ'atle ve Kitâb'a ittibâ'la teharri edeler. Ve vâki' olan havâdis-i müşkilede Kitâb ve Sünnet'e delâlet eylediğine ki amelleri müte'allik ola onunla amel edeler. Eğer vakit müzâyaka üzere olup yâ tâlib âciz olup yâhûd her tarafın kavî delîlleri olup birbirine mu'âraza eyleseler ol vakit bir dinde ve amelde ve ilimde, kavli ve fi'li merzâ ve ameli makbûl olan kimesneye taklîd eyleyeller. Kuzât ve vülâtda dahi bu amel cârî olmak gerekdir. Bi-hasebi'l-imkân meşveret vâcibdir meğer ki mâni' olup istitâ'at olmaya, ol vakit ma'zûrdur: ⁵﴿لَا يَكْلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾

Niteki Hakk Te'âlâ salât için suyla abdest buyurdu. Bulunmayıcak, türâb-ı sa'îd-i tayyible teyemmüme ruhsat verdi. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem İmrân bin Husayn'a "Dururken namâz kıl, kudretin olmazsa otururken kıl, ona kâdir olmazsan yanın üzerine yatarken kıl"⁶ dedi. Kezâlik Hakk Te'âlâ salâtı emîn u hâife ve sahîh u marîza ve mukîm u müsâfire farz eylemiştir. Ammâ her birine [107^b] kudretine göre, istitâ'atine göre farz eylemiştir. Ve sâir vâcibâtıdan tahâret ve istikbâl-i kibleyi bi-hasebi'l-imkân buyurmuştur. Ve abd-i âciz mertebesini ıskât buyurmuştur. Meselâ bir gemi paralansa kavmi uryân halâs olsa, yâhûd muhâribûn bir kavmin libâsın selb edip uryân kalsalar, uryân namâz kılınmak câizdir. Ammâ imâmları vasatlarında gerekdir ki avratına nâzır olmayalar. Ve kible müştebeh olsa istidlâl-i kiblede ictihâd ve teharri eyleyeler. Ona doğru kılalar. Ammâ delâil ile ihtidâ müyesser olmayıcak ne tarafa mûmkün ise ona kılalar. Ahd-i Resûl'de dahi böyle etdiği me'sûrdur. Bu cümle

5 Allâh kimseye vüs'ünden öte teklif yapmaz. (Bakara 2/286).

6 Buhârî, "Taksîru's-Salât", 19.

ve sâir vilâyât dahi böyledir. Bu cümle: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»¹ وإذا أمرتكم² ve sâir vilâyât dahi böyledir. Bu cümle: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ»¹ وإذا أمرتكم² mazmûnunun meşmûlâtında dâhildir. Ve Hakk Te'âlâ ki metâ'im-i habîseyi ki harâm eylemiştir. Ammâ: «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ»³ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»⁴

Ve yine buyurmuşdur ki: «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ»⁵ إِبْرَاهِيمَ»⁶

Ve yine buyurmuşdur ki: «مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ»⁷

Bu cümlelerin ma'nâsı budur ki abd mâ-lâ-yestatî ile mükellef olmaz ve muztarrun ileyh olan harâm olmaz vakt-i zarûretde.

Fasl: Bunu dahi bilmek lâzım ve vâcibdir ki emr-i nâsa vâlî olmak [108^a] a'zam-ı vâcibât-ı dîndendir. Zîrâ dîn ü dünyânın kıyâmı bununladır. Ve Benî Âdem'in maslahatı icmâ' ile tamâm olur. Zîrâ elbette nâs birbirine muhtâcdır. Ve icmâ'da dahi bunlara bir re's lâzımdır. Hattâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤْمَرُوا أَحَدُهُمْ»⁸

Ya'nî "Üç kişi sefere gitse içlerinden biri emîr edeler konmakda ve göçmekde." Harâcdâ Ebû Dâvud, Ebî Sa'îd ve Ebî Hüreyre'den rivâyet eyler ve İmâm-ı Ahmed *Müsned*'inde Abdullah bin Ömer'den rivâyet eyler ki Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: لَا يَحِلُّ لثَلَاثَةٍ يَكُونُونَ بِفَلَائَةٍ مِنْ الْأَرْضِ إِلَّا لِيُؤْمَرُوا عَلَيْهِمْ أَحَدُهُمْ»⁹ İcmâ'-ı kalilde içlerinden birin emîr eylemeyi şer' icâb edip Şâri' emr edicek icmâ'-ı kesîrde hâl ma'lûm olur. Ve icmâ'-ı kalilde birin emîr eylemeyi emr eylemek, sâir envâ'-ı icmâ'da birin emîr

1 Onun için gücünüz yettiği kadar Allâh'a korununuz. (Teğâbun 64/16).

2 Size bir şeyi emrettiğimde gücünüz yettiğinde onu yerine getirin. (Buhârî, "İ'tisâm", 2).

3 Sonra kim bunlardan yemeye muhtar kalırsa diğerin hakkına tecavüz etmemek ve zaruret miktarını geçmemek şartıyla ona da günah yükletilmez, çünkü Allâh gafûr, rahîmdir. (Bakara 2/173).

4 Üzerinize dinde bir hârec de yükletmedi, haydın babanız İbrahim'in milletine. (Hac 22/78).

5 Allâh'ın muradı sizi sıkıntıya koşturmak değil. (Mâide 5/6).

6 Ebu Dâvud, "Cihâd", 87.

7 Yeryüzündeki herhangi bir çölde bulunan üç kişiye, aralarından birini emir seçmemeleri helal değildir. (Benzer rivâyet için bkz: Ahmed, *Müsned*, II, 177).

eylemek vâcib olduğuna tenbîh içindir. Ve Hakk Te'âlâ emr-i ma'rûf ve nehy ani'l-münker eylemeyi îcâb eylemiştir. Ol dahi tamâm olmaz illâ imâret kuvvetiyle olur. Vesâir vâcibât ki Hak Sübhânehü ve Te'âlâ emr eylemiştir, cihâd ve adl ve cum'alar ve'îd namâzları kılınmak ve her kişinin hukûku alıvermek. Bu cümle imâretle olur ve mazlûmlara yardım ve ikâmet-i hudûd [108^b] bu cümle imâret kuvvetiyle olur. Ol sebebdan hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki: ستون سنة⁸ ve âsârda vârid olmuştur ki: ستون سنة⁹ Ve bu cümlelerin sıhhati akılla ve tecrübe ile ma'lûm olup bu ecildendir ki selef-i sâlihînden Fudayl bin İyâz ve Ahmed bin Hanbel ve sâir bunların emsâli derlerdi ki “Eğer bir [da'vet-i müstecâbemız olsa ve ömrümüzden bir sâ'at kalsa ol]”¹⁰ da'vet-i müstecâbeyi sultân vakti için ederdik”. Ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: إن الله يرضى لكم ثلاثاً أن تعبدوه ولا تشركوه شيئاً وأن تعتصموا بحبل¹¹ Bu, hadîs-i Müslim'dir ki bu hadîs müsellemdir. Ve yine buyurmuştur ki: ثلاث لا يغفلن عليهن قلب مليم: إخلاص العمل لله ومناصحة ولاة الأمور ولزوم جماعت المسلمين فإن الدعوة محيط¹² Bu hadîs-i şerîfi ehl-i Sünen rivâyet eylemiştir. Ve *Sahihayn*'da Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden mervîdir ki buyurmuşlardır ki: لمن يا رسول الله¹³ Ashâb dediler ki: Resûlullâh buyurdu¹³ لله ولكتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم

8 Sultan Allâh'ın yeryüzündeki gölgesidir. (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 213).

9 Altmış sene hükmeden zalim bir imamın (devlet başkanının) olması, bir gecelik imamsız kalmaktan daha uygundur.

10 İlave ŞAP vr. 96^a.

11 Allâh sizdeki üç şeyden razı olur; Allâh'a kulluk etmeniz ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamanız, Allâh'ın ipine topluca tutunmanız, ayrılmamanız ve Allâh'ın size yönetici (vali) kıldığı kimselerle nasihatleşmenizdir. (Benzer rivayetler için bkz. Müslim, “Akdiye”, 10; Malik, “Kelâm”, 20).

12 Üç haslet vardır ki onlarla Müslümanın kalbi ihanet etmez: İşini Allâh rızası için yapmak, Müslüman yöneticilerle (imamlarla) nasihatleşip onlara karşı samimi olmak ve Müslümanların cemaatine bağlı olmak. Nitekim davet bu kimselerin etrafında birleşir. Benzer bir rivayet için bkz. İbn Mâce, “Menasik”, 76; Tirmizî, “İlim”, 7.

13 Allâh Resûlü din nasihattir (samimiyettir) diye üç defa buyurdu. Bunun üzerine ashab kime ya Resûlullâh dediler. Resûlullâh buyurdu ki; Allâh'a, kitabına, peygamberine, Müslümanların devlet başkanına ve Müslüman halka. (Buhârî, “İman”, 42; Müslim, “İman”, 95; Tirmizî, “Birr”, 17).

Ve Müslim *Sahîh*'inde Abdullâh bin Mes'ûd'dan rivâyet olunur ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: لا يدخل الجنة من كان في قلبه مثقال ذرة من الكبر ولا يدخل النار من كان في قلبه مثقال ذرة من الإيمان Ya'nî kalbinde miskâl-ı zerre kibir olan cennete dâhil olmaz ve kalbinde zerre denli î mânî olan nâra dâhil olmaz. Ashâbdan biri dedi ki “Yâ Resûlallâh! Ben isterim ki giyeceğim gökçek ola. Bu dahi kibirden midir?” Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: إن الله جميل يحب الجمال، الكبر بطر الحق وغمط الناس⁶

Ya'nî “Yok yere libâs gökçek olmak istemek kibir değildir. Kibir batâr ya'nî hakka inkârdır ve nâsı tahfîfdir ve tahkîr eylemekdir.” Ulüvv ve fesâd murâd edinen kimesnelerin hâli budur. Bir kısım nâs dahi vardır ulüvvsüz fesâd fi'l-arz murâd edinirler. Mansıbları ve şânları âlî değil iken onlar sâriklerdir ve mücrimlerdir ki esâfil ve erâzil-i nâsdan [110^a] olurlar. Ve bir kısım ancak ulüvv ya'nî ululuk murâd edinirler. Fesâd fi'l-arz murâdları değildir. Bunlar onlardır ki bir dîn ihtirâ' edip halkın üzerine tefevvuk murâd edinirler. Ve bir kısım budur ki ne ulüvv ve ne fesâd murâd edinirler. Hâlbuki bunlar bu hasletlerle sâir nâsdan a'lâlardır ve bunlar ehl-i Cennetdir ki Hakk Te'âlâ bunların hakkında buyurmuşdur ki: ﴿وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾⁷ Ve yine Hakk Te'âlâ buyurur ki: ﴿فَلَا تَهْنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ﴾⁸ Ve yine buyurmuşdur ki: ﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ﴾⁹ وَلِلْمُؤْمِنِينَ

Ve nice kimesne vardır ki ancak ulüvv murâd edinir, gayr-ı nesne murâd edinmez. Ammâ ol fesâd-ı mahzdır. Zîrâ halk üzerine ulüvv murâd edinmek zulm-i mahzdır. Zîrâ zümre-i insân cins-i vâhiddir. Ol takdîrce kendi a'lâ olup kendinin emsâli mâdûnu olmak murâd edinmek zulümdür. Zulüm olduğundan gayrı buna müfzî olur ki nâs buna adüvv ola. Zîrâ âdil olan kimesne kendi nazîrine makhûr olmağa kâil olmaz, gayr-ı âdil kendi kâhir

6 Müslim, “İman”, 39; Tirmizî, “Birr”, 61.

7 Fütûr getirmeyin ve mahzun olmayın daha yükseleceksen sizler, gerçek müminlersiniz. (Âl-i İmrân 3/139).

8 Onun için gevşeklik etmeyin de sizler daha üstün olacak iken sulha yalvarmayın, Allâh sizinledir ve asla sizin amellerinize kıymaz. (Muhammed 47/35).

9 Halbuki izzet, Allâh'ın ve Resûl'ünün ve müminlerindir. (Münafikûn 63/8).

olmak istese gerektir. Ve bunlara lâ-büddür akılda ve dînde ba'zı ba'zından dûn ola. Pes lâzım olur ki ceset re'si sâlih olmayacak sâlih olmadığı [110^b] gibi insân dahi re'is olmayınca sâlih olmaya. Hakk Te'âlâ buyurmuştur ki: ¹«وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ» Ve yine buyurmuştur ki: ²«نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا»

Ve şerî'at onun içindir ki sultân kuvvet ve kudretin ve mâlın sebîlullâhda sarf eyleye. Zîrâ sultândan ve mâldan murâd Hakk Te'âlâ'ya tekarrubdur ve ikâmet-i dîndir. Mâlî Allâh yoluna infâk eylemek salâh-ı dünyâdır. Şöyle ki sultân dînden ve dîn sultândan müfârik ola, ahvâl-i nâs fâsid olur ve ehl-i tâ'atin ehl-i ma'siyetden gayrı niyyetle ve amel-i sâlih ile ma'lûm olur. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden vârid olmuştur ki: ³إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ

Vaktâ ki ekser-i vülât ümûra hırs-ı mâl ve muhabbet-i şeref galebe edip hakîkat-ı îmândan nev'-i zuhûl ettilerse hevâlarına tâbî' olup ⁴ما لا يتم الدين إلا به mücebine vâcibât ve mühimmâtlarından gâfil oldular. Bu sebebdendir ki ekser-i nâs imâreti ve vilâyeti hor add edip kemâl-i dîn ve kuvvet-i îmânla cem' olmaz zann eylediler. Ve bunlardan ba'zı, imâret levâzımın dîn levâzımından tercîh edip dîne gâlib [111^a] oldu. Mühimmât-ı dîn olan levâzım-ı imârât ve vilâyetden i'râz eyledi. Ve imâretle dîn cem' olmaz zann edip kendi hâcâtı hâtırını için dînden i'râz eyledi. Onların yanında imâret ve vilâyet şeref ve izzeti, dîn izzetinden ziyâdedir. Tekmîl-i dînden âciz olsa, tekâmîl kasd eyledikde ba'z-ı ma'ûnet ve ibtilâ lâzım gelse güç gelir, bu tarîk tarîk-i fâsiddir. İki kimesneye lâyıkdır; biri oldur ki garazı, dîne intisâb ola. Ammâ levâzımın tekâmîl eylemeye, ya'nî bezl-i mâlda ve sarf-ı kudretde kusûr ede.

1 O, O'dur ki sizi arzan halîfeleri yaptı ve bazınızı bazınızın derecelerle fevkine çıkardı. (En'âm 6/165).

2 Onların o dünya hayattaki maişetlerini aralarında biz taksim ettik ve bir kısmını diğerinin derecelerle üstüne çıkardık ki bazıı bazısını tutsun, çalıştırsın. (Zuhruf 43/32).

3 Şüphesiz Allâh sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat kalblerinize ve amellerinize bakar. (Müslim, "Birr", 10; İbn Mâce, "Zühd", 9).

4 Dîn ancak onunla tamam olur.

Ve biri şol tâifedir ki emr-i cihâdda sarf-ı makdûr ve bezl-i mâl eylemek-de kusûr etmeye, garazı ikâmet-i dîn olmaya, mücerred ulüvv ve şöhret ola. Beher-hâl bu iki sebîl “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” tâifesinin sebîlidir. Tâife-i ûlâ ki “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” dir kavm-i Yehûddur. Ve tâife-i sâniye ki ve “الضَّالِّينَ” dir kavm-i Nasârâdır. Sırât-ı müstakîm عَلَيْهِمُ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ” dir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve Hulefâ-i Râşidîn ve ashâb ve onların mesleğine sâlik olanların tarîkidir. Onlar sâbikûn ve evvelûndur ve mûhâcirîn ve ensârdır ve kibâr-ı tâbi‘în ve hıyâr-ı tebe‘-i tâbi‘îndir ki Hakk Te‘âlâ onlar hakkında: [111^b] ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ بَلَىٰ ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾⁵ buyurmuşdur. Lâ-cerem müslime vâcib olan oldur ki bi-hasebi'l-vüs⁶ ictihâd ede. Ve her kimesne ki bir emre vâlî olsa, onunla Hakk Te‘âlâ'nın tâ'atin kasd eyleye. Ve dîninden ve mesâlih-i müslimîn-den mümkün olanı ikâmet kasd eyleye. Üzerine vâcib olan ümûru ikâmet ede ve muharremâtdan ictinâb⁶ eyleye mümkün olduğuna göre. Ammâ şol nesnelerden ki âciz ola, onunla mu'âhez olmaz. Ve halka tevliyet-i ebrâr enfâ'dır tevliyet-i füccârdan. Ve şol kimesne saltanatla ikâmet-i dînden âciz ola, cihâda ve bezl-i mâla kâdir olmaya, ol kimesnenin üzerine vâcibdir ki kudretine göre ümmetine nasîhat eyleye. Ve dîn-i İslâm'a ve ehl-i İslâm'a muhabbet eyleye ve hayr kasd eyleye. Beher-hâl bir tarikle dîn-i İslâm'a ve ümmet-i Muhammed'e hayr niyetiyle kasd eyleye, kudreti ayrıştığına göre. Ammâ âciz olduğuyula mükellef olmaz. Zîrâ dîn-i İslâm'ın kıvâmı Kitâb-ı Hâdî, ya'nî kelâm-ı ilâhîdir ve biri dahi hadîd-i nâsırdır ya'nî seyf-i İslâm'dır. Nitekim Kitâb-ı Azîm'de mezkûrdur. Lâ-büdd herkesin üzerine lâzımdır ki ictihâdı Kur'an'la ve hadîd ittifakıyla rızâen lillâh amel ede ve Hakk Te‘âlâdan isti'ânet [112^a] eyleye. Bu dahi mâ'lûm ola ki dînle dünyâya bile

5 Allah onlardan razı oldu onlar da Allah'tan razı oldular ve onlara altlarında nehirler akar cennetler hazırlandı ki içlerinde ebeden muhalled olacaklar, işte fêvz-i azîm bu. (Tevbe 9/100).

6 RK'de “ictibâb”, Tashih ŞAP vr. 98^b.

hizmet eylemek gerektir. Yalnız dîne hizmet edip dünyâ emrinde ihmâl eylemek lâıyk değildir. Nitekim Mu‘âz bin Cebel’den mervîdir ki: يا ابن آدم أنت محتاج إلى نصيبك من الدنيا فاتك نصيبك من الآخرة وأنت من الدنيا على Ya’nî “Ey Âdemoğlu, sen dünyâda nasîbinden âhirette olan nasîbine artuk muhtâcsın, eğer dünyâda olan nasîbinle ibtidâ edersen âhirette olan nasîbin fevt olur. Dünyâda korku üzerine kalırsın. Ammâ âhiretin emriyle ibtidâ edip evlâ ve mühim edinirsen cemî‘-i ümûrun muntazam olur.” Ve Tirmizî Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden rivâyet eder ki: من أصبح أكبر همه جمع الله شمله وجعل غناه في قلبه وأتته الدنيا وهي راغمة ومن أصبح والدنيا أكبر همه فرق الله عليه ضيعته Ya’nî “Bir kimesne sabâh olduğu vakit kasâvetlerinin büyüğü âhireti emri olursa Hakk Te‘âlâ, onun cümle dağılmışlarını cem‘ eyler ve kalbî gözlerin açar, dünyâ ona horlukla yalvararak [112^b] gelir. Ammâ bir kimesne sabâhladığı vakit gamının büyüğü dünyâ gamı ve emr-i dünyâsını âhireti emrinden tercîh eylese Hakk Te‘âlâ onun murâdâtın dağıtır, fakrını gözü önünde eyler, dünyâdan ancak mektûb-ı mukadder olan gelir.” Ve bunun aslı Kelâm-ı Kadîm’de: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا إِنْ اللَّهُ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾²

Bu mahalle dek İbn-i Teymiyye’nin *Siyâsât-ı Şer‘iyye*si kitâbının tercemesidir ki tamâm oldu. Min ba’d bu hakîrin ilhâkâtıdır.

1 Tirmizî, “Kıyamet”, 30; İbn Mâce, “Zühed”, 2.

2 Ve ben, cinn ü insi ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum, bana yemek yedirmelerini de istemiyorum. Şüphe yok ki Allah, rezzâk, kuvvet sahibi metin O. (Zâriyat 51/56-58).

MUKADDİME

Evvelâ ma'lûm olmak gerekdir, cümle meşrû'ât ki Kitâb-ı İlâhî ve ehâdis-i Hazret-i risâlet-penâhî ile sâbit olmuştur, üç kısımdır: Bir kısmı ibâdât ve bir kısmı mu'âmelât ve bir kısmı ukûbâtıdır. İbâdât dahi beş kısımdır; evvel salât, sâni zekât, sâlis savm, râbi' hac, hâmis cihâd. Mu'âmelât dahi beş nev'dir: Nev'-i evvel; mu'âvadât-ı mâliyye, bey' ve şîrâ ve icârât ve bunun emsâli. Nev'-i sâni; münâkehât ve talâk ve mehr ve sâir bunun emsâli ahvâl. Sâlis; muhâsamâtıdır: envâ'-ı münâza'ât ve de'avâ gibi. Râbi'; emânâtıdır: âriyet, vedî'a, ve mudârabe ve emsâl-i zâlik. [113^a] Hâmis; terekâtıdır. İnsân fevt olduktan sonra mîrâsına ve vasiyyetine ve vakfına müte'allik ümûr gibi. Ukûbât dahi beş gûnedir: Evvel kısâs, sâni hadd-i zinâ, sâlis hadd-i sirkat, râbi' hadd-i şûrb, hâmis hadd-i kazfıdır. Ammâ Kemal Paşazâde hudûdu altı kısımdır: Bir hadd-i şûrbdür ki hamrın katresin içerse dahi had lâzım olur. Ve biri hadd-i sekrıdır ki bir kimesne hamr içmese, sâir müskir isti'mâl edip sekr verse had lâzım olur demiştir. Bu cümle ki ümûr-i saltanatıdır, bizzat sultân mübâşeretiyile olmayıp emînler ve vâliler nasb olunup ve her maslahata münâsip mübâşirler nasb olunmak lâzım olur. Bu cümlelerin mevkûf aleyhisi beytülmâl olup ve beytülmâlın dahi envâ'ı ve tarîk-i tahsîli ma'lûm olmak gerekdir. Bu sebebiyle beytülmâle müte'allik ba'z-ı ahvâl sebt olunmak re'y olundu. Ve eğer beytülmâl Kitâbullâh mücebince cizye ve harâc olup ve cizye ve harâcın ekseri ehl-i zimmetden tahsîl olunduğu cihetden ola. Ehl-i zimmet kimlerdir ve ne vech üzere zimmet verildiği ve onların dahi ne tarikle kabûl-i zimmet edip ve nenin gibi ümûrda müte'ahhid olup mu'ahid oldukları bilinmek lâzım [113^b] oldu ise teberrüken ve teyemmünen Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem hazretinin kâffe-i nasârâyâ yazdıkları ahidnâme ile ibtidâ olunup, bi-aynihâ nakl olunduktan sonra tefsîr olundu:

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا كتاب، كتبه محمد بن عبد الله بن عبد المطلب إلى كافة الناس أجمعين بشيرا ونذيرا ومؤتمنا بودعة الله تعالى في خلقه ولئلا يكون للناس حجة بعد الرسول وكان الله عزيزا حكيما، كتبه لأهل ملة النصارى ولمن يتحل دين النصرانية من مشارق الأرض ومغاربها، قريبا وبعيدها، فصيحها وعجمها، معروفها ومجهولها، جعل لهم عهدا فمن نكث العهد الذي فيه وخالفه إلى غيره وتعدى ما أمره كان لعهد الله ناكثا ولميثاقه ناقضا وبدينه مستهزئا وللعنته مستوجباً، سلطاناً أم كان غيره من المسلمين. وإن احتفى راهب أو سائح في جبل أو واد أو مفازة أو عمران أو سهل أو رمل أو بيعة، فأنا أكون من ورائهم أذب عنهم من كل عسرة لهم بنفسي وأعواني وأهل ملتي وأتباعي، لأنهم رعيتي أهل ذمتي، وأنا أعزل عنهم الأذى في المؤن التي يحمل أهل العهد من القيام بالخراج إلا ما طابت به نفوسهم وليس عليهم جبراً ولا إكراه على شيء من ذلك، ولا يغير أسقف من أسقفيته [114^a] ولا راهب من رهبانته ولا حبس من صومعته ولا سائح من سياحته ولا يهدم بيت من بيوت كنائسهم بيعهم ولا يدخل شيء من مال كنائسهم في بناء مساجدهم ولا في بناء منازل المسلمين. فمن فعل شيئا من ذلك فقد نكث عهد الله وعهد رسوله، ولا يحمل علي الرهبان والأساقفة ولا من يتعبد جزية ولا غرامة أنا أحفظ ذمتهم أينما كانوا من بر أو بحر في المشرق والمغرب والشمال والجنوب، وهم ذمتي وميثاقي وأماني من كل مكروه و كذلك من يتفرد بالعبادة في الجبال و المواضع المباركة لا يلزمهم مما يزرعهم لا خراج ولا عشر ولا يشاطرون لكونه برسم أفواههم ولا يعاونوا عند إدراك الغلة، ولا يلزموا بخروج في حرب و قيام بجزية ولا من أصحاب الخراج وذوي الأموال والعقارات والتجارات مما أكثر من اثني عشر درهم بالجملة في كل عام، ولا يكلف أحد منهم شططا ولا تجادلوا إلا بالتي هي أحسن ويحفظونهم تحت جناح الرحمة ويكف عنهم أذية المكروه حيث ما كانوا حيثما حلوا وإن صارت النصرانية عند المسلمين فعلها برضاها وتمكينها من الصلوة في بيعها ولا يحال بينها وبين هوى دينها، ومن خالف عهد الله وأعتمد بالضد

من ذلك فقد [114^b] عصى ميثاقه و رسوله، و يعاونوا على حرمة بيعهم ومواضعهم ويكون ذلك مقبوله لهم علي دينهم و فعالهم بالعهد ولا يلزم احد منهم بنقل سلاح بل المسلمون يذبوا عنهم ولا يخالفوا هذا العهد منه أبداً إلى حين تقوم الساعة تنقضي الدنيا. وشهد عند العهد الذي كتبه محمد بن عبد الله لجميع النصارى والوفاء بما شرط لهم عليه من أثبت أسمه و شهادة أخره علي بن أبي طالب، أبو بكر بن أبي قحافة، عمر بن الخطاب، عثمان بن عفان، أبو الدرداء، أبو هريرة، العباس بن عبد المطلب، الفضل بن العباس، الزبير بن العوام، طلحة بن عبيد الله، سعيد بن معاذ، زيد بن ثابت، عبد الله بن مسعود، عبد الله بن عمرو بن العاص، كتب علي بن أبي طالب هذا العهد بخطه في مسجد النبي بتاريخ الثالث من محرم ثاني سني الهجرة وختم بخاتم النبي وهو مكتوب في جلد أديم الطائفي¹.

Tefsîr-i ba'z-ı mevâzı'-ı müşkile: Bu kitâb Muhammed bin Abdül-lâh'ın kâffe-i Nasârâyâ verdiği ahidnâme kitâbıdır ki Hakk Te'âlâ onu rahmetle beşâret edip azâbla halkı korkutmağa göndermiştir. Ve Allâhu Te'âlâ onu halkının üzerinde olan emânetine emîn eylemiştir. Ol Muhammed bu kitâbı cümle ehl-i millet-i Nasrâniyyeye müntesib² olanlara [115^a] ahd için verdi. Her kim ki ol ahdi bozacak, Hakk Te'âlâ'nın ahdin bozmuş olur ve dînini istihzâ etmiş olur ve Allâhu Te'âlâ'nın la'netine lâayık olur, bu ahde muhâlefet eden gerek sultân olsun ve gerek gayrı olsun. Bir râhib yâ bir seyyâh, bir dağda yâ bir derede yâ bir yabanda ya âbâdanlıkda yâ alçak yerlerde yâ kavm içinde ola, onlardan her gücü savdım nefsimle, a'vânımla ve ehl-i milletimle ve etbâ'ımla. Zîrâ onlar benim ra'iyyetimdir ve ehl-i zimmetimdir. Ben onları sâir mu'âhidlere olan ma'ûnetleri ezâsından azl eyledim. Harâc vermesinler illâ gönülleri hoş olduğu mertebe versinler, onlara cebr ve ikrâh olunmasın. Ve bir uskuf ya'nî reîs-i Nasârâ uskufluğundan tağyîr olunmasın. Ve bir papaz

1 Bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, s. 561-566. Türkçe çevirisi için bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, s. 413-418.

2 RK'de "münkesib", Tashih ŞAP vr. 101^b.

papazlığından tağyîr olunmasın. Ve savma' a yapıp savma' alarında mu' tekif olanlar savma' alarından çıkarılmasın ve seyâhat üzere olanlar men' olunmasın. Ve keşîşlik ve kiliseleri evlerinden nesne yıkılmasın. Kenîseleri mâllarından mâl alınıp müslimînin mescidleri binâsına sarf olunmasın. Her kim ki buna muhâlif iş işlese, Allâh' ın ahdin bozmuş olur. Ve kesb etmeyip [115^b] ibâdete meşgûl olan uskuflarına cizye ve garâma tahmîl olunmaya. Her kande ki olalar gerek berr ve bahrde ve mağrib ve maşrıkdâ ve şimâl ve cenûbde olanların zimmetin ben hıfz ederim, onlar benim zimmetimde, mîsâkımda ve emânımda her mekrûhdan. Ve dağlarda olup ibâdetle müteferrid olanların zirâ'at edenlerinden harâc ve öşür alınmaz. Müşâtara olunmazlar, ya'nî birkaç pay olunup, kimi kendilere verilip kimi mîrîye alınmazlar. Zîrâ onların zirâ'atleri kendi boğazları içindir, ticâret için değildir. Harb için âdem ihrâc olunmak lâzım olsa onlarıyla teklîf olunmazlar. Ve cizye alınmak lâzım gelse ne kadar emvâl ve akârât ve ticârât sâhibi olursa olsun yılda on iki dirhemden ziyâde nesne ilzâm olunmaz. Ve zahmet ve meşakkat teklîf olunmaz. Ve mücâdele olunsa rifkle, vech-i ahsen ile mücâdele olunurlar ve merhamet ve şefkat kanadı altında hıfz olunurlar. Her kande olurlarsa ve her kande varırlarsa ve müslimîn taht-ı nikâhında olan Nasrâniyyeye cebr ü ikrâh olunmaz ve levâzım-ı dînin ri'âyet etmekle mâni' olunmaz. Her kim ki Allâh' ın bu ahdine muhâlefet etmiş ola ve bu ahd olanları zıddıyla [116^a] amel etmeğe kasd eyleye, Hakk Te'âlâ'nın ve Resûl'ünün mîsâkına isyân etmiş olur. Ve kiliseleri hürmet olunmakda mu'âvenet olunurlar. Ve bu ahdi tâ kıyâmet kopup dünyâ münkazî olunca müebbeden olup muhâlefet olunmaya.

Şâm ve Haleb Nasârâsı Hazret-i Ömer-i Fârûk'a yazıp gönderdikleri ahidnâmenin sûretidir:

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا كتاب لعبد الله بن عمر أمير المؤمنين من نصارى مدينة كذا كذا، إنكم لما قدمتم علينا سألناكم الأمان لأنفسنا وذرائنا وأموالنا وأهل ملتنا وشرطنا لكم على أنفسنا أن لا نحدث في مداينتنا ولا فيما حولها ديراً ولا كنيسة ولا صومعة راهب ولا نجدد ما خرب منها وأن لا نمنع كنايسنا أن ينزلها أحد من المسلمين في ليل أو نهار وأن يوسع أبوابها للمارة وابن السبيل وأن ننزل من قربنا من المسلمين ثلاثة أيام. نطعمهم ولا نأوي في كنايسنا ولا في منازلنا جاسوساً ولا نكتم غشاً للمسلمين. ولا نعلم أولادنا القرآن ولا نظهر شركاء ولا ندعو إليه أحداً ولا نمنع أحداً من ذوي قرابتنا الدخول في الإسلام إن أرادوا وأن نوقر المسلمين ونقوم لهم من مجالسنا إذا أرادوا الجلوس. ولا نشبه بهم في شيء من ملابسهم في قلنسوة ولا عمامة ولا نعلين ولا فرق شعر ولا نتكلم [116^b] بكلامهم ولا نتكنى بكناهم ولا نركب السروج ولا نتقلد السيوف ولا نتخذ شيئاً من السلاح ولا نحمله معنا، ولا ننقش على خواتمنا بالعربية ولا نبيع الخمر وأن نجز مقادير رؤوسنا وأن نلزم زينا وأن نشد زنايرنا في أوساطنا وأن لا نظهر الصليب على كنايسنا ولا نظهر صلبانا وكتبنا في شيء من طرق المسلمين وأسواقهم، ولا نضرب بنوايسنا إلا ضرباً خفيفاً ولا نرفع أصواتنا بالقراءة في شيء من حضرة المسلمين ولا نخرج شعائر ولا نرفع أصواتنا مع موتانا ولا نتخذ من الرقيق ما جرى عليه سهام المسلمين وأن نرشد المسلمين يعينون ولا نطلع على منازلهم.¹

Vaktâ bu kitâb Hazret-i Ömer'e vâsıl olduysa Hazret-i Ömer bu kayd-ı dahi etti ki müslimînden kimesneyi dövmeyevüz. Şöyle ki bu şartlara muhâlefet edevüz, bizden zimmet sâkıt olup demimiz, mâlımız müslimîne helâl ola.

Tefsîr: Ya'nî biz sizden emân dileriz nefslerimize, zürriyetlerimize. Şol şart ile ki şehirlerimizde ve havâlîsinde kilise ve râhib savma'ası ihdâs eylemeyiz. Ve kiliselarimize gecede ve gündüzde müslümânlar konmaktan

1 İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dımaşk*, c. 2, s. 174-186. Ayrıca bkz. Hasan Mimmi, *Ehlû'z-Zimme*, s. 36-37.

men' eylemeyiz. Ve yolcu gelip gitmek için kapılarımız bol ederiz. Konan müslümânları üç gün it'âm [117^a] ederiz. Ve evlerimizde ve kenîselerimizde câsûslar saklamayız. Ve müslimîne kalbimizde gışş saklamayız. Evlâdımıza Kur'ân ta'lîm etmeyiz. Ve akrabamız müslümân olmak isteseler mâni' olmayız. üslümânlara tevkîr ve ta'zîm ederiz. Gördüğümüz vakit meclislerimizden kalkıp ri'âyet ederiz. Ve melâbisde ve merâkibde ve takyelerde ve amâmelerde müslimîne benzemek kasd eylemeyiz. Ve ehl-i İslâm kelimâtıyla tekellüm etmeyiz. Ve onların künyeleriyle künyelenmeyiz. Ve müslimîn aygırlarına binmeyiz. Ve silâh götürmeyiz. Ve hâtemlerimize Arabî elfâzla nakş etmeyiz. Ve hamr bey' etmeyiz. Ve başlarımızın önüne dâğ ederiz. Ve bellerimize zünnâr bağlarız. Ve kenîselerimiz haç ve salîb âşikâre etmeyiz. Nâkûslarımız çaldığımız vakit ref'-i savt etmeyiz. Ve kitâblarımız okuduğumuz vakit dahi ref'-i savt etmeyiz. Ve meyyitlerimiz çıkardığımızda dahi ref'-i savt etmeyiz. Ve müslimîn seby edip müslümânlar payına düşen esîrden esîr kullanmayız. Ve yol bulmayan müslümânlar yol kılavuzlarız. Ve müslümânların evlerinde oturdukları yere varıp hâllerine ıttılâ' kasd etmeyiz.

İmâm-ı sâni Ebû Yûsuf rahimehullâh harâc [117^b] için vaz' ettiği risâlesinde yazar ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Amr bin Hazm'ı Bahrân'a gönderdikde bu vechle yazmışlardır ki:

بسم الله الرحمن الرحيم

هذا أمان من الله ورسوله "يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود" عهد من محمد النبي لعمر بن حزم بعثه إلى اليمن أمره بتقوى الله في أمره كله و أن يفعل ويأخذ من المغانم خمس الله وما كتب على المؤمنين من الصدقة من الثمار هذه نسخة كتابه عليه الصلاة والسلام في أيديهم.

بسم الله الرحمن الرحيم.

هذا كتاب محمد النبي رسول الله لأهل بخران إذا كان له عليهم وترك ذلك كلهم لهم على ألفي حلة من حلل الأواقي في كل رجب ألف حلة، وفي كل صفر ألف حلة أوقية فما زادت حلل الخراج أو نقصت على الأواقي فبالحساب وعلى ما قضوا من دروغ أو خيل أو ركاب أو عرض أخذ منهم بالحساب وعلى بخران مؤنة رسلي ومتعتهم عشرين يوماً فما دون ذلك ولا يحبس رسلي فوق شهر وعليهم عارية ثلاثون درعاً وثلاثون فرساً وثلاثون بعيراً إذا كان كيد باليمن وبالمعدة وما هلك مما يعار رسلي من دروع أو خيل أو ركاب أو عروض فهو ضمان على رسلي حتى يؤدوه إليهم. ولبحران وحاشيتهم جوار الله وذمة [118^a] محمد النبي رسول الله على أموالهم وأنفسهم وأراضيهم وملتهم وغائبهم وشاهدتهم وعبادهم وبيعهم وكل ما تحت أيديهم من قليل أو كثير لا يغير أسقف من أسقفته ولا راهب من رهبانته وليس عليهم جناية ولا دم جاهلية ولا يخشرون ولا يعشرون ولا يَطُّ أرضهم جيش ولا يؤخذ رجل منهم بظلم آخر وعلى ما في هذا الكتاب جوار الله وذمة محمد النبي رسول الله أبداً حتى يأتي الله بأمره ما نصحوا وأصلحوا ما عليهم غير متغلبين بظلم. شهد أبو سفيان بن حرب وغيلان بن عمر ومالك بن عوف من بني النضير وأقرع بن حابس الحنظلي والمغيرة بن شعبة وكتب لهم هذا الكتاب ابن أبي بكر كذا في أقوال أبي يوسف.¹

Tefsîri budur ki; Bu kitâb, kitâb-ı emânetdir Allâh'dan ve Resûl'ünden. Şunlar ki Hakk Te'âlâ'ya î mân getirmiş mü'minlerdir Allâhu Te'âlâ'nın ahidlerine vefâ ilk bu ahiddir. Resûlullâh Amr bin Hazm'ı Yemen'e gönderdiği vakit emr eyledi ki; her fî'ilde ve kavilde Allâh'dan korka ve mâl-ı ganâimin humusun alıp ve simârdan müslimîne vâcib olan sadakayı ala. Ve bu kitâb ebeden onların ellerinde dura ve onların üzerine lâzım olanları

1 Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 71-75. Türkçe tercümesi için bkz. Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, çev. Müderris-zâde Muhammed Ata'ullah Efendi, s. 196-194. Ayrıca metnin farklı versiyonları için bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, s. 206-210. Metne dair bir değerlendirme için ayrıca bkz. Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, s. 122-126.

her [118^b] yılda cümle iki bin ûkkiyye hulle üzerine kesdi. Bin hullesin Receb'de ve bin hullesin Safer'de vereler. Hulle ûkiyye hesâbına râst gelmez, hesâb edip ziyâde ve noksân ona göre hesâb edeler. Eğer hulle yerine cebe ve at yâhûd gayr-ı metâ' verirse behâya tutup hesâbına yetiştireler. Ve Bahrân'a bu mezkûru almak için varan rusûlün yirmi güne dek harâcları ehl-i Bahrân'ın üzerlerine ola. Ve varan resûlleri bir aydan ziyâde alıkomayalar. Ve otuz cebe ve otuz at ve otuz deve vereler. Ve bu cebe ve at ve deveden verdikleri ki resûllerin elinde helâk ola, resûller damân çeke. Ve Bahrân etrâfı Allâh'ın ve Resûl'ünün civârında olalar mâllarıyla ve nefsleriyle ve ırzlarıyla ve milletleriyle ve gâibleri ve şâhidleri ile. Ve ma'bedleri ve kenîseleri ile ve kalil ü kesîr ellerinde olan mâlları ile. Uskuf uskufluğundan ve râhib râhibliğinden ihrâc ve tağyîr olunmaya. Ve zamân-ı Câhiliyyet'de olan cinâyet ve zamân-ı Câhiliyyet'de olan dem ile mutâleb olunmayalar. Ve Câhiliyyet zamânındaki gibi bir kimesne zulm eylese kavm ü kabîlesinden ve aşîretinden kimesne ol zulmle muâhez olunmaya. Ve onların mâlları te'sîr [119^a] olunmaya. Ve onlarda civârullâh ve zimmetullâh ve civâr-ı Resûl ve zimmet-i Resûl kıyâmete dek bâkî ola. Ve bu kitâba Ebû Süfyan bin Harb ve Geylân bin Amr ve Mâlik Nasrî ve Akra' bin Hâbis Hanzalî ve Mugîre bin Şu'be şâhid olup bu kitâbı Ebû Bekir bin Ebî Kuhâfe yazdı.

Ve arz iki nev'dir, biri arz-ı harâciyye ve biri arz-ı öşriyyedir. Eğerçi bunda ihtilâf çokdur, İmâm Ebû Yûsuf'un müstakil harâca ve öşre [dair] risâlesi vardır. Ammâ zamânemizin imâmı ve ulemânın şeyhu'l-islâmı, hâtîmü'l-müctehidîn, bakıyye-i selefü's-sâlihîn, Mevlânâ Müftü Efendi hazretlerinden istiftâ olundukda fehme âsân olmak için bu vechle yazmışlardır ki;

Sûret-i Fetvâ: Bi-hasebi's-ser'î's-serîf arz-ı harâciyye ve arz-ı öşriyye nedir? Tafsîlen beyân buyrulup musâb oluna.

el-Cevâb: İmâm bir yeri feth edip arâzisini gânimîn mâbeyninde taksîm eylese yâhûd ehli, İslâm'a gelip, imâm arâzisin ellerinde ibkâ eylese ol arâzi için vaz' olunan vazîfe elbette öşriyyedir. Zîrâ müslim üzerine vaz' olunan

vazîfe ma'ûnet-i mahz olmak mümkün değildir. Eger hîn-i fethde ehli, ke-
fere iken yerli yerinde [119^b] mukarrer edip arâzî kendilerin mülkü olmak
üzere ibkâ ederse ol arâzîde vaz' olunan vazîfe elbette harâc olur, öşür olmak
imkânı yoktur. Zîrâ öşürde ibâdet ma'nâsı vardır. Kâfırda ehliyet yoktur.
Harâcın dahi ba'zı muvazzafdır. Yılda birer mikdâr akçe alınır. Ba'zı dahi
harâc-ı mukâsemedir. Hâsıl olanın öşrü müdür sümünü müdür, arzın ta-
hammülüne göre nısfına değin ta'yîn olunur. Bu diyârın âmmе-i arâzîsi
dahi ne öşriyyedir, ne harâciyyedir, arz-ı memleketdir¹ ki ashâbına temlîk
olunmayıp âriyet üslûbu üzere tasarruf edip harâc-ı muvazzafın ve harâc-ı
mukâsesinin sipâhiye verip tasarruf edip [bey' ve temlîke kâdir olmaz. Oğlu
kalırsa kendi gibi tasarruf eyler, vereseye mîrâs olmaz. Hakikat, arz-ı öşriyye
ve arz-ı harâciyye ashâbının milkidir, sâir emlâkı gibidir.]²

[141^a] Ve³ Rûmili'nin arâzîsi husûsunda mütekâribu'l-lafz ve'l-ma'nâ iki
fetvâ vermişlerdir ki ikisi dahi bi-aynihimâ nakl olundu. Biri budur ki; fî
zamâninâ Rûmili'nde olan re'âyânın ellerinde olan arâzî-yi öşriyyelerin ve
harâciyyelerin bey'i ve rehni ve vedî'a ve hibesi ve i'âresi ve bey' olunduktan
sonra şuf'a-yı câriye olması ve istibdâl üzere te'âmül-i nâs olup mukarrer
olup kudât dahi sicillerine kayd edegelmişlerdir. İnde's-şer' kudât ettikleri
nicedir, şer'-i şerîfe muvâfık mıdır ve kânûn-i sırf mıdır?

el-Cevâb: Arz-ı merkûme ne öşriyye ve ne harâciyyedir, arz-ı memleket-
dir. Hîn-i fethde ne gânimîne kısmet olunup öşriyye kılınmışdır ne ashâbına
temlîk olunup harâciyye-yi sırfе kılınmışdır. Belki rakabe-i arz, beytûlmâle
ihrâz olunup mutasarrıf olanlara icâre [141^b] tarîki ile verilmişdir. Zirâ'at ve
hirâset edip harâc-ı muvazzafını ve harâc-ı mukâsesini verip tasarruf eder.

1 RK'de "مملكي در", Tashih ŞAP vr. 105^b.

2 İlave ŞAP vr. 105^b.

3 Kûme parantezi içine aldığımız bu kısımdan itibaren 149^a varak sayfasına kadarki bölüm, esas nüshamız olan RK nüshasında yeri değişerek sonraya kaymış durumdadır. Biz de ŞAP nüshasındaki takdim ve tehir olmamış doğru tertibi esas aldık, böylece konu ve metin bütünlüğünü göz önünde bulundurarak doğru halini vermeye çalıştık. Ancak sayfa numaralarını RK nüshasındaki haliyle verdik. Bunun sebebi ise esas aldığımız nüshanın RK nüshası olması ve yazmadan inceleme yapacak araştırmacılar için kolaylık sağlamasıdır. ŞAP'taki yeri için bkz. ŞAP vr. 105^b.

Tahrîr olunan ahkâmın vedî'a ve âriyeti değildir. Nâs içinde cârî olan bey' ve şîrâ, vakıf dükkânları icâre ile sâkin olanlar bey' ettikleri gibidir. Ve sipâhî izinsiz mu'âmelât külliyyen bâtıldır. Aldığı akçe arzın ücret-i mu'accesidir. Kazâ, mahza re'âyânın verip almasına bey' ve şîrâ ıtlâk edip hüccet vermek aslâ şer'at-ı şerîfeye muvâfık değildir. İnşâsı dahi bâtıldır.

Fetvâ-yı uhrâ: Rûmili'nde re'âyâ elinde olan arâzî-i öşriyyenin ve harâciyyenin bey' ve rehni ve vedî'ası ve i'âresi ve şuf'ası ve istibdâlî üzerine te'âmül-i nâs vâkî olup kudât hüccet vermeleri şer'î midir?

el-Cevâb: Arz-ı öşriyye ve harâciyye ashâbının milki olur. Tasarrufât-ı mezkûre ve mîrâs ve vakıf ve vasiyyet cârî olur. Rûmili'nin arâzîsi arâzî-yi memleketdir, ne öşriyyedir ne harâciyyedir. Tasarruf eden re'âyâ akkârlar menzilesindedir. Rakabe-yi arz beytûlmâlındır. Onlara âriyet tarîkiyle verilmiştir [142^a] ki ekip biçip harâc-ı muvazzafını çift akçesi adına verip harâc-ı mukâsesini öşür adına verirler. Bir ra'ıyyet fevt olsa, oğlu kalmasa ve kendi yerine durur kimesnesi kalmasa sipâhî tapu ile âhara verir, temlîke kâdir değildir. Re'âyâ hak kararın alıp tasarrufundan ferâğ eylese dahi sipâhî tapu ile verir. Vedî'a ve âriyet bir hüküm îcâb eylemez, re'âyâ ona kâdirlerdir. Ammâ bey' ve rehin ve istibdâl meşrû' değildir. Şuf'a dahi câriye olmaz.

Çift hakkında ve bedel-i öşürde verdikleri fetvâ sûretidir. Bir diyârda öşür bedeli her çift başına mu'ayyence bir mikdâr galle eline gelmiş olsa ol diyârda tımara mutasarrıf olan sipâhîlerin bu üslûb üzere öşür bedeli aldıkları galle şer'an helâl olur mu?

el-Cevâb: Öşr-i şer'î hîn-i fethde gânimlere kısmet olunan arâzîde yâhûd ehli, İslâm'a gelip, imâm yerlerinde mukarrer eylediği arâzîdedir. Ekser-i arâzî-yi memleket böyle değildir. Ehli kefare olup ellerinde ibkâ olunup kendilere harâc-ı re's, ellerinde olana harâc-ı arz vaz' olunup tahammülüne göre kimine onda bir, kimine sekizde bir nâkıs ve zâyid ta'yîn olunmuştur. [142^b] Eğer zikr olunan yerler arâzî-yi öşriyyeden ise ziyâde helâl olmaz, harâciyyeden ise

harâc vaz' olunduyşa mütehammil oldukdan sonra. Öşürden ziyâde alınmak bâbında emir vermişlerdir. Nâfi' ve mühim olmağın tesvîd olundu.

Mesele: Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri birkaç karye sınırında ekip biçen kimesnelerin mahsûllerinin “Sülûsânı kendilerinin olup bâkîsin hudâvendigâr hazretlerinin ola” diye ta'yîn ettiklerinden sonra zikr olunan karye sınırında ekip biçip mahsûl alan kimesnelerden ba'z-ı mahsûllerinin ancak öşrûn verse ziyâdesin kendilerin ekl eyleseler ekl ettikleri kendilere şer'an helâl olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. Ta'yîn olunan mikdâr ol arzın harâc-ı mukâsemesidir. Nısfına değîn harâc vaz'ı meşrû'dur. Ekser-i arâzînin harâcî onda bir olmağın, avâm öşr-i şer'î sanıp ziyâde alınanı zulmen alınır sanıp vermek ile âsî olmazız sanırlar, hatâ-i fâhiş-i meşhûrdur. Âmmе-i memâlik-i mahrûsenin arâzîsi beytülmâl için hıyâzet olunmuşdur, arâzî-yi harâciyyedir, arâzî-yi öşriyye yokdur. Ve illâ onda bir alınan behreden gayrı [143^a] çift hakkı harâm-ı mahz olurdu.

Ve harâc-ı arz ki Hazret-i Ömer-i Fârûk radiyallâhu anh vaz' eylemişdir ki her cerîb ki Türkçe dönümdür, ektikleri her ne ise bir sa'y-i Hâşimî ile ol ektiklerinden bir mikdâr akçe takdîr eylemiştir. Farazâ, on dönüm yere buğdayı ekse on sa'y buğdayı on akçe, arpa ve sâir hubûbatdan kezâlik. Ammâ yoncalıktan bir dönüme beş akçe takdîr eylemiştir ve bağ dönümünden ki muttasıl ola ve hurmâ dönümünden ki muttasıl ola, onar akçe takdîr eyleneşmiştir. Bağ muttasıl ola demenin ma'nâsı oldur ki cümle bağ ve cümle ağaçlık ola, ara yerinde nesne ekilmeye, ammâ nesne ekilse üzümünden ve ağaç yemişinden başka ve ekilen nesneden başka öşür alınmak lâzımdır. Ve bir yerde yemiş ağaçları olsa ol ağaçların gölgesi düştüğü yeri hâlî koyup nesne ekmemek meşrû'dur. Ve cerîb dedikleri tûlen va arzen altmış zirâ' olmakdır ki mesâhada üç bin altı yüz zirâ' olur. Ve zirâ'dan murâd Enuşîrevân zirâ'dır ki yâ dokuz meşte yâhûd yedi kabzadır. İmâm Şemseddin el-Hulvânî böyle tashîh eylemiştir. Kabzadan murâd oldur ki

her kabza ile baş barmak dikilmişle [143^b] bile mahsûb [ola. Meşte oldur ki baş parmak mahsûb]¹ olmayıp hemen yalnız kabza mahsûb ola, *Mu'in*'de ikisi birdir. Ammâ Sadrüşşer'î'a tahkiki budur ki yedi kabza ile mu'abber olan zirâ' kirbasda ve kumaşda müsta'mel ola ve dokuz meşte ile mu'abber olan zirâ' mesâhada müsta'mel ola ki ikisi bile muhâsibler ıstılâhında yirmi dört parmak hesâb oluna. Ve her parmak altı arpa denli ola, altı arpa birbiri yanına enine vaz' oluna uzunluğuna vaz' olunmaya. Cerîb-i şer'iden murâd budur. Her cerîbde ya'nî her dönümde on dirhem akçe alına demekden murâd, şer'îdir ki zamâne hesâbınca on dirhem-i şer'î kırk iki akçe olur. Ve her dönüm bağa ve bahçeye kırk iki akçe alınmak elzem olur. Ammâ zamânede bu diyârda cârî olan dönüm ki tülen ve arzen otuz beş zirâ'dır, mesâhada bin iki yüz yirmi beş zirâ' olur. Cerîb-i şer'inin sülüsünden yirmi beş zirâ' zâyid olur. Binâ'en alâ hâzâ Sultân Bâyezîd-i merhûm, imâret-i âmiresi evkâfından mahmiyye-i İstanbul nevâhîsinde vâki' olan kefere bağlarının her dönümüne takrîben harâc-ı şer'î mikdârınca on beş akçe [144^a] mukâta'a ta'yîn eylemiştir. Ve Sahn müderrislerinden merhûm Mevlânâ Kara Seydî'yi müfettiş edip mümkün oldukça şer'e tatbîk olunmak buyurmuşdur. Ol dahi şer'-i şerîf üzere görüp tamâm ettikde İstanbul kazâsın sıdk eylemiştir. Ve ol kâfir elinde olan bağ, bey' ile yâ hîbe ile yâ irs ile müslim eline düşse yine resm-i dönüm tamâm alınır. Ve ba'z-ı kimesne bağların bozup yâ harâbe oldukda tımara mültefit olmayıp bağ yerin çayır yâ hâsıllık edinip dönüm hakkın tamâm vermek istemeseler, şer'îyesi budur ki, şöyle ki çürüyüp yâ eskiyip bağ hâsıl olmaz olsa ol vakit ne söz. Ammâ şöyle ki arzın kusûru olmayıp sâhibi gerek ta'mîrde ihmâl yâ kusûruyla yâ kasdıyla tımar etmediğinden bağ hâsıl olmaz olsa, gerek boş kosun gerek gayr-ı nesne için isti'mâl eylesin elbette sâhibine yâ sâhibi fevt olup evlâdına ve eytâmına intikâl eylese, evlâdına ve eytâmının vasîlerine ta'mîri teklif olunur. Ve illâ kendiden resm-i dönüm tamâm alınır yâhûd ta'mîre mültezim olur tâlib bulunursa ona verilir. Bi-hasebi's-şer' harâc-ı arz dedikleri budur ki [144^b] Rûmili'nde harâc-ı arzî baştine diye müte'âfendir.

1 İlave ŞAP vr. 107^b.

Ol baştinelerin ekserin sâhibi fevt oldukda sipâhî ve yeniçeri ve hünkâr kulu yâ voyvodalar alıp yâhûd re'âyâyı zebûn avlayıp müzâyakaları olduğu vakit rehin adına almakla harâc-ı arz taleb ettiklerinde müslümân harâcî mı verir diye vermeyip gelen harâcî ehl-i karyeden tazmîn ettirip beş on kâfir otuz kırk harâc vermeğe tâkat getiremeyip firâr edip gürhte olmak lâzım olur. Hem mahsûl-i beytûlmâle zarar hem re'âyâya noksân lâzım olur. Kâdîlar arz ettikde bir hüküm ile savarlar. Keferenin hükme ve yol harcına giden akçesi tekrâr bir zarar dahi olur fâide yerine. Kudâta za'f-i kalb târî olup fûlân kâdî arz etdi ne yüz ağartdı ben arz edip ne yüz ağartam der, re'âyâ zaleme elinde pâ-y-mâl olur.

Harâc-ı arz ahvâli ma'lûm oldu. Ammâ harâc-ı re's ki şer'an cizyedir ve Rûmili re'âyâsı lûgatında ona gılavto derler, kütüb-i şer'iyede imâmlarımız tahkik ettikleri üzere iki nev'dir. Bir nev'i oldur ki Müftü Efendi hazretlerinin fetvâlarında mastûr olan [145^a] üzere sultân-ı ehl-i İslâm ile keferenin rızâ ve sulhleri ile olur. Yılda bin filori gibi hâricde misâli vilâyet-i Rûm'da Boğdan'ın, Eflâk'ın Erdel vilâyetinin yıldan yıla verdikleri vergi gibi. Bir nev'i oldur ki ibtidâdan gâlib olduğu diyârın keferesinin üzerine vaz' eyler. A'lâsı yılda kırk sekiz akçe dirhem-i şer'îdir ki akçe hesâbı üzere yüz doksân akçe olur. Takrîben ve her ayda dört dirhem alınmak lâzım olur. Ol ganîye vaz' olunur ki gınâsı zâhir ola. Ya'nî şol denli mâlî ola ki amele muhtâc olmaya, kesbden müstagnî ola. Ol mikdârı on bin akçeye mâlik olmakla tefsîr olunmuşdur. Ve mütevas-sıtu'l-hâle yılda yirmi dört dirhem ta'yîn oluna ki yılda doksandan ziyâdece olur. Her ayda iki dirhem alınır. Ve mütevassıtu'l-hâl oldur ki bir mikdâr mâlî ola ammâ ol mâlla kesb-i amelden müstagnî olmaya; yine kesb-i amele muhtâc ola. Ve fakîr-i mu'temil olana yılda on iki dirhem cizye vaz' olunur. Kırk sekiz akçeye karîb olur, ayda bir dirhem alınır. Ve fakîr-i mu'temil oldur ki mâldan aslâ nesnesi olmaya, kût-i yevmî [145^b] tahsîli için kesb-i amele muhtâc ola. Ve avrata ve nâ-bâliğa ve a'mâyâ ve kötürüme ve ibâdete mahsûs ola halkla ihtilât eylemez ruhbâna ve amel eyleyemez fakîre harâc yokdur. Ve iki yıllık harâcî tadâhül eyleye, evvelki yılın cizyesi sâkıt olur. Şimdiki seb' ve

seb'în ve tis'a miedir. Selas ve seb'în cizyesi cem' olunur. Dört yıllık cizye ki beytûlmâlın ondan helâl vâridi yokdur, vaktinde tedârük etmeyip tedâhül ettirmekle zâyî' olmuşdur. Hem tedâhül ile sâkıt olup min ba'd almağa dahi şer'le ruhsat yokdur. Nice harâm-ı sırf ve zulm-i mahz akçelerde ikdâm olunur. Cizye emrinde ihmâl olunup cizye ve nev-yâfte tahrîrî bir bölük cühhâl i'mâle i'timâd olunur. Ve kâdîlara dahi sipâriş olundukda bir bölük rezîl ve câhile sipariş olunur ki ne, cizye neye derler ona ilmi vardır ve ne kimlere vaz' olunur ve ne tarîk ile vaz' olunur onu bilir. Allâh bilir ki Köstendil Sancağı'nın nev-yâfte tahrîrinde beytûlmâla nef'den zarar ziyâde oldu. Ammâ mübâşirle-rin kendilere olan menâfi' hadden ziyâdedir.

Ve beytûlmâl vâridâtından biri dahi âşirler tahsîl ettikleri akçelerdir ki hâlâ ona gümrük derler. Şer'le ve emr-i [146^a] pâdişâhî mücebince ticâret için alınan metâ'dan alınmak lâzımdır. Ammâ fî zamâninâ Tuna yalılarında öte yakada sâkin olanlar kalaylamağa bir bakraç getirip kalaylatıp yine öte yakaya geçirmek isteseler mültezimler iki üç gümrük akçesi alırlar. Kendi-ler bölüğe geçip yâ tımar ve ze'âmet alınmak için iltizâm ettikleri akçeleri bu tarîk-i zulme re'âyâdan çıkarırlar. Toprak kâdîları muhâlefet eyleseler müfettiş kâdî ve nâzır, toprak kâdîsının mâl-ı mîrî tahsîlinde sa'yi yokdur diye der-i devlete arz eder ve defterdârlarına teftîş aslın bilip ne gavrına ermek murâd edinirler. Kâdî-i derdmendi azl ederler, sâir kudâta dahi za'f-ı kalb gelip azl havfından hâh u nâhâh, çâr u nâçâr zulme tahammül ederler. Ammâ nâzırları arz eyleseler envâ'-ı himâyeler edip nâzırın on-on beş bin akçelik armağanı mukâbelesinde beytûlmâl-ı müslimînin on beş yük akçe-sine zarar ederler.

Ve beytûlmâlın bir vâridi tahrîr vilâyetinden olan menâfi'dir. Ma'ûlûm olmak gerekdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem fevt oldukdan son-ra eğerçi Ebû Bekir [146^b] Sıddîk halîfe oldu, ammâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem îmân getiren A'râb-ı bâdiyenin ba'zı mürted olup ve ba'zı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme verdikleri zekât Ebû Bekir'e

vermemek ile ittifâk-ı ashâb ile kıtâl lâzım olup Ebû Bekir onları islâha ve mukâteleye meşgûl olup ihkâm-ı dîne fırsat bulmadı. Ve zamân-ı hilâfeti dahi az olup ömürden dahi ruhsat olmadı. Hazret-i Ömer-i Fârûk radiyallâhu te'âlâ anh halîfe oldukda onların himmeti ihkâm-ı dîne ve intizâm-ı ahvâl-i müslimîne ve icrâ-yı şer'î-i mübîne oldu. Ve feth ettikleri memâlikin mahsûlün ve masrafın ma'lûm edinmek murâd edinip evvel dîvânı anlar bağladı. Dîvân dedikleri defterdir ki mahsûlât için müstakil dîvân ve masâ-rıf için müstakil dîvân ve mukâtele tâifesine verdikleri erzâk için müstakil dîvân onlar vaz' eyledi. Onların zamân-ı hilâfetinde olan âsâr-ı haseneden biri mesâhatdır ki cemî' feth olunan diyârın arâzisini bilip ona göre harâc ve öşür vaz' eylemek için küttâb ve hibâr-ı ahbâbdan âdemler ta'yîn eylediler. *Sahîh-i Müslim*'de [147^a] Ebû Muhalled'den radiyallâhu anh mervîdir ki Ömer-i Fârûk, Osmân bin Hanîf sahâbî radiyallâhu anh arz-ı sevâdın harâcı vaz'ına gönderip beytûlmâlden günde beş akçe ve bir koyun çeyreği ta'yîn eyledi. Nakl-i hadîs-i Müslim budur ki: وأمره أن يمسح السواد عامره وغامره، ولا يمسح سبخة، ولا تلاً، ولا أجمة، ولا مستنقع ماء، ولا ما لا يبلغه الماء، فمسح ولا يمسح سبخة، ولا تلاً، ولا أجمة، ولا مستنقع ماء، ولا ما لا يبلغه الماء، فمسح Bu hadîs-i şerîfi bu hikâyeti Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî rivâyet eyler. Ya'nî Ömer-i Fârûk, Osmân bin Hanîf'e emr eyledi ki cemî' şenlik ya'nî âbâdan ve ma'mûre olan yerleri mesâhat ede. Gerek âmir olsun ya'nî bi'l-fi'l zirâ'at ve hirâset olsun ve gerek gâmir olsun ya'nî bi'l-fi'l zirâ'at ve hirâsete kâbil değil ammâ zirâ'at ve hirâset olunsa mütehammil-dir. "ولا يمسح سبخة" ammâ "سبخة" sînin fethası ve bânın kesresi ve hâ-i mu'cemenin fethasıyla şol yere derler ki şûre-zemîn ola, ya'nî nesne ekilirse hâsıl olmaya ol makûle yerleri mesâhat etmeye. "ولا تلاً" dahi öyükler ki tepelerdir ki çift sürülmek kâbil değildir, onu ölçmeye. "ولا أجمة" dahi ormanları [147^b] ölçmeye. "ولا مستنقع ماء" dahi çokülü olan yerleri ya'nî batakları ve sazlıkları ölçmeye, dahi su erişmez yerleri ölçmeye. Bu âmm değildir. Gökden yağan yağmur ile iktifâ olmayıp su salıvermekle ekilip biçilip mahsûl hâsıl olan yerlere mahsûsdur. Ammâ yağmur suyuyla hâsıl

1 Bkz. Ebu Yüsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 38.

olan yerlerde olduğu mesâhat olunur. Vilâyet tahrîr edenler şer' ve kânûna âlim olup beytûlmâle ait bir akçe komamak gerekdir. Şimdi ba'z-ı nâzırlar "Kâtibu'l-vilâyet olsam gerekdir" deyip kilise evkâfın bey' eyler. Arz olun-
dukda "Sen me'mûr değil iken niçün bey' ettin?" diye suâl olunur. Ve ne aldığı akçe, muhâsebesinde var mıdır o yoklanır ve ne niceye bey' ettiğine kâdî hücceti talep olunur. Tarhan mutlak olup ettiğin eder kıldığın kılar.
اللهم إنا نعوذ بك من شرور أنفسنا ومن سيئات أعمالنا¹

Vâridât-ı beytûlmâl icmâlen ma'lûm oldu. Ammâ masârîf, evvelâ sultân olan kimesne kendi nefsi için ba'z-ı karyeler ve ba'z-ı mezra'alar alıp vakf ey-
lemek câizdir. Ammâ evlâ budur ki âhara hîbe yâhûd bey' ede ondan kendi akçe ile iştirâ ede. Kâdihân'ın [148^a] ibâreti budur ki bi-aynihâ nakl olundu:
فإن أراد السلطان أن يأخذ الأرض لنفسه يبيعها من غيره ثم يشتري من المشتري²

Kezâlik bir vilâyetden dahi feth olunmadan bir yâ iki karyeyi istediği kimesneye ve evlâdına ve ahlâfına cemî'-i mahsûlü ile vermek câizdir. Zîrâ Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbdan Temîm-i Dârî'ye Şâm vilâyeti-
tinde Hîrâ ve Aynûn nâm karyeleri verdi. Hâlbuki ol vakit dahi Şâm vilâyeti feth olunmadıydı. Ancak Temîm-i Dârî esnâ-i musâhabetde "Yâ Resûlallâh! Elbette Şâm vilâyetin Allâhu Te'âlâ sana feth eylese gerekdir, bana mahsûs iki köy vardır. Onları bana ver" diye talep eyledi. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem dahi verip bu tarîk ile menşûr verdiği aynı ile nakl olundu:

هذا كتاب من محمد رسول الله لثميم بن أويس الداري أن له قرية حيرى وعينون
كلها وسهيلها وجبلها وخزها وأبناطها وبقرها ولعقبه من بعد لا يخالف فيها أحد ولا
ملجة عليهم أحد بظلم فمن ظلم واحد منهم شيئا فإن عليه لعنة الله³

1 Allâh'ın nefsimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden sana sığınırız.

2 Sultan araziye kendisi için almak istediğinde, önce başkasına araziye satar sonra da o kişiden araziye satın alır. (Kadihan, *Fetava Kadıhan*, I, 232)

3 Bu kitap Muhammed Resûlullâh'tan Temîm bin Üveys ed-Dârî'ye; Temîm'e Hira ve Aynun köylerinin hepsi, ovaları, dağları, sulak ve sulak olmayan yerleri, yamaçları, öküz ve koyunları onundur ve daha sonra da torunlarının olur. Hiç kimse bu konuda onlara muhalefet etmesin ve zulüm ile ona düşmanlık yapmasın. Onlardan birine bir şeyde zulmedene Allâh'ın laneti üzerindedir. (Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 216).

Ebû Bekir Sıddîk radiyallâhu anh halîfe oldukda bu kitâbı görüp kabûl edip [148^b] mücebiyle amel eyledi. Kezâlik ondan sonra gelen hulefâ ol karyeleri Temîm-i Dârî'nin evlâdına da mukarrer edip mahsûllerine dahl eylemediler. Lisân-ı şer' de bu[na]⁴ hîre derler. Kezâlik ba'de'l-feth hod yine câizdir ve bir mikdâr mezra'a ki karye olup içinde ehli olup cizye ve sâir mahsûlü olmayıp, ancak mahsûlü yâ harâc yâhûd öşür ola ki hâlâ fî zamâninâ ona mezra'a derler, ol makûle arâzîden ba'zını sultân, murâd edindiği kimesneye vermek câizdir. Şer'an ona katî'a derler. Ol katî'a ol şahsın milk-i mahzî olup bey'ine ve vakfına ve muzâra'aya ve icâreye vermeye kâdirdir. *Bedâ'i*'de böyledir, bi-aynihâ nakl olundu: وأرض القطيعة هي الأرض التي أقطعها الإمام لقوم حقهم بها فملكوها يجعل الإمام لهم فيجوز بيعها⁵ Ya'nî "Arz-ı katî'a oldur ki imâm hudûdun ta'yîn edip bir şahsa yâ bir kavme maktû'an verir. Ol arz ol şahıs veyâ kavme mahsûs olur. Milk olup bey'i câiz olur." Lâkin Hazret-i Ali, Mâlik bin Eşter'i Mısır'a emîr edip gönderdikde menşûrunda "Arâzî-yi beytûlmâldan tevâbi'ine katî'a vermeye" deyip tasrîh edip yazıp [149^a] böyle buyurmuşdur ki: ولا تقطعن لأحد في حاشيتك وحامتك قطيعة Ya'nî "Tevâbi' ve levâhikden bir kimesneye katî'a verme." Her kişi beytûlmâldan haklarına göre hisse alsınlar. Kezâlik imâm bir şahsa yâ bir kavme beytûlmâldan yılda bir mikdâr nakit nesne ta'yîn etmek meşrû'dur. Ve onun yerine gelenleri, onu kabûl edip tenfiz eylemek lâzımdır. Nitekim Halîfe-i Resûl Ömer-i Fârûk, Benî Kâkile'nin âline her yıl beytûlmâldan iki yüz miskâl sikkelenmedik altın ta'yîn edip bu vechle ellerine menşûr vermişdir ki bi-aynihâ ve bi-ibâretihâ nakl olunur: قد جعلت لآل بني كاكله على كافة بيت المال المسلمين بكل عام من العين مائتي مثقال ذهباً إبريزاً كتبه عمر بن الخطاب⁶ ve mühr-i şerîflerinin nakşı budur ki: كفى بالموت واعظاً⁷

4 İlave ŞAP vr. 112^a.

5 Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, s. 578.

6 Ben-i Kâkile ehli için Müslümanların beytûlmâlden her yıl 200 miskal saf altın verileceğini sağladım. Ömer bin Hattab bunu yazdı. (Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, s. 578).

7 Vâiz olarak ölüm yeter.

Ba'dehu Hazret-i Ali zamân-ı hilâfetlerinde ol kavm Ömer-i Fârûk'un menşûrun getirip Hazret-i Ali gördükde kabûl edip bu menşûru vermişdir ki aynı budur: *لله الأمر من قبل ومن بعد يومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله أنا أولى من أتبع أمر من أعز الإسلام ونصر الدين والأحكام عمر بن الخطاب ورسمت بمثل ما رسم لآل بنى كاكله من كل عام من العين مأتي مثقال ذهباً إبريزاً واتبعت إثره وجعلت لهم بمثل ما رسم عمر ابن الخطاب رضي الله عنه إذ واجب علي و على جميع المسلمين اتباع ذلك، كتبه علي بن أبي طالب¹*

[149^b] Nakş-i hatem-i misk-hitâmeleri budur ki: *الملك الحق علي به وثق*

Ol Benî Kâkile'den bir kimesne âl-i Bâındır'dan Sultân Ya'kûb zamânına yetişip gelip bu menşûrları getirip göstermiştir. Sultân Ya'kûb dahi mukarrer tutup Mevlânâ İdrîs, Ya'kûb emriyle bir a'lâ menşûr inşâ edip ol iki menşûru dahi içinde derc eylemiştir. Gâyet bî-bedel inşâdır, fakîrde vardır. İnsâf edicek Kızılbaş dedikleri mel'ûnlara bundan büyük ilzâm nice olur ki kendiler imâm-ı hak dedikleri Hazret-i Ali, Hazret-i Ömer hakkında İslâm'ı azîz edip dîne ve ahkâma nasîr olan Ömer-i Fârûk'a ittibâ' etmeğe, “Ben sâir halkından evlâyım ve onun resmi gibi ben dahi resm ettim. Bana ve cemî'-i müslimîn üzerine resmin ibkâ ve kabûl ederiz, muhâlefet etmeyiz” diye² [119^b] ve “Eserine tâbî'im ve ona ittibâ' bana ve cemî'-i müslimîne vâcibdir” deyip tasrîh ederken onlar Hazret-i Ömer'e dil uzatmak nice kâbil olur! Bunların Ömer-i Fârûk'a hod ba'zıları “İmâmet Ali'nin hakkı idi, ol gasb edip aldı derler.” Hazret-i Ali “İmâm oldur, ben ona tâbî olmak vâcibdir” diyecek, söz kalır mı?

Beytûlmâlın vâridâtı icmâlen ma'lûm oldu. Ammâ masârıfı hakkında asıl budur ki cümle beytûlmâlın mevârid ve masârıfı dört nev'dir. Nev'-i evvel; sadakât ya'nî zekâtıdır [120^a] ve öşürlerdir ve tâcir-i müslimînden

1 Bundan önce de sonra da emir Allâh'ındır. Allâh'ın yardımıyla müslümanlar sevinirler. İslâm'ı aziz kılıp dine ve ahkâma yardım eden kimse olan Ömer bin Hattab'ın emrine tâbi olmaya ben diğer insanlardan daha layığım (ona tâbi olmaya ben daha evlayım). (Muhammed Hamidullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, s. 578).

2 RK nüshasındaki yeri değişen kısım tamamlandı. Bundan sonrası 119^b varakından devam etmektedir. ŞAP'taki yeri için bkz. ŞAP vr. 113^a.

alınan öşürdür ki gümrük dediklerinden müslimînden şer'î şerîf tecvîz ettiğî denli alınandır. Onun masârıfı yukarıda mezkûr olan üzerine ki âyet-i kerîmede bu vechle buyrulmuşdur: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾³

Ve bu mezkûrûnun her fırkası kimler olduğu tafsîl olunmuşdur. Nev'î sâni; ganâim ve me'âdin ve rikâz. Bunun masârıfı yetâmâ ve mesâkin ve ibn-i sebîldir. Nitekim sâbikan mezkûr olmuşdur. Nev'î sâlis; cizye ve harâc ve humus-i me'âdin ve rikâz ve tâcir-i zimmî ile tâcir-i müste'menden alınan öşür. Bi-tarîki's-sulh her yıl maktû' gelen mâl Boğdan ve Eflâk diyârından gelen mâl gibi, bunun masârıfı guzât ve mücâhidîn ve mukâtile ve murâbitîndir ki zamânede kimine ulûfe ve kimine tımar verilir. Ve lâzım olan yerlerde hânlar ve köprüler yapmaktır ve uçları seddedip adüvvden hıfz eylemektir. Kal'alar yapılmakla ve cenkciler komakla ve hisâr erleri komakla ulu ulu nehirlerden Dicle ve Fırat'la Ceyhûn gibi harklar alıp ekinler ektirmekdir [120^b] ki beytûlmâla öşürlerden mahsûl ola. Ve kâdîların ve vâlîlerin ve müftîlerin ve mu'allimlerin ve muhtesiblerin erzâkıdır. Ve tarîkleri kuttâ'u't-tarîkden ve harâmîlerden gözlemeğe sarf olunmaktır ki zamânede karyeleri mu'âf edip derbend bekletirler ve vakt-i hâcetde lâzım oldukda hâzır bulunmak için silâhlar alıp cebbehâneler saklamaktır. Hâsıl-ı kelâm dînin salâhına ve İslâm ve müslimînin ümûr-i lâzımın sarf eylemektir. Nev'î râbî; vârisi olmayan mevtânın muhallefâtıdır yâhûd vârisi ola ammâ cümle mâlî ihrâz etmeye, hissesin aldıktan sonra bâkîsi beytûlmâla ait ola. Meselâ er öle, avrat rub'un alıp bâkî beytûlmâla âitdir. Ya avrat öle eri kala, nısfı erin, bâkîsi beytûlmâlıdır. Yâhûd kızı ve kız karındaşı kala, nısfı kızın veya kız karındaşın olup Şâfi'î katında bâkîsi beytûlmâlin olur. Yeni zuhûr etmiş müfettiş efendiler keremlerinden vârise bir akçe vermeyip

3 Sadakalar ancak şunlar içindir: fukara, mesâkin, onun üzerine memur olanlar, müellefetü'l-kulûb, rakabeler hakkında borçlular, Allâh yolundakiler, yolda kalmışlar, Allâh tarafından kat'î olarak böyle farz buyruldu, ve Allâh âlimdir, hakîmdir. (et-Tevbe 60/9).

cümlesin beytûlmâla hüküm ederler. Hakkın isterlerse medyûn dahi çıkarırlar. Bunun masârıfı merzâ-i müslimînin devâlarına ve ilâclarına ve mevtâ-yı müslimînin mâlî kalmayıp fakîran fevt olanlarının [121^a] kefenlerine ve kesbden âciz olup nafakası vâcib olur kimesnesi dahi olmayanın fukarâsıdır. Eimme ve selâtîn ve vülâta lâzımdır ki bu envâ'ın her nev'in müstakil hıfz edip birbirine halt etmeye. Şöyle ki halt ederse âsim olur, meğer ki bir masraf lâzım olup ol masrafa sarf ola. Çok mâddede hâzır akçe bulunmayıp ol vakit nev'-i âhardan bi-tarîki'l-karz alınıp sarf olunur. Sonra yine ol nev'den akçe geldikde yerine komak câizdir. Kezâlik vâcibdir ki hukûku, erbâbına hak üzere îsâl edip mahallinden men' etmeye. Ve her birine istihkâkına göre vere, fazl eklediğine artık vere, müsâvât üzere olana berâber vere. Ve hevâ-yı nefesine meyl edip istihkâktan ziyâde vermeye. Verdiğine kadr-i kifâye vere. Kendinin ve vâlî olduğu mansıbdaki kendine lâzım olan a'vânının levâzımına vefâ edecek denliden ziyâde vermeye. Ziyâde olan masârıf-ı müslimîne ve levâzım-ı dîne sarf ede. Ve dahi ziyâdesi nevâib ve avârız için hıfz oluna. Lâzım oldukda re'âyâyâ teklîf edip tâciz etmeye, ol mâldan sarf ede. Şimdi mevtâ-yı fukarâ hâli muhteldir. [121^b] Şimdiye dek bu emr-i şerîf şer'an ri'âyet olunup memâlik-i mahmiyyede vâki' olan fukarâ mevtâsının müselmânına altmış akçe ve kâfirine otuz akçe verirlerdi. Beytûlmâl âmil-leri dahi kâdîlara muhâlefet etmezlerdi. Muhâlefet edenleri kâdîlar men' ederlerdi. Ammâ şimdi âmiller verse dahi câhil müfettişler men' ederler. Hattâ Tuna yalısında iken Ak Bîkârîzâde ki sakalı envâ'-ı zulm u fıska metris eden üç kişinin biridir ki onların biri ol ve biri Na'lbend Zeynel ve biri Kara Bürcek-oğlu'dur ki her birinin sakalları altında bin filori alır. Üç kîse rüşvet gizlenmek kâbildir ki ol kîselerin dahi biri ak ve biri kızıl ve biri siyâh ola. Kendi hattıyla fakîre mektûb gönderip, mevtâ-yı fukarâ vâki' oldukda beytûlmâlcıdan kefen-i behâ aldırman müslümânlardan cerr ettirin demişlerdir. Zihî zulm ki ashâb-ı devlet ona i'timâd edip mezâlimi anın boynuna havâle edip kendi boyunlarından gitmiş iken şer'le hakkı hakkına ver diye buyurmuşken, ol kâdî ve müslümân geçerken şer'-i şerîfi tağyîr ve ibtâl

ede. Kıyâmetde huzûr-i Hakk'da ol kâğıdı gördükde ne cevâb [122^a] vere. Cümle memâlik-i mahmiyyede nihâyet yılda bin meyyit vâkî' ola, kimi altmışardan ve kimi otuzardan kırk elli bin akçe olur. Mukâta'alar hod yevmen fe-yevmen terakkîdedir ve mültezimler ol akçeyi vermekle bile iltizâm câizdir. Kefen-i behâ cerr olunca bir meyyit yata koka. Beytûlmâl olmasa pâdişâhımız başı ve gözü sadakası, yılda bin meyyite kefen-i behâ vermek çok mudur? Mahmûd Paşa merhûmun evkâfın teftîş edip muhâsebesin gördüm. Yılda mahsûl-i vakıfdan bin meyyite kefen-i behâ ta'yîn etmiştir ki altmış bin akçe olur.

Fezleke der âdâb-ı harb ve levâzım-ı o

Evvelâ ma'lûmdur ki ümûr-i saltanatın a'zamı, feth-i bilâd ve def'-i fesâd ü ezâ ve gazâsı vâcib olanlara gazâdır. Bu emr dahi gâh sultânın sefer edip bizzat mübâşeret etmekle olur ve gâh vüzerâ ve ümerâdan bir i'timâd ettiğin reîs edip asker koşup göndermekle olur. Ve ol gönderilen tâife ki askerdir ve asker birden elliye varınca cerîde derler, elliden dört yüze varınca seriyye derler ve dört yüzden bine varınca ketîbe derler, binden dört bine varınca ceyş derler, feylak derler, cehfel derler ve dört binden on [122^b] iki bine varınca hamîs derler. Hamîs demeğe sebep oldur ki beş rûknü olur; biri kalb ki pâdişâh olan yerdir. Ve biri meymene ki sağ koldur ve biri meyseredir ki sol koldur ve biri talî'adır ki karavuldur ve biri sâikadır ki dümdârdır.

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yirmi sekiz gazâ edip kendiler hâzır olmuşlardır. Evveli gazâ-yı Uhud, âhiri gazâ-yı Tebük'dür. Dokuzunda kıtâl olmuşdur. Ve otuz def'a dahi asker göndermişlerdir. Evveli gazâ-yı Ubeyde'dir ve âhiri Usâme bin Zeyd bin Hârise'yi Şâm'a göndermişlerdir. Ceraf ki Medîne'den bir fersah yerdir, anda vardıkda Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem vefat eylemişlerdir. Bu gönderdikleri asker de rütbede efdal olanı emîr etmemişlerdir. Sekiz bölüğe Zeyd bin Hârise'yi emîr etmişlerdir. Kezâlik Zeyd'in fevtinden sonra Usâme'yi emîr etmişler. Ebû Bekir ve Ömer ve Osmân ve Ali ve Ubeyde ve Abdurrahmân bin Avf onlardan efdal ve aşere-yi

mübeşşereden iken onlara Zeyd'i ve Usâme'yi emîr edip bunlara, "Ona tâbî olun!" diye vasiyyet eyledi. Onlar dahi tâbî olurlardı. Hattâ âhir seriyyeler ki Usâme ki kendinin [oğlu]¹ kuludur, onu emîr-i ceyş edip koştugu [123^a] askerde Hazret-i Ömer ile dâhil idi. Ceraf nâm mevzî'â vardıkda Resûl'ün hastalığın işitip tevakkuf eyledi. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem fevt olup Ebû Bekir halife oldukda ashâb, "Yâ halife-i Resûlullâh! Usâme'yi gönderir misin yâhûd döndürür müsün?" deyip ba'z-ı ashâb göndermeyi ve ba'z-ı ashâb döndürmeyi re'y gördüler. Sıddîk-i Ekber, "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem bir kılıcı kınından çıkarıp bir diyâra salmışken, hâşâ ben döndürüp mâni' olam! Ammâ meşveretde ve mu'âvenetde Ömer bana lâzımdır, eğer Ömer icâzet verip kal derse keremdir" dedi. Usâme dahi izin verip Hazret-i Ömer, Usâme'nin izin ve icâzetiyle kaldı. Hattâ kütüb-i fetâvâ-yı mu'teberede, *Şerh-i Siyer-i Kebîr*'de İmâm Şemsü'l-e'imme es-Serahsî yazmışdır ki sultân nidâ ettirip, fûlân beğ askeriyle askerin önünde ve fûlân beğ dahi askeriyle askerin ardında dursun dese, ol beğlere lâyük değildir ki kendilere ta'yîn olunan vaz'ı terk edeler. Zîrâ emr-i harbde bu bir tedbîr-i hasendir ki fâidesi ol emre itâ'atle zâhir olur. Ol beğlerden birisi me'mûrun bih olduğu vaz'â [isyân]² eylese sultân ol emîri [123^b] evvel korkutup inzâr etmek gerekdir. Evvel def'ada ukûbet lâyük değildir. Tekrâr ki emrine muhâlefet eylese ol vakit sultâna, te'dîb eylemek lâzım olur. Fî zamâninâ beğlere bir kimesneyi serdâr eylese, birkaç beği ona kavuşsalar, ol beğler kimi ocak eriyiz ve kimi biz uç beğleriyiz ve kimi biz sancakda eski pâyede artıgım deyip ittibâ' eylemezler, gayret-i Câhiliyye muktezâsınca ırz-ı dîne ve gayret-i saltanata şikest erîştirirler. Nitekim Boğdan seferinde vâkî' oldu. Ve emr-i harb, ümûr-i saltanat ve hizmet-i vezâretten bir emr-i mühîm ve re'y lâzım olduğu için Aristetalis-i Hakîm'in, İskender-i Zül-karneyn'e yazdığı, âdâb-ı harb ve üslûb-i cenk ki kırk bâb üzere tertîb olunmuşdur, bu risâleye derc eylemek münâsib görölüp şürû' olundu.

1 İlave ŞAP vr. 116^a.

2 İlave ŞAP vr. 116^b.

Bâb-ı evvel: Asl-ı usûldur, mücerred oldur ki niyyet-i hâlisası, ihyâ-yı dîn ve tenfiz-i Sünnet-i Seyyidi'l-mürselîn ve gazâ-yı muhâlifin ola. Garazı cihan-gîrlîk ve kişver-güşâlık olmaya, şevket ve savletine mağrûr olmaya. Ve her husûsda tevekkülü Allâh'a olup fevz ü nusreti Allâh'dan uma, murâdı riyâ olup halka arz-ı kudret olmaya. Ve tarîk-i gazâda kemâl-i takvâ üzere olup bizzat evâmir-i ilâhiye ittibâ' ve [124^a] menhiyyâtından imtinâ' ede ve kimesneye zulm ve hayf etmeye. Ve asâkirden dahi kemâl-i dikkat ile men' edip zulm u te'addiden, hıfzda ihtiyât ede ve gâlib olduğu tâifeden afv ve igmâzı kâbil olanları afv niyyet eyleye. Ve ba'de'l-feth adâlet ede.

Bâb-ı sâni: Mahfî değildir ki pâdişâh, askeriyle üç vechle amel etmek lâzımdır. Bir haslet budur ki onların kendine hevâ-dârlıkların ve yolunda cân-siperliklerin görüp, muhabbet edip muhabbete lâzım olan hasâil ki en-va'-ı lutf u i'tâ ve ihsân u keremdir, onlardan dirîğ etmeyip mebzûl ede. Tâ ki onlar dahi bunun muhabbetinin ve muhabbetine müteferri' nâfi' olan âtîfet ve atânın mağlûbu olup yoluna cân u baş oynayalar. İkinci haslet budur ki bed-hû ve nâ-sezâ-gûları bilip sadâkatde kâsır ve hizmetine gayr-i kâdir olanları ma'lûm kılıp gûşmâl ile va'id ve azâb ile ve nekâl ile tehdîd edip gâh va'd ve gâh va'id ve gâh bîm u gâh ümîd ile hâh u nâ-hâh olanlar da yolunda cân-feşân ve deminde cân kurbân edenlerden ede. Üçüncü haslet budur ki birbiri ile mu'âmelelerin teferrüs ü tefahhus üzere olup kâr-girdârların ma'lûm [124^b] edinin beynlerinde adl u dâd ve bezl-i merâm murâd edip ne zâlîme mazlûmu zebûn ve ne gâlibe mağlûbu mağbûn ede.

Bâb-ı sâlis oldur ki: Pâdişâh asker gönderip askere emîr nasb eylese, lâyıkk budur ki tâlî'i kuvvetli ve yüzü kuvvetli, rûzgâr-dîde ve kâr-âzmûde ve hûy u hisâlî sûtûde, darb u harbin mekr ü âline ve askerinin tertîb-i hâline alaylar yasmağa, yerli yerinde karavul ve dümdâr koymağa habîr ve câsûslar koyup kemînler kurmakda basîr ola.

Dördüncü bâb: Serdâr ve ser-askere lâzımdır ki kendi askerinde olan ayıpları ve halelleri ve râzları gâyet setr ve hıfz üzere ola ki düşman muttali'

olmaya. Ve adüvv askerinde vâki¹ olan kusûrları ve fütûrları ve ne tarîk ile onlara şikest edip ve ne fîkr ile zafer bulacak dâireleri ma'lûm edinip ona göre tedbîr ve tedârük eyleye. Bu dahi olmaz, illa kendi râst-güftâr ve nîk-girdâr ve sâdık hevâdâr ve hayrhâh ve kâr-güzâr câsûslar kullanıp onları ri'âyet edip lutf ü ihsânla kul edinmekle olur. Ve kendi askerine bigânedan ve câsûsdan kimesne gelmekden sakınmakla olur.

Beşinci bâb: Serdâra [125^a] vâcibdir ki mehmâ-emken isti'câli terk edip te'enni ve müdârâ ile kullana ve sulh müyesser iken cenge ikdâm etmeye. Ve mâdem ki adüvve mekr u hîle ile zafer müyesser ola, kıtâl u cidâle ikdâm etmeye. Ve kan dökmekden gayrı mekârih ve mesâib ki vâki¹ ola, onu kabûl edip kan dökmekden hazer ede ki askerin selâmeti ondadır.

Altıncı bâb: Meşvereti terk etmeye ammâ her kişi ile meşveret etmeye. İş görmüş, bu makûle darb u harbe hâzır olmuş, râz saklar ve hayr-hâh ve sırdaşlar ile meşveret edip onlara keşf-i râz ede. Ammâ sâir halka râzın aynıyla fâş etmeyip temsîl ve tenzîr ile onlar ile dahi müşâvere ede. Zîrâ gâh olur bir tıfl-ı nâ-dândan yâhûd bir zen-i nâkıs[u'l-akl]dan¹ bir re'y-i savâb ve bir makûle cevâb sâdır olur ki salâh-ı ahvâle sebep olur.

Yedinci bâb: Ketm-i esrârda mübâlağa ede ve kimse yanında râz-ı derûnun açmaya. Bu küçük oğlandır ve bu ahmak kevdendir ve bu acemîdir ki Türkçe bilmez, ne bilür ne anlar deyip, onlar yanında esrâra müte'allik söz söylemeye.

Sekizinci bâb: Bir dostun nasîhat ettikde “Bu benim dostumdur, beni sever, muhabbetinden nasîhat eder, sevmese nasîhat etmezdi bunun nasîhati ile [125^b] amel lâzımdır” deme. Câiz ki mekr-i düşman ile firîfte olup sûret-i hakda söyleyip, ol hayr-hâhlıkda bir garaz-i fâsidi ola. Kezâlık düşman zann ettiğinden bir söz istimâ' eylesen, düşman sözüdür deyip yabana atmamak gerekir. Câiz ki Allâh söyletmiş, ol sözde bir ma'nevî nef' ola ki “Söyleyeni ko, söyleteni gör” demişler.

1 İlave ŞAP vr. 118^a.

Dokuzuncu bâb: Câsûs husûsunda kemâl-ı basîret ve ihtiyât üzere olmak gerekdir. Câsûsların ekser zilletlerin ve hatâların afv edip, ukûbet lâzım oldukda dahi cüz'î ukûbet ile iktifâ eylemek gerekdir ki câsûslar serdâra kalblerinden rencide olup vaktinde vâkıf olduğu esrârın a'dâya ifşâ eyler. Ve tarîk-i hazmın biri oldur ki iki câsûsu birbiriyle buluşturup birbirinin haberine vâkıf etmeye. Ve biri dahi budur ki câsûsun haberin kendi bizzât ala, âhar kimesneyi vâsita etmeye. Ve bir şartı dahi hükemâ böyle revâ görmüşlerdir ki; sürûr haberi ile gelen câsûsa verilen ihsândan, gam haberi ile gelen câsûsa ziyâde ihsân ola ki câsûs, haberin râstın ve sahîhin söylemekden havf etmeye. İyi haber getirene iltifât artuk [126^a] olıcak, câize ve ihsân şevkiyle haberin sahîhin setr edip kendüden ba'zı ziyâde ve noksân ilhâk eyler. Kezâlik yaramaz haber getirene ikâb ve itâb olıcak, sahîh haberi ketm edip kendüden yalan haberler ihtirâ' eyler, serdâr mağrûr olup âkıbetinde zarar ü ziyân görür.

Onuncu bâb: Lâyık budur ki serdâr ve ser-asker, asker-i adüvve mülâkata beş günlük yol kaldıkda, asker tertîb ve ta'biye edip tamâm-ı mesâff kıtâl yerağıyla hâzır ola. Hâlet-i emnde tamâm-ı muhârebe hâli üzere ola ki ale'l-gafle cenk lâzım geldikde gâfil bulunmaya. Zirâ emân halinde kusûrların tedârük etmeyip noksân üzere koyıcak, cenk zamânı olup ızdırâp hâli geldikde tedârük asîr olur. "Gereği gerekmez iken" demişlerdir hattâ ba'z-ı selâtîn sefere gitseler, evvel günden askere hendek kazdırırlar imiş, ale'l-gafle bir hâl olmasın diye.

On birinci bâb: Asker tertîbinin usûlü üçdür; biri kalbdır ki yâ sancak yâ sultân yâ ser-asker yarar askeriyle onda olur. Biri meymenedir ki sağ kol derler ve biri meyseredir ki sol kol derler. Bu üç bölük her zamânda lâzımdır. Ammâ ba'z-ı zamân olur ki nice nev' lâzım [126^b] olur. Bir bölük ederler, ona seriyye derler, ya'nî şebhûn etmek için korlar. Ve birine talî'a derler ki karavul dedikleridir. Ve bir nev'ine ersâd derler ki rasadın cem'idir. Askerden ba'zı kimesneyi seçip dağ başlarına korucu koyup, düşman askerinin

ahvâline vukûf için gönderdiklerine derler. Ona bizim lisânımızda dilci derler. Ve bir nev'ine ases derler ki gece ile düşman ordusuna varıp haber alana derler. Ve bir nev'ine dahi câsûs derler, adüvvün memâlikine varıp, girip haber alıp getirene derler. Ve bir nev'ine sâka derler ki dümdâr dedikleridir. Ve bir nev'ine mukaddim derler, Türkçe ince karavul dedikleridir. Ve nev'i kemindir ki pusuya koydukları [tâifedir]¹. Ve bir nev'ine meded derler ki bir bölük asker, etrâfa nâzır bir yerde hâzır korlar. Hangi taraf nev'an mağlûb olup mu'âvenete muhtâc olursa ol cânibe mu'âvenet iletirler. Bu cümle, zamân ve mekân iktizâsıyla olur. Ammâ kalb ve cenâhayn ki meymene ve meyseredir, her zamânda her harbde lâzımdır.

On ikinci bâb: Ba'zılar böyle tahkik etmişlerdir ki gece ile asker-i düşmana gönderilen askere serâyâ derler ki seriyyenin cem'idir ve gündüz gönderilen sevârib derler ki [127^a] sâribenin cem'idir. Ve leşker ki kırkdan az ola, cerîde derler. Kırk tamâm olursa asabe derler. Kırkdan üç yüze varınca me'ânib derler. Beş yüzden bin mâbeynine varınca asker-i haşhâş derler. Bin tamâm olunca asker-i azlem derler, dört bine varınca cehfel derler, dört binden on iki bine varınca asker-i cerrâr² derler. Yukarıda mukaddimede olan tertîb Arab'dan gayrı kavmin tertîbidir. Bu şimdi tafsîl olunan Arab askerine mahsûsdur.

On üçüncü bâb: Serdâra lâzımdır ki varacağı menzile önürdi gönderdiği bölüğün serdârına tenbîh ede ki menzile vardıkda kendiyle bile olan kimesneleri üç [bölük ede. Bir]³ bölüğün bir kâr-dîde behâdır âdemle ardından gelen asker-i kesîre göndere ki gelip ol menzilin otun ve suyun ve yolun ahvâlin i'âm ede. Ve kendi bir bölükle menzilde tevakkuf edip konak ve ordu yeri hâzırlaya. Ve bir bölükün dahi ileri konağa gönderip nev'an ol konağın ahvâline ki otu suyu var mıdır, nicedir ve yolu derbend midir ve bataklık mıdır ve köprü kuracak, ağaç kesecek orman var mıdır yok mudur

1 İlave ŞAP vr. 119^b.

2 RK'de "harrâr", Tashih NO vr. 147^b.

3 İlave ŞAP vr. 120^a.

ma'lûm edine. Ve kendilerle olan karavul ve ortakçı askeri cümle atlanmayınca ileri yürümeğe [127^b] komaya, cümle at arkasına gelicek, göçe icâzet vere ve askerinin ardın yoklaya, kimesne konak yerinde kalıp düşman almak ihtimâli olmaya.

On dördüncü bâb: Eğer düşman tarafından korku, göç üzerinde leşkerin önünden olmak ihtimâli olsa, sol kol iki bölük olup nısfı ol askerin önünde yürüyüp, ondan kalb yürüyüp, ondan meyserenin nısf-ı âharı, ondan meymenenin nısf-ı âharı yürümek gerek. Ve eğer havf sağ cânibinden olmak ihtimâli [olsa],⁴ evvel meymene ondan kalb, ondan meysere yürümek gerek. Ve eğer havf sol cânibinden ekser ihtimâl olsa, evvel meysere, ondan kalb, ondan meymene yürümek gerek. Eğer cemî'-i cevânibden havf olsa, karavul cümle cevânibden yürüyüp kalb ve meymene ve meysere yerli yerinde yürüyüp ağırlık safların önünde olmak gerekdir demişler.

On beşinci bâb: Demişlerdir ki serdâr her menzile ki vara, âb ve alefin ve tarîkin tecessüs edip ve kasd eylemek gerekdir ki leşkerin arkası yâ bir dağa ve bir tepeye yâhûd bir ulu suya ola ki kemînden emîn ola ve şebhûndan sâlim ola. Ve askerden her tâifeye orduda bir mu'ayyen mevzi' göstere ki firâr lâzım oldukda her [128^a] kişi gelip mahalli mahallin bulmakda zahmet çekmeye. İnsâf budur ki asker-i Osmânî tertîbi bir askerde yokdur. Ve kollar bölükler ta'yîn olup her tâife mümtâz olmakda vâsfe beyândan artukdır ve lâzım olan mevzi'lerde hendek kazdırıla.

On altıncı bâb: Mesâff-i asker vaktinde kezâlik askerin ardı yâ bir ulu dağa yâ bir ulu dereye yâ bir ulu yöne ve askerin önü bir tarikle ola, toz gelmeye. Ve serdâr bir mürtefi' yerde ola ki askerinin cemî'-i ahvâline nâzır ola. Ve bir tarikle askerin yasaya, asker taraf-ı meymeneden gele ve güneş asker-i adüvvün gözü karşısına ola. Ve askerini saf bağlandıra [durdukda biri birine mülâsık saf bağlattıra]⁵ ki kıssahânlar at dizi at dizine, er dizi er dizine

4 İlave ŞAP vr. 120^b.

5 İlave ŞAP vr. 121^a.

deyip vâsf ederler. Tâ şol mertebe saf duralar ki bir şahs mertebesine ola. Ammâ cenâhlar mâbeyninde yollar koyalar ki askeri gelip gitmek kâbil ola.

On yedinci bâb: Gerekdir ki saff-ı evvel râst ve berâber ola ki safların mehekki ve üstüvâridir. Ondan sonra ikinci safda tamâm olunmak gerekdir. Ol safların sînesidir.

On sekizinci bâb: Demişlerdir ki eğer üç kimesne dahi olsa biri kalb olur, biri [128^b] sağ yanında [ve biri sol yanında]¹ olmak gerekdir. Eğer dört kimesne olsa kalb, cenâhayn olup biri dahi önlerince karavul olmak gerekdir. Eğer iki kişi olsa biri cenge mübâşeret edip ve biri kafâ-dâr olmak gerekdir.

On dokuzuncu bâb: Tertîb-i askerde lâzım oldur ki; kalb ki serdârın mekânıdır ki kendi onda olup üç tabaka dahi ede. Tabaka-i ûlâda kendine meded ve mu'âvin olmağa a'yân ü erkânın e'âlisin koya. Tabaka-i sânde onlardan bir mertebe aşağı olan eşrâfi koya ki onlar da kafâ-dâra kafâ-dâr olalar. Tabaka-i sâlisede eskâl ve ahmâl koya.

Yirminci bâb: Piyâde asker safları safların önünde olmak gerekdir ve onların ser ve serdârı kendi saflarının ortasında olmak gerekdir.

Yirmi birinci bâb: Cenk erleri ve kâr-zâr serverleri ve meydân-ı şevket u şecâ'at dil-âverleri kalbinde olmak gerekdir. Saflar önünde ve saf-dârlar ve tir-endâzlar ve silâhşorlar meymenede gerek ve ehl-i tecârib² ve erbâb-ı hiyel meyserede olmak gerekdir. Ma'lûller ve marîzler ve durgunlar, pîrler ve davarları kalmış yâhûd yayak yürümekden yorulmuş kimesneler askerin ardında olmak gerekdir.

Yirmi ikinci [129^a] bâb: Gece ile karavul süvârları etrâfda olan dağ koltukların ve orman içlerin ve derelerin hâlî komayıp, cüst ü cû etmek gerekdir. Leşker gâh kemînden emîn ola. Ve bir bölük çâpûk-süvârlar meymene ve meysere cenâhlarının yanında hâzır olmak gerekdir ki vakt-i mesâfda

1 İlave ŞAP vr. 121^a.

2 RK'de "ehl-i ticâret", Tashih ŞAP vr. 121^b.

asker bahâneyle alaydan çıkıp dağılmayalar. Ve bir tarafda ki mağlûbluk ola, ol tarafa meded edeler. Ve asker asker-i düşmana zaferi bulduklarında gâfil olup ferâğat hâli geldikde düşman askerinin kemîni olup ale'l-gafle bunlara hücûm edip şikest etmek ihtimâli oldukda onlar hâzır bulunalar.

Yirmi üçüncü bâb: Çün iki asker birbirini göreler, ser-asferler ve alay beğleri ve çavuşlar asker yasayıp alay bağlamağa meşgûl olalar ve herkes kendi yerinde, mahallinde dura. Sancakdârlar sancakları yüksek kaldıra ve mehterler cenk ü harbî çalalar. Ve her tâifenin reisleri merkezli merkezinde dura. Ve yayalar yab yab yürümeye başlayalar.

Yirmi dördüncü bâb: Şöyle ki muhârebe lâzım gele, cehd eylemek gerekdir ki günün âhirine te'hîr oluna ve her kişi cehd edip kendi kârına gâlib [129^b] olmağa kasd eyleye ki şaşıp hayret ile nâ-ma'kûl nâ-sezâ iş işleme-ye. Ve çarhacı gönderdikde kimesne imtihan olmuş uğurlu yüz ağartmış kimesneler ola. Ve kuvvet ve şecâ'ate i'timâd etmeyip feth ve zaferi mahza Allâh'dan bile. Ve tehevviir ve isti'câlden ihtirâz eyleye. Ve kalb aslâ hareket etmeyip eğer gâyet lâzım olursa temkîn ve sebât ve vakâr ile hareket edip meymene ve meysere-i adüvve ve meysere ve meymene-i adüvveye depip hamle edeler. Ve askeri masâffa tahrîs eyleseler şöyle ki; kalbde olanlar askere hamle edip cenk edip yine gelip tekrâr hamle lâzım ola, gerekdir ki meysere, cânibine mün'atıf ola yâhûd kalble cenâh mâbeynine teveccüh eyleye.

Yirmi beşinci bâb: Çün iki asker saf bağlayıp berâber duralar, nâ-gâh arddan düşman askeri hücûm eyleye ve dümdâr konulmayıp tedârük olunmamış ola. Yâ düşmanın pususu olup askerin ardından ale'l-gafle koyula. Gerekdir ki sol kol ki meyseredir, birçok süvâriler onlara sorup def'aten mübâşeret edeler. Ammâ ser-i leşkerin ilmi ve icâzetiyle gerekdir ki bunların ansuzun eksildiğin görüp "Aceb ne [130^a] yere gittiler?" diye za'f-ı kalb ârız olmaya. Yâhûd bu gürûh varıp sağ kolun kenârında durup alaylar bağlayalar ki kalb meysere olup ve bunlar meymene olalar. Ve şöyle ki cenk ber-taraf

olmadan akşam erişe, çâk asker-i adüvv dönmeyince bunlar dönmeyeler. Çün düşman döne, bunlar dahi dönüp konalar. Hendek kazalar. Ser-asger yâhûd bir i'timâd ettiğin karavula yarar tâifeler ile ve asker-i adüvve câsûslar gönderip niyyetlerine vâkıf olup tedârükün edeler. Ve esîr olan kimesneleri var ise hıfzında ihtimâm edeler. Ve eğer gece ile ayrılmayıp konmağa mecâl olmayıp at üzerinde durmak lâzım olursa kalb ve cenâhayn yerlerinden de-ğiştireler ki asker-i adüvv gündüz nişânladığı kalbi yerinde bulmayıp şebhûn ettiği takdîrce zafer bulmayalar. Ve eskâl ve ahmâli ortaya cem' edip kendiler etrâfın alıp hâzır olalar.

Yirmi altıncı bâb: Asker-i düşman sınıp hezîmet buldukdan sonra bî-te-kellûf yağma ve târâc etmeye meşgûl olmamak gerekdir ki nâ-gâh hasmın hîle ve mekri olup ale'l-gafle bir hâl vâkı' ola.

Yirmi yedinci bâb: Lâ-büddür ki [130^b] karavulun reîsi gâyet behâdır-lık ve dil-âverlikle uğurluluk ile meşhûr ve müte'ârif ola. Ve gâyet ihtirâz ve ihtiyât üzere ola ve karavulun bindiği atlar tünd ve ürkek ve başı bek olmaya ve kendiler zırh giyip ağır olmayalar [ve gâyet sebük-bâr olalar ve kifâyetinden zâyid davarlar uydurmayalar.]¹ Ancak kılıçları ve okları yayları ola ve birer rikâb-dârları ola. Onlar kenârda durup cenk etmeyeler. Ve ince karavul dedikleri üç kişiden eksik olmaya ki biriyle büyük karavula haber götürdüklerinde ikisi düşman tarafına nâzır olalar. Ve karavul, sâhib-i ceyşe haber gönderdiği kimesne gâyet râst-gû, sâdıku'l-kavl kimesne ola ki beyân-ı vâkı' söyleyip serdârı mağrûr edip hatar-ı lâzım getirmeye. Ve ser-asger ile karâvul mâbeyninde ma'hûd işâretleri lâzımdır. Ve eğer görünür yerde ise dülbendin çıkarmak gibi atından inip yine binmek gibi, kılıç çıkarmak gibi. Eğer görünür yerde olmazsa tütün eylemek gibi, tüfenk atmak gibi, gül-bâng getirmek gibi. Karavul ol âlâmetleri ettikde sâhib-i ceyş ma'lûm edininip mütenebbih olup tedârük üzere ola.

Yirmi sekizinci bâb: Kemîn beyânındadır. Kemîninde duran kimesneler

1 İlave ŞAP vr. 123^a.

celd ve tûvânâ ve ten-dürüst ve kaviyyü'l-kalb [131^a] kimesneler olup defâ'atle cenk görmüş kimesneler gerekdir. [Kezâlik bendleri ve yedekleri dahi ten-dürüst ve bî-illet olmak gerektir]² ve kemîn-gâhları mümkün oldukça nihân ve pûşîde gerekdir ki kimesne hallerinden âgâh olmaya. Ve bu cümleyle yine hâricde câsûsları ve dîde-bânları gerekdir ki taşrada olan ahvâle vâkıf ola. Dîde-bân gâyet öyle zeyrek gerekdir ki tefahhus-ı hâlde ehl-i basîret olalar. Ve gâhî kemîn-gâhda olanlar birer birer taşra çıkıp cüst u cû için etrâfa dağılmak gerekdir. Ammâ birbirinin hâlerinden habîr olmak gerekdir. Ve kemînde olanların atı yund ve ıgdiş olmak gerekdir. Ve etrâfda olan cânverleri ve kuşları ürkütmemek gerekdir ki ol vuhûş u tuyûr ürküp yakın yerde olan köye ve kente düşüp il ve vilâyet halkı ondan istidlâl edip ahvâle vâkıf olmayalar. Ve eğer yat yağî memleketinde olup köy ve kent vurmak isterlerse gerekdir ki çün sabâh ale'l-gafle hergelelerin taşra çıkarırken yâhûd kış günü ise havânın gâyet sertliği ve yaz günü ise havânın gâyet germliği zamânında yürüyüş edeler.

Yirmi dokuzuncu bâb: Şebhûn beyânındadır. Hükemâ demişlerdir ki şebhûn için iki tâife ihtiyâr olunmak [131^b] gerekdir. Bir tâife ki ehl-i tecrübe olmuş ve nice def'a şebhûna girip çıkmış rûzgâr görmüş ola. Ve bir tâife ki sâhib-i ceyşe gâyet mutî' ve münkâd ola, yoluna cân ve baş oynamak câiz ola. Şebhûn ahvâline âlim ola ve gerekdir ki şebhûn için ihtiyâr olunan gece gâyet karanlık ola ve o gecede yel ve yağmur olursa dahi a'la olur. Ve eğer şebhûn edecekleri asker büyük su yanında konmuş olursa askerin sudan yönünden şebhûn etmeyeler, taraf-ı aksinden edeler. Ve şebhûnun vakti eğer gâyet ulu asker ise nısfü'l-leylde etmek gerekdir ve cüz'î askere sabâha yakın etmektir. Ve şebhûn tarîki oldur ki iki fırka olup bir fırkası askerin ortasına hamle edip bir fırkası etrâfın alalar ve askerin yanında olanlar evvel na'ra vurup be'dehu etrâfında olanlar tîr-i bârân edeler. Ve düşmanın atların seğrileyip ve ok ve sinü ile mecrûh etmeye kasd eyleyeler ve yularların ve pây-i bendlerin kesip asker içine kayıp salıvereler. Ammâ kendilerin birbiriyle

2 İlave ŞAP vr. 123^b.

mâbeynlerinde mümtâz ve ma'hûd işâretleri gerekdir ki asker-i adüvv arasında ol âlâmetle birbirin [132^a] fark edip birbirin korkmak ihtimâli olmaya. Ve eğer bu asker düşman askerinin kendilere şebhûn eylemesine mukarrer ve muhakkak bulursa, gerekdir ki askeri dört kısım edip bir kısmın piyâde üftâde tâifesiyle şebhûn yolundan edip bir kenâra çekilir ve bir kısmın cenk için yarar tûvânâ ve celd-i gürûh u enbûhla bir yüksek yere çıkarıp hâzır ve havâle nâzır koyalar. Ve bir kısmı cenkciye karşı çıkaralar ve bir kısmı keminde nihân edeler. Ve haymeleri ve şem' ve çerâğları ve âteşleri hâli üzere koyalar. Ve hayme ve hargâhı ve bârgâh ve bengâhı bozmayalar. Ve yollar üzerine hâr u hâşâk ve hasek dökeler. Ve sâhib-i asker durduğu yere meş'ale yâ gayrıyla âlâmet edeler ki serdârları kande idiği ma'lûmları ola.

Otuzuncu bâb: Şâh-ı âkil ve serdâr-ı kâmil ve ser-asger-i dânnâ¹-dile lâzımdır ki askerinin her ferdin bile ve her ferdin bilmezse bâri bahâdır adına olanları bile ki her bahâdır adına olan bahâdır olmaz. Bahâdır adına olan birkaç nev'dir: Bir nev'i şücâ'-ı küstâhdır ki Türkçe ona horyad bahâdırı derler ve bir nev'i şücâ'-ı lâfidir. Zürefâ ol makûleye pehlivân-ı pûf derler. Ve bir nev'i vardır evvelinde ikdâm [132^b] edip varır ammâ kılıç yerine vardıkda taban karada kor, ona pehlivân-ı pûf derler. Ve bir kısım dahi vardır ki şücâ'-ı mülâzım derler. Gediğin bekler yâ verir yâ alır makberesin boş ve gediğin hâlî komaz. Ve bir nev'i dahi vardır ki alayda yüz yumaz. Ammâ garîmiyle başa baş olıcak, yüz ağardır. Ve bir nev'i vardır ki yalnız olıcak, elinden hüner gelmez. Ammâ alay ile olıcak, cemiyyet-i yârânla iş başarmak câizdir. Ve bir nev'i vardır ki başında sorguc, elinde külüng, ayağında yarma mahmûz gâh önce gâh ardınca yeller yürür, elinden iş gelmez. Ona şücâ'-ı tayyâş derler, Türkçe çalıkuşu dedikleridir. Ve bir nev'i vardır ki yoldaşının üzerine döner, alay² hor eylemez.³ Ve bir kısım vardır ki yoldaşın mehlekeye ve ma'rekeye iledir ki kendi kenâra yılar, yoldaşın helâk eyler. Ve bir kısım vardır ki "Ser-asger beni bilir yâhûd bilsin" diye cenk eder. Ve bir kısım ne

1 RK'de "nâdâ", Tashih ŞAP vr. 124^b.

2 RK'de "alânı", Tashih ŞAP vr. 125^a.

3 RK'de "eyler", Tashih ŞAP vr. 125^a.

serdâr onu bilir ve ne ol serdârı bilir, ne bilinmek murâdıdır. Mahza şânında konulan cevheri bî-ihtiyâr izhâr eder. Ve bir nev'î vardır ki gayret-i dîn ve hamîyyet-i müslimîn için cenk [133^a] eder. Ve bir nev'î vardır ki mücerred tahsîl-i nâm ü şöhret içindir. Ve bir nev'î vardır ki terakkî için eder ve ba'zı süvâr iken cenge mâhir olur. Ve ba'zı piyâde iken cenge ziyâde kâdir olur. Ve kiminin hüneri kılıçda ve kiminin okda ve kiminin gönderde zâhir olur. Ve re'y u tedbîr ile cenk edip adûsuna gâlib ve zâfir olur. Bu cümleyi sultân yâ vekîli ma'lûm edinip her birinin hâlince nüvâziş ve sitâyîş ve bahşîş ü behşâyîş ve tertîblerinde sa'y u gûşîş etmek gerekdir.

Otuz birinci bâb: Leşker-keş-i ümûr, ümûr-i kesîreye mübâşir olduğu cihetden nice nev' kimesnelere muhtâcdır. Ammâ ba'zına ihtiyâcı ziyâde gerekdir ki ol muhtâc olduğu kimesneleri kat kat tecrübe etmiş ola. Tamâm imtihân edip hâline vâkıf olmadığı kimesneye a'vân u ensârından edinmeye. Ammâ cümlesinden bu mühimdir ki hâfız-ı esrâr ve âkil-i nîgû-kâr ve sâhib-i re'y ü efkâr olanları ihtiyâr edip cem'î-i ümûru onlarınla ola.

Otuz ikinci bâb: Serdâr ve ser-askere lâzımdır ki askerine muhkem yasak edip hüküm ve yasağından [133^b] tecâvüz edeni mücrim ve günahkâr bile. Mesalâ bî-vakt gül-bâng edip ve vakitsiz tabl-hâne çalmak cürümdür. Ve bî-icâzet cenge mübâşeret cürümdür. Ve cenge bî-özür hâzır olmamak ve karavul ta'yîn olunmuşken uyuyup uykuda bulunmak cürümdür. Ve safında olmayıp gayri bölükde olmak cürümdür. Ve ta'yîn olunan alayında bulunmamak cürümdür. Ve gediğinde bulunmamak cürümdür. Ve yoldaşlarına mu'âvenet için lâzım oldukda mu'âvenet etmemek cürümdür. Ve masâfıdan kaçmak azîm suçdur. Ve sâhib-i ceyşden şikâyet edip “Bana zulm etti” demek cürümdür. Ve ser-askere ta'n eylemek cürümdür. Ve ümûr-i cenkde yalan söylemek ve askere za'f-ı kalb verir söz söylemek ve “Fetih ve zafer olmaz” diye ye's vermek ve “Kendi askeri za'îf ve süstdür, adüvv askeri bahâdîrdır” diye kuvvet ve şecâ'atle zikr eylemek ve adüvv askerinin halellerin ve kabâhatlerin setr eylemek hep bunlar harâmdır. Bu cerîmeler mukâbelesinde

re'y gördüğü üzere katl yâ kat'-ı rızk yâ darb yâ habs yâ zecr ile hakkından gelmek vâcibdir ki sâirlere mûcib-i ibret ola. [134^a]

Otuz üçüncü bâb: Kal'alar beyânındadır. Kal'aların hasîni ve muhkemi oldur ki dağ başlarında olup burc u bârusu üstüvâr ola. Ve hendekde su dolu olup üstünde köprüsü ola ve yolunda orman ve bataklık yâhûd kum ola. Eğer bir kal'a ki bu evsâfın cemî'-i esnâfın câmi'a ola, onu feth eylemeyi mâl-ı Kârûn, sabr-ı Eyyûb hem gerekdir ömr-i Nûh. Ammâ hüsn-i tedbîr ve re'y-i sâib olıcak, cüz'î sa'y ve âsân zahmet ve az hîle ile müyesser olur. Ve feth-i kal'a ve teshîr-i memâlik âlât-ı harb ve esbâb-ı cenge muhtâc olduğu gibi envâ'-ı tedbîrât ve esnâf-ı hiyel ve durûb u hurûba muhtâcdır. Cümleden eshel-i tarîk ve ehven-i esbâbı oldur ki cidd u cehd edip adüvve kal'adan taşra çıkarıp ale'l-gafle masârif cengin edeler. Eğer fetih ve zafer olursa fe-bihâ ve illâ bâri bir mikdâr elleşdiğinden sonra kal'aya gireler. Yoksa ibtidâdan onları kal'ada bulup hisâra meşgûl olmak su'ûbet iktizâ eder. Evvel lâzım olan oldur ki kal'a muhâsara olundukda bu tarîkiyle cemî'-i cevânib ve etrâfından kuşatıla. Kal'adan bir ferd¹ [134^b] çıkmak müyesser olmaya. Taşradan içeri kimesne girmek kâbil olmaya. Bir tarîk ihtiyâr oluna ki cânibinden söz işitmeye ve işâret-i hissî olunsâ fehm olunmaya ve top ve tüfenk ve ok erişmek mümkün olmaya. Ve tedâbîrin zübdesi oldur ki kal'aya gelen suyu kat' edeler. Ehl-i kal'a sussuz kala ve ehl-i kal'aya ve re'âyâ-yı memlekete istimâlet verile. Şâhlarından yüz döndüreler yâhûd ehl-i kal'anın ve re'âyâ-i memleketin mâbeynine fitne ilkâ olunup birbirine düşeler ve üzerlerine havf u hatar havâle oluna. Ve mekr u hîleden gâfil olunmaya. Ve ehl-i kal'anın taşra câsûsu çıkmakdan küllî ihtirâz oluna. Ve elçi gönderilmek lâzım oldukda gâyet dânâ ve sühan-âferîn ve kâr-dîde ve ehl-i fikr u firâset kimesne gönderile ki hem emr-i risâleti kemâ hüve hakkuhu edâ eyleye, mahalline göre sevk-i kelimât ede, hem kal'anın içini cüz'î zamânda ednâ nazar ile tecessüs ü tefahhüs edip feth-i firûzi müyesser olıcak yerlerin ihâta edip gelip haber vere. Ve kal'adan elçi gelse askeri bir vechle seyr

1 RK'de "ferd-i afrîdeden", Tashih ŞAP vr. 126^b.

ettireler. Bî-ihtiyâr mehâbet ve salâbetlerinden kalbine havf u hatar müstevlî [135^a] olup kal'aya vardıkda kal'a içinde olanlara ru'b ve hirâs ilkâ edeler. Ve her gün su yolların ve hendek-i umkun ve köprülerin ahvâlin ve top ve mancınık kuracak yerlerin tamâm ihâta edip ma'lûm edineler. Ve yürüyüş yerlerin nerdübân kurup kemend atmak kâbil olan burc u bârûsun bilmeğe kasd eyleyeler. Ve feth-i kal'aya müte'allik ve lâzım ehl-i san'at ve ummâllar ki zamânede sâde-hor derler ve esbâb-ı fethden lâzım olan âlât; kazma ve kürek ve barut ve nerdübân ağaçları ve mancınık âlâtı cümle hâzır olmak gerekdir ki vaktinde isti'mâl olunup müzâyaka çekilmeye ve hâzır bulunmadıkda ihzâr olununca zamân geçmeye. Ve ol mücerred kal'anın fethi murâd olup âsân vechle ki feth olduktan sonra kal'a yine isti'mâl olunmak müyesser olup harâb ve vîrân olmaya. Ol tarîkiyle müyesser olmayacak, burc u bârûların yıkmak ve duvarların hâke berâber eylemek niyyeti ile muhkem döğüle. Ve vakt-i muhâsarada yine gâfil ve emîn olmayıp hendekler kazıp ve karavullar komak gerekdir. Ve yürüyüş vaktinde kemînlerden gâfil olmamak gerekdir. Ve mâ dâme etrâfda [135^b] re'âyâ ki vilâyet halkıdır, kal'a ehline meded ve mu'âvenet etmeyeler. Vilâyet halkın vurmamak gerekdir. Ammâ ki kal'ada olanlarla bir olup meded ü mu'âvenet ederlerse ol vakit onları vurmak lâzım olur. Ve ehl-i kal'a emân diye kal'ayı vermeğe ve va'de isteyecek olursa va'deye mağrûr olup hîlesinden hazer gerekdir ki zahîre cem' etmek yâ mu'în gelmek yâ kal'asın muhkem etmek için olmaya. Ve etrâf-ı kal'ada olan şehirlerde ve köylerde zahîre ve sâir levâzım için giden kimesnelere tenbîh oluna. Akçesiz nesne alınmayıp re'âyâyı rencide etmekden gâyet hazer edeler. Ve eğer ehl-i vilâyetden cerîme sâdır olursa afv ve iğmâz ve cüz'î itâbla iktifâ edeler. Ve a'yânına ve eşrâfına istimâlet eyleyeler ki onları bî-ihtiyâr muhabbet edip ve hevâ-dârlık ve hayr-hâhlık edeler. Kal'anın halelli yerlerin ve zafere kâbil tarafların gösterip reh-nümâlık edeler. İhtimâldir ki mu'âvenet edip kal'anın fethine bâ'is olur. Ve illeri lisânından mektûb yazıp içinde "Biz bu askere tahammül edemeziz. Bağ u bağçemiz harâb ve zahîremiz telef oldu ve halkımız işinden [136^a] ve gücünden kaldı. Min ba'd me'âşa kâdir

değiliz. Eğer kal'a feth olunursa hod ehli ve iyâlimiz esîr olur. Buna hiç tahammül edemeziz. Yâ kal'ayı verip yâhûd biz dahi onlara tâbî' olup kal'ayı almakda mu'în oluruz" diye derc edip kal'anın içine ulaştırmak dahi fikr ve hûb mekrdir derler. Yâhûd re'âyâ tarafından bu tarikle mektûb yazıp atalar. Kal'ada olanlardan ba'z-ı nankör kimesneler bu kadarca zahmetle tahammül edemeyip "Gelen askerle ittifak edip kal'anın alınmağa kâbil yerlerin ve ehl-i kal'anın cemî'-i ahvâllerin yazıp bildirmişler. Biz işitip hak-güzârlık edip ahvâli i'âm eyledik" diyeler. Bu tarikle ehl-i kal'a arasında fitne ilkâ edip ser-asker adûyî havâssından havf-nâk eyler.

Otuz dördüncü bâb: Sâhib-i kal'aya dahi lâzım ve lâ-büddür ki kal'a-sına aslâ düşman askeri hüçûmu ihtimâli yok iken kemâl-i emn ü râhat ve huzûr u ferâgatda iken kal'asın şol vechle muhkem ve üstüvâr ve âlât-ı cenkle memlû ve hemvâr eyleye ki ke-ennehu düşman askeri gelmişdir ve muhâsara meşgûl olmuştur. Bir dakîka kalmış olmaya ki adüvv geldikten sonra tedârük etmeğe tevakkuf lâzım gele. Ve zahîre [136^b] ve sâir malzemeyi şol mertebe cem' ede ki nice zamân hisâr olunsa bir nesneye ihtiyâc olmaya. Zîrâ düşman geldikten sonra tedârük asîr olur ve kal'a içinde olanlara il ve vilâyet halkı istimâletler edip mücrimlerin günâhını afv ede. Ve sâirlere hüsn-i va'dler ede ki düşman geldikde kimesne ona tâbî' olup kendinin aleyhine kasd etmeye. Ve kal'ada olan yerağı yok yerlere üzerine gelen düşmana atıp zâyî' eylemeye. Meğer ki gâyet lâzım gele yâhûd ol yere yerağla düşmana za'f ve hâlel gele ve illâ gâyet lâzım gelmeyince atıp zâyî' eylemeye ki vakt-i hâcetde ve hayyiz-i müzâyakada zarûret çekmeye. Ve kal'ada za'f ve hâlel olan mevzi'lerde bahâdır ve dil-âver kimesneler vaz' eyleye ve kapılarda ve dağ başlarında ve yüksek yerlerinde ve der-bendlerde gözcüler koyar ki düşman ahvâlin tütün ile yâ gayrı alâmetle i'âm eyleye. Ve nerdübân başlarında ve hendek üzerlerinde ve burclarda yarar pâsbânlar koyar.

Otuz beşinci bâb: Sipah-sâlâr-ı harbe lâzımdır, her emre bizzât mübâşeret edip yâhûd bir vekîl-i sâdık ve kâim-makâm-ı rast-kâr mübâşeretiyle göre. Ve her emr ki düşman [137^a] onu za'f-i kalb ve kusûr-i himmet tevehhüm ede, onu terk edip hilâfın işleye. Ve derbendlerde ve ulu sularda askeri onat zabt ede ki kimesne müzâyaka çekmeye. Ve zahîre ve alef ve alîk bâbında hüsn-i tedbîr eyleye ki kimesne aç ve susuz kalmaya. Ve askeri fîsk u fücûrdan ve menâhî ve melâhîden men' ede. Ve birbiriyle husûmet ve lecc edip ben sen diye bahs ettirmeye. Mâbeynleri kemâl-i ülfet ve müvâsenet üzere olmağa himmet eyleye. Veyâ düşman askeri ile söyleşip bahs edip “Siz şöylesiz biz böyleyiz” diye cidâl ettirmekten men' ede. Ve asker mâbeyninde husûmet ve tefrika düşmekden gâyet ihtirâz eyleye. Ve lâ yezâl her kavl ve her fîilde saltanat-ı dünyânın fenâsın fîkr edip mağrûr olmaya. Âdeme iğvâyı şeytânî ve hevâ-yı nefsânî ve gurûr-i nâdânîden zarar verir nesne olmaz. Ve “Evlâd-ı insânî ve havâss-ı erkânî yanında ecel mukarrerdir. Ecelsiz kimesne olmaz. Ammâ düşmana zebûn olup ölmek ârı, kıyâmete dek hânedânımıza bâkî kalır. Bu ârı kabûl etmeyip ölünce çalışmak yeğdir” diye gayret vermek gerekdir. Ve “Bir kuş [137^b] yuvasın ve bir hayvân inin ihtiyârıyla vermez. Biz lâyıkmıdır ki ölmeden yer ve yurdumuz yâdlara verip yabandan bakarız. Dünyâda hor ve zelîl ve âhiretde sevâb ve ecirden mahrûm olavuz. Lâyık budur ki kılıcımız üstüne yerimiz ve yurdumuz üzerine oğlumuz ve kızımız yoluna cân ve baş oynayavuz. İşitenler âferîn ve tahsîn edeler diye” söyleye. Ve ne vâki' olursa iyi fâller eyleye ve askerinden düş görenleri hûb ta'bîrler edeler ve kuvvet-i kalb verir hikâyetler edip şecâ'atle mezkûrları yâd ede ve onlara hayır du'âlar eyleye. Lekelikle mevsûf olanları anıp nefrîn ve la'net ede ve askeri neşât-engîz ve tarab-âmîz sözlerle kıvandura. Mûhiş ve gam-bahş sözlerle anmaya. Ve mümkün oldukça kal'adan zarâfetle âdemler çıkarıp adüvv ordusuna gönderip yâhûd muhterî' mektûblar atıp fitne-engîz haberler ile askere tefrika-i bâl vere. “Bu yerin kışı katı olur ve zamân-ı karîbdir ve zahîresi müsâ'it değildir. Kal'a ise hasîndir. Zahîresin vâsi' ve ehli dinçdir. Alınmak muhâldir. Şöyle ki siz birkaç gün dahi durasız, kış erişir.

Bâr ü bengâhı ve kıtâr u mehârı ve ahmâl u eskâli bırakıp [138^a] kaçmak mukarrerdir. Binde biriniz sıhhatle baş kortarmak muhâldir” diye mekr u hîle eylemek münâsibdir.

Otuz altıncı bâb: Hükemâ demişlerdir ki şöyle ki leşker-i düşman suyun üzerine konmuş ola ve konağın iyi mahallin almış ola ve sen ol suya muhtâc olasın, gayrı [su]¹ olmaya ve cenk lâzım gele, gerekidir ki kendiler sulanalar ve davarlarına su vereler. Kendiler ve hayvânlar susuz kalmayalar. Ondan sonra redd u def^c cenksiz² olsa ol tarîkiyle def^c oluna. Eğer cenge münhasır olursa cenk oluna ve eğer asker-i düşmandan evvel su üzerine varıp konarlar- sa sonraki asker-i adüvv vârid ola, lâıyk budur ki ibtidâdan cenge mübâderet olunmaya. Mâdem ki hîle ile te'hîr-i cenge mecâl ola, te'hîr evlâdır şöyle ki hîle sâkıt olup bi'z-zarûre cenk lâzım olur ve ol su üzerinde olan cenkde piyâde tâifesi kenâra konup yalnız onlarla cenk etmek gerekidir. Ve hadem ü haşem tamâm sulanıp davar sulanıp ve leşker sulandıkdan sonra cenk eylemek gerekidir. Sefe ve erâzili sonra bile ilhâk edip ve onlara silâh ve ellerine yat ve yerak vermekden hazer edeler ki bunun gibi demde hasma tâbî' olup [138^b] cenge böyle mübâşeret edip şikest vâki' olmaya. Ve asker kendileriyle ağır kalıçeler ve nihâlîler ve evânî-yi nuhâs kısmından ağır nesneler yük edip götürmeyeler. Gâyet lâzım ve mühim olanları uyduralar. Kezâlik silâhlar kısmından sakîl olanların terk edip hafîf ve nakle kâbil olanları getireler. Ve düşmana karîb oldukda davarlar yerak yerlere otlamağa koyuvermeyip askerden mürûr etmeyeler ki iki zararı vardır: Bir zararı budur ki düşman bir tarîkle gâret eylemeye ve seferi üzere olan serdâra lâzımdır ki sayd u şikâra ve seyr-i sohbe iltifât etmeye. Kezâlik karavul ve dündâra reîs olan kimesnelere dahi ol vech üzere tenbîh eyleye. Ve yağı memlekete vardıklarında pazarların yağma ettirmeye, lâzım oldukda ettire. Ve bu tedbîrler sâbit ve müstahkem dura. Eğer bir dil tutup haber almaya kâdir olursa, ol dil haberi ile amel eyleye. Ammâ ihtirâz eyleye ki dil hîle ile dürûğ eylemiş

1 İlave ŞAP vr. 129^b.

2 RK'de "cenkuz", Tashih ŞAP vr. 129^b.

olmaya. Ve sika ve mu'temed aleyh adamlardan işittiği ahabâra i'timâd edip onun mücebiyle amel eyleye. Erâzil ve edânîden istimâ' ettiği erâcîf-i ahabâra iltifât etmeye. Ve râst-güftârlara va'deler [139^a] ve istimâletler ve bed-gû ve dürûğ-güftârlara ukûbetler ede.

Otuz yedinci bâb: Hükemâ demişlerdir ki kâr u zâr bir nev'e münhasır değildir. Ve amel-i harb dahi bir nev'-i mahsûs değildir. Envâ' ve esnâf üzeredir. Ve her tâifenin ve her fırkanın bir gûne kendilere mahsûs üslûb-i hurûbları vardır. Meselâ Arab ve Acem ve Türk ve Deylem ve Hind ve Sind ve Rûm ve Hitay ve Moğol ve Çağatay ve Kürd ve Habeş ve Frenk ve Tatar, bu gürûh-i enbûhun her birinin bir nev'i harbde mahsûs âdeti ve bir nev'i de mahâreti vardır. Meselâ kimi birer birer başa baş varmakda ve kimi cem'iyetiyle top olmakda mâhirdir. Kimi şebhûn ve kimi hîlede kimi kemînde ve kimi alayda. Kezâlik kimi okda kimi kılıçda kimi süngüde ve kimi hançerde. Lâ-cerem serdâr basîret üzere olup her buluştuğu adüvv ile ona göre hakîmâne tedbîr ede. Her gûne asker ile bir nev' cenk ede. Cümlesin bir nev' görmeye.

Otuz sekizinci bâb: Ma'lûm olmak gerekdir ki cengin sekiz aslı vardır. Mukâbilleri ile on altı olur. Bir, şecâ'atdır ki zıddı cebânettir. İkinci, ümûr-i harbde zeyrek olmakdır ki mukâbili kündlükdür. Üçüncü, silâhşörlük bilmekdir ki zıddı ol ilmi bilmeyip hemen tonuz kötêği cenk [139^b] eylemekdir. Dördüncü, üzerine düşman geldiği vakit def'e kâdir olmakdır. Hemen yerinde cenge kâdir ola. Düşman üzerine varmaya kâdir olmaya. Beşinci, cenk husûsunda ilmi ola. Ya'nî birkaç def'a cenk görmüş ola yâ olmaya. Altıncı, âkil ola yâhûd câhil ola. Yedinci, şecâ'atden gayrı sûretde kavî görüne yâhûd hor u hakîr nakş ola. Sekizinci, cenkde nef'i ve fâidesi kendi nefisine ola yâhûd yanında olanlara mu'âveneti ola. Eğerçi bu cümlelerin nef'i ve zararı mahsûs ve müşâheddir, ammâ cümleden istihdâm olunmaya. Ehakk ve cemî'-i ümûrda şumûl üzere nâfi' olacak akıldır. Eğerçi cehl sâhibinden dahi ahyânen ba'z-ı ümûr sâdır olur ki kesr-i asker-i adüvve sebep olur ammâ ol

nâdirdir, beher-hâl sâhib-i ceyş ukalâ-yı askeri ri'âyet edip müşâvereyi onlar ile edip ve emr-i harbi onlara tefvîz eylemek gerekdir.

Otuz dokuzuncu bâb: Hükemâ demişler ki mısra': *الرأي قبل شجاعة الشجعان* Re'y u tedbîr her kârda güzîde, husûsan emr-i harbde ve darbda pesendidedir. Ve re'yin evvel şartı budur ki a'dâsından ve ehîbbâsından ketm ede, kimesne [140^a] vâkıf olmamış ola. Ve re'y gâh olur ki savâb ve gâh olur ki hatâ olur. Ammâ ba'z-ı zamânda hatâ dahi gâh olur ki kâr-gîr olur. Farazâ sâhib-i ceyş bir re'y eylese ammâ ol re'ye hatâ eylese ol hatâ sebeb-i feth ü zafer olur. Kezâlık düşman cânibinden dahi bu ihtimâller mukarrerdir. Onun re'yleri dahi gâh savâba ve gâh hatâya makrûn olur. Kezâlık a'mâl-i darb u harbde ba'z-ı ahvâl zuhûr eder ki zâhiren garîb u acîb görünür halk istihzâ eder, bi-iznillâhi te'âlâ fetih ol amelde müyesser olur. Ve ba'z-ı vakit ba'z-ı amel fetih ve zafer sebebi olur ki aslen ol amelin harbe ta'alluku olmaz, bir ecnebî ameli olur. Tevârîhde nezâyiri çokdur. Ammâ beher-hâl sâhib-i ceyş lâıyk oldur ki re'yin savâbın ve harbe müte'allik olanın ihtiyâr ede ve işitenler tahsîn ede ve sebeb-i medh ola. Gerekse âkıbetinde hayr olsun gerek şer olsun ol ilmullâha râci'dir. Her işin sonun¹ Allâh bilir. İnsâna lâzım olan icthâd edip neyl-i maksûda bezl-i mechûd eylemekdir.

Kırkınıcı bâb: Hak budur ki ümûr-i cenk ü harb, kavâid ü usûl-i beyân ve tafsîli [140^b] ile müyesser ola. Zîrâ halkın hevâları ve muktezâları muhtelifdir ve âdetleri ve tertîpleri mugâyirdir. Ve bir tâifenin re'yine muvâfakat bir tâifenin re'yine muhâlefet olur. Ve birine savâb görünen birine hatâ görünür ve bi'l-aks. Ve birinin memdûhu birinin mezmûmu olur. Gâh olur ki siyâset dahi hüsn-i tedbîrden olup zafer ve inhizâm-ı leşker-i adüvve kavî sebeb olur. Ve ba'zılar dahi demişlerdir ki sâhib-i ceyş evvel lâzım olan sermâye-i ebvâb-ı hîleye âlim olmakdır. Ve ba'zılar demişlerdir ki ba'z-ı kimesneler vardır ki ümûr-i harbde tecrübe-i ahvâle aslâ vukûfu yok iken mübâşeret olduğu harbde fetihler eder ki bu ümûrda ashâb-ı hayret ü ma'rifet olanlar

1 RK'de "soğun" Tashih ŞAP vr. 131^b.

ona kâdir olmazlar. Pes böyle olıcak ilm-i siyâsetin ve ümûr-i harbde tecrübe ve mümâresetin medhali olmamak lâzım olur. Hemen her nâkid ü basîr ü habîre lâzım budur ki her emirde fitnat ve basîret üzere olup hasb-i hâl iktizâsına göre amel edip hazm ü ihtiyâtta dakîka fevt etmeyip ve gâyet lâzım olmayacak yerde cenk ihtiyâr etmeyip mümkün oldukça müdâfa'a ve mümâna'a edip gâyet iktizâ [141^a] ettikde cenge mübâşeret edip adâlet ve siyâset ve askerine va'de ve istimâlet üzere olup feth u nusreti Allâh'dan recâ edip müyesser olduktan sonra şükrün edip musî'lerden tecâvüz ve muhsinlere ihsânlar edip adl u dâd ve [dâd ü]² istâdin ziyâde eyleye. Allâhu Te'âlâ a'lem.

2 İlave ŞAP vr. 132^a.

[Hâtîme]¹

Hâtîmesine [150^a] ilm-i şerîf-i vezâret-me'ab ve fehmi-i münîf-i sadr-ı nısfet-nisâba mahfî değıldir ki ben makûle-i edânî-yi fukarâ ve esâfil-i hukarâ, ne adle ve ne zehre ile nush u pend ve inhâ-yı bed u pesend etmeye ikdâm eyler diye buyrulmaya ki asl-ı mansıb-ı vezâretin rûknü tezkîrdir ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: *إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِمَلِكٍ خَيْرًا* *فِيضَ اللَّهُ لَهُ وَزِيرًا صَالِحًا إِنْ نَسِيَ ذَكَرَهُ وَإِنْ نَوَى خَيْرًا أَعَانَهُ وَإِنْ أَرَادَ شَرًّا كَفَّ عَنْهُ*²

Ya'nî “Hakk Te'âlâ bir melike hayr irâde eylese, ona bir vezîr karîn eyler ki unuttuğı vakit andıra ve hayrı niyyet eylese ol hayrı îkâ'a mu'in olup ve eğer şerre kasd eylese ol şer işi işlemekten men' eyler.” Vezîr, pâdişâha andırıp tezkîr eylemek lâzım olduğı gibi vüzerâyâ dahi tezkîr lâzımdır. Zîrâ eşğâl kesretinden ve a'mâl vefretinden kendiler bizzât her emre mukayyed olup arayıp yerinden bulup mücebi ile amel etmeğe fırsat ve ruhsat bulmazlar. Ammâ müzekkir tezkîr eyledikten sonra hâtırlar. Yine hutûr eder ve Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme Hakk Te'âlâ: *﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ﴾*³ diye buyurmuşdur. Ve tezkîrin mü'minîne nâfi' olduğı bu âyet-i [150^b] kerime ile sâbitdir ki: *﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾*⁴

Âmme-i mü'minîne tezkîr nâfi' olduğı takdîrce erbâb-ı hall ü akde tezkîr nâfi' olduğı mukarrer olur. Ve demişlerdir ki ashâb-ı sa'âdetin meclis-i şerîfleri kaderdir ve bir kimesne kadere râst gelse âhireti murâdâtı ve kelîmâtı koyup ümûr-i dünyâyâ müte'allik hâcâtı taleb eylemek gâyet dûn-himmetliktendir. Lâ-cerem ashâb meclisi dahi kaderden numûne olacak ümûr-i âhirete müte'allik söz söylemeyip dünyevî ahbâr-ı erâcîf ü ekâzîb ü e'âcîb arz eylemek denâet-i himmetdir ve kusûr-i sa'âdet ve kıllet-i diyânetden olduğı mukarrer olur. Ve hitâbla kitâbın dahi inde's-şer'

1 RK vr. 141^a ile vr. 150^a arasında bulunan kısım daha önce açıklanan sebeplerden dolayı yukarıda latini-ze edilmiştir.

2 Benzer rivayetler için bk. Nesâî, “Bey'at”, 33; Ebu Dâvûd, “İmâre”, 4.

3 *Haydi ıhtar et; sen şimdi sırf bir öğütçüsün.* (Gâşiye 21/88)

4 *Onunla beraber vaaz ve nasihate devam et, çünkü vaaz, mü'minlere fayda verir.* (ez-Zâriyât 51/55)

farkı yoktur. Ahkâmda birdir ki “الكتاب كالخطاب”⁵ dir. Bu husûsda şerîf ü vazî ve fakîr u ganî ve sagîr u kebîr bir olmak gerekdir. Süleymân Peygamber aleyhis-salâtü vesselâm: «وَحَشِرَ لِسَلِيمٍ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ»⁶ teşrîfi-ne mâ-sadak iken mûr-i hakîrin kelimâtından müteessir ve mütenassih oldu ki: «قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»⁷

Ve Hakk Tê'âlâ Kelâm-ı [151^a] Kadîm'inde ankebûtadan ve ba'ûzadan hakîr nesne yok iken onlarla mesel îrâd eylemiştir. Husûsan bu makûle cesârete ik-dâm eden edebsizlerden edeb öğrenmek gerek câizdir. ⁸ خذ الأدب ممن لا أدب له buyurmuşlardır.

Beyt:

Acebdir bu aceb söz bu'l-acebden

Edîb alır edeb her bî-edebden

Husûsan âşıklar ma'zûr ve ma'fûvv ola gelmişlerdir.

Beyt:

رفتن بسر طریق ادب نیست در رهت ما عاشقیم و مست نیاید ز ما ادب⁹

نعم الواعظ الموت والموت. Mevtden iyi vâ'iz olmaz. ¹⁰ “فذلكة الكلام في الاختتام”¹⁰ نعم الواعظ الموت والموت. Mevtden iyi vâ'iz olmaz. ¹¹ Ve sâbıkda geçen selefde selâtîn ü vuzerâ-i gâbirîn devletlerinden ibret-nümûn ve hayret-fuzûn i'tibâr mahalli yoktur. Haccâc-ı Zâlim bu kadar zulm ve unfle bir gün hutbesinde bu kelâm-ı belîğü'n-nizâmı demiştir ki hak budur ki mertebe-i îcâzdadır ammâ mesâbe-i îcâzda ol dür budur.

⁵ Yazmak, konuşmak gibidir.

⁶ Hem Süleyman'a cinn ü ins ve tuyûrdan orduları toplandı, hep bunlar zabt u idare olunuyorlardı. (Neml 27/17)

⁷ Bir karınca şöyle dedi: ey karıncalar, haydın meskenlerinize girin, Süleyman ve ordusu sizi farketmeyerek kırıp geçirmesin. (Neml 27/18)

⁸ Edebi edepsizden al (öğren).

⁹ Edep yolunu yürümek yoktur yolumuzda
Zira âşık ve mestsiz biz, edep gelemiz bizden.

¹⁰ Sözün hülasası sonundadır.

¹¹ Ölüm ne güzel vaizdir ve ölüm susan bir vaizdir.

يا قوم إن شمسكم هذه شمس فرعون وهامان طلعت على قصورهم ثم طلعت
 1 Ya'nî “Yâ kavm! Bu gördüğünüz güneş ol güneşdir ki Fir'avn
 ve Hâmân'ın evvel kasırları üzerine tulû' [etdi andan kabirleri (üzerine)
 tulû' etdi.]² [151^b] Hatmu'l-hitâm: Hücetü'l-hak ale'l-halkı ecme'in ki
 Kur'ân-ı Mübîn'dir esnâsında vâkı' olan nesâyihdir ve zevâciri tahrîr olunup
 teyemmün ü teberrük murâd olundu:

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ
 أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أِفْ وَلَا تَنْهَهِمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا وَاحْفَظْ
 لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْنِي صَغِيرًا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ
 بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا وَاتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ
 وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ تَبْذِيرًا﴾³ ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا
 تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ﴾⁴ ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً... وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً
 إِمَّا لَقِ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ أَنْ قَتَلْتُمْ أَنْ كَانَ خَطَا كَبِيرًا﴾⁵ ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا
 بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ... وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾⁶ ﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ...
 وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزَنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ﴾⁷ ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ
 إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾⁸

1 Ahmet Zeki Savfet, *Cemheretu Hutabi'l-Arab*, II, 287

2 İlave ŞAP vr. 133^b.

3 Rabbin şunları kat'i fermân buyurdu: ondan başkasına ibadet etmeyin, ebeveyne güzellik edin, ya birisi yâhud ikisi de yanında ihtiyarlık haline gelirse sakın onlara "üf" deme ve onları azarlama ikisine de ikramlı söz söyle! İkisine de merhametten döşenerek kanat indir ve de ki: Rabbiniz! İkisine de merhamet buyur, beni küçükken terbiye ettikleri gibi. Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir, eğer siz ehl-i salâh iseniz. Şüphesiz ki o çok tevbekar olanlara bir gafûr bulunuyor. Karabet sahibine de hakkını ver, miskine de, yolda kalmışa da, bununla beraber saçıp savurma. (İsrâ 17/23-26).

4 Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma. (İsrâ 17/29).

5 Zinaya da yaklaşmayın, çünkü o pek çirkin bulunuyor. Bir de züğürtlük korkusuyla evlâtlarınızı öldürmeyin, onlara da rızık biz veriyor size de, elbette onları öldürmek büyük cinâyet bulunuyor. (İsrâ 17/32-31).

6 Yetim malına da yaklaşmayın ancak en güzel olan suretle başka. Allâh'ın tahrîm eylediği nefsi katl etmeyin, meğer ki hak sebeble ola. (İsrâ 17/34-33).

7 Abdi de yerine getirin. Ölçtüğünüz vakit da tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. (İsrâ 17/34-35).

8 Bir de hiç bilmediğin bir şeyin ardınca gitme, çünkü kulak, göz, gönül, bunların her biri ondan mes'ûl bulunuyor. Hem yeryüzünde azametle yürüme. (İsrâ 17/36-37).

«وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»⁹ «لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ»¹⁰ «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ»¹¹ «وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْصِضْ مِنْ صَوْتِكَ»¹² «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ... وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ»¹³ «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»¹⁴ «وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ»¹⁵ «وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ»¹⁶ «وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ وَالْعِشْيِ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ»¹⁷ «قُلِ اللَّهُ أَعْبُدْ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي»¹⁸ «قُلِ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ»¹⁹ «خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»²⁰ «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ»²¹ «وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا»²² «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»²³

9 Hevaya tâbi olma ki seni Allâh yolundan sapıtmasın. (Sâd 38/26).

10 (Hazelere) güvenme çünkü Allâh güvenenleri sevmeyiz. Ve Allâh'ın sana bu vergisi içinde sen ahiret evini ara ve dünyadan nasibini unutma da Allâh'ın sana ihsan ettiği gibi ihsan et. (Kasas 28/76-77).

11 Nâsın eşYâsına densizlik etmeyin ve yeryüzünde müfsidlik ederek fenalık yapmayın. (Hud 11/85).

12 Hem nâsa avurdunu şiirme. Gidişinde mutedil ol, sesini pesden al. (Lokman 31/18-19).

13 Bir de şu: Benim dosdoğru yolum, hep onu takip edin, başka yollar takip etmeyin ki sizi onun yolundan sapırtıp parçalamasınlar, duydukuz a işte size o bunu ferman buyurdu gerektir ki korunur, müttaki olursunuz. Doğru gidenleri en ziyade bilen de O. (En'âm 6/153,117).

14 Nâsa güzellik söyleyin; namazı kılın; zekâtı verin. (Bakara 83/2).

15 Başına gelene sabr et. (Lokman 31/17).

16 Nefslerine hıyânet edip duranlar tarafından mücadeleye kalkışma. (Nisâ 107/4).

17 Nefsince de o kullarla beraber sabret ki sabah akşam (her vakit) Rablerine duâ eder cemalini isterler, sen dünya zinetini arzu ederek onlardan gözlerini ayırma ve o kimseye itaat etme ki kalbini zikrimizden gafil bırakmışız. Ve de ki: O hak Rabbinizdendir. (Kehf 18/28-29).

18 De ki: Ben yalnız Allâh'a kulluk ederim, dinimi ona halis kılarak. (Zümer 39/14).

19 Ben buna karşı sizden bir ecir değil. (Furkân 25/57).

20 Sen af yolunu tut, örf ile emret ve kendilerini bilmezlerden sarfı nazar eyle. (A'râf 7/199).

21 Ve onlar gibi olmayın ki Allâh'ı unutmuşlardır da Allâh da onlara kendilerini unutturmuştur. (Haşır 59/19).

22 Her kim de bu dünyada körlük ettise o artık ahirette daha kör ve gidişce daha şaşkındır. (İsrâ 17/72).

23 Rabbenâ bize dünyada bir güzellik ver ahirette de bir güzellik ve bizi ateş azâbından koru. (Bakara 2/201).

تم¹

قد وقع منا التتميق الحمد لله على العون والتوفيق والصلوة على محمد المبعوث
 بالتحقيق وعلى آله وأصحابه قاتل الكفرة والزناديق² نمقه أفقر عباد الله الرحيم محمد
 بن عبد الكريم الوارداري عفا عنهما الملك الباري في شهر ذي القعدة الشريفة لسنة
 ثمان وألف³

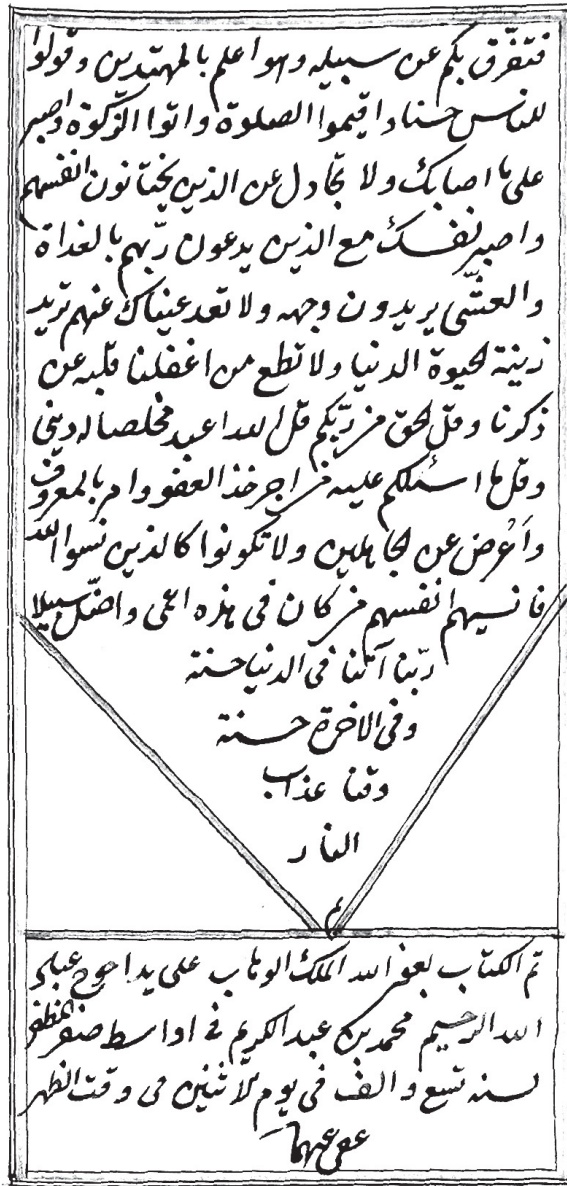
1 Tamam oldu.

2 [Bu eserin] tarafımızca yazıya geçirilmesi tamamlandı. Yardım ve tevfikinden dolayı Allâh'a hamd, hakikati ortaya çıkarmak (*tabkik*) için gönderilen Peygamberine ve kâfirlerle zındıkları öldüren ashabına salât olsun.

3 Allâh'ın kullarından en fakiri olan Muhammed bin Abdülkerim el-Vardârî, ki Mülkün gerçek sahibi olan ve Yaratan Allâh onu ve babasını affetsin, 1008 yılı şerefli Zilkade ayında bu eseri yazıya geçirdi.

محمدت بی انتها اول محمود حقیقی بر که عنوان منشور ملک لایق
 ملکوتی که قل اللیخص ملک در طغیای برای بقای مستحیل الاستیلا
 بقای سطوت جبروتی کل شیء ملک در بودی ملک شایسته
 مضمون صحت نمونی لایاینه ابطال من بین بدید و لا من خلفه
 تنزیل من حکیم حمید در قولت کتیک کنذیه تقرینه نقص قاطع و نحن افر
 الیه من جبل البورید در و اهرام لرنع قضا و قدر مضی و نفاذ
 اقتضای تقرینه بر ثانی ساطع یفعل الله ما یشاء و حکم ما یرید
 در کاه جمال الید تسلی سنگ وجه جمیلی و ما ربک بظلام البعید
 در کاه جلال الید جللی سنگ و لیکن حللی ان بطرس ربک نشید
 در باجوج فتن و ما جوج فتن دار الملک المن و امانه و سرحد
 حضور و اطمینان یول بولما غم سیاست و ازنا لحد فیه
 باس شدید پرسد سدید در و بلاد و جماد و ظلم و جبروت
 الید تسلط استیلا الید لکر خیاب و خساری حقه و عذ
 بر تندیدی و خاب کل جبار عیند در و در و دنا و و دکر منج
 عین عرش و عین شمر عدن بر موجب فیها عینان بخیران
 قلب المؤمن عرش الرحمن اولان جان و جنان فیضان و جنان

سَرَجُ كِتَابِ سِيَاسَاتِ شَرْعِيَّةٍ
 فِي صَلَاحِ الرَّاغِي وَالرَّغْبَةِ لِلنَّجَاحِ
 تَقَى الدِّينَ أَبِي الْعَبَّاسِ مُحَمَّدَ بْنَ تَيْمِيَّةَ
 الْمُسْتَشْفَى عَزَّ وَجَلَّ الْإِيَالَةَ
 وَمِنْهَا بَعْضُ الْفَدَائِلِ

لَا تَفْرَحْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكَ الْفَرْحُ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ
نَفْسَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ شَيْئًا
وَلَا تَقْتُلُوا فِي الْأَرْضِ مَفْسِدِينَ وَلَا تُصْعَقُوا خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَأَقْصِدْ فِي مَشِيَّتِكَ
وَأَعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ وَإِنْ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ
تَفْتَرِقُ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاقْبَلُوا الصَّلَاةَ
وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَاصْبِرُوا عَلَى مَا أَصَابَكُمْ وَتَجَادَلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَلِفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ
وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ
وَلَا تَقْدَعِينَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تَطْعَمَنْ مِنْ غَضَبِنَا قَلْبُهُ
عَنْ ذِكْرِنَا وَقُلْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ قُلْ لِمَا عَابَدْتُمْ خُلَاصًا لَدِينِي وَقُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى
وَاضِلٌ سَبِيلًا رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ

س
م

محمدت بی انتها اول محمد حقیقی که عنوان منشور ملک لا یفنی ^{ملکوتی}
 که قُلْ اللَّهُمَّ مَا لَكَ در طغرای غرای قباله مسخیل الاستحاله ^{بقای}
 سطوت جبروت کُلُّ شَیْءٍ هَالِكٌ در بومدعی اندک شاهد نبوت ^{صحیح}
 نمونی لایا یتیه الباطل من بین یدیه وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حِکْمٍ حَمِيدٍ
 در قوللرینک کذویه تقرینه نص ناصع وخن اقرَب الیه من جبل
 الوریث در وهرام لرند قضاء قدرمضا ونفاذاقتضاسی
 ترقبته برهان ساطع یَفْعَلُ اللَّهُ مَا یَشَاءُ وَحِکْمٌ مَا یرید در
 کاه جمال ایلد تسلی سنک وجه جلی وماربک بظلام للعبید در
 وکاه جلال ایلد تجلی سنک دلیل جلیلی اِنَّ بُطْشَ رَبِّکَ لَشَدِیدٌ در
 یاجوج فتن و مأجوج محن دارالملک امن وامانه وسرحد حضور
 واطمینانه یول بولنامه سیاست وَاَنْزَلْنَا الْحَدِیدَ فِیْهِ بَأْسٌ شَدِیدٌ
 برسد سدید در وبلاد وعباده ظلم وجر و تده تسلط واستیکلا
 ایدنلک خیاب وخساری حقنه وعید بر تقدیدی وخاب کل

LÜGATÇE

A

Âb	Su; Göl, nehir, deniz; Kaynak, çeşme, kuyu.
Âgâh	Haberdar, uyanık
Âmîz	Karışık, birleşik
Angah	O vakit (angeh)
Ases	Osmanlı Devleti'nde âsâyîşi korumak için kol gezen gece devriyesi
Âsitane	Başşehir (Bu mânâ ile İstanbul için kullanılmıştır); Bir tarîkatın merkezi durumunda olan ve içinde kurucularının türbesi bulunan dergâh.
Âsiyâb	Değirmen, su değirmeni.
Âşâmla	Yiyecek ve içecek
Avâyık	Manî olan, alıkoyan, geciktiren, mania, engel

B

Bâc	1. Vergi. 2. Alınıp satılan menkul eşyâdan, başka köy ve şehirlerden getirilen mallardan eskiden alınan bir nevi alım satım vergisi.
Bahr-ı şor	Tuzlu deniz
Bâr-âver	(Ber-âver) yemiş veren, meyveli
Bâr-âver	Yük ağırlık veren
Bargâh	Sultan çadırı veya sarayı, yüksek divan
Bed-gevher	Tabiatı bozuk
Bedhû	Kötü huylu
Be-her	Her bir
Behşâyîş	1. Bağışlama, verme, ihsan. 2. Merhamet, şefkat, af.
Benân	Parmaklar, parmak uçları.
Ber-ter	En yüksek

Ber-vech-i fazîlet	(Fars. Ber- “üzere” ve Ar. Vech “yüz; yön, taraf” ile ber-vech) Farsça usûlüyle yapılan tamlamalarda kullanılarak önüne geldiği kelimeye “olduğu üzere, olduğu gibi, olarak” anlamları katar.
Bevâik	Belâ, musîbet, felâket
Bî-hemâl	Eş, ortak, nazir, şerik.
Bihterîn	En iyi, çok iyi.
Bûn	Sıkıntı, darlık
Büngâhı	Keçe çadır, büyük bir kimsenin çadırı
Bünyâd	Esas, bina, yapı
Büzürg-vâr	Saygı değer, hürmete lâıyk, büyük mertebeli (kimse).

C

Cebânet	Korkaklık
Ceberût	Allâh'ın herşeyin üstünde olan kudreti, zorbalık
Cehfel	Asker
Cerîbe	Osmanlıda kullanılan bir çeşit alan ölçüsü
Cibâyet	Evkâfa veya hazîneye âit paraların toplanması işi, câbîlik
Civân-baht	Tâlihi uygun, tâlihli, bahtiyar.
Cüst u cû etmek	Aramak, araştırmak

Ç

Çâk	Yırtık, yarık.
Çarhaci	İleri kuvvet, öncü asker
Çarh-ı çehârom	Çark, dönen tekerlek, tekerlek gibi dönen şey; Gökyüzü, kâinat, felek, âlem, dünya; mec. Tâlih, baht, zaman, devran.
Çehârom	Dördüncü
Çîn-i cebîn	Alın kırışığı.
Çûn-ü çerâ	Nasıl, niçin

D

Dâir	Dönen, devreden.
-------------	------------------

Dâd	Adâlet, doğruluk
Dâd-güster	Adaletli
Dâd-güster	Adâlet yayan, âdil davranıp adâletini her yerde gösteren
Dâver	Adaletli sultan, vezir, vali.
Dendâne	Diş, dendan [Özellikle testere, tarak, çark vb. Üzerindeki çıkıntılar ve diş gibi çentik çentik olan şeyler için kullanılır].
Destâr	Sarık
Dest-âvîz	Küçükten büyüğe verilen hediye, ufak hediye, yalvarma
Didebân	Gözcü, bekçi
Dihân	Ağız (dehân)
Dihîş	Verme, bağışlama, ihsan etme, atâ.
Dilbend	Gönül bağlayan
Dilgir	Gücenmiş, kırgın, gönlü incinmiş
Dirîğ etmek	Esirgemek, kıyamamak
Duhûr	Hakirlik, zelillik, aşağılık, zillet
Dürre	İnci tânesi, iri inci, dürdâne.

E

Eknâf	Taraflar, yönler
Enâm	Yaratılmış olan bütün mahlûkat, halk.
Enbûh	Çok, kalabalık, başka
Endîş	Sonuna geldiği kelimelere “düşünen” anlamı katacak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar
Esâtîn	İleri gelenler, direkler
Evtâd	Direkler, kazıklar.

F

Fâk	Tuzak.
Ferîfde olmak	Aldanmak
Fermân-ber	Ferman götüren.
Fermûde	Emir, ferman

Feyezân Taşma, haddinden fazla olma; Coşkunluk, taşkınlık, bollu.

Feylak Çok asker

Filori İlk olarak Floransa'da basılan, sonradan Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde kullanılan, üzeri zambak çiçekli altın para

Firâz Yokuş, yükseklik, çıkış.

G-Ğ

Gamnâk Gamlı, kederli, tasalı

Gayret-pezîr Sonuna geldiği kelimelere “kabul eden, kabul edebilecek olan, alan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar

Gerden Gerdan

Gir-dâr İş, amel, fiil; Davranış, gidiş, tarz, üslûp.

Gökçek Güzel, hoş

Guşmal Yola getirme, ihtar etme

Gûyâ Söyleyen, söyleyici.

Gülşen Gül bahçesi

Gümrâh Yolunu kaybetmiş, yolunu şaşırmış (kimse).

Güster Sonuna geldiği kelimelere “yayan, döşeyen” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Ğarrâ Parlak, gösterişli, şâşaalı: “Şerîat-ı garrâ: Parlak ve nurlu olan şerîat-ı Muhammediye.

Ğavrene (Gavr) bir şeyin aslı, esası, en dipteki yer

Ğulûl Ganimet malından aşırarak hıyanet etmek

H

Habâl Düzensizlik, bozulma; üzüntü, sıkıntı.

Haber-berem Berem ağaç ve çardak manalarına geliyor.

Hadesân 1. Talihsizlik. 2. Kaza

Hâk Toprak.

Handân Gülen, şen, neşeli.

Hanzal Ebûcehil karpuzu veya acılı hıyar denilen bitki

Hâr u hâşâk	Diken ve çöp
Hârâ	Çok sert, mermer, taş, eski bir kumaş çeşidi
Hargâh	Büyük çadır, otağ
Harûr	Sıcaklık, hararet
Hasârı	Zarar, ziyan
Haşâk	Çöp, süprüntü.
Havfnâk	Korkulu, korku veren.
Hazân	Güz, sonbahar
Hefevât	Yanılmalar, sürçmeler
Hemcû	(Hemec) küçük bir böcek
Hengâm	Vakit, zaman, mevsim.
Hergiz	Asla, hiçbir şekilde
Hetk	Yırtma, yarma, bozma
Hıyâb	Suç, günah, kusur, mahvolma
Hıyâm	Haymeler, çadırlar.
Hisâm	Husûmet, çekişme
Hîz	İbne oğlan; puşt
Hizâ (خزا)	Rezil, rüsva olma (hizy)
Hod	Kendi, bizzat
Horde-gîr	Sözde gizli anlam arayan, inceden inceye araştırıp kusur bulmaya çalışan (kimse), ufak, küçük
Hubûr	Aşırı sevinç, sürur.
Hûg	Köpek
Hulûl	Bir şeyin içine işleme, girme, nüfuz etme.
Hurde	Ufak, küçük; Kırıntı; mec. İnce mânâ, nükte.
Hûrşîd	Güneş
Husûn	Kaleler
Hütûf	Seç çıkaran (hetûf)
İ	
Înân	Dizgin; Zapt, kontrol, idâre.
İntihâ	Son bulma, sona erme.

İrdâf	Ardısıra yürüme, yürütülme
İrdâf	Ardısıra yürütme, yürütülme
İyâdet	Hasta ziyareti, gidip gelme

K

Kabâle	Bir iş veya yere âit iltizâmın bir kimseye verildiğini gösteren belge, kadı tarafından verilen hüccet; Toptan, götürü olarak yapılan satış.
Kaçan	Ne vakit, ne zaman ki
Kaliçe	Küçük halı, halı seccâde
Kâr âzimûde	Tecrübeli, gün görmüş
Kârdide	Uyanık, tecrübeli
Kâruzâr	Kavga, savaş
Kazâ-yı vatar	Abdest bozma
Kebûter	Posta güvercini
Kemend	Uzaktaki bir kimseyi veya şeyi çekip yakına getirmek için atılan ucu ilmikli ip; Eskiden îdamlarda kullanılan ilmikli yağlı kayış; Geyik vb. Hayvanlara takılan yular.
Kenger	Birleşikgillerden, yaprakları dikenli, sütünden kenger sakızı veya çengel sakızı denen bir cins beyaz sakız elde edilen yabânî bitki, eşek dikenî, yaban enginarı.
Kethüdâ	1. Eskiden büyük devlet adamlarının, zenginlerin işlerini gören kimse, kâhya. 2. Sanat ve meslek erbâbının işlerine bakmak üzere esnaf arasından seçilip hükûmetçe tâyin edilen kimse, kâhya.
Ketîbe	Asker, asker bölüğü
Kihter	Yaşça en küçük olan.
Kîş	Ok mahfazası, ok kuburu, sadak.
Kişver	Memleket, ülke.
Kişvergir	“Ülke tutan” Pâdişah
Kişverküşâlık	Fatih, memleket fetheden
Kîtî-sîtan	Dünyâyı ele geçiren, cihânı zapteden
Kiyâset	Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

Kudve	Halkın tabi olup uydukları kimse
Kulağızlık	Kılavuzluk, rehberlik
Kurûr	(Zaman için) Gelip geçme
Kûs	Kös, büyük davul.
Kûşîş	Çalışma, uğraşma, çabalama
Kümûn	Gizli, saklı
Kürûr	Gelip geçme.
Küşayîş	Açılma, ferahlama, açıklık, ferahlık.
Küşîş	Çalışma, uğraşma, çabalama.

L

Lâbüd	Gerekli, lâzım, zarûrî, terkedilmesi mümkün olmayan.
Lâ-zübb	Yapışkan, sabit, lazım (lâzib)
Leng	Topal, aksak.

M

Mağlûk	Kapalı, kilitli
Mâh	Gökteki ay, kamer; ay, şehir.
Mahtûm	Mühürlenmiş, mühürlü; Kilitli, bağlı.
Mashara	Maskara kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli, soytair
Mastaba	Duvara bitişik tahta kanape, peyke, sedir, kerevet
Me'reb	Ümitvar olmak
Mefâhir	Övünülecek, iftihar edilecek şeyler.
Mehbat (مهبط)	İniş yeri, incek yer
Mehmedet	Şükür, şükran, teşekkür, övgü.
Meks	1. Tüccardan alınan öşür, bağ, vergi. 2. Öşür ve bağ adı verilen vergileri toplama.
Mektûm	Saklanan, gizlenen, saklı, gizli; Resmî kayıtlara geçirilmeyen, devletten kaçırılan.
Melhûf	Kederli, kaygılı
Meymenet	Uğurluluk, kutluluk, saâdet, bereket.
Mihan	Mihnetler, eziyetler, sıkıntılar

Mihr	Güneş; mec. Sevgi, dostluk
Mihter	Yüksek rütbeli hizmetkâr
Mûbedân	Mecûsî râhipleri ve âlimleri.
Mukârenet	Bir yere veya bir araya gelme, kavuşma, yakınlaşma, bitişme, bitişiklik.
Muksîtîn	Adaletle iç görenler, adil
Muşennef	Teşnif edilmiş, küpeli, küpe takınmış, küpe takarak süslenmiş.
Mûşikâf	(Mûşikâf) bir meseleyi iyice araştıran, kurcalayan kimse
Mutrib	1. Bir mûsikî âleti çalan kimse, sâzende. 2. İlâhî, gazel, şarkı vb. Okuyan kimse, hânende.
Muzahrafât	Süprüntüler, pislikler
Mükûs	Vergiler, öşürler ve bunları tahsil etmeler
Mülk-i lâ yefnâ	Son bulmayacak bir mülk
Mümârese	Alıştırma, temrin; Bir iş ve sanatla devamlı meşgul olmanın kazandırdığı alışıklık, ustalık, mahâret, hüner.
Mümerred	Yüksek
Münâvele	Karşılıklı olarak sunma.
Müneffir	İğrendirme, tiksindirme, nefret ettirme.
Mürûr	Geçip gitme, bitme, sona erme
Müsevver	Etrafına sur çekilmiş
Müstehîl	Olması, gerçekleşmesi mümkün olmayan, imkânsız (şey).
Müstemind-hâl	Müstemend: 1. Üzüntülü, kederli, hüznü. 2. Bîçare, zavallı. 3. Talihsiz, mutsuz.
Müteddâvel	Alış verişte kullanılan, tedâvülde bulunan, geçer (para vb.).
Mütehattim	Gerekli, lüzumlu, zarûri, elzem.
Mütemmerid	Dikkafalı, dik başlılık eden
Mütersid	(Müterassid) gözetleyen, kollayan
Mütevağğil	Bir iş veya şeyle inceliklerine vâkıf olacak derecede uğraşan, devamlı meşgul olan.

Mütezzammîn

Tazammun eden, içine alan.

Müzâheme

Birbirini sıkıştırma, zahmet verme

N**Nâkid**

Eleştiren, tenkid eden

Nâm-ı nîkû

İyi ve güzel nam

Nâsezâ

Münasip olmayan

Nebâhet

1. Şan, şeref, onur. 2. Şan ve şeref sahibi. 3. Kadın adı.

Nehhâb

Çapulcu, yağmacı

Nenek

Kötü nam, ayıp

Nerdûbân

Merdiven kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli.

Neşât-engîz

Neşe veren

Nevâziş

Okşama, gönül alma, iltifat etme

Nigahbân

Bekçi, gözcü

Nigende

Kaba bir nevi dikiş

Nigôkâr

İşi iyi ve doğru olan, iyilik eden.

Nihâli

Sofrada sıcak yemek kaplarının altına konan altlık

Nihân

Gizli, saklı

Nîk

İyi, hoş, güzel.

Nik kirdâr

Davranışı iyi olan

Nikâl

İşkence, azap, ukûbet, başkalarına ders olacak şiddetli cezâ.

Nikâyet

Düşmanı kırıp geçirme, kılıçtan geçirme

Nuhûst

İlk, birinci

Nümâyân

Görünen, meydanda olan, ayan, âşikâr

Nümûdâr

1. Görünen, meydanda olan, nümâyân. 2. Örnek, numûne

P**Pâmâl**

Ayaklar altına alınmış, çiğnenmiş, hakir duruma düşürülmüş, perîşan edilmiş.

Penâh	Sonuna geldiği kelimelere “sığınağı, koruyucusu, hâmişî olan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik kelimeler yapar.
Pertev	Işık, parlaklık
Pervâz	Kapı, pencere vb. Kenarlarına çerçeve gibi konan dar ve uzun parça; Elbiselerde yaka, kol ve eteklere, örtü vb. Şeylerde kenarlara geçirilen dar parça; Uçma, uçuş.
Pesendîde	Beğenilmiş, seçilmiş
Peydâ	Açıktaki ve meydana olan, âşikâr, zâhir.
Peygâm-âverem	Haber getiren
Peyveste	1. Ulaşmış, erişmiş, vâsıl olmuş. 2. Dâima, bir düziye, muttasıl.
Pezîr	Sonuna geldiği kelimelere “kabul eden, kabul edebilecek olan, alan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar
Pür-vebâl	Pür: Dolu; Vebâl: Günah doğuracak ve insanı âhi-ret azâbına sürükleyecek olan ağır sorumluluk.

R

Ramy	Atma, fırlatma
Râst	Hakka ve hakîkate uygun, doğru, gerçek
Rast küftâr	Doğru sözlü
Rehebût	Korku, havf.
Rehnümâ	Yol gösteren kimse, kılavuz
Reşehât	Damlalar, sızıntılar, hikmetler
Revân	Yürüten, giden; Akan.
Rîm	Osmanlılar'ın Roma'ya verdikleri isim.
Risâlet-penâhî	Sığınılacak merci (Hz. Muhammed sav)
Rîsmân	İp, halat.
Rişk-i evedi	Hasede düşüren (reşkâver)
Rûz-efzûn	Ömür uzatan, ömrü arttıran

S

Sağâr	Zelillik, alçaklık
--------------	--------------------

Sanâdîd	İleri gelenler, büyükler, hâkim olan kimseler
Sarsar	Şiddetli ve soğuk esen rüzgar
Sâtî^c	Yükseklere, yücelere çıkan, yükselen, yücelen.
Satvet	Karşı konulmaz derecede zorlu ve ezici kuvvet, sindirici, boyun eğdirici güç, kuvve-i kâhire.
Sâyıl	Hücum eden, ileri atılan, saldıran (kimse)
Seby	Savaşta esir alma; esir alınma
Sebzêâr	Yeşilliği çok olan yer, yeşillik, çayırılık, çimenlik
Sedâd	Doğruluk, dürüstlük.
Sedene	Kapıcılar
Sefîd	Ak, beyaz.
Seg	Köpek.
Sehâb	Bulut.
Suht (سخت)	1. Katı, sert, çetin, pek. 2. Kuvvetli, güçlü, sağlam. 3. Güç, zor.
Ser-furû	Baş eğmek, itâat etmek
Ser-i mû	Pek az şey, kıl ucu
Ser-kâr	Bir işi yöneten ve kontrol eden makam.
Ser-nüvişt	Alın yazısı, yazgı, kader
Ser-puh	Baş, kafa; Başkan, önder, reis; Baş, başlangıç; Doruk, zirve, tepe.
Sevret	Şiddet, kızgınlık
Seylâb	Sel suyu, sel, su baskını, taşkın
Seyrâb	Suya doymuş, suya kanmış
Sıhhat-nümûn	Doğruluğunu gösteren
Sîmîn	Gümüşten yapılmış, gümüş
Sinân	Kargı, süngü, ok vb. Savaş âletlerinin keskin ve sivri ucu, ok temreni, mızrak
Sipahsâlar	Başkomutan, serasker.
Sipîhr	1. Gök, semâ, âsuman. 2. Talih, baht, kader, felek
Sîrâb	Suya doymuş, suya kanmış; Tâze, körpe.
Sitâyîş	Övme, övgü, medih

Surûf	Değişiklikler, değişmeler
Süğûr	Düşmana yakın yerler, sınır boyları, serhat, hudut
Sümüvven	Yükseklik (yüksek olarak)

Ş

Şadâb	Suya kanmış, sulu
Şadân	Sevinçli, mesrur, şad.
Şâh-ı haşk	(Şah-ı huşk) kuru dallar
Şâne	Tarak.
Şâyegân	Lâyık, uygun, münâsip, şâyan; bol, mebzul.
Şebhûn	Gece baskını
Şevher	Erkek eş, koca, zevc
Şeydân	Divane, meczup (şeydâ)
Şeyn	Kusur, ayıp
Şikest eriştirmek	Kırmak
Şühûr	(Senenin) ayları
Şüküfte	Açılmış (çiçek).

T

Tabanca	Tokat, şamar, darber
Tâbenâk	Parlak, münevver
Ta'biye	Yerli yerine koyup hazırlama, yerleştirme
Talî'a	Keşif için önde giden asker, öncü
Tanbûr	Klasik mûsikîmizin başlıca çalgılarından biri olan, yay ve mızrapla çalınan, ince uzun sapı perdeli, yuvarlak karınlı, telli çalgı.
Tarab-amîz	Neşe dolu, sevinç dolu
Târâc etmek	Yağmalamak
Tasdî'	Baş ağrıtmak, can sıkma, rahatsız etme.
Tav'emân	İkizler
Tavk	Gerdanlık, tasma
Tazyî'	Kaybına, yok olmasına sebep olma, boşuna harcarma.
Tebâh	Tebah-Tebeh: Yıkılmış, mahvolmuş, harap olmuş.

Tefahhus	İyice, etraflıca araştırma
Tekâzâ	1. Alacaklının borçluyu sıkıştırması. 2. Sıkışarak söz söyleme. 3. Başa kakma.
Tengnây	Dar yer, geçit
Terakkub	Bekleme, intizar.
Terğîb	İsteklendirme, istek verme
Teşmîr	Sıvama, sıvanma; Büyük bir gayretle teşebbüs etme.
Teşmîr-i sâk	Paçaları (etekleri) sıvamak, büyük bir gayretle teşebbüs etmek, işe girişmek
Tevlek	Kümes tüneği, tüy dökmek
Tevsen	Serkeş, dik başlı at.
Tîğ	Kılıç.
Tûbâ	Pek iyi, âferin, ne mutlu; Cennette bulunduğu ve bütün cennete gölge saldığına inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük ağaç.
Tuğrâ	Osmanlı pâdişahlarının resmî yazılarda ve paralarda imzâ yerine kullandıkları, özel bir şekli olan işaret.
Turre	Alna düşen saç; Kıvırcık saç lülesi; Saçak.
Tuvânâ	Güçlü, kuvvetli

U-V

Utekâ	Âzat edilmiş köleler veya câriyeler.
Vatar	İş, (kaza-yı vatar: abdest bozma)
Vaz	Koymak
Veter	Yay kirişi; Saz teli, saz kirişi.
Vikahât	(Vekahât) hayasızlık, utanmazlık
Voynok	Osmanlı Devleti'nde ordudaki atlara, barışta has ahıra ve çayır hizmetlerine bakmak üzere hıristiyanlardan, özellikle Bulgarlar'dan toplanan bir sınıf görevli

Y-Z

Yât-ı yâğî	Savaş bıçağı
Yerâk	Silah, harb aleti

Yezdân	Allâh.
Yond	Yarı yabani kısarak
Zebûn	Güçsüz, aciz
Zengi	Zenci. (zeng:pas)
Zıll	Gölge.
Zîrân	Zîr: alt, aşağı

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas Amma İštehere mine'l-Ehâdis [alâ Elsineti'n-Nâs]*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1351.
- Ahmed b. Mervan, Ebû Bekr, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Câmiatü't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, Bahreyn 1998.
- Aynur, Hatice, "Kurgusu ve Vurgusuyla Kendi Kaleminden Âşık Çelebi'nin Yaşam Öyküsü", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, drl. Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu, İstanbul: Koç Üniversitesi, 2011, s. 19-55.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Delailü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeria*, thk. Abdülmu'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- , *el-Esmâ ve's-Sıfât*, thk. İmadüddin Ahmed Haydar, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- , *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1344-1356.
- , *Şu'abü'l-Îmân*, thk. Abdülali Abdülhamid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.
- Cürcani, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, haz. Kollektif, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Çelebi, Âşık, *et-Tıbrü'l-Mesbûk fî Nesâyihi'l-Vüzerâ ve'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3741.
- , *Ravzu'l-Ahyâri'l-Müntehab min Rebi'i'l-Ebrâr Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3925.

Çelik, Ahmet, *Aşık Çelebi'nin Miracü'l-İyale ve Minhacü'l-Adale Adlı Eserindeki Siyaset Düşüncesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2014).

Ebû Nuaym el-İsfahani, *Sıfatu'l-Cenne*, thk. Ali Rıza Abdullâh, Dâru'l-Me'mûn li't-Turas, Dımaşk, t.y.

Ebû Şâme el-Makdisi, Ebü'l-Kâsım Şehabeddin Abdurrahmân, *er-Ravza'teyn fî Ahbari'd-Devleteyn [en-Nuriyye ve's-Salâhiyye]*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam el-Herevî el-Ezdî, *Garîbü'l-Hadis*, Dâire-tü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1964.

Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harâc*, çev. Müderris-zâde Muhammed Ata'ullah Efendi, Akçağ Yayınları, Ankara 1982.

-----, *Kitâbu'l-Harâc*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1979.

Ezraki, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullâh, *Ahbâru Mekketi'l-Müşerrefe*, Medresetü'l-Mahruse, Göttingen 1858.

Fayda, Mustafa, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İFAV Yayınları, İstanbul 1989.

Furat, Ahmet Hamdi, "Selefliğin Osmanlıya Etkisi Bağlamında Kullanılan Bir Argüman: İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* İsimli Eserinin Osmanlı Dünyasında XVI. ve XVII. Asırdaki Tercümeleleri", *Marife Dergisi*, sy. 3 (2009), s. 215-226.

Halid, Mehmed, "Aşık Çelebi", *Hayat Mecmuası*, c. III, sy. 72 (1928), s. 383-384.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

-----, *el-Vesâik es-Siyâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1985.

- İbn Asâkir, Ebû Kasım Ali b. El-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Said v.dğr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musannef i'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, haz. Kemal Yûsuf el-Hut, Daru't-Tâc, Beyrut 1989.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban Ahmed, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şu-ayb el-Arnaut, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekir b. Eyyub, *Zâdü'l-Me'âd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmühsin et-Türki, Daru'l-Hicr, Beyrut 1997.
- , *Müsnedü'l-Fârûk*, thk. Abdülmu'ti Kal'aci, Daru'l-Vefâ, Mansure 1991.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut, t.y.
- İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdadi, *Şerhu Mezahibi Ehli's-Sünne*, thk. Adil b. Muhammed, Müessesetu Kurtuba, Kahire 1995.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer, *Kitâbu Tarihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fe-him Muhammed Şeltut, Daru'l-İsfahanî, Cidde 1973.
- İbn Teymiyye, Takuyiddin, *es-Siyâsetu's-Şer'îyye fî İslâhi'Râ'î ve'r-Ra'îyye*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, Cidde, t.y.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Saadet Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *Câ-miü'l-Usûl min Ehâdisi'r-Resûl*, thk. Abdülmecid Selim, Muhammed Hâmid el-Fikî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1980.
- Kadıhan, Ebû'l-Mehasin Fahreddin Hasan bin Mansur, *Fetavâ Kâdhân*, nşr. Muhammed Şahin Efendi, Kahire 1865.

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi' u's-Sanâ'i*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Kılıç, Filiz (haz.), *Meşâiru's-Şuarâ: İnceleme-Metin/Âşık Çelebi*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

-----, *Âşık Çelebi Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 1988.

Köprülü, M. Fuad, "Âşık Çelebi", *İA*, c. I, s. 695-701.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havzan b. Abdülmelik, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyûmî, el-Heyetu'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kütüb, Mısır, t.y.

Kut, Günay, "Âşık Çelebi", *DİA*, c. III, s. 549-550.

Mimmî, Hasan, *Ehlü'z-Zimmeti fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Muttaki, Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han, *Kenzü'l-Ummal fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, haz. Bekri Hayya'nî ve Safve es-Sakka, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985

Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Ebû AbdîrRahmân el-Vâdî'î, Dârü'l-Haremeyn, Mısır 1997.

Owens, Meredith, *Meşairü's-Şuara: Tezkere of Âşık Çelebi*, Cambridge: E. J. W. Gibb Memorial, 1971.

Rabî', *el-Müsned (Kitabu'-Tertîb fi's-Sahîh min Hadîsi'r-Resûl içinde)*, Nşr. Ebû Yakûb Yûsuf b. İbrahim, Nûreddin Abdullah b. Humeyd, Mektebetü Maskat, Ummân 2003.

Sadruşşehid, Ebû Hafs Hüsamuddin, *Şerhu Edebi'l-Kâdî*, thk. Muhyi Hilal es-Serhan, Matbaatu'l-İrşad, Bağdat 1397/1977.

Safvet, Ahmed Zeki, *Cemheretu Hutabi'l-Arabi fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhira*, Şeriketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1352.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Müsned*, thk. Mahir Yasin, Şirketü Gırâs, Kuveyt 2004.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Haremeyn, Mısır 1995.

-----, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Metkebetü İbn Teymiye, Kâhire 1983.

Tahir, Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1333/1917, c. 2, s. 307

Tebrîzî, Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, thk. Muhammed Nasîrüddin el-Albani, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1979.

Terzioğlu, Derin, "Bir Tercüme ve Bir İntihal Vakası", *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, c. 31/2 (2007), sy. 2, s. 247-275.

Turgut, Ali, "Muhyiddin Mehmed Hatibzade", *DİA*, c. XXXI, s. 84.

Tzu, Sun, *The Art of War*, (İngilizce'ye çeviren: Thomas Cleary), Shambhala Publication, Boston, 1988.

Yılmaz, Coşkun, "Siyaetname", *DİA*, c. XXXVII, s. 306-308.

Yılmaz, Hüseyin, *The Sultan and The Sultanate: Envisioning Rulership in The Age of Suleyman Lawgiver (1520-1566)*, Doktora Tezi, Harvard University, Middle Eastern Studies, Massachusetts: 2005.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kebâir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbü'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye*, Daru'l-Me'mun, Kahire 1938.

DİZİN

A

Abbâs 57, 62, 108, 114, 129, 145, 148
Abbâs bin Mirdâs 114
Abbâsiyyûn 41, 94
Abdullâh bin Mes'ûd 83, 110
Abdullah bin Ömer 180, 184
Abdurrahman bin Avf 211
Abdurrahmân bin Semere 63
Acem 45, 50, 173, 229
Âdâb-ı harb 211, 212
Adâlet 38, 68, 73, 86, 89, 100, 168, 170, 213, 231
Adiyy bin Hâtim 163
Ahidnâme 191, 193
Ahkâm 39, 40, 41, 44, 68, 79, 81, 84, 93, 94, 113, 120
Ahkâm-ı İlâhî 40
Ahkâm-ı şerâi' 84
Ahkâm-ı şer' 44
Ahkâm-ı şer'iyye 48, 68
Ahmed 47
Ahmed bin Hanbel 185
Âişe 119, 121
Akra' 113, 114, 198
Akra' bin Hâbis 113, 114, 198
Ali 70, 73, 94, 143, 146, 152, 166, 173, 208, 211
Ali bin Ebî Tâlib 125, 138, 159
Ali Paşa 175
Aliyy-i Murtazâ 100
Alkame bin Ulâse-i Âmirî 114
Ammâr 73
Ammâr bin Yâsir 70
Amr bin Âmir 71
Amr bin Âs 91, 177

Amr bin Hazm 94, 196, 197
Arab 44, 45, 50, 117, 129, 140, 158, 173, 175, 216, 229
Arfece Eşca'î 151
Aristetalis 212
Âriyet 86, 98, 105, 144, 191, 199, 200
Arz-ı harâciyye 198, 199
Arz-ı katî'a 207
Arz-ı memleket 199
Arz-ı merkûme 199
Arz-ı öşriyye 198, 199, 200
Arz-ı sevâd 205
Asker-i osmânî 217
Aynûn 206

B

Bağy 126, 175
Basra 44, 170
Bâyezîd 202
Bedâ'i 207
Bedîhiyyât 181
Bedir 100, 102, 104, 131
Benî abbâs 101
Benî âdem 8, 41, 49, 70, 78, 132, 171, 180, 184
Benî Bekr 140
Benî Fezâre 113
Benî Hâşim 121
Benî Huzeyme 91
Benî İsrâîl 39, 99, 121, 127
Benî Kâkile 207, 208
Benî Kilâb 113
Benî Kurayza 174
Benî Mahzûm 121
Benî Nadîr 104, 112, 174

Benî Sa'leb 140
 Benî Şeybe 62
 Benî Temîm 113
 Benî Ümeyye 101
 Berber 102
 Bey^ç-i ğurra 181
 Bey^ç-i habl 181
 Bey^ç-i mülânese 181
 Bey^ç-i neceş 181
 Beytûlmâl 44, 57, 65, 95, 100, 103,
 104, 105, 106, 107, 110,
 112, 115, 123, 124, 135,
 137, 149, 150, 160, 169,
 191, 199, 200, 201, 203,
 204, 205, 206, 207, 208,
 209, 210, 211
 Bilim 4, 5
 Boğdan 44, 203, 209, 212
 Buhârî 43, 58, 63, 65, 67, 69, 71,
 72, 81, 88, 90, 91, 95, 96,
 107, 115, 126, 155, 161
 Büreyde ibn-i Husayb 133

C
 Câbir bin Abdullâh Ensârî 96, 148
 Câbir-i Ensârî 100
 Câhiliyye 56, 131, 140, 141, 149,
 173, 174, 175, 198, 212
 Ca'fer 166
 Câmi^ç-i Tirmizî 98
 Cebrâîl 82
 Cehennem 70, 122, 148, 155, 173
 Cennet 66, 95, 122, 128, 156, 171
 Ceyhun 209
 Ceyş 44, 52, 91, 97, 102, 131, 137,
 211, 212, 220, 223, 230
 Cezîre-i Kıbrıs 64
 Cihâd 8, 38, 93, 94, 96, 110, 112,

115, 120, 128, 129, 137,
 141, 153, 154, 155, 156,
 158, 160, 185, 189, 191
 Cizye 57, 105, 158, 191, 194, 203,
 207, 209
 Cündüb 151
 Çağatay 229

D

Dâvûd 168
 Deylem 229
 Deylem Hımyerî 152
 Dicle 209
 Dîvân 46, 98, 106, 205
 Diyârbekir 45, 50
 Diyet 130, 172, 176, 177, 181

E

Ebî Hâle 109
 Ebî Sa'îd 184
 Ebî Ya'lâ 150
 Ebû Bekir 106, 143, 146, 158, 159,
 204, 211
 Ebû Bekir bin Ebî Kuhâfe 198
 Ebû Bekir Sıddîk 92, 127, 145,
 158, 204, 207
 Ebû Dâvûd 109, 115, 121, 123,
 124, 145, 148
 Ebû Derdâ 168
 Ebû Hâtım 168
 Ebû Humejd sâ'idî 108
 Ebû hureyre 65, 70, 71, 99, 123
 Ebû'l-Ferec ibnû'l-Cevzî 205
 Ebû'l-Firas 177
 Ebû'l-Hasaneyn Ali el-Murtazâ 38
 Ebû'l-Lutbiyye 108
 Ebû Muhalled 205
 Ebû Mûsâ Eş'arî 74, 83, 94, 147, 166

Ebû Müslim-i Hûlânî 66
 Ebû Saîd Hudrî 108, 114
 Ebussuûd 151
 Ebû Süfyân 114, 119
 Ebû Süfyân bin Harb 114, 198
 Ebû Şurayh Hüzâ'î 172
 Ebû Ubeyde 92
 Ebû Ubeyde-i Cerrâh 92
 Ebû Ümâme-i Bâhilî 109
 Ebû Yûsuf 69, 83, 196, 198
 Ebû Zerr 168
 Ebû Zerr-i ğîfârî 64, 71, 91
 Edeb-i Kādî 69, 71
 Edebu'l-kādî 74
 Eflâk 203, 209
 Ehl-i kitâb 158
 Ehl-i re'y 182
 Ehl-i riddet 38, 92
 Ehl-i sünnet 63, 122, 145
 Ehven-i şer 111
 Ekrâd 129
 Emânât 7, 61, 97, 161, 191
 Emânet 7, 61, 64, 65, 67, 68, 79,
 89, 90, 91, 92, 98, 100, 125,
 128, 144, 149, 171, 193, 197
 Emîn 67, 90, 98, 100, 114, 147,
 183, 191, 193, 217, 218, 225
 Emîr 63, 66, 71, 83, 90, 91, 94,
 97, 120, 142, 149, 162, 169,
 174, 176, 184, 207, 211, 213
 Emîr Perviz Efendi 175
 Emîru'l-mü'minîn 64, 83, 100, 122
 Enbiyâ 37, 39, 40, 48, 54, 87, 99,
 101
 Endülüs 64
 Enes bin Mâlik 138
 Ensâr 104, 114, 141, 189
 Enuşîrvân 201

Erbâb-ı hall ü akd 78, 232
 Erdel 203
 Erş 177
 Eyyûb 224
F
 Fâcir 90, 120
 Fârûk 75, 82, 92
 Fâtıma 121
 Ferâyiz 82, 159
 Fetâvâ 44, 71, 79, 113, 134, 212
 Fetvâ 90, 151, 167, 198, 199, 200,
 203
 Fırat 209
 Fir'avn 115, 166, 186, 234
 Frenk 44, 229
 Fudayl bin İyâz 185
 Fürû' 48, 71, 143

G
 Ganîmet 7, 100, 101, 102, 113,
 131, 135
 Gasp 105, 208
 Gazâ 45, 64, 90, 100, 102, 104,
 113, 149, 167, 211, 213
 Gazve 100, 102, 104, 131, 133,
 160
 Geylân bin Amr 198

H
 Habeş 44, 229
 Haccâc 142, 143, 233
 Hâkim 41, 42, 55, 68, 71, 76, 107,
 121, 142, 178
 Halep 194
 Hâlid 91, 92
 Hâlid bin Velîd 70, 91, 92, 114,
 157

Hamza 133, 166
 Harâc 57, 62, 105, 191, 194, 196,
 198, 199, 200, 201, 203,
 205, 207, 209
 Hâricî 115
 Hâris bin Hişâm 114
 Hârûn 166
 Hasan 71, 165
 Hassâf 69, 71
 Hâşimî 174, 201
 Hâşimiyye 56, 58
 Hâtemu'l-enbiyâ 99
 Havâric 70, 114, 115, 118, 151,
 159
 Hayber 102, 108
 Hazret-i Ali 60, 70, 83, 114, 115,
 120, 145, 159, 207, 208
 Hazret-i Ömer 74, 83, 100, 105,
 113, 146, 149, 170, 195,
 208, 212
 Hıtay 229
 Hıyânet 63, 64, 66, 89, 98, 149
 Hibe 98, 122, 136
 Hicâz 146
 Hilâfet 41, 42, 50, 64, 79, 82, 92,
 93, 205, 208
 Hind 229
 Hîrâ 206
 Hirakıl-i kayser 119
 Horasan 140
 Hudûd 8, 70, 94, 110, 119, 120,
 121, 122, 123, 127, 137,
 141, 179, 185
 Hukûkullâh 69, 70, 120, 138, 139
 Hulefâ 99, 102, 113, 115, 207
 Hulefâ-ı Râşidîn 41, 94, 101, 105,
 106, 130, 144, 145, 147,
 150, 169, 177, 189

Hulefâ-i Abbâsiyyîn 94
 Hulefâ-yı Emeviyye 64
 Humus 101, 102, 197, 209
 Husûmet 82, 97, 130, 141, 166,
 175, 227
 Hüseyin 72

I

Irak 142
 Islâh 43, 78, 79, 90, 95, 96, 141,
 142, 162, 165
 İbn Abbâs 129, 145, 148
 İbn Ahtab 108
 İbn Ammî Hayy bin Ahtab 108
 İbn Mes'ûd 72, 99, 110, 171
 İbn Ömer 108
 İbn Ziyâd 110
 İbrâhîm bin Havli 110
 İbrahim Harbî 108
 İcmâ' 124, 125, 128, 130, 134,
 136, 139, 141, 145, 152,
 161, 176, 177, 178, 182, 184
 İctihâd 38, 66, 67, 69, 71, 73, 99,
 183, 189, 230
 İdrak 4
 İftâ 73
 İkrime bin Ebî Cehil 113
 İmâmet 94, 96, 208
 İmâm-ı Ahmed 90, 101, 105, 109,
 130, 137, 143, 144, 147,
 150, 152, 156, 161, 177, 184
 İmâm-ı A'zam 69, 83, 130, 131,
 133, 137, 146, 150, 151
 İmâm-ı Hâkim 62
 İmâm-ı Mâlik 147, 150
 İmâm-ı Şâfi'î 106, 129, 131, 133,
 143
 İmâm Muhammed 69, 83

İmâret 63, 64, 65, 67, 90, 91, 93,
 120, 185, 186, 188, 202
 İmrân bin Husayn 132, 183
 İnfâk 100, 116, 117, 118, 169, 188
 İnsan 4
 İskender-i Zül-Karneyn 212
 İslâm 38, 42, 48, 91, 102, 103,
 112, 119, 128, 129, 132,
 135, 140, 151, 153, 158,
 159, 160, 161, 169, 181,
 189, 196, 198, 200, 203,
 208, 209
 İstanbul 5, 175, 202
 İtâb 215, 225
 İtâb bin Esîd 94
 'İvaz 98, 166, 175
K
 Kader 55, 232
 Kaderiyye 150
 Kādî 55, 68, 70, 73, 74, 79, 80, 81,
 84, 92, 150, 170, 203, 204,
 206, 209, 210
 Kādîhân 206
 Kādî İyâz 87
 Kādisiye 97
 Kādî Zeynel 71
 Ka'b bin Mâlik 186
 Kara bürcek 210
 Kārûn 186, 224
 Kat^c-ı tarîk 135
 Kaved 172, 176
 Kavm-i Âd 114
 Kavm-i Âzer 108
 Kavm-i Lût 145
 Kazâ 37, 55, 57, 69, 71, 73, 74, 79,
 80, 109, 122, 124, 163, 168,
 172, 173, 177

Kazasker 45, 176
 Kemal Paşazâde 191
 Kısâs 8, 119, 130, 132, 173, 176,
 177, 178, 179, 191
 Kızılbaş 151, 208
 Kitâb 48, 49, 58, 60, 69, 84, 95,
 97, 100, 103, 105, 106, 109,
 123, 128, 136, 137, 139,
 141, 149, 150, 155, 157,
 158, 176, 178, 179, 180,
 181, 182, 183, 186, 189, 191
 Kitâbullâh 124, 144, 175, 191
 Köstendil sancağı 204
 Kudât 44, 62, 69, 72, 84, 89, 112,
 199, 200
 Kûfiyyûn 143
 Kur'ân 2
 Kureşî 174
 Kuttâ^c-ı tarîk 120, 129, 130, 131,
 136, 159
 Kürd 229
L
 Lût 126
M
 Ma'siyet 123, 127, 170, 188
 Mâiz bin Mâlik el-Eslemî 144
 Mâl-ı fey' 7, 100, 104, 105, 112,
 113, 166
 Mâlik 122, 144
 Mâlik bin Eşter 207
 Mâlik Nasrî 198
 Maslahat 66, 91, 102, 111, 115,
 118, 130, 131, 149, 170,
 184, 191
 Mâverâünnehir 140
 Mecûs 42, 158

Medîne 75, 142, 144, 146, 153,
154, 174, 211
Mekke 58, 62, 94, 153
Mesrûk 110
Mevlânâ İdris 208
Mevlânâ Kara Seydî 202
Mevlânâ Müftü Efendi 198
Mısır 44, 45, 67, 207
Moğol 140, 229
Mudârebe 97, 107
Muğîre bin Şu'be 198
Muhâcirîn 104, 114, 141
Muhammed bin Abdullâh 193
Mu'aviye 66, 70
Mu'âz 70, 73, 83, 94
Mu'âz bin Cebel 70, 83, 166, 190
Mu'înu'l-hükkâm 74
Murâfa'a 82
Mûsâ 50, 166
Muvatta 122
Müctehid 82, 83, 106, 118, 130
Müellefetü'l-kulûb 103, 114, 137,
169
Mükâteb 103
Müsâkât 109
Müslim 65, 67, 68, 132, 148, 155
Müslimîn 93, 105, 110, 111, 112,
120, 125, 135, 145, 151,
158, 160, 174, 182, 194,
196, 208, 223
Müsned 92, 101, 109, 129, 130,
152, 156, 184
Müzâra'a 109

N
Na'lebend Zeynel 210
Nasr bin Haccâc 170
Nebî 58, 68, 70, 87, 102, 122, 133,

144, 148, 151, 158, 159,
165, 170, 174, 184
Necid 114
Necrân 94
Nûh 224
Nu'mân bin Beşîr 148
Nüvvâb 62, 76

O
Osmân 42, 83, 122, 151, 205, 211
Osmân bin Ebî'l-âs 94
Osmân bin Hanîf 205
Ömer 38, 62, 90, 94, 95, 99, 101,
106, 113, 130, 146, 150,
152, 158, 170, 171, 177,
194, 195, 201, 205, 207,
208, 211
Ömer bin Abdülazîz 64, 100, 142, 165
Ömer-i Fârûk 38, 74, 177, 194,
201, 205, 207, 208

P
Pâdişâh 211, 213, 232
Peygamber 42, 50, 233

R
Râfi' bin Hadîc 114, 143
Ra'yyet 125, 142, 149, 162, 163,
169, 177, 193, 200
Re'âyâ 129, 165, 199, 200, 203,
204, 210, 224, 225, 226
Revâfiz 151
Ribâ 181
Riddet 150, 151
Rikâb 103, 220
Riyâset 93, 101, 110, 117, 142, 186
Rûm 42, 102, 119, 199, 200, 202,
203, 229

S

Sadaka 95, 103, 119, 164, 167,
168, 175
Sadakât 7, 62, 96, 103, 106, 208
Sadrüşşerî'a 202
Safvân 114, 122
Safvân bin Ümeyye 113, 122
Sahîh 62, 151, 168, 175, 187
Sahîhayn 62, 95, 99, 108, 111, 114,
119, 124, 129, 131, 138,
159, 163, 165, 167, 169,
172, 185
Sahîh-i Buhârî 67, 96, 98, 99, 100,
101, 107, 121, 143, 157
Sahîh-i Müslim 65, 67, 95, 96, 98,
99, 100, 121, 125, 133, 143,
157, 167, 205
Sa'd bin Ebî Vakkâs 97, 101, 169
Saltanat 40, 44, 45, 46, 48, 51,
186, 212, 227
Sanat 4, 5
Sehl bin amr 114
Serahsî 212
Sıddîk 92, 93
Sıddîk-i Ekber 38, 82, 212
Sind 229
Siyâset 37, 45, 61, 99, 118, 142,
151, 230
Sultân 44, 45, 46, 50, 52, 68, 70,
73, 97, 99, 111, 134, 182,
185, 188, 191, 193, 203,
206, 207, 212, 215, 223
Sultân Selîm 50, 51
Sultân Süleymân 45, 50
Süleymân 50, 233
Sünen 88, 96, 107, 109, 121, 145,
148, 155, 156, 157, 164,
167, 173, 185

Sünen-i Ebû Dâvûd 123
Sünen-i Nesâî 123
Sünnet 43, 60, 75, 93
Şâfi'î 137, 144, 150, 209
Şâm 64, 146, 159, 194, 206, 211
Şecâ'at 116, 117, 119, 218, 219,
223, 227, 229
Şemâil 45, 87, 142
Şemseddin el-Hulvânî 201
Şerh-i Siyer-i Kebîr 212
Şer' 144, 176, 178, 179, 184, 199,
202, 205, 206, 209, 210, 232
Şerî'at 111, 128, 134, 135, 137,
158, 159, 188, 200
Şirket 97, 107, 113
Şuf'a 199, 200
Şu'be 108

T

Ta'zîr 124, 143, 145, 149, 152,
170, 177, 179
Tâif 94
Talâk 179, 191
Talha 131
Tarsûs 64
Tatar 229
Tebûk 211
Temîm-i Dârî 206, 207
Tevrat 174
Teymiyye 57, 190
Tirmizî 115, 124, 156, 190
Türk 64, 102, 140, 229
Türkçe 126, 143, 201, 214, 216,
222
Türkmen 129

U

Ubeyde 211

Uhud 133, 211
 Ulemâ 53, 61, 72, 78, 84, 87, 112,
 120, 128, 130, 132, 134,
 143, 144, 145, 151, 155,
 161, 173, 175, 178, 180, 183
 Usâme 121, 212
 Usâme bin Zeyd 91, 121, 211
 Uyeyne bin Hısn 113, 114
 Ülü'l-emr 40, 61, 62, 75, 76, 182,
 183
 Ümerâ 40, 43, 45, 61, 62, 94, 108,
 111, 183, 211
 Ümeyye 64
 Ümmet-i vasat 118, 119, 127
 Ümmü Seleme 164
 Üneys 124

V
 Vâlî 8, 42, 62, 63, 65, 66, 68, 93,
 107, 117, 120, 124, 125,
 141, 149, 177, 184, 189, 210
 Vasiyet 98, 133
 Vasiyetnâme 75
 Vedâyi' 97
 Vedî'a 40, 107, 191, 199, 200
 Vekâlet 66, 97
 Velâyet 41, 44, 47, 61, 62, 66, 96
 Velîd bin Abdilmelik 142
 Veliyyü'l-emr 8, 100, 108, 110,
 122, 123, 126, 128, 135,
 166, 182

Vezâre 90
 Vezâret 212, 232
 Vezîr 45, 68, 175, 232
 Vilâyet 44, 57, 62, 106, 116, 125,
 146, 158, 166, 188, 203,
 204, 206, 221, 225, 226
 Voyvoda 203
 Vükelâ 75, 89, 149
 Vülât 60, 61, 62, 66, 89, 92, 98,
 99, 106, 108, 109, 112, 118,
 120, 162, 188
 Vüzerâ 45, 62, 89, 211

Y
 Yahûdî 105, 144
 Ya'kûb 208
 Yehûd 108, 124, 174
 Yemen 44, 64, 94, 114, 131, 147,
 166, 197
 Yeniçeri 203
 Yûsuf 48, 51, 67, 69, 79

Z
 Zarûret 84, 93, 115, 226
 Zeyd 166, 211, 212
 Zeyd bin Hârîse 211
 Zeyd bin Sâbit 82
 Zeydü'l-Hayr Tâî 113, 114
 Zimmî 108, 130, 176, 209
 Zu'l-Huveysıra 115
 Zübeyr 108, 122, 131